COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM.

VII.

PATRES TERTII ECCLESIÆ SÆCULI.

ORIGENES,

I.

PROSTAT INSUPER VENALE

LUGDUNI,

Apud **RUSAND**, bibliopolam;

MONTIS PESSULANI,

Apud **VIRENQUE**, bibliopolam;

PARISIIS,

Apud **GAUME** fratres, bibliopolas;

ROMÆ,

Apud **MERLE**, bibliopolam.

PARISIIS, E TYPOGRAPHEO DECOURCHANT,
via vulgo dicta d'Erfurth, n° 1.

COLLECTIO
SELECTA
SS. ECCLESIÆ PATRUM,
COMPLECTENS
EXQUISITISSIMA OPERA
TUM DOGMATICA ET MORALIA, TUM APOLOGETICA ET ORATORIA;

ACCURANTIBUS
D. A. B. CAILLAU,
MISSIONUM GALLICARUM PRESBYTERO,
NONNULLISQUE CLERI GALLICANI PRESBYTERIS,
UNA CUM
D. M. N. S. GUILLON,
IN FACULTATE THEOLOGIÆ PARISIENSI ELOQUENTIÆ SACRÆ PROFESSORE,
PRÆDICATORE REGIO, AUCTORE LIBRI CUI TITULUS GALLICE:
BIBLIOTHÈQUE CHOISIE DES PÈRES GRECS ET LATINS.

TOMUS SEPTIMUS.

PARISIIS,
APUD MÉQUIGNON-HAVARD, EDITOREM,
VIA VULGO DICTA DES SAINTS-PÈRES.
BRUXELLIS, APUD EUMDEM.
PARISIIS, APUD A. POILLEUX, BIBLIOPOLAM,
VIA VULGO DICTA DU CIMETIÈRE-S.-ANDRÉ-DES-ARCS.

M. DCCC. XXIX.

J. AFRICANUS.

EPISTOLA AD ARISTIDEM.

JULIUS AFRICANUS.

(CIRCA MEDIUM TERTII SÆCULI.)

LATINUS.

Julius Africanus, qui et cognomento *Sextus*, si habeatur Suidæ fides (in African. p. 512), philosophus Afer, *inter viros omni genere doctrinæ excultos*, una cum Clemente et Origene a Socrate numeratur. Paganus primum, deinde vero Christianus, destructo Emmaüm, quo secesserat vico, « sub imperatore » Marco Aurelio Antonino, qui Maximo successerat, » legationem pro instauratione urbis suscepit, quæ » postea Nicopolis appellata est. » Ita Hieronymus in Catal. c. LXIII. Agebatur annus Christi 221, quo finem imposuit temporum Historiæ quam Christianum jam inchoasse arguunt susceptæ de Patriarchis et Prophetis, necnon et de Ecclesiasticis rebus usque ad ultimum Heliogabali annum narrationes; unde a Sozomene (lib. I, c. XXI) inter Ecclesiæ historicos recensetur.

Presbyterii dignitate decoratus fuisse creditur, cum ab Origene jam sacerdote patris honoretur nomine; seniorem vero demonstrat filii vocabulum, quo ipsum prosequitur Origenem : hinc Origeni præponendum duximus Africanum. Quo tempore defunctus sit, incertum.

Hæc extant ab eo scripta :

1° *De Chronographia libri* v. Incipiens Auctor ab

orbe condito, ad Christi adventum chronologiam perduxit; magis autem succincte commemorat gesta jam inde a Christi ætate usque ad Maximi imperatoris tempora. Integrum pene hoc opus in priorem chronici sui partem secure transfudit Eusebius, nulla Africani facta mentione. Deperditis vero tum Africani tum Eusebii Græcis, nihil restat nisi quod Georgius Syncellus in Chronographia sua conservavit. Cum autem ab historiis abstinendum esse in hac nostra collectione duxerimus, hoc opus a nobis prætermittatur necesse est.

2° *Fragmenta* quædam, videlicet de Doxologiæ formula, ex Chronicorum libro v, a D. Basilio (de Spiritu sancto cap. xxix) citata; et apud Eusebium Præpar. evang. l. x, cap. x, et Demonst. evang. l. viii, p. 389. Cum ista reperiantur in operibus quæ postea integra excudentur, ad hoc temporis prælo subjicienda differentur.

3° *Epistola ad Origenem*, de historia Susannæ, quam confutavit doctissimus Ecclesiæ Alexandrinæ sacerdos. Ut autem uno intuitu quæstio simul et responsio habeatur, illam Origenis epistolæ adjungemus initio ejusdem operum.

4° *Epistola ad Aristidem*, de dissensione quæ videtur esse inter Matthæum et Lucam in historia Christi recensenda : in qua Evangelistarum consensum ex narratione quadam, quam a majoribus acceperat, apertissime demonstravit. Hujus partem longe majorem refert Eusebius l. i, c. vii, hanc infra studiosus habebit lector.

Præterea Paganus adhuc libros Κεςων nomine, id est *Cestos*, testibus Eusebio (lib. vi, c. xxxi), et Photio (cod. xxxiv), composuit, ubi de medicina, physica, agricultura, imo et de superstitiosis curationibus

disserebat : quod quidem opus nunc desideratur. Huic autem abjudicanda videntur, tum sanctæ Symphorosæ martyris acta, tum varia a Trithemio (de Vir. illust. c. xxxviii) recensita opuscula, nempe de Trinitate, de Circumcisione, de Attalo, de Pascha, de Sabbato.

Hunc, præter Hebraïcæ linguæ cognitionem, « in » examinibus et meditationibus Scripturæ multum » fuisse versatum » asserit Origenes : cui accinit his verbis B. Hieronymus : « Extant et Julii Africani li- » bri et Theodori, qui omnes in tantum philosopho- » rum doctrinis atque sententiis suos resarciunt li- » bros, ut nescias quid in illis primum admirari » debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scriptu- » rarum. » (Epist. lxxxiii, ad Magn.)

Vide Bibliothecam Gallicam D. Guillon, tom. ii, p. 287.

J. AFRICANI

EPISTOLA AD ARISTIDEM.

EX EUSEBII, LIB. 1, CAP. VII.

Quoniam apud Israëlitas generationum nomina, vel ex naturæ, vel ex legis ordine numerabantur : naturæ quidem, cum legitimi filii parentibus succedunt; legis vero, quoties quis in nomen ac familiam fratris sine liberis defuncti filios sustulit. Cum enim certa spes resurrectionis nondum eis data esset, futuram ejus promissio nem mortali quadam resurrectione delineabant, ut mortui nomen nullis unquam oblitterandum sæculis permaneret. Quoniam igitur eorum qui inter majores Christi recensentur, alii naturali jure, ut filii parentibus, successerunt; nonnulli vero cum ab aliis procreati essent, aliis ascripti sunt : ideo utrorumque mentio facta est, tam eorum qui vere patres, quam illorum qui quasi patres fuerunt. Ita fit, ut neutrum Evangeliorum falsum sit, cum alterum naturam, alterum legem in majoribus enumerandis sequatur. Nam familiæ quæ cum a Salomone, tum a Nathan deducuntur, adeo inter se permixtæ sunt, partim reparatione nominis eorum qui sine prole decessissent, partim secundis nuptiis, partim etiam seminis suscitatione, ut iidem homines diversos patres habuisse merito credantur; hos quidem fictitios, illos vero naturales. Quo fit, ut Evangelii utriusque narratio absolute verissima, vario quidem linearum contextu, sed accurate ad Josephum usque descendat. Verum

ut id quod diximus clarius fiat, utriusque stirpis seriem proponemus. Igitur si a Davide per Salomonem generationes cum Matthæo numeraveris, tertius a fine reperietur Matthan, qui genuit Jacob patrem Josephi. Quod si cum Luca a Nathan Davidis filio numeres, tertius itidem a fine reperietur Melchi, cujus filius fuit Heli pater Josephi. Sic enim ait : « Joseph, qui fuit Heli, qui fuit Melchi [1]. » Cum igitur velut scopus nobis propositus sit Josephus, explicandum nobis est, quomodo uterque pater illius esse dicatur, tam Jacob qui ex Salomone, quam Heli qui ex Nathan originem ducit; ac præterea quomodo isti duo Jacob et Heli fratres fuerint; deinde vero qua ratione horum patres Matthan et Melchi, diverso genere prognati, avi Josephi fuisse probentur. Matthan et Melchi, cum eamdem uxorem alter post alterum habuissent, liberos ex ea, qui uterini fratres erant, susceperunt. Quippe lex minime vetabat ne mulier vidua seu repudiata, seu viro ipsius mortuo, alteri nuberet. Igitur ex Estha (hoc enim mulieris nomen fuisse accepimus) primus Matthan qui a Salomone genus ducebat, Jacobum filium sustulit. Post Matthanis autem interitum, Melchi, qui ad Nathanem originem referebat, cum ex eadem tribu sed diversa familia editus esset, ut antea diximus, uxorem eam sortitus, Heli filium suscepit. Hoc modo Jacob et Heli, licet diverso genere prognatos, uterinos fratres reperiemus. Quorum alter, Jacob scilicet, cum frater ipsius Heli sine liberis decessisset, viduam ejus conjugem sibi accipiens, tertium ex ea Josephum genuit, naturali quidem ratione filium suum. Unde etiam scriptum est : « Jacob autem genuit Jo» seph. » Sed secundum legem filius erat Heli, quippe cum ejus semen Jacobus frater suscitavisset. Proinde nec generis per eum deducta series, vana ac futilis deprehendetur : quam Matthæus quidem recensens, « Jacob, *inquit,* genuit

[1] Luc. III.

» Joseph. » Lucas vero e contrario a filiis ad parentes ascendens : « Jesus, *inquit,* qui erat, ut putabatur *(hoc enim » diserte addit)* filius Joseph qui fuit Heli, qui fuit Melchi. » Neque enim poterat disertius exprimi fictitia illa generandi ratio quæ ex Lege profecta est. Ideo in hujusmodi liberorum generatione, verbum illud, *genuit,* ad finem usque reticuit, cum ad ipsum usque Adamum, « qui fuit Dei, » gradatim ascendendo, totius generis seriem perduxisset. Neque vero id certa ratione destitutum aut temere confictum est. Cognati enim Servatoris nostri, sive ad ostendendam generis sui nobilitatem, sive ut simpliciter rem docerent, veraci utique sermone hæc nobis tradiderunt : latrones scilicet Idumæos, cum Ascaloni Palæstinæ civitati supervenissent, ex delubro quodam Apollinis quod ad ipsos urbis muros positum erat, Antipatrum Herodis cujusdam Hieroduli filium simul cum reliqua sacra præda captivum duxisse. Cum vero pro redemptione filii minister templi pretium solvere non valeret, Antipater, Idumæorum more institutoque educatus, postmodum Hyrcani summi Judæorum pontificis amicus effectus est. Mox, legatus ad Pompeium missus ab Hyrcano, cum ei regnum quod Aristobulus maxima ex parte occupaverat, liberum restituisset, ad summam felicitatem pervenit, curator Palæstinæ promotus. Tandem ab iis qui felicitati ejus invidebant, per insidias interfectus, Herodem filium successorem reliquit, cui postea Antonius et Augustus ex senatusconsulto regnum Judææ adjudicarunt. Hujus Herodis filius fuit Herodes aliique tetrarchæ. Et hæc quidem Gentilium etiam historiæ cum Judaïca communia sunt. Cæterum cum ad id usque temporis in tabulariis publicis descriptæ essent origines tam familiarum Hebraïcarum, quam eorum qui ad proselytos, id est advenas genus suum referebant, verbi gratia ad Achior Amanitem, et ad Ruth Moabitidem, eosque qui ex Ægypto simul cum Israë-

litis egressi per matrimonia cum ipsis permixti fuerant; Herodes priscas illas Israëlitarum familias nihil ad se pertinere intelligens, ignobilitatis suæ conscientia stimulatus, omnia illa veterum familiarum monumenta concremavit : ratus se tum demum nobilem visum iri, cum nemo esset qui ex publicis monumentis originem generis sui, vel ad Patriarchas, vel ad proselytos, vel ad permixtos Israëlitis peregrinos qui Γειῶραι dicuntur, posset referre [1]. Pauci tamen, antiquitatis studiosi, privatos stirpis suæ commentarios, vel quod nomina ipsa memoriter callerent, vel ex archivis descriptos penes se habentes, in primis gloriabantur quod avitæ nobilitatis memoriam conservassent. Ex quorum numero erant hi de quibus supra dixi, ob propinquitatem generis qua Servatori nostro juncti erant δεσπόσυνοι appellati. Qui e Nazaris et Cochaba, Judææ vicis, in varias regiones dispersi, supradictam generis seriem, ex Ephemeridum libro quam poterant fidelissime exposuerunt. Sive igitur ita se res habet, sive aliter, planiorem certe interpretationem, meo quidem judicio aliorumque qui æqui rerum æstimatores esse volent, nemo facile repererit. Proinde hæc nobis sufficiat, tametsi nullo testimonio fulta; quando nec meliorem aliam nec veriorem proferre possumus. Cæterum quin vera sit Evangelii narratio dubitari non potest.

.... Matthan a Salomone genus ducens, Jacobum, genuit. Mortuo deinde Matthane, Melchi, oriundus ex Nathanis stirpe, ex eadem muliere genuit Heli. Quocirca Jacobus et Heli fratres erant uterini. Heli deinde sine liberis defuncto, Jacobus ei semen suscitavit, Josepho genito : qui natura quidem Jacobi, lege autem Heli filius fuit. Sic uterque Josephi pater recte dicitur.

[1] Exod. XII.

ORIGENES.

EPISTOLA AFRICANI AD ORIGEN.
EPISTOLA ORIG. AD AFRICANUM.
DE PRINCIPIIS LIBRI QUATUOR.
DE ORATIONE LIBER.
EXHORTATIO AD MARTYRIUM.
CONTRA CELSUM LIBRI OCTO.

HOMILIARUM

IN VETUS ET NOVUM TESTAMENTUM

PARS.

ORIGENES.

(CIRCA ANNUM 253.)

GRÆCUS.

Origenes, aliter *Adamantius*, vel etiam *Calcenterus* (Hieron. epist. XVIII), Alexandriæ natus est circa annum Christi 185. A patre Leonida ita junior in fide Christi est eruditus, ut non liberalium modo disciplinarum, sed sacræ imprimis Scripturæ, cujus aliqua quotidie testimonia memoriæ commendabat, studio sedulus incumberet. Nec legere, nec ediscere contentus, abstrusiores divinorum oraculorum sensus pervadere contendebat, patremque sæpius quæstionibus fatigatum interrogando obmutescere coegisset, nisi hinc ille nascenti perspicacia lætus, inde futura forte superbia territus, supra captum ætatis extollentem se animum objurgando potius reprimere, quam respondendo citius illuminare prudenter instituisset. « Clam tamen, ut ait Eusebius, apud se singulari gaudio perfusus, Deo bonorum omnium auctori gratias agebat maximas, quod se talis filii parentem efficere dignatus fuisset. Ac sæpenumero dormientis pueri cubiculum ingressus, pectus ejus nudasse dicitur, et velut quoddam divini Spiritus sacrarium religiose illud deosculatus, semetipsum beatum ejusmodi prole prædicasse. » (Euseb. *Hist.* VI, 2.) Hinc S. Hieronymus, licet Origeni infensus,

magnum hunc *ab infantia virum* extitisse fateri compellitur. (Epist. LXXV, ad Pammach.)

Ætate paulo provectior, celebri Ammonio philosophiæ, docto autem S. Clemente Alexandrino theologiæ magistro usus est. Vix sextum aut septimum supra decem annum attigerat, cum exoriri cœpit Alexandriæ persecutio, anno Septimii Severi decimo, Christi autem 202. Detento patre, et in carcerem propter fidei defensionem detruso, martyrii desiderio flagrans, pesecutoribus semetipsum objicere ardebat; cum autem, celatis etiam vestibus, mater obstaret, exhortatorias ad patrem epistolas conscripsit, in quibus hæc inter alia dicebat : « Cave, mi pater, ne causa nostra sententiam mutes. » (Euseb. VI, 2.) Quibus filii consiliis incitatus Leonidas, martyrium non ita multo post, obtruncato capite, consummavit. Inde patris facultates in fiscum principis inferuntur; remanet alenda cum junioribus fratribus mater; urget egestas. Alexandrina autem matrona, vel merito allecta, vel miserta paupertatem, illum donis adjutum intra domum etiam recipit. Hic famosum Antiochensem hæreticum nactus, qui ab eadem in filium adoptatus publicas habere non timebat collationes, nunquam cum illo, disciplinæ ecclesiasticæ memor, orationis ministerium communicare voluit. Imo ut ejus matronæ donis amplius non indigeret, ita humanioribus studiis operam dedit, ut brevi grammatices edocendæ capax effectus, inde victum sibimetipsi suppeditare prævaleret.

Discedente propter persecutionis metum S. Clemente, 18 annos natus, ad catechistæ munus a Demetrio Alexandrino antistite assumptus est, librosque omnes profanos ea conditione vendidit, ut quatuor obolos quotidianos in vitæ subsidium recipe-

ret. Austero laboriosoque vivendi generi hæc modica sufficiebant, crescentibusque virtutum insignibus crescebat et numerus discipulorum, quorum etiam plurimi martyrii corona decorati sunt; nec multum abfuit quominus et ipse, a Paganis sæpius exagitatus, eamdem martyr palmam assequeretur. In hoc autem deliquisse fatentur omnes, quod, cum nimio castitatis abriperetur amore, et Christi spirituale verbum naturali sensu perperam acciperet, *eunuchus* fieri voluerit *propter regnum cœlorum* (Matth. XIX, 12.)

Diffundebatur interea huc et illuc Origenis nomen, quod, emisso *Tetraplorum* opere, clarius adhuc evasit. Alexandriam undique doctissimi viri Origenem invisuri confluebant. Roma primum, deinde Arabia peragratis, instante bello, Cæsaream Palæstinæ devenit, ubi rogatus ab episcopis, docendi publice in ecclesia populi officium aggressus est. A Demetrio, qui laïcum coram episcopis concionantem ægre ferebat, Alexandriam revocatus, Antiochiamque cito a Julia Mammæa, Alexandri Severi matre, arcessitus, et Alexandriam iterum redux, ibique aliquantulum commoratus, cum Achaïam, acceptis ab antistite commendatitiis epistolis, perlustraret, sacerdos a Palæstinæ episcopis anno ætatis 45, Christi 230 consecratus est. Hinc odio Demetrii Alexandria pulsus, concilioque Ægyptiorum episcoporum a sacerdotio dejectus, imo et *congregato* Romæ *senatu* similiter damnatus (Hier. *Epist.* XXIX, ad Paul.) Cæsaream iterum se recepit, ubi a Theoctisto ejus civitatis pontifice, et ab Alexandro Hierosolymitano ita exceptus est, ut et ipsi illum publice docentem tanquam magistrum suspicerent, et inter ejus discipulos Gregorius Thaumaturgus numerari gloriaretur.

Recrudescente sub Maximino persecutione anno Christi 235, Athenis primum, deinde Cæsareæ in Cappadocia delituit. Tribus circiter post hoc annis, Gordiano juniore imperante, Beryllum, Bostrorum in Arabia episcopum, circa Christi personam, quam ante Incarnationem non extitisse contendebat, errantem, habita collatione, in veritatis viam reduxit; qua iterum propugnata, Philippo regnante, in episcoporum conventu, recitatisque diu quotidianis ad populum concionibus, cum etiam, ut refert Hieronymus, epistolam ad summum pontificem Fabianum rescripsisset, sub Decio captus, catenasque, et carcerem, et varia tormenta constanter perpessus, postea vero libertati redditus, desinente Galli imperio in pace defunctus est, anno Christi 253, ætatis vero 69.

Plura circa Origenem expendenda occurrunt: nempe 1° quæ fuerit ejus in docendo methodus; 2° qualia ediderit opera; 3° quid de ejus erroribus sentiendum; 4° quid sperandum de æterna salute; 5° quid de ingenio cogitandum; 6° quibus laudibus ab antiquis donatus sit.

I° Quidem docendi methodum sic exposuit diuturnus Origenis auditor S. Gregorius Thaumaturgus, ita quomodo ipse cum Athenodoro fratre fuerit ad doctrinam simul et pietatem informatus enarrans: « Ille tanquam si bonus quispiam agricola terram » vacuam atque otiosam, eamque nec fertilem prorsus, sed salsuginosam et adustam, saxisque et arena » obsitam, aut non plane quidem sterilem, nec inertem, sed natura præstante, verum incultam atque » neglectam, spinis hærentem sylvestribusque dumetis, ac minime tractabilem *accipiat*.... quasi rus» tica quadam arte sua lustrans ac penitus introspi-

» ciens.... altiusque effodiens et intima pertentans;
» interrogans, et proponens, respondentesque audiens.... Tum subigere, invertere, irrigare, omnia movere, omnem adhibere artem suam ac curam, seduloque excercere nos cœpit. Spinas quidem ac tribulos et genus omne agrestium herbarum atque stirpium, quotquot luxurians et sylvescens, utpote incomposita et præceps, anima nostra turbida profundebat, penitus resecans ac detrahens, reprehendendo, prohibendoque; nunc Socratico more, sciteque admodum nos perstringens; nunc etiam oratione sua prosternens, sicubi nos freno reluctantes, tanquam feros quosdam equos extra viam exilientes ac temere circumcursantes videbat; quoad persuasione quadam atque necessitate, velut freno, suo nos sermone quietos sibique obsequentes reddidit. » (Orat. in Origen.) Ut vero eos ita rite ad excipiendos veritatis sermones præparavit, *logicam* primum, deinde *dialecticam*, *physicam* quoque et *mathematicam* disciplinam illos edocere curavit. Quod vero omnium est multo maximum, divinas animæ virtutes, non verbis tantum, sed et exemplo mentibus inserebat, quibus fuse enumeratis ita pergit B. Gregorius : « Præter cæteram vero industriam ac studium, illud quo in theologiæ doctrina et reverentia nobis instituendis est usus, quibus verbis eloqui possim, aut ipsos viri sensus penetrare, quo consilio et apparatu omnes de Deo sermones atque sententias ediscere nos vellet? Sedulo cavens ne uspiam in re omnium necessaria, hoc est, in primæ omnium causæ cognitione periclitaremur.... Ipse autem simul incedens præibat, manuque ducens tanquam in via, si quid usquam flexuosum occurreret, aut infidum et ad fraudem composi-

» tum, velut peritus artifex cui e longo usu atque » exercitatione philosophandi nihil insolens sit nec » inexpertum, et sublimis ipse in tuto manet, ac » manum aliis porrigens, veluti qui demergantur » extrahens servat : ita quidquid apud singulos phi- » losophos utile ac verum erat deligens nobisque ap- » ponens, quæ vero falsa secernens, tum alia, tum » maxime quæ hominum propria sunt ad pietatem. » (Ibid.) Hæc de Origenis methodo præcipua S. Gregorius Thaumaturgus.

II° Innumera confecerat scripta, quorum Eusebius et Hieronymus catalogum nunc amissum contexerant. Hæc nunc celebriora supersunt : 1° Περὶαρχῶν sive *de Principiis* liber, qui multis a Rufino curis in latinum sermonem versus et emendatus, pluribus tamen gravissimis contra Ecclesiæ doctrinam præsertimque sanctæ Trinitatis fidem prave excogitatis scaturire videtur; 2° *de Exhortatione martyrii* liber, quo captivos Christi ad patientiam virtutemque incitat; 3° *Epistola ad Africanum*, qua de quibusdam circa Scripturam quæstionibus, ac præsertim de historia Susannæ, Belis et draconis quasi transeundo disserit; 4° tota Scriptura sex ordinibus disposita, quod Ἑξαπλα, latine *Hexapla* vocavit, quorum ordinum primo continebatur lectio hebraïca hebraïcis litteris, secundo eadem hebraïco quidem sermone, sed litteris græcis; cæteris autem græco sermone et litteris græcis, tum Aquilæ, tum Symmachi, tum Septuaginta interpretum, tum Theodotionis versiones; quibus duæ insuper adjunctæ græcæ versiones nuper inventæ, sed incertis auctoribus, Ὀκταπλα, ut aiunt, latine *Octapla* informarunt; quarum potior, Origene teste, illa a Septuaginta interpretata lectio, ideoque medios inter ordines posita, ut cæteræ illa

facilius possint emendari; 5° celebres illi, quorum excerpta tantum supersunt, in Scripturam sacram *Commentarii,* quibus libros omnes, omniumque librorum partes, modo scholiis brevibus ad difficiliora loca explananda, deinde fusioribus ad enucleandas quæstiones dissertationibus, simplicibus tandem ad populi mores informandos homiliis, docte simul et pie explicare curavit; 6° *Mille*, quarum plurimæ etiamnum leguntur, ad plebem Christianam *orationes,* a notariis, dum extemplo loqueretur, litteris mandatæ, postea vero a Symmacho vel Hieronymo latinæ liberius linguæ accommodatæ; 7° *Tractatus de oratione*; 8° denique *Tractatus contra Celsum,* quo Tertulliani coævus simul et æmulus non impar, tanta sive christiana sive profana doctrina, tam validis invictisque argumentorum momentis, tam ardenti nitidoque sermone religionis propugnator adversarium et percellit et urget, ut nihil tam ingeniosum quod non refellat, nihil tam subtile quod non expediat, nihil tam dolosum quod non resolvat, callidus hostis prætermiserit; felix quidem ingenio, virtute vero felicior, si *charitatem* quæ humilitate *ædificat,* magis quam *scientia* quæ superbia *inflat* (I Corinth. VIII, I) fideliter sectatus, adversantia Ecclesiæ paci salutique animarum semina, sive volens, sive nolens, post mortem etiam propaganda non reliquisset.

III° Plures enim illi exprobrantur errores. 1° Quidem circa ejus de Trinitate doctrinam scinduntur antiqui Patres, alii catholicam, hæreticam alii fuisse contendentes : si quid autem inter tales dijudicandum liceret, dicendum videretur, plurima reperiri quæ dura sonant Personarumque æqualitati detrahere pene crederentur, sed quæ tamen qualemcum-

que possunt benignam interpretationem admittere. 2º Non ita vero de ejus circa creaturas doctrina; certum est enim illum docere materiam ab æterno fuisse creatam, plures jam extitisse orbes, pluresque adhuc probabiliter extituros; spiritus autem quosdam, perfecte pares et corporibus immunes, fuisse primum a Deo confectos, qui, in diversa peccata lapsi, secundum diversorum peccatorum gravitatem diversis fuerunt corporibus addicti, ita ut in homines, vel astra, vel Angelos, pœnaliter transmutati nunc appareant. Angelos enim subtilioribus corporibus donatos, astra vero tanquam splendidiores carceres animabus quæ leviores culpas admiserunt, habitata effingere non dubitavit; imo et mentem illam quæ ab initio perfectissima charitate Creatori adhæsit, perfectissima eademque indissolubili societate Deo conjungi promeruisse, quæ est anima Christi. Quemadmodum autem, juxta illum, beatorum mentes possunt ab innocentia et felicitate detrudi, ita et dæmon ipse aliquando Dei misericordiam, destructa prava voluntate, obtinere gaudebit; quod tamen non nisi post multa sæcula fiet, cum, everso præsenti orbe, plures alii sint divina potentia informandi, ne iners unquam et otiosa remaneat. 3º In hoc etiam inculpatur, quod liberum hominis arbitrium gratia Dei vix indigere supponat; quod homines ita perfectos fieri posse excogitet, ut non a peccatis tantum, sed ab ipsis tentationibus immunes evadant; quod peccata accepto Spiritu sancto perpetrata, non ultra remitti posse affirmet; quod de originali peccato quasi dubitando loquatur; quod denique ignem infernum nihil aliud esse quam conscientiæ reatum, damnatorumque pœnas non fore æternas, contra communem Ecclesiæ doctrinam, sæ-

pius ingerat. Adde quod in interpretatione Scripturarum allegoriis nimium indulgeat, et omnium fere Origeni objectorum seriem uno intuitu perspicies.

Non desunt tamen qui illius defendendi curam susceperint, et illi quidem tres excusationes afferunt. 1° Quidem notandum volunt plura esse ab hæreticis, qui sub magni nominis umbra decertare gaudebant, fraudulenter submissa, ut ipse vivus adhuc, Rufino teste (de Adulter. lib. II) in epistola ad amicos conquestus est; 2° quæ philosophorum, Platonicorum præsertim, et quandoque forsan hæreticorum placitis consentanea viderentur, ab illo quasi dubitando fuisse proposita: unde et Athanasius de synodi Nicœnæ decretis distinguit inter ea quæ Origenes scripsit ζητων καὶ γυμναζων et quæ ως αυτος φρονων καὶ οριζων. Quin et ipse Origeni infensus Hieronymus hæc dicere sustinuit : « Damnatur a Demetrio » episcopo, exceptis Palæstinæ et Arabiæ et Phœni- » cis atque Achaïæ sacerdotibus. In damnationem » ejus consentit urbs Romana; ipsa contra hunc co- » git senatum, non propter dogmatum novitatem, » non propter hæresim, ut nunc adversus eum ra- » bidi canes simulant, sed quia gloriam eloquentiæ » ejus et scientiæ ferre non poterant, et illo dicente » omnes muti putabantur. » (Hier. epist. XXIX, ad Paul.) 3° Si quæ tandem peccaverit, illa abunde fuisse expiata tum laboribus quos pro Ecclesia suscepit, tum suppliciis quæ pro Christo perpessus est, tum pœnitentia quam, scriptis ad Fabianum epistolis, pro seipso subire potuit.

IV° Unde illis magis placet Joan. Dallæi modestia bene de illius salute sperantis, nec audentis eum æternis addicere suppliciis, quanquam 1° magnam vitæ partem extra plurimorum episcoporum et qui-

dem catholicorum communionem produxerit; 2° depositus ab illis et ab ipso Romano pontifice sacra ministeria subire non timuerit; 3° scripta ejus fuerint in concilio Constantinopolitano II, generali V, damnata; 4° denique defensor ejus Joan. Pic, Mirandulæ comes, a censoribus olim notatus fuerit, ac si temerarium aliquid ac hæresim sapiens statuisset dicens, *rationabilius esse credere Origenem esse salvum, quam credere ipsum esse damnatum.* Quod quidem judicium, quanquam aliunde non contemnendum, liceat paulo severius habere, credatque qui voluerit, illum vel non tam gravia deliquisse, vel graviter perpetrata pœnitentia et tormentis diluisse; quamvis de ejus salute magnus ambigendi locus adhuc permaneat.

V° Certiora autem, et feliciora simul de illius ingenio dicenda : ingenium enim altum, et subtile, et perspicax, et imaginandi virtute stupendum, nimis forte in eviscerandis, ut ita dicam, rebus intentum : nemo unquam facilius dicenda invenire, nemo inventa facilius dicere prævaluit; unde nec in inventis satis cautus, nec in dictis politus satis deprehenditur : memoria potens; memoria, cui plus æquo sæpe indulgebat, non semel delusus : eruditione insignis, philosophiæque, præsertim Platonicæ, magis quam Christianum decet addictus; omni humaniore disciplina excultus; omni historiæ fabularumque cognitione informatus; omni Scripturæ sacræ, quam totam memoriæ commendarat, ubertate ditatus; omni tandem ita scientiarum genere plenus, ut, de quacumque disserat, hanc unam didicisse videatur.

VI° Hinc, expugnata ejus doctrina, omnes sive amici, sive adversarii, ingenium laudibus extulerunt. Hinc, Athanasio judice, θαυμαστος και φιλοπονωτατος,

id est, *admirabilis et laboriosus* scriptor prædicandus est. Hinc Hieronymus : « Origenem, *inquit*, post » Apostolos, Ecclesiarum magistrum nemo nisi im» peritus negat. » (Præf. de Nom. Hebr.) Et alibi : « Vellem cum invidia nominis ejus habere etiam » scientiam Scripturarum. » (Prooem. Tradit. Hebr.) Et rursum : « Quis nostrum tanta potest legere, » quanta ille conscripsit? Quis ardentem in Scriptu» ris animum non miretur? Quod si quis Judas ze» lotes opposuerit nobis errores ejus, audiat libere :

» ...... Interdum magnus dormitat Homerus,
» Verum operi longo fas est obrepere somnum.

» Non imitemur ejus vitia cujus virtutes non possu» mus sequi. » (Ep. XLI ad Pammach.) « Unde illud » de immortali ejus ingenio non tacebo, quod dia» lecticam quoque et geometriam, et arithmeticam, » musicam, rhetoricam et grammaticam, omnium» que philosophorum sectas ita didicit, ut studiosos » quoque litterarum sæcularium sectatores haberet, » et interpretaretur eis quotidie, concursusque ad » eum miri fierent; quos ille propterea recipiebat, » ut sub occasione sæcularis litteraturæ in fide Chri» sti eos institueret... » (de Script. Eccl. LIV). « Græcia » tota in illo mirata est quod in paucis non dicam » mensibus, sed diebus, ita Hebraïcæ linguæ vicis» set difficultates, ut in discendis canendisque psal» mis cum matre contenderet. » (Epist. XXII, ad Paul.)

Longius etiam progreditur Vincentius Lirinensis, cujus hæc sunt verba : « Si vita facit auctoritatem, » magna illi industria, magna pudicitia, patientia, » tolerantia; si genus vel eruditio, quid eo nobilius » qui primum in ea domo natus est quæ est illus» trata martyrio? Deinde pro Christo non solum pa-

» tre, sed omni quoque facultate privatus, tantum
» inter sanctæ paupertatis profecit angustias, ut pro
» nomine Dominicæ confessionis sæpius, ut ferunt,
» affligeretur : neque vero hæc in illo sola erant,
» quæ cuncta postea tentationis forent, sed tanta
» etiam vis ingenii tam profundi, tam acris, tam
» elegantis, ut omnes pene multum longeque supe-
» raret; tanta doctrinæ ac totius eruditionis mag-
» nificentia, ut pauca forent divinæ, pene fortasse
» nulla humanæ philosophiæ, quæ non penitus asse-
» queretur : cujus scientiæ cum Græca concederent,
» Hebræa quoque elaborata sunt. Eloquentiam vero
» quid memorem? Cujus fuit tam amœna, tam lac-
» tea, tam dulcis oratio, ut mihi ex ore ipsius non
» tam verba quam mella quædam fluxisse videantur.
» Quæ non ille persuasu difficilia disputandi viribus
» elimpidavit? quæ factu ardua, non ut facillima vi-
» derentur effecit? Sed forsitan argumentorum tan-
» tummodo nexibus assertiones suas texuit? Imo
» plane nemo unquam magistrorum fuit, qui pluri-
» bus divinæ legis uteretur exemplis. Sed, credo,
» pauca conscripsit? Nemo mortalium plura; ut mihi
» sua omnia non solum non perlegi, sed ne inveniri
» quidem posse videantur. » (Common.) Imo ejus
opera tanti ponderis ab eruditissimis doctoribus habita sunt, ut Basilius ipse et Gregorius Nazianzenus congregandis ejusdem sententiis navarent operam, collectionemque *Philocalia* dictam in publicum emitterent.

Hinc non mirum videbitur si plura Origenis opera in hac nostra reperiantur Collectione : unde excusa habebit lector : 1° *Epistola ad Africanum;* 2° *De Principiis* lib. IV; 3° *Exhortatio ad Martyrium;* 4° lib. *de Oratione;* 5° *Contra Celsum* lib. VIII; 6° *Ho-*

miliæ selectæ sive in vetus sive in novum Testamentum : quibus adjungetur quidquid in *Commentariis* utilius potuit deprehendi.

Græce, omnia quæ hac lingua extant Origenis excerpta collecta fuere a doctissimo viro Huetio et Rothomagi excusa an. 1668, 2 vol. in-fol. Eadem posthac Parisiis, an. 1679, et Francofurti, an. 1685 recusa sunt. Latine autem plura prodierunt Origenis opera studio tum Jacobi Merlini, Parisiis 1512, 1519, 1522, 1530, et Venetiis, 1516, 2 vol. in-fol. tum Erasmi et beati Rhenatii, Basileæ, 1536, 1545, 1551, 1557, 1571, 2 vol. in-fol. tum Gilberti Genebrardi primum an. 1574, Parisiis, deinde ibidem annis 1604 et 1619, ac deinde an. 1620 Basileæ : nonnulla tamen in istis editionibus desiderantur. Græce et latine omnia demum excusa sunt Origenis scripta, curantibus Carolo et Vincentio de la Rue, Benedictinis, ab an. 1739 ad 1759, Parisiis, 4 vol. in-fol.

Gallicæ fidei reddita sunt : 1° *Opus contra Celsum,* tum ex elaboratissima Eliæ Boherelli interpretatione, Amstelodami, anno 1700, in-4°; tum ex magis accurata versione D. de Gourcy, in Collectione Apologistarum Religionis christianæ; 2° *Homiliæ* quædam Origenis et aliorum Patrum in gallicum sermonem versæ a D. Deloyac in opere cui titulus : Bibliotheca sacra, Parisiis, an. 1634, in-4°; 3° plurima et quidem præcipua Origenis fragmenta, curante D. Guillon, in Bibliotheca Gallica, Paris 1824, in-8°, tom. III.

AFRICANI

EPISTOLA AD ORIGENEM.

DE HISTORIA SUSANNE.

I. Africanus domino suo, et filio, ac multum venerando Origeni salutem. In eo quod cum Agnomone habuisti colloquio, prophetiam Danielis adhuc juvenis commemorasti, atque tunc, ut par erat, amplexus sum. Miror autem qui te latuerit hanc libri partem esse spuriam. Ea quidem non illepide cæteroquin scripta est, nova vero esse, ac conficta ostenditur, et multis probatur modis. Primum, Susanna morte damnata, spiritu correptus Propheta exclamavit injustam esse sententiam. At Daniel alia semper prophetat ratione, nempe post visiones et insomnia; atque Angeli conspectus ei obtingit, sed non inspiratio prophetica. Deinde postea quam mirabiliter sic exclamavit, insolito prorsus illos redarguit modo, quo ne Philistion quidem mimus uteretur. Neque enim satis ei fuit afflatu Spiritus illos objurgasse, sed utrumque alterum ab altero disjunctum seorsum interrogat ubinam viderit eam mœchantem : cumque alter sub πρίνῳ (ilice) diceret, respondet Angelum eum πρίσειν (hoc est, secaturum;) alteri vero sub σχίνῳ (lentisco) dicenti, similiter minitatur eum σχισθῆναι, id est scissum iri. Græce quidem accidit ut is lusus verborum sit πρίνου et πρίσαι, σχίνου et σχίσαι; sed hebraice hæc distant penitus. Atqui ex hebræo græce translata sunt quæcumque veteris Testamenti nomine feruntur.

II. Quomodo qui Babylone apud Chaldæos captivi erant,

qui talorum lusu væniebant, qui, ut de priori Israëlis captivitate narratur, in plateas projiciebantur insepulti, filiis eorum abreptis ut eunuchi, et filiabus ut pellices essent, sicut a Prophetis prædictum erat[1], hi sententiam mortis ferebant, idque contra uxorem regis sui Joacim quem throni sui consortem fecerat rex Babyloniorum? Quod si non fuit iste, sed alius quispiam e plebe Joacim, undenam captivo tantæ ædes, undenam ei erat tam elegans et spatiosus hortus? Ante hæc omnia, pars ista cum aliis duabus quæ in fine sunt, non extat in Daniele quo Judæi utuntur. Huc adde quod, cum tot præcesserint Prophetæ, nullus e posterioribus sententiam alterius iisdem verbis usurpavit. Neque enim emendicabat eorum sermo, utpote verus : hic autem cum alteri illorum minitatur, commemorat Dominum dicentem : « Insontem et justum non occides[2]. » Ex his omnibus mihi videtur hæc pars adjecta : sed et dictionis stylus differt. Pulsavi, tu resona, et rescribendo erudi. Dominos meos omnes saluta, te una cum comitatu valere ex animo precor.

[1] Jerem. xvi, 3, 4. Isai. xxxix, 7. — [2] Exod. xxiii, 7.

ORIGENIS

EPISTOLA AD AFRICANUM.

I. Origenes[1] Africano dilecto fratri in Deo Patre per Jesum Christum sanctum Filium ejus salutem. Epistola tua qua tuam mihi sententiam aperuisti de Susannæ historia quam in suis Danielis exemplaribus Ecclesiæ circumferunt, brevis quidem esse videtur, at paucis verbis multas habet quæstiones, quarum quælibet non vulgari indigeat pertractatione, sed tanta ut epistolæ modum superaret et in voluminis molem cresceret. Ego vero ingenii mei mediocritatem pro virili considerans, ne mei ipsius sensu caream, deesse mihi video solertiam quæ ad rescribendum epistolæ tuæ requiritur. Huc adde, quod nec pauci dies quibus Nicomediæ commoratus sum, mihi suffecerunt ut vel eo quo nunc modo, ad quæsita et interrogata tua responderem. Quamobrem dans veniam et meæ mediocritati, et temporis angustiæ, cum omni benevolentia legas velim hanc epistolam, et suppleas si quid a nobis prætermissum fuerit.

II. Dicebas primum me in eo quod cum amico nostro Basso habui colloquio, usum esse Danielis adhuc juvenis prophetia de Susanna, ac si me lateret hanc libri partem esse spuriam. Aiebas insuper eam quidem laudare te ut lepidam, sed improbare ut recens confictam; neque etiam ipsum Philistionem mimum, si ejusmodi scriptum confinxisset, usurum unquam fuisse hac nominum propinquitate πρίνου ad πρίσιν, et σχίνου ad σχίσιν : quem verborum lusum

[1] Vide D. Guillon, t. II, p. 287 et seqq.

recipit quidem græca lingua, sed hebræa nullo modo. Scias igitur ad hæc, quid nobis agendum sit non solum de Susannæ historia quæ in græco Græcorum exemplari per totam Christi Ecclesiam circumfertur, licet apud Hebræos non extet ; nec solum de aliis, ut aiebas, partibus quæ in fine libri sunt descriptæ, nempe de Belo et de Dracone, quæ pariter in hebraïco Danielis textu desiderantur; sed et de aliis innumeris, quæ pro modulo nostro, dum exemplaribus Hebræis compararemus nostra, plurimis in locis invenimus. Nam in ipso Daniele, ubi de camino ardente, illud, « compedibus vincti[1], » invenimus : sed in nostris exemplaribus, præter ea quæ in Hebraïcis sunt, abundant versus non pauci, quorum initium, secundum quædam, quæ in Ecclesiis circumferuntur, exemplaria, sic habebat : « Precatus est Ananias, et Azarias, et Misaël, et laudaverunt » Dominum, » usque ad illud : « Benedicite, omnes colentes » Dominum, Deum deorum. Laudate et confitemini, quoniam in sæculum misericordia ejus, et in sæculum sæculorum. Et factum est cum audiret rex illos laudantes, et » videret eos viventes. » At secundum alia exemplaria : « Et » ambulabant in medio flammæ, laudantes Deum, et benedicentes Dominum, » usque ad illud : « Benedicite, omnes » colentes Dominum, Deum deorum ; laudate et confitemi- » ni, quoniam in omnia sæcula misericordia ejus. » In Hebræo autem his verbis : « Et tres illi viri, Sedrach, Misach, » Abdenego, ceciderunt in medium ignis vincti, » connectebantur ista : « Rex Nabuchodonosor miratus est, et surrexit » festinanter, et respondit, dixitque optimatibus suis. » Sic enim Aquila hebraïcæ lectioni serviens edidit; quem Judæi Scripturam studiosius interpretatum esse credunt, et quo maxime uti solent hebraïcæ linguæ imperiti, utpote cæteris omnibus melius sensum assecuto. Nostrorum autem exem-

[1] Dan. III, 25.

plarium, quorum etiam voces exposui, aliud secundum Septuaginta interpretes erat, aliud secundum Theodotionem : et sicut apud utrumque positum reperiebatur illud Susannæ quod dicis figmentum una cum ultimis quæ Danieli insunt, partibus; ita quoque ista, versibus, ut conjectura dici potest, ducentis et amplius.

III. In multis quoque aliis sanctis libris invenimus alicubi quidem plura esse apud nos quam apud Hebræos, alicubi vero pauciora. Exempli causa, quoniam non omnia simul possunt comprehendi, aliqua tantum proponemus. In libro Esther, neque Mardochæi neque Esther preces, quæ legentem ædificare possunt, apud Hebræos habentur; neque etiam epistola Aman ad eversionem gentis Judæorum scripta, nec altera Mardochæi, ex Artaxerxis nomine, gentem a morte liberans. Sic et in Job, ab his verbis : « Scriptum » est autem ipsum resurrecturum, cum quibus Dominus re» surgit, » quæ sequuntur, usque ad finem, apud Hebræos non extant : quare nec apud Aquilam habentur; sed apud Septuaginta et apud Theodotionem quoad sensum eadem sunt. Innumera quoque alia invenimus in Job, quæ in nostris exemplaribus ultra hebraïcum textum redundant modo parum, modo multum : parum quidem, ut cum his verbis : « Surgens mane offerebat pro illis sacrificia, secundum nu» merum eorum[1], » additur : « vitulum unum pro peccato » pro animabus eorum ; » et cum his : « Venerunt Angeli » Dei ut astarent coram Deo, et diabolus venit cum eis, » subnectitur : « Circumiens terram et perambulans in ea. » Præterea post hæc verba : « Dominus dedit, Dominus abs» tulit[2], » apud Hebræos non erant ista : « Sicut Domino » placuit, ita factum est. » Multum vero in nostris exemplaribus ultra Hebræum redundant quæ his uxoris Job verbis : « Quousque perseverabis[3] ? » adduntur, dicendo : « Ma-

[1] Job, I, 5. — [2] Ibid. 21. — [3] Id. II, 9.

» nebo adhuc parvo tempore expectans spem salutis meæ, » usque ad illud : « ut requiescam ab ærumnis meis, et a do» loribus qui me nunc detinent ; » nam hæc tantum uxoris verba scripta sunt : « Sed dic verbum contra Dominum, et » morere[1]. »

IV. Rursum plurima in medio toto libro Job apud Hebræos reperiuntur, quæ in exemplaribus nostris desiderantur : sæpius quidem versiculi quatuor, vel tres; interdum vero quatuordecim, novemdecim, vel sexdecim. Et quid me oportet hic enumerare quæ multo labore collegimus, ne nos lateret discrimen quod Judaïca inter et nostra exemplaria intercedit? Multa hujusmodi animadvertimus etiam in Jeremia, in quo magnam vaticiniorum invenimus transpositionem et mutationem. In Genesi quoque illud : « Vidit » Deus quod esset bonum[2], » cum factum fuisset firmamentum, apud Hebræos non reperitur, et est apud eos ea de re non levis quæstio. Alia etiam in Genesi reperire est, quæ obelis, ut Græci vocant, antepositis signavimus, ut nobis quod ejusmodi est innotescat, sicut rursum asteriscis quæ in Hebræo quidem extant, apud nos vero non inveniuntur. Quid me opus est dicere de Exodo, ubi quæ pertinent ad tabernaculum et ejus atrium, ad arcam, et ad indumenta summi pontificis et sacerdotum, valde sunt mutata, adeo ut ne similis quidem sensus esse videatur? Tempus est igitur, si hæc nos non latent, abrogare quæ in Ecclesiis feruntur exemplaria, et fratribus lege præcipere ut, abjectis quos penes se habent sacris libris, adulando Judæis persuadeant ut nos puris, et qui nihil habeant figmenti, impertiant. An etiam Providentiæ quæ in sacris Scripturis dedit omnibus Christi Ecclesiis ædificationem, curæ non fuerunt « empti pretio pro quibus Christus mortuus est[3] ; » cui, licet Filio, « non pepercit Deus, *ipsa charitas,* sed pro nobis

[1] Job. II, 10. — [2] Gen. I, 10. — [3] I Cor. VI, 20. Rom. XIV, 15.

» omnibus tradidit illum, ut cum ipso omnia nobis donaret[1]? »

V. Ad hæc considera an non bonum sit meminisse illius dicti : « Non transpones terminos æternos quos posuerunt » antecessores tui[2]. » Et hæc quidem dico, non quod præ desidia recusem scrutari Scripturas quæ apud Judæos sunt, illasque cum omnibus nostris comparare, ac videre quid inter eas sit discriminis. Hoc enim gnaviter, nisi arrogans dictu est, pro virili fecimus, collatis magna cura inter se editionibus et observatis earum differentiis, ita tamen ut aliquanto plus laboris impenderimus Septuaginta interpretationi, ne quid adulterinum inducere videremur in Ecclesias quæ sub cœlo sunt, et prætextum daremus illis qui occasiones captant, voluntque tum eos qui sunt in medio calumniari, tum eos qui in communi prælucent criminari. Conamur non ignorare quas habent Scripturas, ut cum Judæis disserentes, non proferamus ea quæ in eorum exemplaribus desunt, sed simul utamur iis quæ penes se habent; licet in nostris libris desiderentur. Si enim ejusmodi fuerit noster ad ea de quibus nos inter et ipsos controversia est, apparatus, non contemnent, neque, prout solent, irridebunt eos qui credunt ex gentibus, quod vera et quæ apud illos scripta extant, ignorent. Atque hæc dicta sint ad illud quod objecisti, apud Hebræos non extare Susannæ historiam.

VI. Videamus etiam quæ in oratione ipsa criminaris. Et primum incipiamus ab eo quod deterrere queat ne admittatur historia, nempe ab ea quam ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσις, et ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσις habet, derivatione, de qua tu pronuntiasti, ac si compertum haberes quo modo græce quidem hæc consonare contingat; hebraïce autem distent penitus. Ego vero etiamnum dubito. Nam et ego de hoc loco sollicitus, cum et ipse dubius hærerem, non paucos Hebræos consu-

[1] Rom. VIII, 32. — [2] Prov. XXII, 28.

lui, sciscitans quomodo apud ipsos nominetur πρίνος, et quomodo dicant πρίζειν; item qua voce reddant σχίνον arborem, et quomodo dicatur eis σχίζειν. Illi autem dicebant ignorare se græcas voces πρίνου et σχίνου, et ipsas sibi poscebant ostendi arbores, ut scirent quasnam eis tribuant voces. Ego vero non dubitavi (amica enim veritas) ipsa ligna in eorum conspectum adducere. Alius autem dicebat quæ nusquam nominata sunt in scripturis, se non posse affirmare quemadmodum dicantur hebraïce; in promptu autem esse ut qui dubitat, syriaca utatur voce, loco hebraïcæ. Item dicebat etiam a sapientissimis dictiones nonnullas aliquando quæri. Si ergo, inquiebat, alicubi potes ostendere nominatam in aliqua scriptura *prinum* vel *schinum*, ibi certe invenietur quod quærimus, et ea quæ inde oritur, nominum derivatio. Si vero nullibi nominatæ sunt, id quoque nos latet. Hæc igitur cum ab Hebræis quibuscum consuetudinem habui, historiam non agnoscentibus dicta sint, religio mihi est pronuntiare utrum apud Hebræos similis nominum derivatio servetur necne. Tu vero cur non esse affirmaris, fortasse nosti.

VII. Memini certe me cum studioso Hebræo vocatique apud illos viri sapientis filio, et ad id educato ut patri succederet, collocutum, ab ipso, perinde ac si Susannæ historia vera sit, didicisse etiam seniorum nomina, prout extant in Jeremia, et hoc modo se habent : « Te faciat Do- » minus ut Sedeciam et ut Achiab, quos frixit rex Babylonis » in sartagine in igne, propter iniquitatem quam fecerunt » in Israël[1]. » Quomodo vero alter ab Angelo secatur, alter autem scinditur? Dicendum est non in præsenti sæculo futura hæc eis prædici, sed in Dei judicio post eorum hinc decessum. Sicut enim malum dispensatorem, dicentem : « Tardat dominus meus venire[2], » et propterea crapulæ

[1] Jerem. XXIX, 22. — [2] Matth. XXIV, 48.

vacantem, edentem, et bibentem cum ebriosis, ac verberantem conservos, dominus veniens « dividet, et partem » ejus cum infidelibus ponet[1] : » ita et hos dictos quidem seniores, male autem ministerio suo usos, ad instar divisionis qua malus illic œconomus torquendus dicitur, ejusmodi suppliciis afficient Angeli quidam infligendis pœnis præpositi. Et alius quidem scindet « inveteratum dierum » malorum, judicantem judicia injusta, innocentes opprimentem, et dimittentem noxios[2]; » alter vero secabit ut « semen Chanaan et non Juda, *eum quem* species decepit, » et concupiscentia pervertit cor ejus[3]. »

VIII. Alium quoque novi Hebræum qui de his senioribus ejusmodi afferebat traditiones, illos nempe sperantibus in captivitate se per Christi adventum ab inimicorum servitute liberandos, professos esse se quæ ad Christum pertinent explicare nosse, et utrumque sigillatim in quamcumque mulierem incidebat, et cui vitium offerre cupiebat, ei secreto affirmasse, sibi a Deo datum e suo semine progignere Christum. Hinc spe gignendi Christum decepta mulier, sui copiam decipienti faciebat, et sic civium uxores stuprabant seniores Achiab et Sedecias. Quamobrem recte a Daniele alter quidem dictus est « inveteratus dierum malorum[4] ; » alter vero audivit : « Sic faciebatis filiabus Israël, et illæ timentes congrediebantur vobiscum; sed filia Juda non sustinuit iniquitatem vestram. » Forte enim fraus et timor, quorum magna vis in mulieres, efficiebant ut corpora sua his dictis senioribus permitterent.

IX. Sed, inquies fortasse, cur ergo apud illos non extat in Daniele hæc historia, si, ut dicis, talia de ea sapientes illorum tradunt? Respondeo ex iis quæ seniorum, principum et judicum vituperium aliquod continebant, illos, quæcumque potuerunt sustulisse a cognitione populi; quæ qui-

[1] Luc. XII, 45. — [2] Daniel, XIII, 52, 53. — [3] Ibid. 56. — [4] Ibid. 57.

dem servantur in apocryphis. Hujus rei exemplum dabimus, quæ de Isaia narrantur, et Epistolæ ad Hebræos testimonio confirmantur, licet in nullo ex iis qui palam sunt libris scripta reperiantur. Nam de Prophetis, et iis qui passi sunt, edisserens auctor Epistolæ ad Hebræos ait : « Lapidati sunt, secti » sunt, in occisione gladii mortui sunt[1]. » Ad quem enim, quæso, refertur illud, *secti sunt*, quod prisco more non solum hebraïco, sed etiam græco, pluraliter de uno dicitur? Manifestum est traditiones ferre, sectum esse Isaiam; et hoc habetur in quodam apocrypho, quem quidem fortasse consulto depravarunt Judæi, quibusdam non decentibus Scripturæ insertis dictionibus, ut toti fides abrogetur. His ita demonstratis verisimile est pressum aliquem usurum esse consilio eorum qui hanc Epistolam rejiciunt, ceu a Paulo non scriptam; adversus quem aliis seorsum argumentis nobis opus est ut illam Pauli esse demonstremus. Adducam ergo in præsenti ex Evangelio quæ Jesus Christus de Prophetis testatur, et historiam quæ ab ipso quidem refertur, sed in veteribus Scripturis desideratur, quoniam ipsa quoque iniquorum in Israël judicum vituperium continet. Verba autem Salvatoris hæc sunt : « Væ vobis, Scribæ et » Pharisæi hypocritæ, quoniam ædificatis sepulcra Prophe» tarum, et ornatis monumenta justorum, et dicitis : Si » fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii » eorum in sanguine Prophetarum. Itaque testimonium estis » vobismetipsis, quia filii estis eorum qui Prophetas occide» runt. Et vos implete mensuras patrum vestrorum. Ser» pentes, genimina viperarum, quomodo fugietis a judicio » gehennæ? Ideo ecce mitto ad vos prophetas, et sapientes » et scribas. Ex illis occidetis et crucifigetis, et ex eis flagel» labitis in synagogis vestris, et persequemini de civitate in » civitatem, ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui

[1] Hebr. XI, 37.

» effusus est super terram, a sanguine Abel justi, usque ad » sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter » templum et altare. Amen dico vobis, quia venient hæc » omnia super generationem istam[1]. » Et quod sequitur, non discrepat a præcedentibus, et sic habet : « Jerusalem, Jeru- » salem quæ occidis Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi » sunt, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum » gallina congregat pullos suos sub alas, et noluisti! ecce » relinquitur vobis domus vestra deserta. » Videamus autem an non sic hic dicendum vera quidem esse Salvatoris verba, sed non reperiri scripturas in quibus extent quæcumque ab ipso narrantur. Nam qui ædificant sepulcra Prophetarum, et ornant monumenta justorum, damnantes ea quæ seniores adversus justos et Prophetas ausi sunt, aiunt : « Si » fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus eo- » rum socii in sanguine Prophetarum. » Dicat igitur nobis quispiam, in quorum Prophetarum sanguine? Ubinam enim scriptum est aliquid hujusmodi de Isaia, vel Jeremia, vel aliquo ex duodecim, vel Daniele? Sed et Zachariam filium Barachiæ, occisum esse inter templum et altare a Jesu quidem didicimus; ex nulla autem alia scriptura cognovimus. Quamobrem nihil antiquius fuisse puto iis qui sapientes audiebant, et principibus, senioribusque populi, quam ut ea adimerent quæ sui accusationem ad populum continebant. Nihil igitur mirum si Susannæ etiam cui libidinosi seniores insidiati sunt, historiam licet veram ii qui a proposito illorum non multum aberant, suffurati sunt, et subtraxerunt e Scripturis. In Actibus quoque Apostolorum Stephanus, præter plurima de quibus testatur, hæc etiam ait : « Quem » Prophetarum non sunt persecuti patres vestri? et occide- » runt eos qui prænuntiabant de adventu Justi, cujus nunc » vos proditores et homicidæ fuistis[2]. » Vera dicere Stepha-

[1] Matth. XXIII, 29. — [2] Act. VII, 52.

num fatebitur quicumque recipit Acta Apostolorum; quomodo autem patres eorum qui in Christum non crediderunt, merito criminetur ut persecutores et homicidas Prophetarum, id demonstrari nequit ex veteris Testamenti libris. Sic et Paulus in priori ad Thessalonicenses Epistola hæc de Judæis testatur : « Vos imitatores facti estis Ecclesiarum Dei » quæ sunt in Judæa in Christo Jesu : quia eadem passi estis » et vos a contribulibus vestris, sicut et ipsi a Judæis, qui et » Dominum occiderunt Jesum, et Prophetas et nos persecuti » sunt; et Deo non placent, et omnibus hominibus adver- » santur, prohibentes nos Gentibus loqui ut salvæ fiant[1]. » His exemplis arbitror me ostendisse, nihil repugnare quominus hæc historia contigerit, et quæ libidinose simul et crudeliter adversus Susannam perpetrarunt seniores qui tunc erant, ea quidem providente Spiritu scripta sint, sed postmodum a principibus Sodomorum[2] (ut dixerit idem Spiritus) clam sublata.

X. Præterea aiebas Danielem in hac scriptura dici Spiritu correptum exclamasse iniquam esse sententiam, in illa vero de qua nullus ambigit quin illius sit, exhiberi alio modo prophetantem, id est, post visa, somnia, atque Angeli *apparitionem*, nullibi autem ex inspiratione prophetica. At tu mihi videris non admodum observasse « multifariam » multisque modis olim *Deum* patribus *locutum esse* in » Prophetis[3], » non solum omnibus, sed et singulis. Si autem observaveris, invenies iisdem sanctis et divina obtigisse somnia, et apparitiones angelicas, et inspirationes. Satis est autem in præsenti adhibere pro testimonio ea quæ scripta sunt de Jacob, qui de divinis somniis hæc narrat : « Et factum est, cum oves coïtum appeterent, et vidi ocu- » lis meis eas in somno : et ecce hirci et arietes ascende- » bant super oves et capras, albi et varii, fusci et maculosi.

[1] 1 Thess. II, 14. — [2] Isai. I, 10. — [3] Heb. I, 1.

» Et dixit mihi Angelus Dei in somno : Jacob! Ego autem » dixi : Quid est? Et dixit : Aspice oculis tuis, et vide hircos » et arietes ascendentes super oves et capras, albos, varios, » fuscos et maculosos. Vidi enim quæcumque tibi facit La- » ban. Ego sum Deus, qui apparui tibi in loco Dei, ubi un- » xisti mihi columnam, et votum mihi vovisti. Nunc ergo » surge, et egredere de terra hac, et abi in terram genera- » tionis tuæ[1]. » Quod attinet autem ad apparitionem quæ visione præstantior est, hæc de illo dicta sunt : « Remansit » autem Jacob solus, et luctabatur homo cum ipso usque ad » mane. Vidit autem quod non prævaleret adversus eum, et » tetigit latitudinem femoris ejus, et emarcuit latitudo fe- » moris Jacob, dum luctaretur cum eo. Et dixit ei : Dimitte » me, ascendit enim aurora. Ille vero dixit : Non dimittam » te, nisi mihi benedixeris. Ait illi : Quod est nomen tuum? » ille dixit : Jacob. Dixit illi : Non vocabitur amplius nomen » tuum Jacob, sed Israël erit nomen tuum, quoniam fortis » fuisti cum Deo, et cum hominibus potens. Interrogavit au- » tem illum Jacob, et dixit : Annuntia mihi nomen tuum. » Et respondit : Cur rogas nomen meum? Et benedixit ei » illic. Et vocavit Jacob nomen loci illius, Visionem Dei. » Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima » mea. Ortus est autem sol, quando pertransiit visio Dei[2]. » Quod vero etiam ex inspiratione prophetet, ex his est per- spicuum : « Vocavit autem Jacob filios suos, et dixit : Con- » gregamini, ut annuntiem vobis quæ ventura sunt vobis in » novissimis diebus. Congregamini, et audite, filii Jacob, au- » dite Israël patrem vestrum. Ruben primogenitus meus, tu » virtus mea, et initium filiorum meorum : durus ad feren- » dum, durus et arrogans, injuriosus fuisti, tanquam aqua » ne effervescas. Ascendisti enim cubile patris tui : tunc ma- » culasti stratum, in quod ascendisti[3]. » Similiter et reliquis

[1] Gen. XXXI, 10 et seqq. — [2] Id. XXXII, 25. — [3] Id. XLIX, 1 et seq.

impertitæ benedictiones, quæ prophetiæ sunt, ex inspiratione prolatæ sunt. Nihil igitur mirum Danielem quoque interdum ex inspiratione locutum esse, ut cum seniores reprehendit, interdum post insomnia, ut tute ais, vel visiones; alias vero Angeli apparitionem ei obtigisse.

XI. Aliæ tuæ dubitationes indecentius a te propositæ mihi visæ sunt, nec satis sapere eam quæ te decet pietatem. Satius fuerit quod a te scriptum est, iisdem verbis apponere : « Deinde posteaquam mirabiliter sic exclamavit, insolito » prorsus illos redarguit modo, quo ne Philistion quidem » mimus uteretur. Neque enim satis ei fuit afflante Spiritu » illos objurgasse, sed utrumque alterum ab altero disjunc» tum seorsum interrogat ubinam viderit eam mœchantem. » Cumque alter sub πρίνω (*ilice*) diceret; respondet πρίσειν » (*secturum*) eum Angelum; alteri vero sub σχίνω (*lentisco*) » dicenti, similiter minitatur eum σχισθῆναι, id est scissum » iri. » Tempus est ut etiam cum Philistionis mimo compares aliud non absimile e libro tertio Regnorum, quod tamen et ipse fateberis recte fuisse litteris mandatum. En verba : « Tunc apparuerunt duæ mulieres meretrices regi, et ste» terunt coram ipso. Et dixit mulier una : In me, Domine » mi. Ego et mulier hæc habitabamus in domo una, et pepe» rimus domi. Et factum est tertia die postquam ego peperi, » peperit et hæc mulier. Et nos simul. Nemo erat in domo » nostra præter nos ambas. Et mortuus est filius mulieris » hujus noctu, quoniam dormivit super eum. Et surrexit » media nocte, et sumpsit filium meum ex ulnis meis. Et ego » ancilla tua dormiebam. Et transtulit eum in sinum suum, » et filium suum mortuum transtulit in sinum meum. Et » surrexi mane, ut lactarem filium meum : et ille erat » mortuus. Et ecce consideravi eum mane : et ecce non erat » filius meus, quem pepereram. Et dixit mulier altera : Non, » sed filius tuus est mortuus; filius autem meus est qui vi-

» vit. Altera vero ipsa quoque dixit : Non; sed filius meus » est qui vivit, filius autem tuus mortuus est. Et locutæ sunt » coram rege, et dixit rex eis : Tu dicis : Hic est filius meus » qui vivit, et filius istius est mortuus. Et tu dicis : Non, sed » filius meus est qui vivit, filius autem tuus mortuus est. Et » dixit rex : Accipite mihi gladium. Et attulerunt gladium » coram rege. Et dixit rex : Dividite infantem vivum in duas » partes, et date dimidium ejus huic, et dimidium ejus illi. » Et respondit regi mulier cujus filius erat vivus (commota » sunt enim viscera ejus in filio), dixitque : In me, Domine : » date ei infantem vivum, et nolite interficere illum. Dixit » altera : Nec mihi, nec isti sit : dividite. Et respondit rex » et dixit : Date infantem ei quæ dixit : Date illi eum et no- » lite eum interficere; hæc enim mater ejus est. Et audivit » omnis Israël judicium quod judicavit rex, et timuerunt a » facie regis, quia viderunt prudentiam Dei esse in eo ad fa- » ciendum judicium[1]. » Enimvero si liceret de eis quæ in Ecclesiis feruntur pronuntiare cavillatorie, potius duarum meretricum quam venerabilis Susannæ historia Philistionis mimo comparanda esset. Et quemadmodum ad populi persuasionem non satis erat ut diceret Salomon : « Date huic in- » fantem vivum, hæc enim est mater ejus; » ita non sufficiebat seniores a Daniele increpari, nisi eos ex proprio ipsorum ore convicisset, cum ambo dicerent se sub arbore quadam illam vidisse cum juvene cubantem, nequaquam autem consentirent quænam esset arbor. Et quoniam, perinde ac si compertum haberes, dixisti Danielem ex inspiratione seniores judicasse, forte quidem sic convincentem, forte autem aliter, attende : etiam hæc quæ a Daniele gesta sunt, mihi videntur similia judicio Salomonis, de quo testatur Scriptura vidisse populum sapientiam Dei in illo fuisse ad faciendum judicium. Hoc utique de Daniele dici possit, cum sa-

[1] 3 Reg. III, 16 et seqq.

pientia polleret ad faciendum judicium, ab ipso judicatos fuisse seniores eo quo scriptum est modo.

XII. Hoc etiam parum abfuit quin me fugeret, quod tamen necesse est ut apponam de lusu verborum πρῖνον πρίσειν et σχῖνον σχίσειν; nempe in nostris Scripturis quasdam extare ceu etymologias quæ apud Hebræos quidem affinitatem inter se habent, sed apud nos non item. Nihil ergo mirum iis qui Susannæ historiam interpretati sunt, hanc fuisse curam, ut invenirent nomen aliquod derivatum quod aut cum hebræo consonaret (non enim id pro certo habeo), aut cum consonante hebræo analogiam servaret. Quomodo autem in nostra Scriptura istud reperiatur, exemplo ostendemus. Dicit Adam de muliere ædificata a Deo ex costa viri : « Hæc vocabitur Mulier, quoniam ex » viro suo sumpta est [1]. » Dicunt autem Hebræi mulierem quidem vocari *Essa*, et ea voce significari quæ huic respondet, *sumpsi*, ut patet ex his : *Chos* Isuoth *essa*, quod est, *Calicem salutaris sumam* [2]; virum autem vocari *Is*, uti liquet ex istis : *Esre a is*, quod est, *Beatus vir* [3]. Secundum Hebræos igitur *IS* vir, et ESSA virago, quoniam hæc a viro suo sumpta est. Nihil ergo mirum interpretes quosdam hebraïci de Susanna contextus quem olim in secretis, ut videtur, habebant, et qui apud doctiores et veritatis amantiores servabatur, vel proprie reddidisse verba, vel excogitasse quidpiam quod hebraïcis responderet derivatis, ut possimus nos Græci illos imitari. Nam et in multis aliis quædam invenire est prudenti consilio sic translata; quæ quidem nos observavimus, collatis inter se omnibus editionibus.

XIII. Præterea hæc a te objiciuntur his verbis : « Quo» modo qui Babylone captivi erant, qui talorum lusu væ» niebant, qui, ut de priori Israëlis captivitate narratur, in

[1] Gen. II, 23. — [2] Psal. CXV, 13. — [3] Psal. I, 1.

» plateas projiciebantur insepulti, filiis eorum abreptis ut » eunuchi, et filiabus ut pellices essent, sicut a Prophetis » prædictum erat ; hi judicium mortis ferebant, et quidem » contra uxorem regis sui Joakim quem throni sui consor- » tem fecerat rex Babyloniorum ? Quod si non fuit iste, sed » alter ex plebe Joakim, undenam captivo tantæ ædes, un- » denam ei erat tam elegans et spatiosus hortus ? » Undenam vero habes quod dixisti hos lusu talorum væniisse, et in plateas projectos esse insepultos, nisi, quantum ego novi, ex Tobia ? Verum nos oportebat scire Hebræos Tobia non uti, neque Judith. Nec enim hos libros etiam in apocryphis hebraïce habent, ut ab ipsis didicimus. Sed quoniam Ecclesiæ Tobia utuntur, sciendum est etiam in captivitate nonnullos captivos divites fuisse, beneque res suas gessisse. Ipse Tobias ait : « Quoniam memor fui Dei in tota » anima mea, dedit Altissimus gratiam et formam coram » Nemessaro, et eram ejus dispensator, et ivi in Mediam, et » deposui apud Gabaëlum fratrem Gabriæ in Ragis Mediæ » argenti talenta decem [1]. » Atque ut dives hoc addit : « In diebus Nemessari multas erogavi eleemosynas fratribus » meis. Panes meos dedi esurientibus, et vestes nudis, et si » quem vidissem ex genere mortuum, et projectum post » mœnia Ninives, sepeliebam eum : et si quem occidisset » Sennacherim rex fugiens ex Judæa, sepeliebam eos fur- » tim. Multos enim occidit in ira sua. » Considera an non multas ostendat divitias et facultates tantus catalogus beneficiorum Tobiæ, et id maxime quod subjungit dicens : « Cum cognovissem quæri me ad mortem, timore percul- » sus recessi, et direpta sunt omnia mea bona. » Sed et alius captivus Dachiacharus, Ananielis fratris Tobiæ filius, præfectus erat cunctis rationibus regni regis Acherdonis, et universæ administrationi ; diciturque : « Et erat Dachiacha-

[1] Tob. I, 10, 11, 12.

» rus pocillator, annuli custos, dispensator, et rationibus » præfectus [1]. » Mardochæus quoque versabatur in aula regis [2], tantaque pollebat apud eum auctoritate, ut etiam ascriptus sit inter benefactores Artaxerxis. Præterea in Esdra etiam Neemias pocillator regis [3], et ejus eunuchus, genere Hebræus, petiit ædificationem templi, et impetravit ut sibi liceret abire cum pluribus, et templum instaurare. Quid ergo mirum, hortum, domum ac prædium habuisse quemdam nomine Joakim, sive ampla illa sive mediocria fuerint. Nihil enim hujuscemodi aperte indicat Scriptura.

XIV. Sed, inquis, « quomodo sententiam mortis fere» bant qui erant in captivitate ? » dubitans, nescio qua de causa, fueritne Susanna conjux regis, propter nominis Joakim æquivocationem. Respondeo, nihil insolitum accidisse, si, magnis gentibus subactis, a rege concessum fuit ut suis legibus et judiciis utantur captivi. Certe nunc cum Judæi Romanis imperantibus didrachma pendunt, quantam concedente Cæsare in ipsos auctoritatem habeat ethnarcha, ut nihil differat ab eo qui regnum obtineret in gentem, scimus qui sumus experti. Fiunt etiam judicia latenter secundum legem et nonnulli morte damnantur, non quidem cum plena omni ex parte libertate, sed tamen non inscio Imperatore : idque in regione gentis longo tempore commorati didicimus et pro certo accepimus. Verumtamen sub Romanis duæ solum referuntur esse tribus, Juda nempe et Benjamin. Esto et Levitica. At Israël præter populum Juda decem erant tribus, versimileque est Assyriis satis fuisse quod imperio suo subditos illos haberent, cæterum propria eis concessisse judicia.

XV. Inveni et istud in tua epistola hisce verbis : « Po» stremo omnium, cum tot præcesserint Prophetæ, nullus » e posterioribus sententiam alterius iisdem verbis usurpa-

[1] Tob. I, 22. — [2] Esth. II, 19 et 23. — [3] 2 Esdr. I.

» vit. Neque enim emendicabat illorum oratio, utpote vera; » hic autem cum alteri illorum minitatur, commemorat do- » minum dicentem : Insontem et justum non occides[1] ; » et miratus sum quod cum multum sis versatus in examinandis et meditandis Scripturis, non observaris Prophetas Prophetarum uti sermonibus, iisdem propemodum verbis. Quis enim vel e vulgo fidelium ignorat id quod scriptum est in Isaia : « Erit in extremis diebus manifestus mons Do- » mini, et domus Dei in vertice montium, et exaltabitur » super colles, et venient omnes gentes ad eum, et profici- » scentur populi multi et dicent : Venite, ascendamus in » montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et annuntiabit » nobis viam suam, et ambulabimus in ea. Nam de Sion » exibit lex, et verbum Domini in Jerusalem. Et judicabit » inter gentes, et judicabit populum multum. Et concident » gladios suos in aratra, et hastas suas in falces, et non ac- » cipiet gens contra gentem gladium, et non discent am- » plius bellare[1]. » His omnibus plane similis est ac iisdem verbis conceptus hic Michææ locus : « Et erit in novissimis » diebus manifestus mons Domini, præparatus in vertice » montium, et elevabitur supra colles, et festinabunt ad ip- » sum populi; et proficiscentur multæ gentes, et dicent : » Venite, ascendamus in montem Domini, et ad domum » Dei Jacob, et ostendet nobis viam ejus, et ambulabimus » in semitis ejus; quia de Sion exibit lex, et verbum Do- » mini de Jerusalem : et judicabit inter multos populos, et » arguet gentes multas usque in longinquum, et concident » gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces, et non » tollet amplius gens gladium contra gentem, et non am- » plius discent bellare[1]. » Præterea in primo Paralipomenon, psalmus in manu Asaph et fratrum ejus ordinatus ad laudandum Dominum, cujus est initium : « Confite-

[1] Exod. XXIII, 7. — [2] Isai. II, 2 et seqq. — [3] Mich. IV, 1 et seqq.

» mini et invocate ipsum in nomine ejus[1], » in plerisque ab initio similis est psalmo centesimo-quarto usque ad verba : « Et in Prophetis meis nolite malignari[2]; » postea vero psalmo nonagesimo-quinto ab ejus initio quod fere sic habet : « Cantate Domino, omnis terra[3]; » usque ad hæc verba : « Quoniam venit judicare terram. » Sed quoniam longum fuisset ipsa verba apponere, paucis hæc ad propositum diximus. Invenies autem et de onere non ferendo die sabbati non solum apud Moysem scriptum[4], sed etiam in Jeremia[5]. Item de Paschate et legibus sacerdotalibus invenies et apud Moysem[6], et in extremis Ezechielis capitibus[7]. Apposuissem et ipsa verba, et alia plura, nisi vidissem paucitate dierum nostræ Nicomediæ commorationis, tempus ad te scribendi nobis præcludi.

XVI. Præterea dixisti stylum dictionis esse diversum : quod mihi nequaquam visum est. Et ista quidem ad defensionem respondi. Nunc post tot criminationes, historia Susannæ encomio celebrari posset, præsertim ab eo qui singulas perpenderet voces, et eximios earum ostenderet sensus. Id aggredi seorsum poterit quispiam eorum qui res divinas diligenter et satis meditati sunt. Hæc ad tuas quas vocas pulsationes respondi, et rescribo. Utinam simul erudire possim : nunc autem tantum mihi non tribuo. Salutat te qui dictandæ epistolæ fuit adjutor quique integram recensens, quæ voluit, correxit dominus meus et frater sanctus Ambrosius. Salutat te quoque fidelissima ejus conjux Marcella una cum liberis, et Anicetus. Tu saluta optimum nostrum papam Apollinarium, et eos qui nos diligunt.

[1] I Paral. XVI, 8, 22. — [2] Psal. CIV, 1, 15. I Paral. XVI, 23 ad 33. — [3] Psal. XCV, 1-13. — [4] Exod. XXXV, 2. Num. XV, 32. — [5] Jerem. XVII, 21, 24. — [6] In Levit. passim. — [7] Ezech. XLIII, XLIV, XLV, XLVI.

ORIGENIS

EPISTOLA AD GREGORIUM.

Quando quibusve philosophicæ disciplinæ utiles sint ad sacrarum Scripturarum expositionem Scripturæ testimonio demonstratur.

I. Origenes domino suo optimo, et multum venerando filio Gregorio salutem in Deo. Quæ est ad intelligentiam bene a natura comparata indoles, ea, ut probe nosti, si exercitatio accesserit, opus expromere potest, quod deducat ad contingentem, ut ita dicam, finem illius rei quam quis tractare voluerit. Potest igitur bona tua indoles Romanum te jurisconsultum facere omnibus numeris absolutum, et Græcum quempiam philosophum ex iis sectis quæ insigniores habentur. At ego te omnibus bonæ tuæ indolis viribus incumbere velim in Christianam doctrinam ut finem, ad hunc vero assequendum a te optarim quasi auxilium e Græcorum philosophia adhiberi ea quæ ceu circulares disciplinæ et ceu præludia ad christianismum esse possunt; nec non e geometria et astronomia, quæcumque ad sacras interpretandas Litteras conferent, ut quod de geometria, musica, grammatica, rhetorica et astronomia philosophi prædicant, tanquam philosophiæ adjutricibus, id nos de philosophia respectu christianismi dicamus.

II. Et forsitan tale quid tacite indicat quod in Exodo scriptum est ex persona Dei, ut jubeantur filii Israël petere a vicinis et contubernalibus vasa argentea et aurea, itemque vestes, ut spoliatis Ægyptiis materiam habeant ad ea apparanda quæ ad divinum cultum pertinent. Ex his enim

quæ filii Israël Ægyptiis subtraxerunt, constructa sunt quæ in sanctis sanctorum erant, arca cum operculo, Cherubim, propitiatorium, et urna aurea in qua repositum erat manna panis Angelorum. Hæc igitur ex optimo Ægyptiorum auro confecta fuisse verisimile est; e quodam autem secundario auri genere solidum candelabrum plane aureum prope interius velum, et lucernas ipsi impositas, et mensam auream in qua erant panes propositionis, et inter utrumque, thuribulum aureum. Quod si tertium et quartum aliquod aurum fuit, ex illo conflata sunt vasa sacra, et ex argento Ægyptio alia confecta sunt. Ægyptum enim incolentes filii Israël id ex illa habitatione lucri reportarunt, ut tam pretiosa materia abundarent ad divini cultus usum. E vestibus autem Ægyptiorum effecta fuisse credibile est quæcumque indiguerunt opere, ut nominat Scriptura, acu pingentium et consuentium, acu pingentium cum Dei sapientia, hæc illa vestimenta his illis modis, ut fierent velamina, atriaque interiora et exteriora. Verum quid me attinet intempestiva disgressione explicare quot et quantos usus Israëlitis præbuerint Ægyptiorum spolia quibus hi male utebantur; Hebræi vero Dei sapientia instituti ad divinum cultum usi sunt? Solet tamen divina Scriptura e terra filiorum Israël in Ægyptum descensum in malis ponere, tacite innuens quibusdam malum esse versari cum Ægyptiis, hoc est, cum mundi disciplinis postquam legi Dei nomen dederint, et Israëliticæ in Deum pietati. Ader certe Idumæus quamdiu fuit in terra Israël, nec gustavit Ægyptiorum panes, idola non fabricatus est[1]: cum vero a sapiente Salomone aufugiens descendit in Ægyptum, velut fugiens a Dei sapientia, cum Pharaone affinitatem iniit, ducta uxoris ipsius sorore, et procreato ex ea filio qui inter Pharaonis liberos educatus est. Quare, etsi in terram Israël reversus est,

[1] 3 Reg. XI, 14.

in id reversus est ut Dei populum divideret, eoque induceret ut de aurea vitula diceret : « Hi sunt dii tui, Israël, » qui eduxerunt te de terra Ægypti [1]. » Ac ego sane experientia doctus affirmaverim paucos admodum inveniri qui, perceptis Ægypti utilitatibus, ex ea egressi sint, et quæ ad Dei cultum pertinent constituerint; multos vero esse Ader Idumæi fratres. Hi sunt qui e græca quadam solertia hæreticas opiniones genuerunt et ceu vitulas quasdam aureas fabricati sunt in Bethel, quæ interpretatur domus Dei. His mihi videtur tacite indicari, sua eos commenta affinxisse Scripturis in quibus Dei verbum habitat, et quæ tropice appellantur Bethel. Cæterum aliud figmentum ait Scriptura in Dan repositum fuisse. Fines porro Dan extremi sunt, et in confinio gentium, ut constat ex iis quæ in libro Jesu Nave scripta sunt. Sunt igitur vicina finibus gentium quædam ex iis figmentis, quæ, ut exposuimus, fratres Ader finxerunt.

III. Tu igitur, Domine fili, præcipue attende divinarum Scripturarum lectioni, sed attende; multa enim attentione nobis, qui divina legimus, opus est, ne de iis aliqua inconsideratius dicamus aut sentiamus : et attendens rerum divinarum lectioni cum fideli et quæ Deo placeat anticipata opinione, pulsa quæ in iis clausa sunt, et aperietur tibi a janitore, de quo dixit Jesus : *Huic ostiarius aperit* [2]. Et attendens divinæ lectioni, recte et firma in Deum fide eam quære quæ multis abscondita est, divinarum mentem Litterarum. Verum ne tibi satis sit pulsare et quærere. Nam maxime etiam necessaria est ad res divinas intelligendas oratio, ad quam cohortans Salvator, non solum dixit : « Pulsate, et aperietur vobis; *et,* Quærite, et invenietis [3] : *sed* » *et,* Petite, et dabitur vobis [4]. » Hæc pro paterna mea in te charitate ausus sum. An recte sim ausus necne, novit Deus

[1] Exod. XXXII, 4. — [2] Joan. X, 3. — [3] Matth. VII, 7. — [4] Luc. XI, 9.

et Christus ipsius, necnon qui particeps est spiritus Dei et spiritus Christi. Utinam et tu particeps sis, et eam partem semper augeas, ut non solum dicas: « Participes Christi » facti sumus, sed et participes Dei[1]. »

[1] Heb. III, 14.

ORIGENIS
DE PRINCIPIIS
LIBRI QUATUOR.

LIBER PRIMUS.

(RUFINO INTERPRETE.)

PRÆFATIO.

I. Omnes [1] qui credunt et certi sunt quod et gratia et veritas per Jesum Christum facta sit, et Christum veritatem esse norunt, secundum quod ipse dixit : Ego sum Veritas [2], scientiam quæ provocat homines ab bene beateque vivendum non aliunde quam ab ipsis verbis Christi doctrinaque suscipiunt. Christi autem verbis dicimus, non his solum quæ homo factus atque in carne positus docuit : et prius namque Christus Dei verbum in Moyse atque Prophetis erat. Nam sine verbo Dei quomodo poterant prophetare de Christo? Ad cujus rei probationem non esset difficile ex divinis Scripturis ostendere, quomodo vel Moyses vel Prophetæ spiritu Christi repleti, vel locuti sunt, vel gesserunt omnia quæ gesserunt, nisi studio nobis esset præsens hoc opus omni qua possumus brevitate succingere. Unde sufficere existimo uno hoc Pauli testimonio debere nos uti ex epistola quam ad Hebræos scribit, in qua ita ait : « Fide » magnus factus Moyses negavit se dici filium filiæ Pharao- » nis, magis eligens afflictari cum populo Dei, quam tem- » poralem habere peccati jucunditatem, majores divitias

[1] Vide D. Guillon, t. II, p. 283 et seqq. et p. 290 et seqq.
[2] Joan. XIV, 6.

» æstimans Ægyptiorum thesauris opprobrium Christi[1]. » Sed et post assumptionem ejus in cœlos, quod in Apostolis suis locutus sit, hoc modo indicat Paulus : « Aut numquid » probamentum ejus quæritis qui in me loquitur Christus[2] ? »

II. Quoniam ergo multi ex his qui Christo credere se profitentur, non solum in parvis et minimis discordant, verum etiam in magnis et maximis; id est, vel de Deo vel de Domino Jesu Christo, vel de Spiritu sancto; non solum autem de his, sed et de aliis creaturis, id est vel de Dominationibus, vel de Virtutibus sanctis : propter hoc necessarium videtur prius de his singulis certam lineam manifestamque regulam ponere, tum deinde etiam de cæteris quærere. Sicut enim multis apud Græcos et Barbaros pollicentibus veritatem, desivimus apud omnes eam quærere qui eam falsis opinionibus asserebant, posteaquam credidimus Filium Dei esse Christum, et ab ipso nobis hanc discendam esse persuasimus : ita cum multi sint qui se putant sentire quæ Christi sunt, et nonnulli eorum diversa a prioribus sentiant, servetur vero ecclesiastica prædicatio per successionis ordinem ab Apostolis tradita, et usque ad præsens in Ecclesiis permanens : illa sola credenda est veritas, quæ in nullo ab ecclesiastica et Apostolica discordat traditione.

III. Illud autem scire oportet, quoniam sancti Apostoli fidem Christi prædicantes, de quibusdam quidem quæcumque necessaria crediderunt, omnibus etiam his qui pigriores erga inquisitionem divinæ scientiæ videbantur, manifestissime tradiderunt, rationem scilicet assertionis eorum relinquentes ab his inquirendam qui Spiritus dona excellentia mererentur, et præcipue sermonis, sapientiæ et scientiæ gratiam per ipsum Spiritum sanctum percepissent : de aliis vero dixerunt quidem, quia sint; quomodo autem, aut unde sint, siluerunt, profecto ut studiosiores quique ex posteris

[1] Heb. II, 25, 26. — [2] 2 Cor. XIII, 3.

suis qui amatores essent sapientiæ, exercitium habere possent in quo ingenii sui fructum ostenderent, hi videlicet qui dignos se et capaces ad recipiendam sapientiam præpararent.

IV. Species vero eorum quæ per prædicationem Apostolicam manifeste traduntur, istæ sunt. Primo, quod unus Deus est qui omnia creavit atque composuit, quique, cum nihil esset, esse fecit universa, Deus a prima creatura et conditione mundi, omnium justorum Deus, Adam, Abel, Seth, Enos, Enoch, Noë, Sem, Abraham, Isaac, Jacob, duodecim Patriarcharum, Moysis et Prophetarum : et quod hic Deus in novissimis diebus, sicut per Prophetas suos ante promiserat, misit Dominum nostrum Jesum Christum, primo quidem vocaturum Israël, secundo vero etiam gentes post perfidiam populi Israël. Hic Deus justus et bonus pater Domini nostri Jesu Christi, Legem et Prophetas et Evangelia ipse dedit, qui et Apostolorum Deus est, et veteris et novi Testamenti. Tum deinde quia Jesus Christus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset, « per ipsum *enim* omnia facta sunt [1], » novissimis temporibus seipsum exinaniens, homo factus incarnatus est cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat Deus. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo differens quod natum ex virgine et Spiritu sancto est. Et quoniam hic Jesus Christus natus et passus est in veritate, et non per phantasiam communem hanc mortem sustinuit, vere mortuus : vere enim a mortuis resurrexit, et post resurrectionem conversatus cum discipulis suis, assumptus est. Tum deinde honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt Spiritum sanctum. In hoc non jam manifeste discernitur, utrum natus an innatus, vel filius etiam Dei ipse habendus sit, necne : sed inquirenda jam

[1] Joan. I, 3.

ista pro viribus sunt de sacra Scriptura, et sagaci perquisitione investiganda. Sane quod iste Spiritus unumquemque sanctorum, vel Prophetarum, vel Apostolorum inspiraverit, et non alius Spiritus in veteribus, alius vero in his qui in adventu Christi inspirati sunt, fuerit, manifestissime in Ecclesiis prædicatur.

V. Post hæc jam quod anima substantiam vitamque habens propriam, cum ex hoc mundo discesserit, pro suis meritis dispensabitur, sive vitæ æternæ ac beatitudinis hæreditate potitura, si hoc ei sua gesta præstiterint; sive igni æterno ac suppliciis mancipanda, si in hoc eam scelerum culpa detorserit : sed et quia erit tempus resurrectionis mortuorum, cum corpus hoc quod nunc « in corruptione » seminatur, surget in incorruptione; *et quod* seminatur in » ignominia, surget in gloria[1]. » Est et illud definitum in ecclesiastica prædicatione, omnem animam rationabilem esse liberi arbitrii et voluntatis; esse quoque ei certamen adversus diabolum et angelos ejus, contrariasque virtutes, ex eo quod illi peccatis eam onerare contendant, nos vero si recte consulteque vivamus, ab hujusmodi onere nos exuere conemur. Unde et consequens est intelligere, non nos necessitati esse subjectos, ut omni modo, etiamsi nolimus, vel mala vel bona agere cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse possunt aliquæ virtutes ad peccatum, et aliæ juvare ad salutem : non tamen necessitate cogimur vel agere recte, vel male; quod fieri arbitrantur hi qui stellarum cursum et motus causam dicunt humanorum esse gestorum, non solum eorum quæ extra arbitrii accidunt libertatem, sed et eorum quæ in nostra sunt posita potestate. De anima vero utrum ex seminis traduce ducatur, ita ut ratio ipsius vel substantia inserta ipsis seminibus corporalibus habeatur, an vero aliud habeat initium; et hoc ipsum initium si

[1] I Cor. xv, 42.

genitum est, aut non genitum; vel certe si extrinsecus corpori inditur, necne : non satis manifesta prædicatione distinguitur.

VI. De diabolo et angelis ejus contrariisque virtutibus ecclesiastica prædicatio docuit, quoniam sunt quidem hæc; quæ autem sint, aut quomodo sint, non satis clare exposuit. Apud plurimos tamen ista habetur opinio, quod Angelus fuerit iste diabolus, et apostata effectus quamplurimos Angelorum secum declinare persuaserit, qui et nunc usque angeli ipsius nuncupantur.

VII. Est præterea et illud in ecclesiastica prædicatione, quod mundus iste factus sit, et a certo tempore cœperit, et sit pro ipsa sui corruptione solvendus. Quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, jam non pro manifesto multis innotuit. Non enim evidens de his in ecclesiastica prædicatione sermo profertur.

VIII. Tum demum quod per Spiritum Dei Scripturæ conscriptæ sint, et sensum habeant, non eum solum qui in manifesto est, sed et alium quemdam latentem quamplurimos. Formæ enim sunt hæc quæ descripta sunt sacramentorum quorumdam, et divinarum rerum imagines. De quo totius Ecclesiæ una sententia est, esse quidem omnem legem spiritualem; non tamen ea quæ spirat lex esse omnibus nota, nisi his solis quibus gratia Spiritus sancti in verbo sapientiæ ac scientiæ condonatur. Appellatio autem ἀσωμάτου, id est incorporei, non solum apud multos alios, verum etiam apud nostras Scripturas est inusitata et incognita. Si vero quis velit nobis proferre ex illo libello qui Petri Doctrina appellatur, ubi Salvator videtur ad discipulos dicere : « Non sum » dæmonium incorporeum : » primo respondendum est ei, quoniam ille liber inter libros ecclesiasticos non habetur; et ostendendum quia neque Petri est ipsa scriptura, neque alterius cujusquam qui Spiritu Dei fuerit inspiratus. Quod

etiamsi ipsum concederetur, non idem sensus ibi ex isto sermone ἀσωμάτου indicatur, qui a Græcis et Gentilibus auctoribus ostenditur, cum de incorporea natura a philosophis disputatur. In hoc enim libello incorporeum dæmonium dixit, pro eo quod ipse ille quicumque est habitus, vel circumscriptio dæmonici corporis, non est similis huic nostro crassiori et visibili corpori : sed secundum sensum ejus qui composuit illam scripturam, intelligendum est quod dixit; id est non se tale corpus quale habent dæmones, quod est naturaliter subtile et velut aura tenue, et propter hoc vel putatur a multis vel dicitur incorporeum, sed habere se corpus solidum et palpabile. In consuetudine vero hominum omne quod tale non fuerit, incorporeum simplicioribus vel imperitioribus nominatur : velut si quis aërem istum quo fruimur incorporeum dicat, quandoquidem non est tale corpus ut comprehendi ac teneri possit, urgentique resistere.

IX. Quæremus tamen si vel alio nomine res ipsa quam Græci philosophi ἀσώματον, id est incorpoream, dicunt, in Scripturis sanctis invenitur. Deus quoque ipse quomodo intelligi debeat inquirendum est, corporeus, et secundum aliquem habitum deformatus, an alterius naturæ quam corpora sunt, quod utique in prædicatione nostra manifeste non designatur. Eadem quoque etiam de Christo et de Spiritu sancto requirenda sunt : sed et de omni anima, atque omni rationabili natura nihilominus requirendum est.

X. Est etiam illud in ecclesiastica prædicatione, esse Angelos Dei quosdam, et virtutes bonas qui ei ministrant ad salutem hominum consummandam : sed quando isti creati sint, vel quales, aut quomodo sint, non satis in manifesto designatur. De sole autem et luna et stellis utrum animantia sint, an sine anima, manifeste non traditur. Oportet igitur velut elementis ac fundamentis hujusmodi uti secundum

mandatum quod dicit : « Illuminate vobis lumen scientiæ[1], » omnem qui cupit seriem quamdam et corpus ex horum omnium ratione perficere ut manifestis et necessariis assertionibus de singulis quibusque quid sit in vero rimetur, et unum, ut diximus, corpus efficiat exemplis et affirmationibus, vel his quas in sanctis Scripturis invenerit, vel quas ex consequentiæ ipsius indagine ac recti tenore repererit.

CAPUT I.

De Deo.

I. Scio quoniam conabuntur quidam etiam secundum Scripturas nostras dicere Deum corpus esse, quoniam inveniunt scriptum esse apud Moysen quidem : « Deus noster » ignis consumens est[2] ; » in Evangelio vero secundum Joannem : « Deus spiritus est, et eos qui adorant eum, in spiritu » et veritate oportet adorare[3]. » Ignis vero et spiritus non aliud apud eos, quam corpus esse putabitur. Quos interrogare volo quid dicant de eo quod scriptum est, quia Deus lux est, sicut Joannes in epistola sua dicit : « Deus lux est, » et tenebræ non sunt in eo[4]. » Ista nempe lux est, quæ illuminat omnem sensum eorum qui possunt capere veritatem, sicut in XXXV psalmo dicitur : « In lumine tuo vide» bimus lumen[5]. » Quid enim aliud lumen Dei dicendum est, in quo quis videt lumen, nisi virtus Dei, per quam quis illuminatus vel veritatem rerum omnium pervidet, vel ipsum Deum cognoscit qui veritas appellatur ? Tale est ergo quod dicitur : « In lumine tuo videbimus lumen ; » hoc est, in verbo et sapientia tua, qui est Filius tuus, in ipso te videbimus Patrem. Numquidnam quia lumen nominatur, simile putabitur solis hujus lumini ? Et quomodo vel levis

[1] Osc. x, 12. — [2] Deut. iv, 24. — [3] Joan. iv, 24. — [4] 1 Joan. i, 5. — [5] Psal. xxxv, 10.

aliquis dabitur intellectus, ut ex isto quis corporali lumine causam scientiæ capiat, et veritatis inveniat intellectum?

II. Si ergo acquiescunt huic assertioni nostræ quam de natura luminis ipsa demonstravit ratio, et fatentur non posse corpus intelligi Deum secundum luminis intellectum, similis quoque ratio de igne consumente dabitur. Quid enim consumet Deus secundum hoc quod ignis est? Numquidnam putabitur consumere materiam corporalem, ut est lignum, vel fœnum, vel stipula? Et quid in hoc dignum Dei laudibus dicitur, si Deus ignis est hujusmodi materias consumens? Sed consideremus quia Deus consumit quidem et exterminat, sed consumit malas mentium cogitationes, consumit gesta turpia, consumit desideria peccati, cum se credentium mentibus inserit, et eas animas quæ verbi ejus ac sapientiæ efficiuntur capaces, una cum Filio suo inhabitans, secundum quod dictum est : « Ego et Pater veniemus, et » mansionem apud eum faciemus[1], » omnibus eorum vitiis passionibusque consumptis purum sibi eas seque dignum efficit templum. Sed et his qui per hoc quod dictum est quoniam « Deus spiritus est[2], » corpus esse arbitrantur Deum, hoc modo arbitror esse respondendum : Consuetudo est Scripturæ sanctæ cum aliquid contrarium corpori huic crassiori et solidiori designare vult, spiritum nominare, sicut dicit : « Littera occidit, spiritus autem vivificat[3]. » In quo sine dubio per litteram corporalia significat, per spiritum intellectualia, quæ et spiritualia dicimus. Apostolus quoque dicit : « Usque in hodiernum cum legitur Moyses velamen » est positum super cor eorum : cum autem conversus fue- » rit quis ad Dominum, auferetur velamen : ubi autem Spi- » ritus Domini, ibi libertas[4]. » Donec enim quis non se converterit ad intelligentiam spiritualem, est positum velamen super cor ejus, quo velamine, id est intelligentia crassiore

[1] Joan. XIV, 23. — [2] Id. IV, 24. — [3] 2 Cor. III, 6. — [4] Ibid. 15, 16, 17.

Scriptura ipsa velari dicitur vel putatur: et hoc est quod ait superpositum esse velamen vultui Moysi cum loqueretur ad populum, id est, cum Lex vulgo recitaretur[1]. Si autem convertamus nos ad Dominum, ubi est et Verbum Dei, et ubi Spiritus sanctus revelat scientiam spiritualem, tunc auferetur velamen, et tunc revelata facie in Scripturis sanctis gloriam Domini speculabimur.

III. Sed et cum de Spiritu sancto multi sancti participant, non utique corpus aliquod intelligi potest Spiritus sanctus, quod divisum in partes corporales percipiat unusquisque sanctorum: sed virtus profecto sanctificans est, cujus participium habere dicuntur omnes qui per ejus gratiam sanctificari meruerint. Et ut facilius quod dicimus possit intelligi, ex rebus quamvis imparibus sumamus exemplum. Multi sunt qui disciplinæ sive artis medicinæ participant, et numquid putandum est omnes eos qui medicinæ participant, corporis alicujus quod medicina dicitur, in medio positi sibi auferre particulas, et ita ejus participium sumere? an potius intelligendum est quod quicumque promptis paratisque mentibus intellectum artis ipsius disciplinæque percipiunt, hi medicinæ participare dicantur? Sed hæc non omnino similia exempla putanda sunt de medicina sancto Spiritui comparata; sed ad hoc tantummodo comprobandum, quia non continuo corpus putandum est id cujus participatio habetur a plurimis: Spiritus enim sanctus longe differt a medicinæ ratione vel disciplina, pro eo quod Spiritus sanctus subsistentia est intellectualis, et proprie subsistit et extat; nihil autem tale est medicina.

IV. Sed ad ipsum jam sermonem Evangelii transeundum est, ubi scriptum est quia « Deus spiritus est[2], » et ostendendum est quam consequenter his quæ diximus intelligi debeat. Interrogemus namque quando ista dixerit Salvator

[1] Exod. xxxiv, 35. — [2] Joan. iv, 24.

noster, vel apud quem, vel cum quid quæreretur. Invenimus sine dubio quod ad Samaritanam mulierem loquens ista protulerit, ad eam quæ putabat quod in monte Garizim secundum opinionem Samaritanorum adorari oporteret Deum, dicens quoniam « Deus spiritus est. » Quærebat enim ab eo Samaritana mulier, putans eum esse unum ex Judæis, utrum in Hierosolymis adorari oporteret Deum, an in hoc monte; et ita dicebat : « Patres nostri omnes hoc in monte » adoraverunt, et vos dicitis, quia in Hierosolymis est lo- » cus ubi adorare oportet[1]. » Ad hæc ergo quæ opinabatur Samaritana, putans ex locorum corporalium prærogativa, quod minus recte vel rite adorabatur Deus, aut a Judæis in Hierosolymis, aut a Samaritanis in monte Garizim, respondit Salvator esse recedendum a præsumptione corporalium locorum huic qui vult sequi Dominum; et ita ait : « Venit hora ut veri adoratores, neque in Hierosolymis, » neque in monte hoc adorent Patrem. Deus spiritus est, » et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet ad- » orare[2]. » Et vide quam consequenter veritatem spiritui sociavit, ut ad distinctionem quidem corporum nominaret spiritum; ad distinctionem vero umbræ vel imaginis, veritatem. Qui enim adorabant in Hierosolymis, umbræ vel imagini cœlestium deservientes, non veritate neque spiritu adorabant Deum : similiter autem et ii qui adorabant in monte Garizim.

V. Omni igitur sensu qui corporeum aliquid de Deo intelligi suggerit, prout potuimus, confutato, dicimus secundum veritatem quidem Deum incomprehensibilem esse atque inæstimabilem. Si quid enim illud est quod sentire vel intelligere de Deo potuerimus, multis longe modis eum meliorem esse ab eo quod sensimus necesse est credi. Sicut enim si videamus aliquem vix posse scintillam luminis, aut

[1] Joan. IV, 20. — [2] Ibid. 21, 23, 24.

brevissimæ lucernæ lumen aspicere; et eum cujus acies oculorum plus luminis capere quam supra diximus non valet, si velimus de claritate ac splendore solis edocere : nonne oportebit nos ei dicere, quia omni hoc lumine quod vides, ineffabiliter et inæstimabiliter melior ac præstantior est solis splendor? Ita mens nostra cum intra carnis et sanguinis claustra concluditur, et pro talis materiæ participatione hebetior atque obtusior redditur, licet ad comparationem naturæ corporeæ longe præcellens habeatur, tamen dum ad incorporea nititur atque eorum rimatur intuitum, tunc scintillæ alicujus aut lucernæ vix obtinet locum. Quid autem in omnibus intellectualibus, id est, incorporeis, tam præstans omnibus, tam ineffabiliter atque inæstimabiliter præcellens, quam Deus? cujus utique natura acie humanæ mentis intendi atque intueri, quamvis ea sit purissima mens ac limpidissima, non potest.

VI. Verum non videtur absurdum, si ad evidentiorem rei manifestationem etiam alia utamur similitudine. Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est, substantiam solis intueri non possunt : splendorem vero ejus vel radios fenestris forte et quibuslibet luminum brevibus receptaculis infusos intuentes, considerare possumus fomes ipse ac fons quantus sit corporei luminis. Ita ergo quasi radii quidam sunt Dei naturæ, opera divinæ providentiæ et ars universitatis hujus, ad comparationem ipsius substantiæ ac naturæ. Quia ergo mens nostra ipsum per seipsam Deum sicut est non potest intueri, ex pulchritudine operum, et decore creaturarum, parentem universitatis intelligit. Non ergo aut corpus aliquod, aut in corpore esse putandus est Deus, sed intellectualis natura simplex, nihil omnino in se adjunctionis admittens : uti ne majus aliquid et inferius in se habere credatur, sed ut sit ex omni parte μονάς, et ut ita dicam ἑνάς, et mens, ac fons ex quo initium totius intellec

tualis naturæ, vel mentis est. Mens vero ut moveatur vel operetur, non indiget loco corporeo, neque sensibili magnitudine, vel corporali habitu, aut colore; neque alio ullo prorsus indiget horum quæ corporis vel materiæ propria sunt. Propter quod natura illa simplex et tota mens ut moveatur vel operetur aliquid, nihil dilationis aut cunctationis habere potest, ne per hujusmodi adjunctionem circumscribi vel inhiberi aliquatenus videatur divinæ naturæ simplicitas, uti ne quod est principium omnium, compositum inveniatur et diversum, et sit multa, non unum, quod oportet totius corporeæ admixtionis alienum una sola, ut ita dixerim, deitatis specie constare. Quia autem mens non indigeat loco, ut secundum naturam suam moveatur, certum est etiam ex nostræ mentis contemplatione. Hæc enim si in sua mensura consistat, nec ex qualibet causa aliquid ei obtusionis eveniat, nihil unquam ex locorum diversitate tardabitur, quominus suis motibus agat : neque rursus ex locorum qualitate augmentum aliquod, vel incrementum mobilitatis acquirit. Quod si obtendat aliquis, verbi gratia, quia navigantibus et fluctibus maris jactatis minus aliquanto mens vigeat quam vigere in terris solet : non ex loci diversitate id pati, sed ex corporis commotione vel conturbatione credendum est, cui mens adjuncta vel inserta est. Videtur enim quasi contra naturam in mari degere corpus humanum, et propterea velut quadam sui inæqualitate motus mentis incomposite inordinateque suscipere, et acuminis ejus ictus obtusiori ministerio dispensare, non minus quam si qui etiam in terra positi febribus urgeantur : quorum certum est quod si minus aliquid per vim febrium mens suum non servet officium, non loci culpam, sed morbum corporis esse causandum, per quem turbatum corpus atque confusum nequaquam notis ac naturalibus lineis solita menti dependit officia, quandoquidem nos homines animal

simus compositum ex corporis animæque concursu. Hoc enim modo habitare nos super terram possibile fuit. Deum vero, qui omnium est principium, compositum esse non est putandum : ne forte priora ipso principio inveniantur elementa esse, ex quibus compositum est omne quidquid illud est quod compositum dicitur. Sed nec magnitudine corporali mens indiget ut agat aliquid, vel moveatur : sicut oculus cum in majora quidem corpora intuendo diffunditur, ad parva vero et exigua coarctatur, et astringitur ad videndum. Indiget sane mens magnitudine intelligibili, quia non corporaliter, sed intelligibiliter crescit. Non enim corporalibus incrementis simul cum corpore mens usque ad vigesimum vel trigesimum annum ætatis augetur, sed eruditionibus et exercitiis adhibitis acumen quidem elimatur ingenii, quæque sunt ei insita ad intelligentiam provocantur, et capax efficitur majoris intellectus, non corporalibus incrementis aucta, sed eruditionis exercitiis elimata. Quæ idcirco non statim a puero vel a nativitate recipere potest, quia invalida adhuc et imbecilla membrorum est compago, quibus velut organis ad exercitium sui mens utitur, neque operandi vim sustentare valet, nec percipiendæ disciplinæ exhibere sufficit facultatem.

VII. Si qui autem sunt qui mentem ipsam animamque corpus esse arbitrentur, velim mihi responderent quomodo tantarum rerum, tam difficilium, tamque subtilium rationes assertionesque recipiat. Unde ei virtus memoriæ? Et unde ei rerum invisibilium contemplatio ? Unde certe incorporalium intellectus rerum corpori inest ? Quomodo natura corporea disciplinas artium, rerum contemplationes rationesque rimatur? Unde etiam divina dogmata, quæ manifeste incorporea sunt, sentire ac intelligere potest? Nisi forte aliquis putet quod sicut forma ista corporea, et habitus ipse aurium vel oculorum, confert aliquid ad audien-

dum, et ad videndum, et ut singula membra quæ a Deo formata sunt habent aliquid opportunitatis etiam ex ipsa formæ qualitate ad hoc quod agere naturaliter instituta sunt : ita etiam habitum animæ vel mentis intelligi debere arbitretur, quasi apte accommodeque formatum ad hoc ut de singulis sentiat vel intelligat, atque ut vitalibus motibus moveatur. Verum qualem colorem mentis secundum hoc quod mens est et intelligibiliter movetur, describere quis posset, aut dicere, non adverto. Adhuc ad confirmationem atque explanationem eorum quæ de mente vel anima diximus, eo quod præstantior sit totius naturæ corporeæ, etiam hæc addi possunt : unicuique corporeo sensui substantia quædam sensibilis subjacet propria in quam sensus ipse corporalis intenditur. Verbi gratia, visui subjacent colores, habitus, magnitudo; auditui, voces et sonus; odoratui, nidores, boni vel mali odores; gustui, sapores; tactui, calida vel frigida, dura vel mollia, aspera vel lævia. Horum autem sensuum, de quibus supra diximus, quia multo melior sensus sit mentis, omnibus clarum est. Quomodo ergo non videtur absurdum, his quidem quæ inferiora sunt, substantias esse subjectas ad intendendum; huic autem virtuti quæ melior est, id est mentis sensui, nihil omnino subjici substantiale, sed esse intellectualis naturæ virtutem corporibus accidentem vel consequentem ? Quod qui dicunt, sine dubio in contumeliam ejus substantiæ, quæ in ipsis melior est, hoc proferunt : imo vero ex hoc etiam ad ipsum Deum refertur injuria, cum putant eum per naturam corpoream posse intelligi, quo scilicet secundum ipsos corpus sit et illud quod per corpus potest intelligi vel sentiri; et nolunt hoc intelligi quod propinquitas quædam sit menti ad Deum, cujus et ipsa mens intellectualis imago sit, et per hæc possit aliquid de divinitatis sentire natura, maxime si expurgatior et segregatior sit a materia corporali.

VIII. Verum istæ assertiones minus fortassis auctoritatis habere videantur apud eos qui ex sanctis Scripturis de rebus divinis institui volunt, et etiam sibi inde approbari quærunt, quomodo natura Dei supereminet corporum naturam. Vide ergo si non etiam Apostolus hoc idem ait, cum de Christo loquitur dicens : « Qui est imago invisibilis Dei » primogenitus omnis creaturæ[1]. » Non enim, ut quidam putant, natura Dei alicui visibilis est, et aliis invisibilis : non enim dixit Apostolus, imago invisibilis Dei hominibus, aut invisibilis peccatoribus, sed valde constanter pronuntiat de ipsa natura Dei dicens : « Imago invisibilis Dei. » Sed et Joannes in Evangelio dicens : « Deum nemo vidit » unquam[2], » manifeste declarat omnibus qui intelligere possunt, quia nulla natura est cui visibilis sit Deus : non quasi qui visibilis quidem sit per naturam, et velut fragilioris creaturæ evadat atque excedat aspectum, sed quoniam naturaliter videri impossibile est. Quod si requiras a me quid etiam de ipso Unigenito sentiam (1), si ne ipsi quidem visibilem dicam naturam Dei, quæ naturaliter invisibilis est, ne tibi statim vel impium videatur esse vel absurdum ; rationem quippe dabimus consequenter. Aliud est videre, aliud cognoscere : videri et videre corporum res est ; cognosci et cognoscere, intellectualis naturæ est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc nec de Patre est, nec de Filio sentiendum : quod vero ad naturam pertinet deitatis, hoc inter Patrem et Filium constat. Denique etiam ipse in Evangelio non dixit, quia nemo vidit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater ; sed ait : « Nemo novit Filium nisi Pa» ter, neque Patrem quis novit nisi Filius[3]. » Ex quo manifeste indicatur quod quidquid inter naturas corporeas videri et videre dicitur, hoc inter Patrem et Filium cognoscere dicitur et cognosci, per virtutem scientiæ, non per visibilita-

[1] Coloss. I, 15. — [2] Joan. I, 18. — [3] Matth. XI, 27.

tis fragilitatem. Quia igitur de incorporea natura et invisibili, nec videre proprie dicitur, nec videri : idcirco neque Pater a Filio, neque Filius a Patre videri in Evangelio dicitur, sed cognosci.

IX. Quod si proponat nobis aliquis, quare dictum est : « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt[1]; » multo magis etiam ex hoc, ut ego arbitror, assertio nostra firmabitur : nam quid aliud est corde Deum videre, nisi secundum id quod supra exposuimus mente eum intelligere atque cognoscere? Frequenter enim sensibilium membrorum nomina ad animam referuntur, ita ut oculis cordis videre dicatur, id est, virtute intelligentiæ aliquid intellectuale conjicere. Sic et audire auribus dicitur, cum sensum intelligentiæ profundioris advertit. Sic et uti eam posse dentibus dicimus, cum mandit, et panem comedit vitæ qui de cœlo descendit. Similiter et cæteris uti membrorum officiis dicitur, quæ ex corporali appellatione translata virtutibus animæ coaptantur, sicut et Salomon dicit : « Sensum divinum invenies[2]. » Sciebat namque duo genera esse sensuum in nobis, unum genus sensuum mortale, corruptibile, humanum; aliud genus immortale et intellectuale, quod nunc divinum nominavit. Hoc ergo sensu divino non oculorum, sed cordis mundi, quæ est mens, Deus videri ab his qui digni sunt potest. Cor sane pro mente, id est pro intellectuali virtute nominari in omnibus Scripturis novis ac veteribus abundanter invenies. Hoc igitur modo quamvis longe inferius quam dignum est, utpote pro infirmitate humanæ intelligentiæ naturam Dei intelligentes, nunc quid sibi velit nomen Christi videamus.

[1] Matth. v, 8. — [2] Prov. II, 5.

CAPUT II.

De Christo.

I. Primo illud nos oportet scire, quod aliud est in Christo deitatis ejus natura, quod est unigenitus Filius Patris; et alia humana natura quam in novissimis temporibus pro dispensatione suscepit. Propter quod videndum primo est quid sit Unigenitus filius Dei, qui multis quidem et diversis nominibus pro rebus vel opinionibus appellantium nuncupatur. Sapientia namque dicitur, sicut et Salomon dixit : « Dominus creavit me initium viarum suarum, et in opera » sua antequam aliquid faceret, ante sæcula fundavit me. » In initio priusquam terram faceret, priusquam produceret » fontes aquarum, antequam firmarentur montes, aute om- » nes autem colles generat me [1]. » Dicitur autem et primogenitus, sicut dixit Apostolus : « Qui est primogenitus omnis » creaturæ [2]. » Nec tamen alius est primogenitus per naturam quam Sapientia, sed unus atque idem est. Denique et Apostolus Paulus dicit : « Christus Dei virtus et Dei sapien- » tia [3]. »

II. Nemo tamen putet aliquid nos insubstantivum dicere, cum eum Dei Sapientiam nominamus; id est, ut exempli causa finxerim, quod eum non velut animal quoddam sapiens, sed rem aliquam quæ sapientes efficiat, intelligamus, præbentem se et mentibus inserentem eorum qui capaces virtutum ejus atque intelligentiæ fiunt. Si ergo semel recte receptum est unigenitum Filium Dei, sapientiam ejus esse substantialiter subsistentem, nescio si jam ultra evagari sensus noster debeat ad suspicandum, ne forte ipsa ὑπόστασις, id est substantia ejus, corporeum aliquid habeat, cum omne quod corporeum est, vel habitu, vel colore, vel magnitudine designetur. Et quis unquam sani sensus habitum,

[1] Prov. VIII, 28 et seqq. — [2] Col. I, 15. — [3] I Cor. I, 24.

vel colorem, vel mensuræ magnitudinem in sapientia requisivit, per hoc quod sapientia est? Quomodo autem extra hujus Sapientiæ generationem fuisse aliquando Deum patrem, vel ad punctum momenti alicujus quis potest sentire vel credere, qui tamen pium aliquid de Deo intelligere noverit vel sentire? Aut enim non potuisse Deum dicet generare Sapientiam antequam generaret, ut eam quæ ante non erat, postea genuerit ut esset; aut potuisse quidem, et, quod dici de Deo nefas est, noluisse generare : quod utrumque et absurdum esse et impium, omnibus patet; id est, ut aut ex eo quod non potuit Deus proficeret ut posset, aut cum posset, dissimularet ac differret generare Sapientiam. Propter quod nos semper Deum patrem novimus unigeniti Filii sui, ex ipso quidem nati, et quod est ab ipso trahentis, sine ullo tamen initio, non solum eo quod aliquibus temporum spatiis distingui potest, sed ne illo quidem quod sola apud semetipsam mens intueri solet, et nudo, ut ita dixerim, intellectu atque animo conspicari. Extra omne ergo quod vel dici vel intelligi potest initium generatam esse credendum est Sapientiam. In hac ipsa ergo Sapientiæ subsistentia, quia omnis virtus ac deformatio futuræ inerat creaturæ, vel eorum quæ principaliter existunt, vel eorum quæ accidunt consequenter virtute præscientiæ præformata atque disposita, pro his ipsis quæ in ipsa Sapientia velut descriptæ ac præfiguratæ fuerant creaturis, seipsam per Salomonem dicit creatam esse Sapientia initium viarum Dei, continens scilicet in semetipsa universæ creaturæ vel initia, vel formas, vel species.

III. Quali autem modo intelleximus Sapientiam initium viarum Dei esse, et quomodo creata esse dicitur, species scilicet in se, et initia totius præformans et continens creaturæ : hoc etiam modo verbum Dei eam esse intelligendum est, per hoc quod ipsa cæteris omnibus, id est universæ

creaturæ mysteriorum et arcanorum rationem, quæ utique intra Dei sapientiam continentur, aperiat : et per hoc Verbum dicitur, quia sit tanquam arcanorum mentis interpres. Unde et recte mihi dictus videtur sermo ille qui in Actibus Pauli scriptus est, quia *hic est verbum animal vivens.* Joannes vero excelsius et præclarius in initio Evangelii sui dicit, propria definitione Deum esse definiens verbum, dicens : « Et Deus erat verbum, et hoc erat in initio » apud Deum [1]. » Qui autem initium dat Verbo Dei, vel Sapientiæ Dei, intuere ne magis in ipsum ingenitum Patrem impietatem suam jactet, cum eum neget semper patrem fuisse, et genuisse Verbum, et habuisse Sapientiam in omnibus anterioribus, vel temporibus, vel sæculis, vel si quid illud est quod nominari potest.

IV. Hic ergo Filius etiam omnium quæ sunt Veritas est et Vita ; et recte. Nam quomodo viverent quæ facta sunt, nisi ex vita ? vel quomodo veritate constarent ea quæ sunt, nisi ex veritate descenderent ? vel quomodo rationabiles possent esse substantiæ, nisi verbum vel ratio præcederet ? vel quomodo saperent, nisi esset sapientia ? Verum quoniam futurum erat ut etiam deciderent aliqui a vita, et mortem sibi ipsi consciscerent ex eo ipso quod a vita deciderent (non enim aliud est mors quam a vita discedere); et utique non esset consequens ut ea quæ semel ad vivendum fuerant procreata a Deo, penitus deperirent : oportuit ante mortem esse talem virtutem quæ futuram dissolveret mortem, et esset resurrectio quæ in Domino et Salvatore nostro formata est, quæ resurrectio in ipsa Dei Sapientia, et Verbo, ac Vita consisteret. Tum deinde quoniam futurum erat ut aliqui ex his qui creati sunt, pro eo quod non naturaliter, id est substantialiter inesset eis bonum, sed accidens, non volentes inconvertibiles et incommutabiles

[1] Joan. I, 1.

semper permanere, ac semper in eisdem bonis æqua ac moderata libratione durare, sed conversi atque mutati de statu suo deciderent : Via factus est Verbum Dei et Sapientia. Quæ Via idcirco dicitur, quod ad Patrem ducat eos qui per eam incedunt. Quæcumque ergo diximus de Sapientia Dei, hæc convenienter aptabuntur et intelligentur etiam pro eo quod Filius Dei vita est, et pro eo quod verbum est, et pro eo quod veritas est, et pro eo quod resurrectio est : quia hæ omnes appellationes ex operibus ejus ac virtutibus nominatæ sunt, et in nulla harum vel levi opinione intelligi corporale aliquid potest, quod vel magnitudinem designare videatur, vel habitum, vel colorem : quoniam hi qui videntur apud nos hominum filii, vel cæterorum animalium, semini eorum a quibus seminati sunt respondent, vel earum quarum in utero formantur ac nutriuntur, habent ex his quidquid illud est quod in lucem hanc assumunt, ac deferunt processuri. Infandum autem est et illicitum, Deum patrem in generatione unigeniti Filii sui atque in subsistentia ejus exæquare alicui vel hominum vel aliorum animantium generanti : sed necesse est aliquid exceptum esse Deoque dignum cui nulla prorsus comparatio non in rebus solum, sed ne in cogitatione quidem vel sensu inveniri potest, ut humana cogitatio possit apprehendere quomodo ingenitus Deus pater efficitur unigeniti Filii. Est namque ita æterna ac sempiterna generatio sicut splendor generatur ex luce. Non enim per adoptionem spiritus filius fit extrinsecus, sed natura filius est.

V. Videamus tamen quomodo hæc quæ dicimus etiam divinæ Scripturæ auctoritate muniantur. Ait Apostolus Paulus unigenitum Filium imaginem esse Dei invisibilis, et primogenitum eum esse totius creaturæ[1] : ad Hebræos vero scribens dicit de eo quia « sit splendor gloriæ, et figura ex-

[1] Coloss. I, 15.

» pressa substantiæ ejus [1]. » Invenimus nihilominus etiam in Sapientia quæ dicitur Salomonis, descriptionem quamdam de Dei Sapientia hoc modo scriptam : « Vapor est » enim, *inquit*, virtutis Dei, et ἀπόῤῥοια gloriæ Omnipotentis » purissima [2]. » Ideo ergo in eam nihil commaculatum incidere potest. Splendor enim est lucis æternæ, et speculum immaculatum operationis Dei, et imago bonitatis ejus. Sapientiam vero dicimus, sicut superius diximus, subsistentiam habentem non alibi, nisi in eo qui est initium omnium : ex quo et nata est quæque sapientia, quia ipse est qui est solus natura filius, idcirco et unigenitus dicitur.

VI. Videamus sane quid intelligi debeat etiam de hoc quod imago invisibilis dicitur, ut et per hoc advertamus quomodo Deus recte pater dicitur filii sui : et consideremus primo ex his quæ consuetudine hominum imagines appellari solent. Imago interdum dicitur ea quæ in materia aliqua, id est ligni vel lapidis, depingi vel exculpi solet. Interdum imago dicitur ejus qui genuit is qui natus est, cum in nullo similitudinem lineamenta ejus qui genuit in eo qui natus est mentiuntur. Puto ergo posse priori quidem exemplo aptari eum qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, hominem, de quo diligentius favente Deo cum locum ipsum in Genesi exponere cœperimus, videbimus. Secundæ vero comparationi imago Filii Dei, de quo nunc sermo est, comparari potest etiam secundum hoc quod invisibilis Dei imago invisibilis est; sicut secundum historiam dicimus imaginem Adæ esse filium ejus Seth. Ita enim scriptum est : « Et genuit Adam Seth, secundum imaginem » suam, et secundum speciem suam [3]. » Quæ imago etiam naturæ ac substantiæ Patris et Filii continet unitatem. Si enim omnia quæ facit Pater, hæc et Filius facit similiter, in eo quod omnia ita facit Filius sicut Pater, imago Pa-

[1] Heb. I, 3. — [2] Sap. VII, 25. — [3] Gen. V, 3.

tris in Filio deformatur, qui utique natus ex eo est velut quædam voluntas ejus ex mente procedens. Et ideo ego arbitror quod sufficere debeat voluntas Patris ad subsistendum hoc quod vult Pater. Volens enim non alia via utitur, nisi quæ consilio voluntatis profertur. Ita ergo et Filii subsistentia generatur ab eo. Quod necesse est in primis suscipi ab his qui nihil ingenitum, id est innatum, præter solum Deum patrem fatentur. Observandum namque est, ne quis incurrat in illas absurdas fabulas eorum qui prolationes quasdam sibi ipsis depingunt, ut divinam naturam in partes vocent, et Deum patrem quantum in se est dividant, cum hoc de incorporea natura vel leviter suspicari, non solum extremæ impietatis sit, verum etiam ultimæ insipientiæ, nec omnino ad intelligentiam consequens ut incorporeæ naturæ substantialis divisio possit intelligi. Magis ergo sicut voluntas procedit e mente, et neque partem aliquam mentis secat, neque ab ea separatur aut dividitur, tali quadam specie putandus est Pater Filium genuisse imaginem scilicet suam, ut sicut ipse invisibilis est per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit. Verbum enim est Filius, et ideo nihil in eo sensibile intelligendum est. Sapientia est, et in sapientia nihil corporeum suspicandum est [1]. Lumen est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; sed nihil habet commune ad solis hujus lumen. Imago ergo est invisibilis Dei patris Salvator noster, quantum ad ipsum quidem Patrem veritas : quantum autem ad nos quibus revelat Patrem, imago est per quam cognoscimus Patrem, quem nemo alius novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare. Revelat autem per hoc quod ipse intelligitur. A quo ipse enim fuerit intellectus, consequenter intelligitur et Pater, secundum hoc quod ipse dixit : « Qui me vidit, vidit et Patrem [2]. »

[1] Joan. I, 9. — [2] Id. XIV, 9.

VII. Sed quoniam sermonem Pauli inseruimus de Christo dicentis in eo quod ait quia « splendor est gloriæ Dei, et » figura expressa substantiæ ejus [1] : » quid ex hoc sentiendum sit videamus. « Deus lux est [2], » secundum Joannem. Splendor ergo hujus lucis est unigenitus Filius, ex ipso inseparabiliter velut splendor ex luce procedens, et illuminans universam creaturam. Secundum hæc namque quæ superius exposuimus, quomodo via sit, et ducat ad Patrem, et quomodo verbum sit arcana sapientiæ ac scientiæ mysteria interpretans ac proferens rationabili creaturæ, quomodo etiam veritas et vita est et resurrectio ; consequenter intelligere debemus etiam splendoris opus : per splendorem namque quid sit lux ipsa intelligitur et sentitur. Qui splendor fragilibus se et infirmis mortalium oculis placidius ac lenius offerens, et paulatim velut edocens et assuefaciens claritatem luminis pati, cum ab eis dimoverit omne quod visum obducit et impedit, secundum quod Dominus dixit : *Ejice trabem de oculo tuo* [3], capaces eos efficit ad suscipiendam gloriam lucis, etiam in hoc velut quidam mediator hominum ac luci effectus.

VIII. Verum quoniam non solum splendor gloriæ esse dicitur ab Apostolo, sed et figura expressa substantiæ vel subsistentiæ ejus, non mihi videtur otiosi esse intellectus advertere quomodo alia præter ipsam Dei substantiam, quæcumque illa substantia et subsistentia dicitur, figura substantiæ ejus esse dicatur. Et vide ne forte quoniam Filius Dei qui verbum ejus et sapientia dicitur, et solus novit Patrem, et revelat quibus vult, id est, qui capaces verbi ipsius et sapientiæ fuerint, secundum hoc ipsum quod intelligi atque agnosci facit Deum, figuram substantiæ atque subsistentiæ ejus dicatur exprimere : id est, cum semetipsum primum describit sapientia ea quæ revelare vult cæteris,

[1] Heb. I, 3. — [2] I Joan. I, 5. — [3] Luc. VI, 42.

ex quibus ab illis agnoscitur et intelligitur Deus, et hoc dicatur figura expressa substantiæ Dei. Ut autem plenius adhuc intelligatur quomodo Salvator figura est substantiæ vel subsistentiæ Dei, utamur etiam exemplo quod, quamvis rem non plene nec proprie significet de qua agimus, tamen ad hoc solum videatur assumptum, quod exinaniens se Filius, qui erat in forma Dei, per ipsam sui exinanitionem studet nobis deitatis plenitudinem demonstrare. Verbi causa, si facta esset aliqua statua talis quæ magnitudine sui universum orbem terræ teneret, et pro sui immensitate considerari a nullo posset; fieret autem alia statua membrorum habitu ac vultus lineamentis, specie ac materia per omnia similis absque magnitudinis immensitate, pro eo ut qui illam immensam considerare atque intueri non possent, hanc videntes, illam se vidisse confiterentur, pro eo quod omnia membrorum et vultus lineamenta, vel ipsam speciem materiamque similitudine prorsus indiscreta servaret : tali quadam similitudine exinaniens se Filius Dei de æqualitate Patris, et viam nobis cognitionis ejus ostendens, figura expressa substantiæ ejus efficitur; ut qui in magnitudine deitatis suæ positam gloriam miræ lucis non poteramus aspicere, per hoc quod nobis splendor efficitur, intuendæ lucis divinæ viam per splendoris capiamus aspectum. Comparatio sane de statuis quasi in rebus materialibus posita, ad nihil aliud recipitur, quam ad hoc quod Filius Dei brevissimæ insertus humani corporis formæ ex operum virtutisque similitudine Patris in se immensam ac invisibilem magnitudinem designabat, per hoc quod dicebat ad discipulos suos quia « Qui me videt, videt et Patrem [1]; » *et:* Ego et Pater unum sumus [2]. » Quibus etiam illud simile intelligendum est quod ait, quia « Pater in me est, et » ego in Patre [3]. »

[1] Joan. xiv, 9. — [2] Id. x, 30. — [3] Ibid. 38.

IX. Videamus nunc etiam illud qualiter sentiendum est, quod in Sapientia Salomonis scriptum legimus, qui ita ait de Sapientia quia « vapor est quidam virtutis Dei, et aporrhœa Omnipotentis gloriæ purissima, et splendor lucis æternæ, et speculum immaculatum inoperationis sive virtutis Dei, et imago bonitatis ejus [1]. » Quæ ergo hic de Deo definit, ex singulis quibusque certa quædam inesse Sapientiæ Dei designat : virtutem namque Dei nominat, et gloriam et lucem æternam, et inoperationem et bonitatem. Ait autem Sapientiam vaporem esse non gloriæ Omnipotentis, neque æternæ lucis, nec inoperationis Patris, nec bonitatis ejus; neque enim conveniens erat alicui horum ascribi vaporem : sed cum omni proprietate ait virtutis Dei vaporem esse Sapientiam. Intelligenda est ergo virtus Dei, qua viget, qua omnia visibilia et invisibilia vel instituit, vel continet, vel gubernat, quæ ad omnia sufficiens est quorum providentiam gerit, quibus velut uni, ita omnibus adest. Hujus ergo totius virtutis tantæ et tam immensæ vapor, et, ut ita dicam, vigor ipse in propria subsistentia effectus, quamvis ex ipsa virtute velut voluntas ex mente procedat, tamen et ipsa voluntas Dei nihilominus Dei virtus efficitur. Efficitur igitur virtus altera in sua proprietate subsistens, ut ait sermo Scripturæ, vapor quidam primæ et ingenitæ virtutis Dei, hoc quidem quod est inde trahens : non est autem quando non fuerit. Si enim quis voluerit dicere quasi prius non extiterit, sed postea ad subsistentiam venerit; dicat causam quare qui eam subsistere fecit Pater, ante hoc non fecerit. Quod si aliquod semel initium dederit, quo initio vapor iste ex Dei virtute processerit, iterum interrogabimus quare non et ante illud quod dixit initium : et ita semper de anterioribus inquirentes, et verbo interrogationis ascendentes, perveniemus in illum intellectum, ut

[1] Sap. VII, 25, 26.

quoniam semper poterat Deus et volebat, nunquam vel decuerit, vel causa aliqua existere potuerit, ut non hoc quod bonum volebat semper habuerit. Ex quo ostenditur semper fuisse vaporem istum virtutis Dei, nullum habentem initium nisi ipsum Deum. Neque decebat aliud esse initium, nisi ipsum unde et est et nascitur, Deum. Secundum Apostolum vero dicentem, quia Christus Dei virtus est; jam non solum vapor virtutis Dei, sed virtus ex virtute dicenda est[1].

X. Videamus etiam de eo quod dictum est, quoniam « aporrhœa est purissima gloriæ Omnipotentis : » et prius quidem consideremus quid est gloria omnipotentis Dei, deinde etiam quid sit ejus aporrhœa sentiemus. Quemadmodum pater non potest esse quis si filius non sit, neque dominus quis esse potest sine possessione, sine servo : ita ne omnipotens quidem Deus dici potest, si non sint in quos exerceat potentatum : et ideo ut omnipotens ostendatur Deus, omnia subsistere necesse est. Nam si quis est qui velit vel sæcula aliqua vel spatia transisse, vel quodcumque aliud nominare vult, cum nondum facta essent quæ facta sunt; sine dubio hoc ostendet quod in illis sæculis vel spatiis omnipotens non erat Deus, et postmodum omnipotens factus est, ex quo habere cœpit in quos ageret potentatum : et per hoc videbitur profectum quemdam accepisse, et ex inferioribus ad meliora venisse; siquidem melius esse non dubitatur, esse eum omnipotentem quam non esse. Et quomodo non videbitur absurdum, ut cum non haberet aliquid ex his Deus quæ eum habere dignum erat, postmodum per profectum quemdam in hoc venerit ut haberet? Quod si nunquam est quando non omnipotens fuerit, necessario subsistere oportet etiam ea per quæ omnipotens dicitur, et semper habuerit in quibus exercuerit potentatum, et quæ fuerint ab ipso vel rege vel principe moderata : de quibus

[1] 1 Cor. 1, 24.

plenius in locis propriis in quibus de creaturis ejus disputandum fuerit, disseremus. Sed et nunc strictim licet, tamen admonere necessarium puto, quoniam quidem quæstio nobis de Sapientia agitatur, quemadmodum aporrhœa sit Sapientia gloriæ Omnipotentis purissima, ne videatur alicui anterior esse in Deo omnipotentis appellatio nativitate Sapientiæ per quam Pater vocatur, quoniam dicta est aporrhœa Omnipotentis gloriæ purissima esse Sapientia quæ est Filius Dei. Audiat qui hæc ita vult suspicari, quod manifestissime Scriptura pronuntiat dicens, quia « Omnia in Sa» pientia fecisti[1] : » et per Evangelium docetur, quia « om» nia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil[2] : » et intelligat ex hoc, quia non potest antiquior esse in Deo omnipotentis appellatio quam Patris : per Filium enim omnipotens est Pater. Sed quoniam gloriam dixit esse Omnipotentis, cujus gloriæ aporrhœa est Sapientia, hoc intelligi datur, quod etiam in omnipotentiæ gloria societatem habeat Sapientia, per quam Deus omnipotens dicitur. Per Sapientiam enim, quæ est Christus, tenet Deus omnium potentatum, non solum dominantis auctoritate, verum etiam subjectorum spontaneo famulatu. Ut autem unam et eamdem omnipotentiam Patris ac Filii esse cognoscas, sicut unus atque idem est cum Patre Deus et Dominus, audi hoc modo Joannem in Apocalypsi dicentem : « Hæc dicit Dominus » Deus qui est, et qui erat, et qui venturus est omnipo» tens[3]. » Qui enim venturus est, qui est alius nisi Christus ? Et sicut nemo debet offendi cum Deus sit Pater, quod etiam Salvator est Deus : ita et cum omnipotens dicitur Pater, etiam nullus debet offendi quod etiam Filius Dei omnipotens dicitur. Hoc modo namque verum erit illud quod ipse dicit ad Patrem, quia « Omnia mea tua sunt et tua mea, » et glorificatus sum in eis[4]. » Si vero omnia quæ Patris sunt

[1] Psal. CIII, 24. — [2] Joan. I, 3. — [3] Apoc. I, 8. — [4] Joan. XVII, 10.

Christi sunt, inter omnia vero quæ sunt Pater est etiam omnipotens, sine dubio etiam unigenitus Filius debet esse omnipotens, ut omnia quæ habet Pater etiam Filius habeat. « Et glorificatus sum, *inquit*, in eis. In nomine *enim* Jesu » omne genu *flectetur* cœlestium, terrestrium, et inferno» rum, et omnis lingua *confitebitur* quia Dominus Jesus » in gloria est Dei Patris [1]. » Igitur aporrhœa gloriæ Dei secundum hoc quod omnipotens est, pura ac limpida ipsa Sapientia est, glorificata tanquam aporrhœa omnipotentiæ, vel gloriæ. Ut autem manifestius intelligatur quæ sit gloria omnipotentiæ, etiam hoc addimus. Deus pater omnipotens est, eo quod potentatum omnium tenet, id est cœli et terræ, solis et lunæ et stellarum, omniumque quæ in ipsis sunt. Horum autem potentatum gerit per Verbum suum, quoniam in nomine Jesu omne genu flectetur et cœlestium, et terrestrium, et infernorum. Et si omne genu flectitur Jesu, sine dubio Jesus est cui subjecta sunt omnia, et ipse est qui potentatum agit in omnibus, et per quem subjecta sunt Patri omnia : per sapientiam namque, id est verbo et ratione, non vi ac necessitate, cuncta subjecta sunt. Et ideo in eo ipso quo obtinet omnia, gloria sua est : et hæc est omnipotentiæ purissima et limpidissima gloria, cum ratione et sapientia, non vi ac necessitate, cuncta subjecta sunt. Purissima vero ac limpidissima gloria Sapientiæ, satis convenienter dictum est ad distinctionem ejus gloriæ, quæ non pure nec sincere gloria dicitur. Omnis vero natura, quæ convertibilis est et commutabilis, etiamsi glorificatur in operibus justitiæ vel sapientiæ, per hoc ipsum tamen quod accidentem habet justitiam vel sapientiam, et quod hoc quod accidit, etiam decidere potest : gloria ejus sincera ac limpidissima esse non potest. Sapientia vero Dei, quæ est unigenitus Filius ejus, quoniam in omnibus incon-

[1] Phil. II, 10, 11.

vertibilis est et incommutabilis, et substantiale in eo omne bonum est quod utique mutari atque converti nunquam potest, idcirco pura ejus ac sincera gloria prædicatur.

XI. Tertio dicitur Sapientia esse splendor lucis æternæ : cujus rei virtutem jam in præcedentibus exposuimus, cum solis similitudinem, et radiorum ejus splendorem introduximus, et pro viribus nostris ostendimus quomodo hoc deberet intelligi. Addemus tamen etiam hoc unum. Sempiternum vel æternum proprie dicitur quod neque initium ut esset habuit, neque cessare unquam potest esse quod est. Hoc autem designatur apud Joannem cum dicit quoniam *Deus lux est*[1]. Splendor autem lucis ejus sapientia sua est, non solum secundum quod lux est, sed et secundum quod sempiterna lux est, ita ut æternus, et æternitatis splendor sit sapientia sua. Quod si integre intelligatur, manifeste declarat quia subsistentia Filii ab ipso Patre descendit, sed non temporaliter, neque ab ullo alio initio, nisi, ut diximus, ab ipso Deo.

XII. Sed et speculum immaculatum ἐνεργείας, id est, inoperationis Dei esse Sapientia nominatur. Ergo inoperatio virtutis Dei quæ sit, prius intelligenda est, quæ est vigor quidam, ut ita dixerim, per quem inoperatur Pater, vel cum creat, vel cum providet, vel cum judicat, vel cum singula quæque in tempore suo disponit atque dispensat. Sicut ergo in speculo omnibus motibus quibus is qui speculum intuetur, movetur vel agit, iisdem ipsis etiam ea imago quæ per speculum deformatur, actibus et motibus commovetur vel agit, in nullo prorsus declinans : ita etiam Sapientia de se vult intelligi, cum speculum immaculatum paternæ virtutis inoperationisque nominatur : sicut et Dominus Jesus Christus qui est sapientia Dei, de se ipso pronuntiat, dicens, quia « opera quæ facit Pater, hæc etiam

[1] I Joan. I, 5.

» Filius facit similiter [1]. » Et iterum dicit, quoniam « non » potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Pa- » trem facientem [2]. » Quoniam ergo in nullo prorsus Filius a Patre virtute operum immutatur ac differt, nec aliud est opus Filii quam Patris, sed unus atque idem, ut ita dicam, etiam motus in omnibus est; idcirco speculum eum immaculatum nominavit, ut per hoc nulla omnino dissimilitudo Filii intelligatur ad Patrem. Ea sane quæ secundum similitudinem vel imitationem discipuli ad magistrum a quibusdam dicta sunt, et quod in materia corporali ea a Filio fiant, quæ a Patre in substantiis spiritualibus prius fuerint deformata, convenire quomodo possunt, cum in Evangelio Filius dicatur non similia facere, sed eadem similiter facere?

XIII. Superest quid sit imago bonitatis ejus inquirere : in quo eadem, ut opinor, intelligi convenit quæ superius de imagine ea quæ per speculum deformatur, expressimus. Principalis namque bonitas, sine dubio, ex qua Filius natus : qui per omnia imago est Patris, procul dubio etiam bonitatis ejus convenienter imago dicetur. Non enim alia aliqua secunda bonitas existit in Filio præter eam quæ est in Patre. Unde et recte ipse Salvator in Evangelio dicit quoniam « nemo bonus nisi unus Deus Pater [3] : » quo scilicet per hoc intelligatur Filius non esse alterius bonitatis, sed illius solius quæ in Patre est : cujus recte imago appellatur, quia neque aliunde est, nisi ex ipsa principali bonitate; ne altera bonitas quam ea quæ in Patre est, videatur in Filio. Neque aliqua dissimilitudo, aut distantia bonitatis in Filio est. Propter quod non debet velut blasphemiæ aliquod genus putari in eo quod dictum est : « Nemo bonus nisi unus » Deus Pater [4] : » ut propterea putetur, vel Christus, vel Spiritus sanctus negari quod bonus sit; sed ut superius diximus, principalis bonitas in Deo sentienda est Patre ex quo

[1] Joan. v, 19. — [2] Ibid. — [3] Marc. x, 18. Luc. xviii, xix. — [4] Ibidem.

vel Filius natus, vel Spiritus sanctus procedens, sine dubio bonitatis ejus naturam in se refert, quæ est in eo fonte de quo vel natus est Filius, vel procedit Spiritus sanctus (2). Jam vero si qua alia bona in Scripturis dicuntur, vel Angelus, vel homo, vel servus, vel thesaurus, vel cor bonum, vel arbor bona, hæc omnia abusive dicuntur, accidentem, non substantialem in se continentia bonitatem. Multum autem est, et alterius vel operis vel temporis, congregare omnes Filii Dei appellationes : verbi causa, quomodo vel lumen verum est, vel ostium, vel justitia, vel sanctificatio, vel redemptio, et alia innumera; et quibus causis unumquodcumque horum nominetur, exponere. Sed contenti his de quibus superius disseruimus, consequenter etiam reliqua perquiramus.

CAPUT III.

De Spiritu sancto.

I. Consequens igitur est nunc, ut de Spiritu sancto quam possumus breviter requiramus. Et omnes quidem qui quoquomodo providentiam esse sentiunt, Deum esse ingenitum qui universa creavit atque disposuit, confitentur, eumque parentem universitatis agnoscunt. Huic tamen esse Filium non nos soli pronuntiamus; quamvis satis hoc et mirum et incredulum videatur iis qui apud Græcos et Barbaros philosophari videntur : tamen a nonnullis etiam ipsorum habita ejus videtur opinio, cum verbo Dei, vel ratione creata esse omnia confitentur. Nos vero secundum fidem doctrinæ ejus, quam divinitus aspiratam pro certo habemus, eminentiorem diviniorem que rationem de Filio Dei, nullius alterius possibilitatis esse credimus exponere, atque in hominum cognitionem proferre, nisi ejus solius Scripturæ quæ a Spiritu sancto inspirata est, id est, Evan-

gelicæ atque Apostolicæ, nec non Legis ac Prophetarum, sicut ipse Christus asseruit. De subsistentia vero Spiritus sancti ne suspicionem quidem ullam habere quis potuit, præter eos qui in Lege et Prophetis versati sunt, vel eos qui se Christo credere confitentur. Nam de Deo quidem patre quamvis quidem proloqui nemo valeat, tamen possibile est intellectum aliquem capi ex occasione visibilium creaturarum et ex his quæ humana mens naturaliter sentit : insuper etiam de Scripturis sanctis confirmari possibile est. Sed et de Filio Dei, quamvis nemo noverit Filium nisi Pater, tamen ex divinis Scripturis etiam de ipso qualiter sentiri debeat, mens humana formatur, et non solum ex novo, sed etiam ex veteri Testamento, per ea quæ a sanctis gesta ad Christum figuraliter referuntur, ex quibus adverti vel divina ejus natura, vel humana quæ ab eo assumpta est, potest.

II. De Spiritu vero sancto, quod sit, multæ nos Scripturæ docuerunt, sicut David in L Psalmo dicit : « Et Spiritum » sanctum tuum ne auferas a me[1]. » Et in Daniele dicitur : « Spiritus sanctus qui est in te[2]. » In novo vero Testamento abundantibus testimoniis edocemur, cum Spiritus sanctus super Christum descendisse describitur, et cum ipse Dominus insufflavit in Apostolos post resurrectionem, dicens : « Accipite Spiritum sanctum[3]. » Et ad Mariam ab Angelo dicitur : « Spiritus sanctus superveniet in te[4]. » Paulus vero dicit : « Quia nemo potest dicere Dominum Jesum nisi in » Spiritu sancto[5]. » Et in Actibus Apostolorum per impositionem manuum Apostolicarum Spiritus sanctus dabatur in baptismo[6]. Ex quibus omnibus didicimus tantæ esse auctoritatis et dignitatis substantiam Spiritus sancti, ut salutaris baptismus non aliter nisi excellentissimæ omnium Trinitatis auctoritate, id est Patris, et Filii, et Spiritus sancti

[1] Psal. L, 13. — [2] Dan. IV, 6. — [3] Joan. XX, 22. — [4] Luc. I, 35. — [5] I Cor. XII, 3. — [6] Act. VIII, 18.

cognominatione compleatur, et ingenito Deo Patri, et unigenito ejus Filio nomen quoque Spiritus sancti copuletur. Quis ergo non obstupescat quanta majestas sit Spiritus sancti, cum eum qui dixerit verbum in Filium hominis, audiat sperare veniam posse; eum vero qui in Spiritum sanctum blasphemaverit, veniam non habere neque in præsenti sæculo, neque in futuro?

III. Quod autem a Deo universa creata sint, nec sit ulla creatura quæ non ab eo hoc ipsum ut esset acceperit, ex multis Scripturæ assertionibus comprobatur, repudiatis atque depulsis his quæ a quibusdam falso perhibentur, vel de materia Deo coæterna, vel de ingenitis animabus, quibus non tam subsistendi naturam, quam æqualitatem atque ordinem a Deo insitum volunt. Nam et in eo libello qui Pastoris dicitur angeli pœnitentiæ, quem Hermas conscripsit, ita refertur : « Primo omnium crede, quia unus est Deus » qui omnia creavit atque composuit : qui cum nihil esset » prius, esse fecit omnia : qui est omnia capiens, ipse vero » a nemine capitur. » Sed et in Enoch libro his similia describuntur. Verumtamen usque ad præsens nullum sermonem in Scriptis sanctis invenire potuimus per quem Spiritus sanctus factura esse vel creatura diceretur, ne eo quidem modo quo de Sapientia referre Salomonem supra edocuimus, vel quæ de Vita, vel Verbo, aliisque appellationibus Filii Dei intelligenda esse tractavimus. Spiritus igitur Dei qui super aquas ferebatur[1], sicut scriptum est in principio facturæ mundi, puto quod non sit alius quam Spiritus sanctus, secundum quod ego intelligere possum, sicut et cum ipsa loca exponeremus ostendimus, non tamen secundum historiam, sed secundum intelligentiam spiritualem.

IV. Quidam sane ex præcessoribus nostris in novo Testamento observarunt, quod sicubi Spiritus nominatur sine

[1] Gen. I, 2.

adjectione ea quæ assignet qualis sit spiritus, de sancto Spiritu debet intelligi, ut puta : « Fructus autem Spiritus est » charitas, gaudium, et pax[1], etc. » Item et ibi : « Cum » cœperitis Spiritu, nunc carne perficimini[2]. » Nos vero etiam in veteri Testamento putamus distinctionem istam posse servari, sicut cum dicit : « Qui dat Spiritum populo » qui est super terram, et Spiritum his qui calcant eam[3]. » Sine dubio enim omnis qui calcat terram, id est terrena et corporalia, particeps est Spiritus sancti a Deo eum accipiens. Dicebat autem et Hebræus magister, quod duo illa Seraphim quæ in Esaia senis alis describuntur clamantia adinvicem, et dicentia : « Sanctus, sanctus, sanctus Do- » minus Deus Sabaoth[4], » de unigenito Filio Dei et Spiritu sancto essent intelligenda. Nos vero putamus etiam illud quod in cantico Abacuc dictum est : « In medio *vel* duo- » rum animalium, *vel* duarum vitarum cognosceris[5], » de Christo et de Spiritu sancto sentiri debere (3). Omnis enim scientia de Patre revelante Filio in Spiritu sancto cognoscitur, ut ambo hæc quæ secundum Prophetam vel animantia vel vitæ dicuntur, causa scientiæ Dei Patris existant. Sicut enim de Filio dicitur, quia « nemo novit Patrem nisi Filius, » et cui voluerit Filius revelare[6] : » hæc eadem etiam de Spiritu sancto dicit Apostolus, cum ait : « Nobis autem re- » velavit Deus per Spiritum suum : Spiritus enim omnia » scrutatur etiam alta Dei[7]. » Sed et rursus in Evangelio de divinis ac profundioribus doctrinis commemorans Salvator quas nondum capere poterant discipuli sui, ita ait ad Apostolos : « Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed non po- » testis illa modo capere : cum autem venerit consolator » Spiritus sanctus, ille vos docebit omnia, et commonebit » omnia quæ dixi vobis[8]. » Et ita sentiendum est quod sicut

[1] Galat. v, 22. — [2] Id. III, 3. — [3] Isai. XLII, 5. — [4] Id. VI, 3. — [5] Habac. III, 3. — [6] Luc. x, 22. — [7] I Cor. II, 10. — [8] Joan. XVI, 12, 13; et XIV, 26.

Filius, qui solus cognoscit Patrem, revelat cui vult : ita Spiritus sanctus, qui solus scrutatur etiam alta Dei, revelat Deum cui vult. « Spiritus enim ubi vult spirat[1]. » Neque enim putandum est quod etiam Spiritus Filio revelante cognoscit. Si enim revelante Filio cognoscit Patrem Spiritus sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit : quod utique et impium pariter et stultum est, Spiritum sanctum confiteri, et ignorantiam ei ascribere. Non enim cum aliud aliquid esset antequam Spiritus sanctus, per profectum venit in hoc ut esset Spiritus sanctus; ut quis audeat dicere, quia tunc quidem cum nondum esset Spiritus sanctus, ignorabat Patrem, postea vero quam recepit scientiam, Spiritus sanctus effectus est : quod si esset, nunquam utique in unitate Trinitatis, id est Dei patris inconvertibilis et Filii ejus, etiam ipse Spiritus sanctus haberetur, nisi quia et ipse semper erat Spiritus sanctus. Hoc sane quod dicimus, vel *semper*, vel *erat*, vel si quod aliud tale temporalis significationis nomen asciscimus, simpliciter et cum venia accipiendum est : quoniam nominum quidem horum significationes temporales sunt, ea autem de quibus loquimur, tractatu quidem sermonis temporaliter nominantur, natura autem sui omnem intelligentiam sensus temporalis excedunt.

V. Rectum tamen videtur inquirere quid causæ sit, quod qui regeneratur per Deum in salutem, opus habet et Patre et Filio et Spiritu sancto, non percepturus salutem nisi sit integra Trinitas; nec possibile sit participem fieri Patris vel Filii sine Spiritu sancto. De quibus discutientes sine dubio necessarium erit ut operationem specialem Spiritus sancti, et specialem Patris ac Filii describamus. Arbitror ergo operationem quidem esse Patris et Filii tam in sanctis quam in peccatoribus, in hominibus rationalibus et in mutis animalibus; sed et in his quæ sine anima sunt, et in om-

[1] Joan. III, 8.

nibus omnino quæ sunt : operationem vero Spiritus sancti nequaquam prorsus incidere vel in ea quæ sine anima sunt, vel in ea quæ animantia quidem, sed muta sunt; sed ne in illis quidem inveniri qui rationabiles quidem sunt, sed in malitia positi, nec omnino ad meliora conversi. In illis solis arbitror esse opus Spiritus sancti qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Christi Jesu incedunt, id est, qui sunt in bonis actibus, et in Deo permanent (4).

VI. Quia autem operatio Patris et Filii et in sanctis et in peccatoribus sit, manifestatur ex eo quod omnes qui rationabiles sunt, Verbi, id est rationis participes sunt, et per hoc velut quædam semina insita sibi gerunt sapientiæ et justitiæ quod est Christus. Ex eo autem qui vere est, qui dixit per Moysen : « Ego sum qui sum[1], » omnia quæcumque sunt participant : quæ participatio Dei Patris pervenit in omnes tam justos quam peccatores, et rationabiles atque irrationabiles, et in omnia omnino quæ sunt. Ostendit sane et Apostolus Paulus quod omnes habeant participium Christi, dicens : « Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendet in » cœlum? id est Christum deducere : aut quis descendet in » abyssum? id est Christum a mortuis revocare. Sed quid » dicit Scriptura? Prope est Verbum in ore tuo et in corde » tuo[2]. » Ex quo in corde omnium significat esse Christum secundum id quod Verbum vel ratio est, cujus participatione rationabiles sunt. Sed et illud quod in Evangelio dictum est : « Nisi venissem, et locutus fuissem eis, peccatum » non haberent; nunc autem excusationem non habent pro » peccato suo[3], » his qui rationem norunt, usque ad quod tempus peccatum homo non habeat, et ex qua ætate obnoxius peccato sit, manifestum est et patet quomodo ex participatione Verbi vel rationis homines peccatum habere dicuntur : videlicet ex quo intellectus atque scientiæ capaces

[1] Exod. III, 14. — [2] Rom. x, 6, 7, 8. — [3] Joan. xv, 22.

effecti, cum jam eis boni vel mali discretionem ratio intrinsecus inserta suggesserit; et cum scire jam cœperint quid sit malum, si faciunt illud, peccato efficiuntur obnoxii : et hoc est quod dicit, quia excusationem non habent homines pro peccato suo, ex quo eis divinus Sermo vel ratio ostendere cœperit in corde discretionem boni et mali, ut per hanc debeant refugere et cavere quod malum est; quia « scienti » bonum et non facienti, peccatum est illi[1]. » Item quod omnes homines non sunt extra communionem Dei, hoc modo Evangelium docet, dicente Salvatore : « Regnum Dei cum » observatione non venit : neque dicent, Ecce hic, aut ibi : » sed regnum Dei intra vos est[2]. » Sed et illud videndum est ne forte idem significet quod in Genesi scriptum est, cum ait : « Et insufflavit in faciem ejus inspirationem vitæ, et fac» tus est homo in animam vivam[3]. » Quod si generaliter in omnes homines datum esse intelligitur, omnes homines habent participium Dei.

VII. Si vero hoc de Spiritu Dei dictum intelligendum est, quoniam et Adam prophetasse de nonnullis invenitur : ergo jam non generaliter, sed sanctis quibusque datum accipi potest. Denique etiam diluvii tempore cum omnis caro corrupisset viam Dei, tanquam de indignis et peccatoribus scriptum est dixisse Deum : « Non permanebit Spiritus meus » in hominibus istis in æternum, propter quod caro sunt[4]. » In quo manifeste ostenditur, quod ab indignis quibusque aufertur Spiritus Dei. In Psalmis quoque scribitur : « Aufe» res Spiritum eorum, et deficient, et in terram suam rever» tentur. Emittes Spiritum tuum, et creabuntur, et renova» bis faciem terræ[5] : » quod manifeste de Spiritu sancto designatur, qui ablatis atque extinctis peccatoribus et indignis, ipse sibi novum populum creet, et renovet faciem terræ,

[1] Jacob. IV, 17. — [2] Luc. XVII, 20, 21. — [3] Gen. II, 7. — [4] Id. VI, 3. — [5] Psal. CIII, 29, 30.

cum per gratiam Spiritus deponentes veterem hominem cum actibus suis, in novitate vitæ cœperint ambulare. Et ideo de eo competenter dicitur, quia non in omnibus, neque in his qui caro sunt, sed in his quorum terra renovata fuerit, Spiritus sanctus habitabit. Denique idcirco per impositionem manuum Apostolorum post baptismum gratia et revelatio sancti Spiritus tradebatur. Sed et Salvator noster post resurrectionem, cum vetera jam transissent, et facta fuissent omnia nova, novus ipse homo et primogenitus ex mortuis renovatis quoque per fidem suæ resurrectionis Apostolis ait : « Accipite Spiritum sanctum[1]. » Hoc est nimirum quod et ipse Salvator Dominus in Evangelio designabat, cum vinum novum in utres mitti posse veteres denegabat, sed jubebat utres fieri novos[2], id est homines in novitate vitæ ambulare, ut vinum novum, id est Spiritus sancti gratiæ susciperent novitatem. Hoc ergo pacto operatio virtutis Dei Patris et Filii indiscrete super omnem protenditur creaturam; Spiritus sancti vero participationem a sanctis tantummodo haberi invenimus. Propter quod dicitur : « Nemo » potest dicere Dominum Jesum nisi in Spritu sancto[3]. » Et vix aliquando ipsi Apostoli digni habentur audire : « Accipie» tis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos[4]. » Propter quod et consequens puto, quia qui peccaverit quidem in Filium hominis venia dignus est; pro eo quod is qui Verbi Dei vel rationis est particeps, si desinat rationabiliter vivere, videtur in ignorantiam vel stultitiam decidisse, et propter hoc veniam promereri : qui autem dignus jam habitus est sancti Spiritus participatione, et retro fuerit conversus, hic reipsa et opere blasphemasse dicitur in Spiritum sanctum. Ne quis sane existimet nos, ex eo quod diximus Spiritum sanctum solis sancti præstari, Patris vero et Filii beneficia vel inoperationes pervenire ad bonos et malos, justos et in-

[1] Joan. xx, 22. — [2] Matth. ix, 16, 17. — [3] I Cor. xii, 3. — [4] Act. i, 8.

justos, prætulisse per hoc Patri et Filio Spiritum sanctum, vel majorem ejus per hoc asserere dignitatem : quod utique valde inconsequens est. Proprietatem namque gratiæ ejus operisque descripsimus. Porro autem nihil in Trinitate majus minusve dicendum est, cum unius divinitatis fons Verbo ac ratione sua teneat universa, Spiritu vero oris sui quæ digna sunt sanctificatione sanctificet, sicut in Psalmo scriptum est : « Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris » ejus omnis virtus eorum[1]. » Est etiam quædam inoperatio Dei Patris præcipua præter illam qua omnibus ut essent naturaliter præstitit. Est et Domini Jesu Christi præcipuum quoddam ministerium in eos quibus naturaliter ut rationabiles sint confert, per quod ad hæc quæ sunt præstatur eis ut bene sint. Est et alia quoque etiam Spiritus sancti gratia quæ dignis præstatur, ministrata quidem per Christum, inoperata autem a Patre secundum meritum eorum qui capaces ejus efficiuntur. Quod manifestissime indicat Apostolus Paulus, unam eamdemque virtutem Trinitatis exponens in eo dum dicit : « Divisiones sunt donorum, » idem autem Spiritus : et divisiones sunt ministeriorum, » idem autem Dominus : et divisiones operationum sunt, » idem autem Deus qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus secundum id » quod expedit[2]. » Ex quo manifestissime designatur quod nulla est in Trinitate discretio, sed hoc quod donum Spiritus dicitur, manifestatur per Filium, et inoperatur per Deum patrem. « Omnia autem operatur unus atque idem Spiritus, » dividens unicuique prout vult[2]. »

VIII. His igitur de unitate Patris, et Filii, et Spiritus sancti protestatis, redeamus nunc ad eum ordinem quem disserere cœperamus. Deus pater omnibus præstat ut sint : participatio vero Christi, secundum id quod verbum vel

[1] Psal. xxxii, 6. — [2] 1 Cor. xii, 4, 5, 6. — [3] Ibid. 11.

ratio est, facit ea esse rationabilia. Ex quo consequens est ea vel laude digna esse, vel culpa, quia virtutis et malitiæ sunt capacia. Propter hoc consequenter adest etiam gratia Spiritus sancti, ut ea quæ substantialiter sancta non sunt, participatione ipsius sancta efficiantur. Cum ergo primo ut sint habeant ex Deo patre, secundo ut rationabilia sint habeant ex Verbo, tertio ut sint sancta habeant ex Spiritu sancto; rursum Christi secundum hoc quod justitia Dei est, capacia efficiuntur ea quæ jam sanctificata ante fuerint per Spiritum sanctum : et qui in hunc gradum proficere meruerint per sanctificationem Spiritus sancti, consequentur nihilominus donum sapientiæ secundum virtutem et inoperationem Spiritus Dei. Et hoc puto Paulum dicere, cum ait quibusdam dari sermonem sapientiæ, aliis sermonem scientiæ secundum eumdem Spiritum. Et designans unamquamque discretionem donorum, refert omnia ad universitatis fontem, et dicit : « Divisiones sunt inoperationum, sed » unus Deus qui operatur omnia in omnibus [1]. » Unde et inoperatio Patris quæ esse præstat omnibus, clarior ac magnificentior invenitur; cum unusquisque per participationem Christi secundum id quod sapientia est, et secundum id quod scientia est et sanctificatio est, proficit et in altiores profectuum gradus venit; et per hoc quod participatione sancti Spiritus factus est quis purior atque sincerior, effectus dignus recipit sapientiæ ac scientiæ gratiam, ut depulsis omnibus, expurgatisque pollutionis atque ignorantiæ maculis, tantum profectum sinceritatis ac puritatis accipiat, ut hoc quod accepit a Deo ut esset, tale sit quale Deo dignum est, eo qui ut esset pure utique præstitit ac perfecte : ut tam dignum sit id quod est, quam est ille qui id esse fecit. Ita namque et virtutem semper esse atque in æternum manere percipiet a Deo is qui talis est qualem eum esse voluit

[1] I Cor. XII, 6.

ille qui fecit. Quod ut accidat, et ut indesinenter atque inseparabiliter adsint ei qui est ea quæ ab ipso facta sunt, Sapientiæ id opus est instruere atque erudire ea, et ad perfectionem perducere ex Spiritus sancti confirmatione atque indesinenti sanctificatione per quam solum Deum capere possunt. Ita ergo indesinenti erga nos opere Patris, et Filii, et Spiritus sancti per singulos quosque profectuum gradus instaurato, vix si forte aliquando intueri possumus sanctam ac beatam vitam; in qua cum post agones multos in eam perveniri potuerit, ita perdurare debemus ut nulla unquam nos boni illius satietas capiat : sed quanto magis de illa beatitudine percipimus, tanto magis in nobis vel dilatetur ejus desiderium, vel augeatur, dum semper ardentius et capacius Patrem, et Filium, ac Spiritum sanctum vel capimus, vel tenemus. Si autem aliquando satietas capit aliquem ex his qui in summo perfectoque constiterint gradu, non arbitror quod ad subitum quis evacuetur ac decidat; sed paulatim et per partes defluere eum necesse est : ita ut fieri possit interdum, ut si brevis aliquis lapsus acciderit, et cito resipiscat atque in se revertatur, non penitus ruere, sed revocare pedem, et redire ad statum suum, et rursum statuere possit id quod per negligentiam fuerat lapsum.

CAPUT IV.

De diminutione vel lapsu.

1. Ut autem istam diminutionem, vel lapsum eorum qui se negligentius egerint ostendamus, etiam similitudine alicujus exempli uti non videtur absurdum. Igitur si sit aliquis qui peritia vel arte, verbi gratia, geometriæ, vel medicinæ paulatim fuerit imbutus usquequo venerit ad perfectum, multo scilicet tempore institutionibus atque exercitiis semet-

ipsum informans ut ad integrum supradictæ artis assumeret disciplinam : huic nunquam profecto accidere poterit, ut cum peritus dormierit, evigilet imperitus. Non enim ea quæ per læsionem aliquam vel debilitatem accidunt, in medium adducere aut commemorare nunc convenit : neque enim similitudini propositæ exemploque conveniunt. Secundum ergo id quo proposuimus, geometres ille vel medicus donec exercet se in meditationibus artis suæ, et rationabilibus institutis, permanet apud eum etiam scientia disciplinæ. Si vero dissimulet ab exercitiis, et negligat ab industria, paulatim primo per negligentiam pauca excidunt, tum deinde etiam plura, et ita per multum tempus abeunt omnia in oblivionem, atque universa ex memoria penitus abolentur. Potest sane fieri, ut cum decidere ab initio cœperit, et parva adhuc corrumpi negligentia, si resuscitetur, et citius in semetipsum revertatur, reparet ea quæ adhuc nuper amissa sunt, et recolat ea quæ ab eo fuerant tenui adhuc abolitione sublata. Transferamus nunc hæc ad eos qui se Dei scientiæ ac sapientiæ dediderunt, cujus eruditio atque industria incomparabilibus omnes reliquas disciplinas supereminet modis, et secundum propositæ similitudinis formam vel quæ sit assumptio scientiæ, vel quæ sit ejus abolitio contemplemur ; maxime cum audiamus ab Apostolo quod de perfectis dicitur, quod facie ad faciem gloriam Domini ex mysteriorum revelationibus speculabuntur[1].

II. Verum nos volentes divina in nos beneficia demonstrare, quæ nobis per Patrem et Filium et Spiritum sanctum præbentur, quæ Trinitas totius est sanctitatis fons, excessu quodam usi hæc diximus, et sermonem de anima qui inciderat, strictim licet contingendum putavimus, vicinum utpote locum de natura rationabili disserentes. Opportunius tamen in loco proprio de omni rationabili natura quæ in tria

[1] 2 Cor. III, 18.

genera speciesque distinguitur, Deo nobis per Jesum Christum et sanctum Spiritum concedente, disputabimus.

CAPUT V.

De rationabilibus naturis.

I. Post eam dissertionem quam de Patre et Filio et Spiritu sancto, quantum valuimus, breviter digessimus, consequens est etiam de naturis rationabilibus, ac de speciebus earum et ordinibus, vel officiis tam sanctarum quam etiam malignarum virtutum, sed et de his qui inter has bonas et malas medii quidam sunt et adhuc in agone atque in certamine positi, pauca disserere. Quamplurima namque in sanctis Scripturis invenimus ordinum quorumdam atque officiorum tam sanctorum quam etiam contrariorum nomina : quæ prius proponentes, tum deinde quid sibi velit horum significatio, pro viribus nostris discutere pertentabimus[1]. Sunt quidam sancti Angeli Dei, quos Paulus ministeriales spiritus appellat ad ministerium destinatos, propter eos qui hæreditatem capiunt in salutem. Apud ipsum quoque sanctum Paulum invenimus, nescio unde sumentem, cognominantem tamen quasdam Sedes, et Dominationes, et Principatus, et Potestates, et post enumerationem horum, velut alia adhuc quædam rationabilia officia atque ordines esse sentiens præter eos quos supra dixerat, ait de Salvatore : « Qui est » super omnem Principatum, et Potestatem, et Virtutem, et » Dominationem, et omne nomen quod nominatur non so» lum in hoc sæculo, sed etiam in futuro[2]. » Ex quo videlicet ostendit esse quædam præter hæc quæ commemoravit, quæ nominentur quidem in hoc sæculo, non tamen ab ipso enumerata nunc fuerint, forte nec ab alio aliquo intel-

[1] Heb. I, 14. — [2] Ephes. I, 21.

lecta : esse vero alia quæ in hoc sæculo quidem non nominentur, in futuro tamen nominabuntur.

II. Una deinde sciendum est, quia omne quod rationabile est, et rationis terminos statutaque declinat, sine dubio per prævaricationem recti justique efficitur in peccato. Est ergo omnis creatura rationabilis laudis et culpæ capax : laudis, si, secundum rationem quam in se habet, ad meliora proficiat; culpæ, si rationem recti tenoremque declinet : propter quod recte etiam pœnis et suppliciis subjacet. Quod etiam de ipso diabolo et his qui cum ipso sunt et dicuntur ejus angeli, sentiendum est. Exponendæ tamen sunt etiam appellationes eorum, ut sciamus quæ sint ista de quibus sermo nobis movendus est. Diaboli igitur nomen, et Satanæ, et Maligni in multis Scripturæ locis designatur, qui et inimicus Dei esse describitur. Necnon et quidam angeli diaboli nominantur, sed et princeps mundi hujus, qui utrum ipse sit diabolus, an alius quis, nondum manifeste declaratum est. Principes quoque hujus mundi quidam dicuntur sapientiam quamdam habentes quæ destruetur : sed utrum ipsi sint isti principes qui et illi sunt principatus adversus quos nobis est colluctatio, an alii sint, non facile mihi ab aliquo pronuntiandum videtur. Post principatus autem, etiam potestates quædam nominantur adversus quas colluctatio nobis est, et agon geritur : sed et adversus principes mundi hujus, et rectores tenebrarum harum, quædam etiam spiritualia malitiæ in cœlestibus ab ipso Paulo nominantur. Quid autem dicendum est etiam de spiritualibus malignis, et dæmonibus immundis qui in Evangeliis nominantur? Tum deinde appellantur etiam quædam simili nomine cœlestia, sed quæ dicuntur genu flectere, vel esse flexura in nomine Jesu, sed et terrestria et inferna quæ per ordinem Paulus enumerat[1]. In eo sane loco in quo de rationalibus

[1] Phil. II, 10.

naturis disserimus, reticere non convenit nec de nobis quidem hominibus, qui utique rationabile animal esse dicimur; sed ne illud quidem otiose prætereundum est, quod etiam de nobis ipsis hominibus diversi quidam ordines nominantur, cum dicitur : « Pars Domini populus ejus Jacob, funi» culus hæreditatis ejus Israël[1]. » Pars autem Angelorum dicuntur cæteræ nationes : quoniam quidem « cum divide» ret Excelsus gentes, et dispergeret filios Adam, statuit fi» nes gentium secundum numerum Angelorum Dei. » Et idcirco cum cæteris rationalibus naturis etiam humanæ animæ ratio pervidenda est.

III. Igitur tot et tantis ordinum officiorumque nominibus cognominatis, quibus certum est subesse substantias, requirendum est utrum conditor et creator omnium Deus, quosdam quidem ex his ita fecerit sanctos ac beatos ut nihil possint recipere omnino contrarium, et quosdam ita fecerit ut possint tam virtutis quam malitiæ effici capaces; aut si putandum est quod alios ita fecerit ut omnino incapaces sint ad virtutem, et alios malitiam quidem nequaquam posse recipere, solummodo autem posse in beatitudine permanere, alios vero tales qui possint utraque recipere. Ut autem etiam ex ipsis nominibus prima nobis inquisitio moveatur, consideremus si sancti Angeli ex quo sunt, semper sancti fuerunt, et sancti sunt, sanctique erunt, et neque receperunt unquam neque recipere potuerunt peccati locum. Tum deinde etiam hi qui sancti Principatus appellantur, consideremus si statim ut creati a Deo sunt, principatum exercere cœperunt in aliquos qui eis essent subjecti, et illos tales creatos et ad hoc factos ut essent subditi et subjecti. Similiter autem et quæ appellantur Potestates, utrum tales et in hoc ipsum creatæ sunt, ut exercerent potestatem; an meritum aliquod istud est et præmium virtutis, per quod

[1] Deut. LXXXII, 8, 9.

ad potestatem istam dignitatemque venerunt. Necnon et hi qui Throni dicuntur vel Sedes, an istam beatitudinis sedem stabilitatemque simul cum substantiæ suæ prolatione meruerint, ut ex voluntate sola hoc possideant Creatoris; vel quæ appellantur Dominationes, hoc quod dominantur, non per profectus sui meritum eis fuerit additum, sed conditionis prærogativa donatum sit, et ideo sit ab eis inseparabile quodammodo, ac naturale. Quod utique si ita recipiamus, ut putentur sancti Angeli, et sanctæ Potestates, et beatæ Sedes, gloriosæque Virtutes, et magnificæ Dominationes substantialiter potestates istas ac dignitates gloriasque possidere; consequens sine dubio videbitur etiam ea quæ in contrariis officiis nominata sunt, ad hunc modum intelligi debere : ita ut principatus illi adversus quos nobis est colluctatio, illud ipsum obluctans ac resistens omni bono propositum non postmodum recepisse declinantes a bono per arbitrii libertatem putentur, sed cum ipsis simul substantialiter extitisse; similiter etiam potestates et virtutes, nec esse in eis juniorem substantia sua posterioremque malitiam. Illi quoque quos mundi tenebrarum rectores et principes appellavit, hoc quod principantur et obtinent tenebras, non ex perversitate propositi, sed ex conditionis necessitate dicunrur descendere. Eadem quoque de spiritualibus nequitiæ, et de spiritualibus malignis et dæmonibus immundis, consequentiæ ipsius ratio coget intelligi. Quod si hæc ita de malignis contrariisque virtutibus intelligi videtur absurdum, sicut certe absurdum est, ut causa malitiæ ipsarum remota ab arbitrii sui proposito, Conditori earum necessario ascribatur, quomodo non etiam de bonis sanctisque virtutibus cogimur similia confiteri, id est, quia non substantiale sit in ipsis bonum, quod utique in solo Christo et in Spiritu sancto evidenter esse ostendimus, sine dubio utique et in Patre. Non enim Trinitatis natura habere aliquid composi-

tionis ostensa est, ut hæc ei consequenter videantur accidere. Unde superest ut in omni creatura sui operis suorumque motuum fuerit quod virtutes istæ quæ vel principatum agere in aliis, vel potestatem exercere, vel dominationem videntur, ex merito, et non per conditionis prærogativam prælatæ sint et superpositæ his quibus præesse vel in quos potestatem exercere dicuntur.

IV. Sed ne de tantis ac tam difficilibus rebus consequentiæ solius rationi invitati videamur asserere, atque ex conjecturis tantummodo in assensum cogere auditores, videamus si quid etiam de Scripturis sanctis possumus assertionis assumere, quarum auctoritate hæc credibilius astruantur. Et primum quidem de malis virtutibus quid sancta Scriptura contineat, proferemus; tum deinde etiam de cæteris investigabimus, secundum quod Dominus nos fuerit illuminare dignatus, ut in rebus tam difficilibus quid magis veritati sit proximum, vel quid secundum pietatis regulam opinandum sit, consequamur. Invenimus namque in Ezechiele propheta duas quasdam prophetias scriptas esse ad principem Tyri, quarum prima fortasse videbitur alicui, antequam audiat et secundam, dici de homine aliquo qui princeps fuerit Tyriorum[1]. Et ideo nos interim nihil de prima illa sumemus : secunda vero quoniam evidentissime talis est, ut nihil prorsus de homine, sed de virtute aliqua superiori intelligi debeat, quæ delapsa fuerit a superioribus et in inferiora ac deteriora dejecta, ex ipsa deferemus exemplum ex quo manifestissime demonstretur contrarias istas malignasque virtutes non natura tales esse conditas, vel creatas, sed de melioribus venisse in pejus, atque in deterius esse conversas ; beatas quoque illas virtutes non esse talis naturæ quæ contrarium recipere non possit si velit, ac negligat, et status sui beatitudinem non omni cautela custodiat. Si enim

[1] *Ezech.* XXVI, XXVIII.

is qui dicitur princeps Tyri, refertur quia inter sanctos erat, et immaculatus erat, et in paradiso Dei constitutus, corona quoque decoris et pulchritudinis exornatus, is qui talis erat quomodo aliquo sanctorum inferior fuisse putandus est? Corona enim decoris et pulchritudinis ipse fuisse, et in paradiso Dei ambulasse immaculatus describitur: et quomodo ab aliquo putari potest quod iste talis non unus fuerit de illis sanctis beatisque virtutibus, quas utique in beatitudine positas, non alio quam tali honore præditas esse credendum est? Sed videamus tandem quid etiam ipsa prophetiæ verba nos doceant: «Et factus est, *inquit*, sermo Domini ad me, » dicens : Fili hominis, accipe lamentum super principem » Tyri, et dic ei : Hæc dicit Dominus Deus : Tu signaculum » similitudinis, et corona decoris in deliciis paradisi fuisti : » omni lapide vel gemma bona exornatus es, et indutus sar» dio, et topazio, et smaragdo et carbunculo et sapphiro, » et jaspide, argento et auro insertis, et achate, amethysto, » et chrysolitho, et beryllo, et onychio; auro quoque re» plesti thesauros tuos, et promptuaria tua in temetipso. Ex » qua die creatus es cum Cherubim, posui te in monte sancto » Dei. Fuisti in medio lapidum igneorum : fuisti immacula» tus tu in diebus tuis, ex qua die creatus es tu, donec in» ventæ sunt iniquitates in te : ex multitudine negotiationis » tuæ replesti iniquitate promptuaria tua, et peccasti, et vul» neratus es a monte Dei. Et ejecit te Cherub de medio la» pidum ignitorum : et elatum est cor tuum in decore tuo, » corrupta est disciplina tua cum pulchritudine tua : prop» ter multitudinem peccatorum tuorum in terram projeci te » coram regibus; dedi te in ostentationem atque illusionem » propter multitudinem peccatorum tuorum et iniquitatum » tuarum : ex negotiatione tua polluisti sancta tua. Et edu» cam ignem de medio tui, et comedet te, et dabo te in ci» nerem ac favillam super terram in conspectu omnium vi-

» dentium te; et omnes qui sciebant in gentibus, mœrebunt » super te. Perditio effectus es, et non subsistes ultra in » æternum tempus[1]. » Hæc cum ita dicta sint, qui est qui audiens : « Signaculum similitudinis, et corona decoris in » deliciis paradisi fuisti; » vel audiens quod « ex quo creatus » es tu cum Cherubim, posui te in monte sancto Dei, » ultra sensum suum poterit relaxare, ut de aliquo hominum vel sanctorum, non dicam Tyri principe hæc dicta esse suspicetur? aut quos lapides igneos putabit, in quorum medio homo aliquis conversari poterit? aut quis immaculatus ab ipsa die qua creatus est intelligi poterit, in quo postea aliquando injustitiæ in ipso inventæ sint, et tunc in terram projectus esse dicatur? Quod utique significat, quia de eo dicitur qui, cum non esset in terra, in terram projectus est : cujus etiam sancta polluta esse dicuntur. Hæc quidem de principe Tyri ex propheta Ezechiele quæ in adversariam virtutem referuntur ostendimus, per quæ manifestissime demonstratur quod sancta ante virtus hæc fuerit et beata, de qua beatitudine, ex quo in ea inventa est iniquitas, ruerit, in terramque demersa sit, et non per naturam conditionemque talis extiterit. Arbitramur ergo dici hæc de Angelo quodam, qui Tyriorum gentis dispensandæ sit sortitus officium, cui etiam animæ eorum procurandæ videntur esse commissæ. Quam sane Tyrum, vel quas Tyriorum animas sentire debeamus; utrum hanc quæ in Phœnices provinciæ regionibus sita est, an aliam aliquam cujus hæc quam in terris novimus, forma est; et animas Tyriorum utrum horum, an eorum qui domestici sunt illius Tyri quæ spiritualiter intelligitur, in hoc loco non videtur requirendum : ne forte velut in transitu de tantis et tam absconditis rebus videamur inquirere, quod utique proprium vel opus exigit, vel laborem.

[1] Ezech. XXVIII, 12 et seqq.

V. Rursum tamen etiam de alia virtute contraria ab Esaia propheta talia quædam docemur. Ait enim : « Quomodo » cecidit de cœlo Lucifer, qui mane oriebatur? Confractus » est et collisus in terram, qui immittebat ad omnes gentes. » Tu vero dixisti in sensu tuo : Ascendam in cœlum, super » stellas cœli ponam meum thronum, sedebo in monte excel- » so super montes excelsos qui sunt ad Aquilonem, ascendam » super nubes, ero similis Altissimo. Nunc autem in infer- » num demergeris, et in fundamenta terræ. Qui te viderint, » admirabuntur super te, et dicent : Hic est homo qui exacer- » babat totam terram, qui movebat reges, qui fecit univer- » sum orbem desertum, qui urbes destruxit, nec eos qui in » vinculis sunt resolvit. Omnes reges gentium dormierunt » in honore, unusquisque in domo sua : tu vero projicieris » in montibus sicut mortuus execrabilis cum multis mortuis » qui transfossi sunt gladiis, et descenderunt in infernum. » Sicut vestimentum sanguine concretum et infectum non » erit mundum, ita nec tu quidem eris mundus pro eo quod » terram meam perdidisti, et populum meum occidisti, non » manebis in æternum tempus, semen pessimum. Præpara » filios tuos ad interfectionem pro peccatis patris tui, ne » resurgant, et terram hæreditate possideant, et repleant » terram bellis, et insurgam in eos, dicit Dominus Sabaoth, » et deperire faciam nomen ipsorum, et reliquias, et semen » eorum[1]. » Manifestissime per hæc ostenditur cecidisse de cœlo is utique qui prius erat Lucifer, et qui mane oriebatur. Si enim, ut putant aliqui, natura tenebrarum erat, quomodo ante fuisse Lucifer dicitur? Vel quomodo poterat oriri mane qui nihil in se habebat ex luce? Sed et Salvator docet nos de diabolo dicens : « Ecce video Satanam cecidisse » de cœlo sicut fulgur[2]. » Lux enim erat aliquando. Sed et Dominus noster qui veritas est, gloriosi adventus sui poten-

[1] Isai. XIV, 12 et seqq. — [2] Luc. X, 18.

tiam nihilominus fulguri comparavit, dicens : « Sicut enim » fulgur a summo cœlo fulget usque ad summum ejus ; ita » erit adventus Filii hominis[1]. » Et nihilominus hunc fulguri comparat, et dicit eum cecidisse de cœlo : ut ostenderet per hoc fuisse et ipsum aliquando in cœlo, et habuisse locum inter sanctos, et participasse de hac luce, de qua omnes sancti participant, ex qua Angeli lucis efficiuntur, et Apostoli lux mundi dicuntur a Domino. Hoc ergo modo erat etiam iste lux aliquando antequam prævaricaretur et caderet in hunc locum, et gloria ejus converteretur in pulverem, quod est proprie impiorum, sicut et Propheta dicit, ex quo et princeps hujus mundi, id est terrenæ habitationis appellatus est : principatum namque egit in eos qui ejus malitiæ obsecuti sunt, quoniam quidem *totus hic mundus* (mundum autem nunc terrenum istum appello locum) *in maligno positus est*[2], et in hoc apostata. Quod autem apostata sit iste, id est refuga, etiam Dominus in Job ita dicit : « Adduces autem draconem in hamo apostatam[3], » id est refugam. Certum est autem quia draco ipse diabolus intelligitur. Si ergo contrariæ virtutes nominantur, et immaculatæ fuisse aliquando dicuntur, immaculatum autem esse præter Patrem et Filium et Spiritum sanctum nulli substantialiter inest, sed sanctitas in omni creatura accidens res est, quod autem accidit, et decidere potest, et istæ virtutes contrariæ immaculatæ aliquando fuerunt, et inter illas utique fuerunt quæ adhuc immaculatæ permanent, per hoc ostenditur neque substantialiter vel naturaliter esse aliquem immaculatum, neque substantialiter esse pollutum. Et per hoc consequens est in nobis esse, atque in nostris motibus, ut vel beati vel sancti simus, vel per desidiam et negligentiam a beatitudine in malitiam et perditionem vergamus in tantum ut nimius profectus, ut ita dixerim, malitiæ, si quis in tan-

[1] Matth. xxiv, 27. — [2] 1 Joan. v, 19. — [3] Job, xl, 20.

tum sui neglexerit, usque ad eum statum deveniat, ut ea quæ dicitur contraria virtus efficiatur.

CAPUT VI.

De fine vel consummatione.

I. Finis vel consummatio, rerum perfectarum consummatarumque esse videtur indicium. Quæ res etiam nos in hoc loco commonet, quod ad hæc tam ardua et difficilia intelligenda, si quis ille est qui legendi horum et talia cognoscendi desiderium ceperit, perfectum et eruditum sensum debet adhibere : ne forte si aut nullum usum in hujuscemodi quæstionibus habuit, vana quædam hæc illi et superflua videantur; aut si jam præjudicatum et præventum in aliis animum gerit, hæretica hæc et contra fidem ecclesiasticam putet, non tam ratione convincens, quam animi sui præjudicio definiens. Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est quæ sint de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus nos fecisse puto, cum de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis quam definiendi, prout possumus, exercemur. Finis ergo mundi et consummatio dabitur, cum unusquisque pro merito peccatorum etiam pœnis subjicietur : quod tempus Deus solus agnoscit, quando unusquisque quod meretur expendet. In unum sane finem putamus quod bonitas Dei per Christum suum universam revocet creaturam, subactis et subditis etiam inimicis. Sic enim dicit sancta Scriptura : « Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris » meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum [1]. » Quod si minus nobis manifestum est quid in hoc

[1] Psal. cx, 1.

indicet propheticus sermo, Paulo Apostolo discamus apertius dicente, quod « oportet *Christum* regnare, donec ponat » omnes inimicos sub pedibus suis[1]. » Quod si ne ista quidem Apostoli tam aperta sententia satis nos edocuit quid sit inimicos poni sub pedibus, audi adhuc eum in consequentibus : « Oportet enim ei omnia esse subjecta[2]. » Quæ ergo est subjectio qua Christo debent esse omnia subjecta? Ego arbitror quia hæc ipsa qua nos quoque optamus ei esse subjecti, qua subjecti ei sunt et Apostoli et omnes sancti qui secuti sunt Christum. Subjectionis enim nomen qua Christo subjicimur, salutem quæ a Christo est, indicat subjectorum : sicut et David dicebat : « Nonne Deo subjecta » erit anima mea? ab ipso enim salutare meum[3]. »

II. Talem igitur finem videntes, cum omnes inimici subjecti erunt Christo, et cum novissimus inimicus destruetur mors, et cum tradetur a Christo cui omnia subjecta sunt, regnum Deo Patri, ab isto, inquam, tali fine rerum contemplemur initia. Semper enim similis est finis initiis : et ideo sicut unus omnium finis, ita unum omnium intelligi debet initium; et sicut multorum unus finis, ita ab uno initio multæ differentiæ ac varietates, quæ rursum per bonitatem Dei, et subjectionem Christi, atque unitatem Spiritus sancti in unum finem qui sit initio similis revocantur : omnes scilicet hi qui, in nomine Jesu genu flectentes, per hoc ipsum subjectionis suæ insigina declararunt; qui sunt cœlestium terrestrium et infernorum : in quibus tribus significationibus omnis universitas indicatur, hi videlicet qui ab illo uno initio pro suis unusquisque motibus et varietatibus per diversos ordines pro merito dispensati sunt; non enim in his bonitas substantialiter inerat, sicut in Deo et Christo ejus et in Spiritu sancto. In hac enim sola Trinitate, quæ est auctor omnium, bonitas substantialiter inest : cæteri

[1] 1 Cor. xv, 25. — [2] Ibid. 26. — [3] Psal. lxi, 1.

vero accidentem eam ac decidentem habent, et tunc sunt in beatitudine, cum de sanctitate ac sapientia et de ipsa divinitate participant. Si vero ab hujusmodi participatione negligant atque dissimulent, tunc vitio propriæ desidiæ alius citius, alius tardius, plus alius, alius minus, ipse sibi causa sui lapsus vel casus efficitur. Et quoniam, ut diximus, casus iste vel lapsus, quo de statu suo quisque declinat, quamplurimam in se habet diversitatem pro mentis ac propositi motibus, quod alius levius, alius gravius ad inferiora declinat, in hoc jam justum judicium Dei providentiæ, ut unicuique secundum diversitatem motuum pro merito sui decessus et commotionis occurrat. Ex his sane qui in illo initio permanserunt quod futuro fini simile esse descripsimus, quidam ex ipsis in ordinatione ac dispensatione mundi ordinem angelicum sortiuntur, alii Virtutum, alii Principatuum, alii Potestatum, quod in eos videlicet exerceant potestatem qui habere super caput indigent potestatem ; alii Thronorum ordinem, id est, judicandi vel regendi eos qui hoc indigent, habentes officium ; alii dominationem sine dubio super servos : quæ omnia eis pro merito et profectibus suis quibus in Dei participationem imitationemque profecerant, æquo justoque judicio divina contulit Providentia. Hi vero qui de statu primæ beatitudinis moti quidem sunt, non tamen irremediabiliter moti, illis quos supra descripsimus, sanctis beatisque ordinibus dispensandi subjecti sunt ac regendi : quorum adjutorio usi, et institutionibus ac disciplinis salutaribus reformati, redire ac restitui ad statum suæ beatitudinis possint. Ex quibus existimo, prout ego sentire possum, hunc ordinem humani generis institutum, qui utique in futuro sæculo, vel supervenientibus sæculis, cum cœlum novum et terra nova secundum Isaiam erit [1], restituetur in illam unitatem quam promittit Dominus Je-

[1] Isai. LXVI, 22.

sus dicens ad Deum patrem de suis discipulis : « Non pro is-
» tis rogo solum, sed et pro omnibus qui credituri sunt per
» verbum eorum in me, ut omnes unum sint, sicut ego in
» te, Pater, et tu in me, ita et isti in nobis unum sint[1]. » Et iterum ubi ait : « Ut sint unum, sicut et nos unum sumus,
» ego in ipsis et tu in me, ut sint et ipsi consummati in uno[2]. » Et sicut confirmat nihilominus etiam Paulus Apostolus dicens : « Donec occurramus omnes in unitatem fidei in virum
» perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi[3]. » Et sicut idem Apostolus jam nos etiam in præsenti vita in Ecclesia positos, in qua utique futuri regni est forma, ad hanc eamdem unitatis similitudinem cohortatur dicens :
« Ut eadem dicatis omnes, et non sint in vobis schismata,
» sitis autem perfecti in uno eodemque sensu, atque in una
» eademque sententia[4]. »

III. Sciendum tamen est quosdam qui ex uno principio quod supra diximus, delapsi sunt, in tantam indignitatem ac malitiam se dedisse ut indigni habiti sint institutione hac, vel eruditione qua per carnem humanum genus adjutorio virtutum cœlestium instituitur atque eruditur, sed e contrario etiam adversarii atque repugnantes his qui erudiuntur atque imbuuntur, existunt. Unde et agones quosdam atque certamina omnis hæc habet vita mortalium, reluctantibus scilicet et repugnantibus adversum nos his qui sine ullo respectu de statu meliori delapsi sunt, qui appellantur diabolus et angeli ejus, cæterique ordines malitiæ, quos Apostolus de virtutibus contrariis nominavit. Jam vero si aliqui ex his ordinibus qui sub principatu diaboli agunt, ac malitiæ ejus obtemperant, poterunt aliquando in futuris sæculis converti ad bonitatem, pro eo quod est in ipsis liberi facultas arbitrii : an vero permanens et inveterata ma-

[1] Joan. XVII, 20, 21. — [2] Ibid. 22, 23. — [3] Ephes. IV, 13. — [4] I Cor. I, 10.

litia velut in naturam quamdam ex consuetudine convertatur, etiam tu qui legis probato, si omnimodo neque in his quæ videntur temporalibus sæculis, neque in his quæ non videntur et æterna sunt, penitus pars ista ab illa etiam finali unitate atque convenientia discrepabit. Interim tam in his quæ videntur, et temporalibus sæculis, quam in illis quæ non videntur et æterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo et meritorum dignitatibus dispensantur : ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora supplicia, necnon et diuturna, ac multis, ut ita dicam, sæculis tolerata asperioribus emendationibus reparati et restituti eruditionibus primo angelicis, tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora provecti usque ad ea quæ sunt invisibilia et æterna perveniant, singulis videlicet quibusque cœlestium virtutum officiis quadam eruditionum specie peragratis. Ex quo, ut opinor, hoc consequentia ipsa videtur ostendere, unamquamque rationabilem naturam posse ab uno in alterum ordinem transeuntem per singulos in omnes, et ab omnibus in singulos pervenire, dum accessus profectuum defectuumve varios pro motibus vel conatibus propriis unusquisque pro liberi arbitrii facultate perpetitur.

IV. Quoniam sane visibilia quædam dicit esse Paulus et temporalia, alia vero præter hæc invisibilia et æterna, quærimus quomodo hæc quæ videntur temporalia sint : utrumne pro eo quod nihil omnino post hæc erunt in omnibus illis futuri sæculi spatiis, quibus dispersio illa unius principii atque divisio ad unum et eumdem finem ac similitudinem reparetur; an pro eo quod habitus quidem eorum quæ videntur transeat, non tamen eorum substantia omnimodo corrumpatur. Et Paulus quidem videtur id quod

posterius diximus confirmare, cum dicit : « Transit enim » habitus hujus mundi [1]. » Sed et David cum dicit : « Cœli » peribunt, tu autem permanebis, et omnes sicut vestimen» tum veterascent, et velut amictum mutabis eos, sicut ves» timentum mutabuntur [2], » eadem videtur ostendere. Si enim mutabuntur cœli, utique non perit quod mutatur : et si habitus mundi transit, non omnimodo exterminatio vel perditio substantiæ materialis ostenditur, sed immutatio quædam fit qualitatis, atque habitus transformatio. Esaias quoque cum per prophetiam dicit, quia « erit cœlum no» vum, et terra nova [3], » similem sine dubio suggerit intellectum. Innovatio namque cœli et terræ et transmutatio habitus hujus mundi, et immutatio cœlorum, his sine dubio præparabitur qui, per illam viam quam supra ostendimus iter agentes, ad illum finem beatitudinis tendunt, cui etiam ipsi inimici subjiciendi dicuntur, in quo fine omnia et in omnibus dicitur esse Deus. In hoc fine si quis materialem naturam, id est corpoream, penitus interituram putet, nullo omnino genere intellectui meo occurrere potest quomodo tot et tantæ substantiæ vitam agere et subsistere sine corporibus possunt, cum solius Dei, id est Patris et Filii et Spiritus sancti naturæ id proprium sit, ut sine materiali substantia, et absque ulla corporeæ adjectionis societate, intelligatur subsistere. Alius fortasse dicet, quoniam in illo fine omnis substantia corporalis ita pura erit atque purgata, ut ætheris in modum et cœlestis cujusdam puritatis atque sinceritatis possit intelligi. Certius tamen qualiter se habitura sit res, scit solus Deus, et si qui ejus per Christum et Spiritum sanctum amici sunt.

[1] 1 Cor. vii, 31. — [2] Psal. cii, 27. — [3] Isai. lxvi, 22.

CAPUT VII.

De incorporeis et corporeis.

I. Hæc quidem quæ superius disseruimus, generali nobis sermone digesta sint, per consequentiam magis intellectuum quam definito dogmate petractata atque discussa de rationabilibus naturis, post eum locum quem de Patre et Filio et Spiritu sancto pro nostris viribus exposuimus. Nunc ergo videamus quæ sint de quibus disserere in consequentibus convenit secundum dogma nostrum, id est secundum Ecclesiæ fidem. Omnes animæ atque omnes rationabiles naturæ factæ sunt vel creatæ, sive sanctæ sint, sive nequam; quæ omnes secundum propriam naturam incorporeæ sunt : sed et per hoc ipsum quod incorporeæ sunt, nihilominus factæ sunt; quoniam quidem omnia a Deo per Christum facta sunt, sicut generaliter Joannes docet in Evangelio, dicens : « In principio erat Verbum, et Verbum erat » apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio » apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil[1]. » Per species autem et numeros ordinemque describens ea quæ facta sunt, Paulus Apostolus disserit hoc modo, quo omnia ostendat facta esse per Christum, dicens : « Et omnia in ipso creata sunt quæ in cœlis sunt » et quæ in terra, sive visibilia, sive invisibilia, sive Sedes, » sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et ipse est caput[2]. » Manifeste ergo in Christo et per Christum facta esse omnia et creata pronuntiat, sive visibilia quæ sunt corporalia, sive invisibilia, quæ non alia etiam arbitror quam incorporeas spiritualesque virtutes. Horum autem quæ vel corporea vel incorporea generaliter dixerat,

[1] Joan. 1, 1, 2, 3. — [2] Col. 1, 16, 17.

ut mihi videtur, in sequentibus enumerat species, id est Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates, Virtutes. Hæc autem a nobis prædicta sint volentibus per ordinem ad inquisitionem solis et lunæ vel stellarum per consequentiam pervenire : utrum etiam ipsa inter principatus haberi conveniat pro eo quod dicuntur in ἀρχὰς, id est, in principatum diei facta, vel noctis ; an putanda sint istum solum habere principatum diei ac noctis [1], quas illuminando officium gerunt, non tamen sint de illo ordine principatuum principes.

II. Verumtamen cum dicitur quia omnia per ipsum facta sunt, et in ipso creata sunt omnia, sive quæ in cœlis sunt sive quæ sunt in terra, non potest dubitari quod etiam ea quæ in firmamento sunt, quod cœlum utique appellatur, in quo luminaria ista posita esse dicuntur, inter cœlestia numerentur. Tum deinde cum omnia facta esse vel creata, et in his quæ facta sunt, nihil esse quod non bonum malumque recipiat, atque utriusque capax sit, evidenter sermo disputationis invenerit; quomodo putabitur consequens quod etiam nostrum quidam de sole et luna vel sideribus opinantur, ut inconvertibiles sint, et contrarii incapaces ? Idque nonnulli etiam de sanctis Angelis, hæretici vero etiam de animabus quæ apud illos spiritualis naturæ appellantur, existimaverunt. Primo ergo videamus quid ipsa ratio de sole et luna ac stellis inveniat, si rectum est quod quidam putant, convertibilitatis eos esse alienos, et quantum fieri potest de sanctis Scripturis primum adhibeatur assertio. Job namque ita videtur ostendere, quod non solum stellæ possunt esse subditæ peccatis, verum etiam quod mundæ non sint a contagione peccati. Ita namque scriptum est : « Stellæ quoque non sunt mundæ in conspectu ejus [2]. » Quod non utique de corporis earum splendore sentitur ; verbi causa, ut si diceremus, Vestimentum non est mundum :

[1] Gen. I. — [2] Job, xxv, 5.

quod si ita intelligatur, ad conditoris sine dubio revocatur injuriam, si quid immundum in splendore earum corporis accusetur. Si enim per industriam suam, neque lucidius sibi corpus assumere, neque minus purum per desidiam poterunt, cur quasi non mundæ stellæ culpentur, si neque, quia mundæ sunt, laudabuntur?

III. Sed ut hæc manifestius intelligi possint, etiam illud primo debemus inquirere, si animantia hæc esse et rationabilia intelligi fas est; tum deinde utrum animæ ipsarum pariter cum suis corporibus extiterunt, an anteriores suis corporibus videantur: sed et post consummationem sæculi si intelligendum est eas relaxandas esse corporibus; et sicut nos cessamus ab hac vita, si ita etiam ipsæ a mundi illuminatione cessabunt. Quamvis hoc inquirere audaciæ cujusdam videatur, quoniam tamen captandæ veritatis studio provocamur, quæ possibilia nobis sunt, secundum gratiam Spiritus sancti scrutari et pertentare non videtur absurdum. Putamus ergo posse ea per hoc animantia designari, quod et mandata dicuntur accipere a Deo, quod utique non nisi rationabilibus animantibus fieri solet. Ait ergo: *Mandatum ego omnibus stellis præcepi.* Quæ autem sunt ista præcepta? scilicet ut unumquodque astrum suo ordine suisque cursibus indultæ sibi quantitatis splendorem præbeat mundo. Aliis enim qui vocantur planetæ, moventur ordinibus, aliis hi quos ἀπλανεῖς vocant. In quo id manifestissime ostenditur, quod neque motus illius corporis sine anima effici potest; neque quæ animantia sunt, possunt aliquando esse sine motu. Stellæ vero cum tanto ordine ac tanta ratione moveantur, ut in nullo prorsus cursus earum aliquando visus sit impeditus, quomodo non est ultra omnem stoliditatem tantum ordinem, tantamque disciplinæ ac rationis observantiam dicere ab irrationabilibus exigi vel ex-

pleri? Apud Hieremiam sane etiam regina cœli luna esse nominatur[1]. Quod si animantes sunt stellæ, et rationabiles animantes, sine dubio videbitur inter eas et profectus aliquis et decessus. Hoc enim quod ait Job : « Stellæ non » sunt mundæ in conspectu ejus[2], » talem mihi quemdam videtur indicare intellectum.

IV. Jam vero ea quæ animantia esse et rationabilia, consequentia disputationis invenit, utrum cum corporibus pariter animata videantur eo tempore, cum dicit Scriptura quia « fecit Deus duo luminaria magna, et luminare majus » in principatum diei, et luminare minus in principatum » noctis, et stellas[3] : » an non cum ipsis corporibus, sed extrinsecus factis jam corporibus inseruit spiritum, pervidendum est. Ego quidem suspicor extrinsecus insertum esse spiritum, sed operæ pretium videbitur de Scripturis hoc ostendere. Nam per conjecturam facilis assertio esse videbitur : Scripturarum autem testimoniis utique difficilius affirmatur. Nam per conjecturas ita possibile est ostendi. Si hominis anima, quæ utique inferior est dum hominis anima est, non cum corporibus ficta, sed extrinsecus proprie probatur inserta, multo magis eorum animantium quæ cœlestia designantur. Nam quantum ad homines spectat, quomodo cum corpore simul ficta anima videbitur ejus qui in ventre suum fratrem supplantavit[4], id est Jacob? Aut quomodo simul cum corpore ficta est anima, vel plasmata ejus qui, adhuc in ventre matris suæ positus, repletus est Spiritu sancto? Joannem dico tripudiantem in utero matris, et magna se exultatione jactantem pro eo quod salutationis vox Mariæ ad aures Elizabeth suæ matris advenerat[5]. Quomodo cum corpore simul ficta est et plasmata etiam illius anima qui, antequam in utero formaretur, notus esse Deo

[1] Jer. vii, 18. — [2] Joan. xxv, 5. — [3] Gen. i, 10. — [4] Id. xxv, 22. — [5] Luc. i, 41.

dicitur, et antequam de vulva procederet, sanctificatus est ab eo[1]? Ne forte non judicio, nec pro meritis replere aliquos Deus videatur Spiritu sancto, et sanctificare non merito. Et quomodo effugiemus illam vocem quæ ait : « Numquid injustitia est apud Deum? Absit[2]. *Vel illud :* » Numquid personarum acceptio est apud Deum[3]? » Hoc enim consequitur eam defensionem quæ animas subsistere simul cum corporibus asseverat. Quantum ergo ex comparatione humani status concipi potest, consequens puto multo magis hæc de cœlestibus sentienda, quæ etiam in hominibus ratio ipsa et Scripturæ auctoritas videtur ostendere.

V. Sed videamus si quam proprie etiam de ipsis cœlestibus significantiam jam apud Scripturam sanctam possimus invenire. Paulus Apostolus ait ita, quoniam, inquit, « vanitati creatura subjecta est non volens, sed propter » eum qui subjecit in spe, quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei[4]. » Cui obsecro vanitati creatura subjecta est, vel quæ creatura, vel quomodo non volens, vel sub qua spe? quo autem modo ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis? Sed et alibi ipse Apostolus ait : « Nam » expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat[5]. » Et iterum alibi ait : « Non solum autem nos, sed » et ipsa creatura congemiscit, et condolet usque nunc[6]. » Unde inquirendum est qui sit gemitus, vel qui sint dolores ejus. Et primo ergo videamus quæ est vanitas cui creatura subjecta est. Ego quidem arbitror non esse aliam vanitatem quam corpora : nam, licet æthereum sit corpus astrorum, tamen est materiale. Unde et Salomon mihi universam corpoream naturam velut onerosam quodammodo, et

[1] Jer. I, 5. — [2] Rom. IX, 14. — [3] Id. II, 11. — [4] Id. VIII, 20, 21. — [5] Ibid. 19. — [6] Ibid. 23.

vigorem spirituum retardantem hoc modo videtur appellare : « Vanitas vanitatum et omnia vanitas, dixit Ecclesias-» tes. Omnia vanitas : respexi enim, *inquit*, et vidi universa » quæ sub sole sunt, et ecce omnia vanitas[1]. » Huic ergo vanitati creatura subjecta est, illa præcipue creatura quæ utique maximum in hoc mundo et egregium operis sui obtinet principatum ; id est, sol et luna et stellæ vanitati subjecta dicuntur, corporibus indita, atque ad illuminandi officium humano generi deputata. « Et non, *inquit*, volens creatura » hæc vanitati subjecta est[2]. » Non enim voluntate exhibendum suscepit ministerium vanitati, sed quoniam volebat ille qui subjiciebat, propter eum qui subjecit, promittentem his qui non voluntate vanitati subdebantur, quod expleto magnifici operis ministerio liberabuntur ab hac servitute corruptionis et vanitatis, cum redemptionis gloriæ filiorum Dei tempus advenerit. Qua spe accepta, et quam promissionem complendam sperans universa creatura congemiscit nunc interim utpote etiam affectum habens erga eos quibus ministrat, et condolet per patientiam quæ promissa sunt sperans. Intuere etiam illud, si forte aptari potest illa vox Pauli his qui, licet non volentes, pro voluntate tamen ejus qui subjecit, et pro repromissionum spe vanitati subjecti sunt, qua ait : « Optarem enim resolvi, *vel* » redire, et esse cum Christo : multo enim melius[3]. » Puto enim quia similiter possit etiam sol dicere quia « optarem » resolvi *vel* redire et esse cum Christo : multo enim me-» lius. » Et Paulus quidem addit : « Sed permanere in carne » magis necessarium propter vos ; » sol vero potest dicere : Permanere autem in hoc cœlesti et lucido corpore magis necessarium, propter revelationem filiorum Dei. Eadem sane etiam de luna et stellis sentienda sunt et dicenda. Videamus nunc quæ sit etiam libertas creaturæ, vel quæ ab-

[1] Eccles. I, 1, et 14. — [2] Rom. VIII, 20. — [3] Philip. I, 23, 24.

solutio servitutis. Cum tradiderit Christus regnum Deo et Patri, tunc etiam ista animantia cum prius regnum Christi fuerint effecta, simul cum omni regno etiam Patri regnanda tradentur : ut cum Deus erit omnia in omnibus, etiam ista cum sint ex omnibus, sit et in istis Deus sicut in omnibus.

CAPUT VIII.

De Angelis.

I. Simili quoque ratione etiam de Angelis utendum puto, nec existimandum quoniam fortuito accidat ut illi Angelo illud injungatur officium, verbi gratia, ut Raphaëlo curandi et medendi opus, Grabrielo bellorum providentia, Michaëlo mortalium preces supplicationesque curare; hæc enim officia promeruisse eos non aliter putandum est, quam ex suis quemque meritis et pro studiis ac virtutibus quæ ante mundi hujus compagem gesserint, suscepisse : tum deinde in archangelico ordine illud vel illud officii genus unicuique deputatum; alios vero in Angelorum ordine meruisse describi, et agere sub illo vel illo Archangelo, vel illo duce, vel principe ordinis sui. Quæ omnia, ut dixi, non fortuito atque indiscrete, sed aptissimo et justissimo Dei judicio ordinata sunt, et pro meritis disposita ipso judicante et probante : ut illi quidem Angelo Ephesiorum committi Ecclesia debeat[1], illi vero alii Smyrnensium; et ille quidem Angelus ut sit Petri, alius vero ut sit Pauli : tum demum per singulos minimorum qui sunt in Ecclesia, qui vel qui, ascribi singulis debeant Angeli qui etiam quotidie videant faciem Dei : sed et quis debeat esse Angelus qui circumdet in circuitu timentium Deum. Quæ utique omnia non casu neque fortuito geri, neque quia naturaliter tales facti sunt, existiman-

[1] Apoc. II.

dum est, ne etiam in hoc factoris inæqualitas accusetur: sed pro meritis et virtutibus ac pro uniuscujusque vigore et ingenio deferri a justissimo et æquissimo moderatore omnium credendum est Deo.

II. De his vero qui naturas esse spirituales diversas affirmant, aliquid dicamus, ne forte incurramus in illas ineptas atque impias fabulas eorum qui naturas spirituales diversas et ob hoc a diversis conditoribus institutas, tam in cœlestibus quam etiam inter animas hominum fingunt: dum et uni eidemque conditori diversas naturas rationabilium creaturarum ascribi videtur absurdum, sicut vere absurdum est, et causam tamen ejus diversitatis ignorant. Aiunt enim consequens non videri ut unus atque idem conditor nulla extante causa meritorum, aliis potestatem dominationis injungat, alios subjiciat dominantibus, aliis tribuat principatum, alios subjectos faciat principibus esse. Quæ utique omnia, ut ego existimo, consequentia rationis hujus quam supra exposuimus, redarguit atque confutat, per quam causa diversitatis ac varietatis in singulis quibusque creaturis ostenditur ex ipsarum motibus vel ardentioribus, vel pigrioribus, secundum virtutem, vel secundum malitiam, non ex dispensantis inæqualitate descendere. Sed quo facilius hæc ita esse in cœlestibus agnoscantur, de his quæ inter homines gesta sunt, vel geruntur, proferamus exempla, ut consequenter ex visibilibus etiam invisibilia contemplemur. Paulum vel Petrum sine dubio spiritualis naturæ fuisse confirmant. Cum ergo contra pietatem Paulus egisse inveniatur, in eo quod persecutus est Ecclesiam Dei[1]; cumque Petrus peccatum tam grave commiserit, ut ancilla ostiaria interrogante se cum juramento affirmarit nescire se quis sit Christus[2]: quomodo isti, qui secundum illos spirituales sunt, in peccata hujusmodi corruerunt; maxime cum soleant fre-

[1] Galat. I, 13. — [2] Matth. XXVI, 72.

quenter asserere, et dicere quoniam « non potest arbor bona » malos fructus facere [1] ? » Et si utique arbor bona non potest fructus malos facere, secúndum ipsos vero de radice bonæ arboris erant Petrus et Paulus ; quomodo istos fructus tam pessimos attulisse putandi sunt ? Quod si responderint ea quæ comminisci solent, quoniam non Paulus persecutus est, sed alius nescio quis qui erat in Paulo ; neque Petrus negavit ; sed alius negavit in Petro : quare Paulus, si nihil peccaverat, dixit quia « non sum dignus vocari Apostolus, » quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei [2] ? » cur autem et Petrus alio peccante ipse flevit amarissime ? Ex quo omnes quidem illorum ineptiæ arguentur.

III. Secundum nos vero nihil est in omni rationabili creatura, quod non tam boni quam mali sit capax. Sed non continuo, quia dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, idcirco confirmamus omnem naturam recepisse malum, id est malam effectam : sicut est dicere quod omnis hominis natura recipit ut possit navigare, non tamen ex eo etiam omnis homo navigabit ; et iterum omni homini possibile est discere artem grammaticam vel medicinam, non tamen idcirco ostenditur omnis homo vel medicus esse, vel grammaticus : ita si dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, non tamen continuo etiam recepisse malum designatur. Secundum nos namque ne diabolus quidem ipse incapax fuit boni : non tamen idcirco quia potuit recipere bonum, etiam voluit, vel virtuti operam dedit. Sicut enim per hæc quæ de Prophetis exempla protulimus, edocetur, fuit aliquando bonus, cum in paradiso Dei in medio Cherubim versaretur. Sicut ergo iste habuit quidem in se vel virtutis recipiendæ vel malitiæ facultatem, et a virtute declinans tota se mente convertit ad malum : ita etiam cæteræ creaturæ cum utriusque habeant

[1] Matth. VII, 18. — [2] 1 Cor. XV, 9.

facultatem, pro arbitrii libertate fugientes malum, adhærent bono. Nulla igitur natura est quæ non recipiat bonum vel malum, excepta Dei natura quæ bonorum omnium fons est, et Christi; sapientia enim est, et sapientia utique stultitiam recipere non potest; et justitia est, justitia autem nunquam profecto injustitiam capiet; et Verbum est vel ratio, quæ utique irrationabilis effici non potest : sed et lux est, et lucem certum est quod tenebræ non comprehendant. Similiter quoque et natura Spiritus sancti, quæ sancta est, non recipit pollutionem : naturaliter enim vel substantialiter sancta est. Si qua autem alia natura sancta est, ex assumptione hoc vel inspiratione Spiritus sancti habet ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed accidens sibi, propter quod et decidere potest quod accidit. Ita et accidentem justitiam quis habere potest, unde et decidere eam possibile est. Sed et sapientiam quis accidentem nihilominus habet, quamvis in nostra positum sit potestate, studio nostro et vitæ merito, si sapientiæ operam damus, effici sapientes, et si semper id studii geramus, semper sapientiæ participemus, et id nobis vel plus vel minus accidat, sive pro merito vitæ, sive pro studii quantitate. Benignitas enim Dei, secundum quod se dignum est, provocat omnia, et attrahit ad beatum finem illum ubi decidit et aufugit omnis dolor, et tristitia, et gemitus.

IV. Puto ergo, secundum quod mihi videtur, quod præcedens disputatio sufficienter ostenderit quod non indiscreto vel fortuito aliquo casu, vel Principatus teneant principatum, vel cæteri ordines suum quisque sortiatur officium, sed pro meritis suis gradum dignitatis hujus adepti sunt, licet non sit nostrum vel scire vel quærere qui illi actus fuerint per quos in istum ordinem venire meruerint. Sed hoc tantum scire sufficit ad Dei æquitatem et justitiam demonstrandam, quia secundum sententiam Apostoli Pauli, « perso-

» narum acceptio non est apud Deum[1], » qui potius omnia pro meritis singulorum profectibusque dispensat. Neque ergo Angelorum officium nisi ex merito constat, neque Potestates nisi ex profectu suo agunt potestatem, neque quæ nominantur Sedes, id est judicandi vel regendi potestates, id nisi ex meritis administrant; neque Dominationes contra meritum dominantur : et est unus iste summus et excellentissimus ordo in cœlestibus rationabilis creaturæ gloriosa officiorum varietate dispositus. Similiter sane etiam de adversariis virtutibus sentiendum est, quæ se in id loci atque officii præbuerunt, ut hoc quod principatus, vel potestates, vel mundi rectores tenebrarum, vel spiritualia nequitiæ, vel spiritus maligni, vel dæmonia immunda sunt, non substantialiter id habeant, neque quia tales etiam creati sunt, sed pro motibus suis et profectibus quibus in scelere profecerunt, hos malitiæ sortiti sunt gradus. Et est alter iste ordo rationabilis creaturæ, qui se ita præceps nequitiæ dedit, ut revocari nolit magis quam non possit, dum scelerum rabies jam libido est, et delectat. Tertius vero creaturæ rationabilis ordo est earum quæ ad humanum genus replendum aptæ judicantur a Deo, id est animæ hominum, per profectum etiam in illum Angelorum ordinem assumptæ : ex quibus quosdam videmus assumi, illos videlicet qui filii Dei facti fuerint, vel filii resurrectionis, vel hi qui dereliquerint tenebras, et dilexerint lucem, et facti fuerint filii lucis; vel hi qui omnem pugnam superantes, et pacifici effecti, filii pacis et filii Dei fuerint; vel qui mortificantes membra sua quæ sunt super terram, et transcendentes non solum corpoream naturam, verum etiam animæ ipsius ambiguos fragilesque motus adjunxerint se Domino, facti ex integro spiritus, ut sint cum illo unus spiritus semper, cum ipso singula quæque discernentes, usquequo perveniant in hoc ut perfecte effecti

[1] Coloss. III, 25.

spirituales omnia discernant per hoc quod in omni sanctitate illuminati sensu per Verbum et sapientiam Dei a nullo penitus possint discerni. Illa sane nos nequaquam recipienda censemus, quæ et a quibusdam superfluo vel requiri vel astrui solent; id est, quod animæ in tantum sui decessum veniant, ut naturæ rationabilis ac dignitatis oblitæ etiam in ordinem irrationabilium animantium, vel bestiarum, vel pecudum devolvantur: pro quibus etiam quasdam ex Scripturis commentitias afferre astructiones solent, id est quod vel pecus cui se mulier contra naturam subjecerit, in reatum pariter cum muliere devocetur ac lapidari pariter jubeatur; vel quod taurus cornupeta lapidari nihilominus præcipitur; sed et quod Balaam asina os ejus Deo aperiente locuta est, et subjugale mutum in hominum voce respondens arguit prophetæ dementiam. Quas nos non solum non suscipimus, sed et omnes has assertiones eorum contra fidem nostram venientes refutamus atque respuimus. Verumtamen suo loco et tempore confutato hoc perverso dogmate et depulso, ea quæ de sanctis Scripturis ab illis prolata sunt, qualiter intelligi debeant exponemus.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

I. Consequens nunc videtur, licet omnia quæ superiori libello disserta sunt, de mundo atque ejus ordinatione disserta sint, proprie tamen de ipso mundo pauca repetere, id est de initio ejus ac fine, vel his quæ inter initium ac finem ejus per divinam Providentiam dispensantur, seu de his qui ante mundum facta vel post mundum facienda putantur. In quo hoc primum evidenter apparet, quod omnis status ejus, qui est varius ac diversus, non solum ex rationabilibus et divinioribus naturis, et ex diversis corporibus constet, sed ex mutis animantibus, id est feris, bestiis, pecudibus, et avibus, atque omnibus quæ in aquis vivunt : tum deinde ex locis, id est cœli vel cœlorum, et terræ vel aquæ; sed et ex eo qui medius est aëre, vel quem ætherem dicunt, atque ex omnibus quæ procedunt vel nascuntur ex terra. Cum ergo tanta sit mundi varietas, atque in ipsis rationabilibus animantibus sit tanta diversitas, propter quam etiam omnis reliqua varietas ac diversitas putanda est extitisse : quam causam aliam dici oportebit qua mundus extiterit, præcipue si intueamur illum finem per quem omnia restituenda in statum initii sui, libro superiori dissertum est? Quod utique si consequenter dictum videtur, quam aliam, ut diximus, causam putabimus tantæ hujus mundi diversitatis, nisi diversitatem ac varietatem motuum ac prolapsuum eorum qui ab illa initii unitate atque concordia in qua

a Deo primitus procreati sunt, deciderunt, et ab illo bonitatis statu commoti atque distracti, diversis dehinc animorum motibus ac desideriis agitati, unum illud et indiscretum naturæ suæ bonum pro intentionis suæ diversitate in varias deduxerunt mentium qualitates?

II. Deus vero per ineffabilem sapientiæ suæ artem omnia quæ quoquomodo fiunt, ad utile aliquid, et ad communem omnium transformans ac reparans profectum, has ipsas creaturas quæ a semetipsis in tantum animorum varietate distabant, in unum quemdam revocat operis studiique consensum, ut diversis licet motibus animorum, unius tamen mundi plenitudinem perfectionemque consumment, atque ad unum perfectionis finem varietas ipsa mentium tendat. Una namque virtus est quæ omnem mundi diversitatem constringit et continet, atque in unum opus varios agit motus, ne scilicet tam immensum mundi opus dissidiis solveretur animorum. Et propter hoc opinamur parentem omnium Deum pro salute universarum creaturarum suarum per ineffabilem Verbi sui ac sapientiæ rationem ita hæc singula dispensasse, ut singuli quique spiritus, vel animi, vel quoquomodo appellandæ sunt rationabiles subsistentiæ, non contra arbitrii libertatem, vi in aliud quam motus mentis suæ ageret, cogerentur, et per hoc adimi ab his videretur liberi facultas arbitrii : quod utique qualitatem jam naturæ ipsius immutabat : et diversi motus propositi earum ad unius mundi consonantiam competenter atque utiliter aptarentur, dum aliæ juvari indigent, aliæ juvare possunt, aliæ vero proficientibus certamina atque agones movent, in quibus eorum probabilior haberetur industria, et certior post victoriam reparati gradus statio teneretur quæ per difficultates laborantium constitisset.

III. Quamvis ergo in diversis sit officiis ordinatus, non tamen dissonans atque a se discrepans mundi totius intelli-

gendus est status : sed sicut corpus nostrum unum ex multis membris aptatum est, et ab una anima continetur, ita et universum mundum velut animal quoddam immensum atque immane opinandum puto, quod quasi ab una anima virtute Dei ac ratione teneatur. Quod etiam a sancta Scriptura indicari arbitror per illud quod dictum est per Prophetam : « Nonne cœlum et terram ego repleo, dicit Dominus[1]? » et iterum : « Cœlum mihi sedes, terra autem scabellum pe» dum meorum[2]; » et quod Salvator dixit, cum ait non jurandum « neque per cœlum, quia sedes Dei est; neque per » terram, quia scabellum pedum ejus est[3]; » sed et illud quod ait Paulus cum apud Athenienses concionaretur, dicens quoniam « in ipso vivimus, et movemur, et sumus[4]. » Quomodo enim in Deo vivimus, et movemur, et sumus, nisi quod virtute sua universum constringit et continet mundum? Quomodo autem cœlum sedes Dei est, et terra scabellum pedum ejus, sicut ipse Salvator pronuntiat, nisi quia et in cœlo et in terra virtus ejus replet universa sicut et dicit Dominus? Quomodo ergo parens omnium Deus universum mundum virtutis plenitudine repleat atque contineat, ex his quæ ostendimus, non puto quemquam difficulter annuere. Jam sane quoniam diversos motus rationabilium creaturarum, variasque sententias causam dedisse diversitatis mundo huic, sermo superioris disputationis ostendit, videndum ne forte similis initio exitus quoque huic mundo conveniat. Dubium enim non est quin finis ipsius in diversitate multa adhuc et varietate reperiendus sit, quæ utique varietas in hujus mundi fine deprehensa causas rursus diversitatum alterius mundi post hunc futuri occasionesque præstabit.

IV. Quod si hæc ita esse ordo disputationis invenit, consequens nunc videtur, quoniam mundi diversitas sine cor-

[1] Jerem. XXIII, 24. — [2] Isai. LXVI, 1. — [3] Matth. V, 34. — [4] Act. XVII, 28.

poribus subsistere non potest, naturæ corporeæ discutere rationem. Ex rebus ipsis apparet quod diversam variamque permutationem recipiat natura corporea, ita ut possit ex omnibus in omnia transformari : sicut, verbi gratia dixerim, lignum in ignem vertitur, et ignis in fumum, et fumus in aërem. Sed et olei liquor in ignem mutatur. Escæ quoque ipsæ, vel hominum vel animalium, nonne eamdem permutationis causam declarant? Nam quodcumque illud est quod per cibum sumpserimus, in corporis nostri substantiam vertitur. Sed et qualiter aqua mutetur in terram, vel in aërem, et aër rursus in ignem, vel ignis in aërem, vel aër in aquam, quamvis non sit difficultas exponere, tamen in præsenti loco ea sufficit tantummodo commemorasse volenti corporalis materiæ discutere rationem. Materiam ergo intelligimus quæ subjecta est corporibus, id est ex qua inditis atque insertis qualitatibus corpora subsistunt. Qualitates autem quatuor dicimus : calidam, frigidam, aridam, humidam. Quæ quatuor qualitates ὕλῃ, id est materiæ, insertæ, quia materia propria ratione extra has esse invenitur quas supra diximus qualitates, diversas corporum species efficiunt. Hæc tamen materia quamvis, ut supra diximus, secundum suam propriam rationem sine qualitatibus sit, nunquam tamen subsistere extra qualitatem invenitur. Hanc ergo materiam quæ tanta et talis est ut sufficere ad omnia mundi corpora quæ esse Deus voluit queat, et conditori ad quascumque formas velit et species famularetur in omnibus et serviret, recipiens in se qualitates quas ipse voluisset imponere, nescio quomodo tanti ac tales viri ingenitam, id est non ab ipso Deo factam conditore omnium putaverunt, sed fortuitam quamdam ejus naturam virtutemque dixerunt. Et miror quomodo isti culpent eos qui vel opificem Deum, vel providentiam hujus universitatis negant, et impie eos sentire arguunt, quod tantum mundi opus arbitrentur sine

opifice vel provisore constare ; cum ipsi quoque similem culpam impietatis incurrant, ingenitam dicentes esse materiam, Deoque ingenito coæternam. Secundum hanc ergo rationem si ponamus, verbi gratia, materiam non fuisse, ut isti asserunt dicentes quia Deus non potuerit aliquid facere cum nihil esset, sine dubio futurus erat otiosus, materiam non habens ex qua posset operari, quam ei non sua provisione, sed fortuito sentiunt affuisse : videturque eis quod hoc quod fortuito inventum est, sufficere ei potuerit ad tanti operis molem, et ad suæ virtutis potentiam, quod totius sapientiæ suæ suscipiens rationem distingueretur ac formaretur ad mundum. Quod mihi perabsurdum videtur, et eorum esse hominum qui virtutem atque intelligentiam ingenitæ naturæ penitus ignorant. Sed ut rationem rerum possimus dilucidius intueri, concedatur paulisper non fuisse materiam ; et Deum, cum nihil esset prius, fecisse ut essent ea quæ esse voluit : quid putabimus quia meliorem, aut majorem, aut alterius generis materiam facturus esset Deus, quam ex sua virtute et sapientia proferebat, ut esset quæ ante non fuerat ? an inferiorem et deteriorem ? an similem atque eamdem ut est illa quam isti ingenitam dicunt ? Et puto cuivis facillime pateat intellectus, quod neque melior neque inferior potuisset mundi formas speciesque suscipere, nisi talis fuisset qualis ista est quæ suscepit. Et quomodo ergo non videbitur impium id ingenitum dicere quod, si factum a Deo credatur, tale sine dubio invenitur quale et illud est quod ingenitum dicitur.

V. Ut autem etiam ex Scripturarum auctoritate hæc ita se habere credamus, audi quomodo in Machabæorum libris, ubi mater septem martyrum unum ex filiis cohortatur ad toleranda tormenta, de hoc dogmate confirmatur; ait enim : « Rogo te, fili, respice cœlum et terram, et ad omnia » quæ in eis sunt, et videns hæc scito, quia Deus hæc om-

» nia cum non essent, fecit[1]. » Sed et in libro Pastoris in primo mandato ita ait : « Primo omnium crede quia unus » est Deus qui omnia creavit atque composuit, et fecit ex eo » quod nihil erat, ut essent universa. » Fortassis ad hoc respicit etiam illud quod in Psalmis scriptum est, quia « ipse » dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt[2]. » Nam quod ait quia « ipse dixit, et facta sunt, » videtur ostendere substantiam dici eorum quæ sunt; quod vero ait : « Mandavit, et creata sunt, » de qualitatibus dictum videtur quibus substantia ipsa formata est.

CAPUT II.

De perpetuitate corporeæ naturæ.

I. Hoc in loco quærere solent quidam, utrum sicut ingenitum Filium generat Pater, et Spiritum sanctum profert, non quasi qui ante non erat, sed quia origo et fons Filii vel Spiritus sancti Pater est, et nihil in his anterius posteriusve intelligi potest; ita etiam inter rationabiles naturas et materiam corporalem, similis quædam societas vel propinquitas possit intelligi. Quam rem ut plenius atque intentius investigent, illuc solent initium disputationis inflectere, ut inquirant si hæc ipsa natura corporea quæ spiritualium et rationabilium mentium vitas fert et continet motus, pari cum ipsis æternitate perduret, an vero absoluta interibit et peribit. Quod ut possit scrupulosius deprehendi, quærendum primo videtur, si possibile est penitus incorporeas remanere rationabiles naturas, cum ad summum sanctitatis ac beatitudinis venerint, quod mihi quidem difficillimum et pene impossibile videtur; an necesse est eas semper conjunctas esse corporibus (5). Si ergo posset quis ostendere rationem qua possibile esset eas omnimode carere corpori-

[1] 2 Mach. VII, 28. — [2] Psal. CXLVIII, 5.

bus, consequens videbitur quod natura corporea ex nihilo per intervalla temporum procreata, sicut cum non esset effecta est, ita et esse desineret cum usus ejus ministerii præterisset.

II. Si vero impossibile est hoc ullo modo affirmari, id est quod vivere præter corpus possit ulla alia natura præter Patrem et Filium et Spiritum sanctum, necessitas consequentiæ ac rationis coarctat intelligi principaliter quidem creatas esse rationabiles naturas; materialem vero substantiam opinione quidem et intellectu solum separari ab eis, et pro ipsis vel post ipsas effectam videri, sed nunquam sine ipsa eas vel vixisse vel vivere : solius namque Trinitatis incorporea vita existere recte putabitur. Ut ergo superius diximus, materialis ista substantia hujus mundi habens naturam quæ ex omnibus ad omnia transformatur, cum ad inferiores quosque trahitur, in crassiorem corporis statum solidioremque formatur, ita ut visibiles istas mundi species variasque distinguat : cum vero perfectioribus ministrat et beatioribus, in fulgore cœlestium corporum micat, et spiritualis corporis indumentis vel Angelos Dei, vel filios resurrectionis exornat : ex quibus omnibus diversus ac varius unius mundi complebitur status. Verum si plenius hæc discutere libet, oportebit attentius et diligentius cum omni metu Dei et reverentia perscrutari Scripturas divinas, si quid forte in his de talibus arcanus et reconditus sensus revelare, si quid in absconsis et reconditis sermonibus (sancto Spiritu demonstrante his qui digni sunt) poterit inveniri, cum plura testimonia de hac ipsa specie fuerint congregata.

CAPUT III.

De initio mundi, et causis ejus.

I. Superest ut post hæc requiramus utrum ante hunc mundum qui nunc est, mundus alius fuerit; et si fuit, utrum talis fuerit qualis iste qui nunc est, an paulo differentior, vel inferior; aut omnino non fuerit mundus, sed tale aliquid fuerit qualem illum intelligimus post omnium finem futurum, cum tradetur regnum Deo et Patri : qui nihilominus alterius mundi fuerit finis, illius scilicet post quem hic mundus cœpit; lapsus autem varius intellectualium naturarum provocaverit Deum ad istam variam diversamque conditionem mundi. Sed et illud similiter requirendum puto, utrum post hunc mundum curatio aliqua et emendatio erit, asperior quidem et doloris plena erga eos qui verbo Dei obedire noluerunt : per eruditionem vero rationabilemque institutionem, per quam possent ad locupletiorem proficere veritatis intellectum hi qui in præsenti vita in hæc se studia dediderunt, et mentibus purgatiores effecti, capaces jam hinc divinæ sapientiæ perrexerunt : et post hæc statim finis omnium consequetur, et pro correctione et emendatione eorum qui talibus indigent, alius rursus mundus erit, vel similis isti qui nunc est, vel hoc melior, aut multo deterior; et qualiscumque ille erit post hunc mundus, quamdiu erit : et si erit aliquando cum nullus unquam sit mundus, aut si fuit aliquando cum mundus non fuerit omnino : aut si fuerint plures, vel erunt, aut si accidat aliquando ut alter alteri æqualis et similis per omnia atque indiscretus eveniat.

II. Ut ergo manifestius appareat utrum materia corporalis per intervalla subsistat, et sicut non fuit antequam fieret, iterum resolvatur ut non sit : videamus primum si

fieri potest ut vivat aliquis sine corpore. Si enim aliquis potest vivere sine corpore, possunt et omnia esse sine corpore : omnia enim ad unum finem tendere superior tractatus edocuit. Si autem omnia possunt carere corporibus, sine dubio non erit substantia corporalis, cujus usus ullus existet. Et quomodo sentiemus illud quod dixit Apostolus in his locis in quibus de resurrectione disputat mortuorum, cum ait : « Necesse est autem corruptibile hoc induere incorruptio- » nem, et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem » corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc » induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est : » Absorpta est mors in victoria : ubi est, mors, victoria tua ? » Absorptus est, mors, aculeus tuus : aculeus autem mortis » peccatum, virtus autem peccati lex [1]. » Talem ergo quemdam videtur Apostolus suggerere intellectum. Quod enim ait : « Corruptibile hoc, *et* mortale hoc, » velut tangentis et ostendentis affectu, cui alii convenit nisi materiæ corporali ? Hæc ergo materia corporis quæ nunc corruptibilis est, induet incorruptionem, cum perfecta anima, et dogmatibus incorruptionis instructa, uti eo cœperit. Et nolo mireris si velut indumentum corporis perfectam animam dicimus, quæ propter verbum Dei et sapientiam ejus nunc incorruptio nominatur : cum ipse utique qui est Dominus et creator animæ Jesus Christus indumentum sanctis esse dicatur, sicut Apostolus dicit : « Induite vos Dominum Jesum Chri- » stum [2]. » Sicut ergo Christus indumentum est animæ, ita intelligibili quadam ratione etiam anima indumentum dicitur esse corporis. Ornamentum enim ejus est velans et contegens ejus mortalem naturam. Tale est ergo quod dicitur : « Necesse est corruptibile hoc induere incorruptionem [3] : » ut si diceret : Naturam hanc corruptibilem corporis necesse est indumentum accipere incorruptionis, animam habentem

[1] 1 Cor. xv, 53, 54, 55, 56. — [2] Rom. xiii, 14. — [3] 1 Cor. xv, 53.

in se incorruptionem, pro eo videlicet quod induta est Christum qui est sapientia et Verbum Dei. Cum autem vitæ participaverit corpus hoc quod aliquando gloriosius habebimus, tunc ad id quod immortale est accedet ut etiam incorruptibile fiat. Si quid namque mortale est, hoc continuo et corruptibile est : non tamen si quid corruptibile est, hoc etiam mortale dici potest. Denique lapidem vel lignum corruptibile quidem dicimus : non tamen etiam mortale consequenter dicemus. Corpus vero quoniam vitæ participat, ex eo quod separari ab eo vita potest et separatur, consequenter mortale nominamus, et secundum alium quoque intellectum etiam corruptibile dicimus. Mira ergo ratione sanctus Apostolus ad generalem primam causam respiciens materiæ corporalis, cujus materiæ anima usum semper habet in qualibet qualitate positæ, nunc quidem carnali postmodum vero subtiliori et puriori, quæ spiritualis appellatur, ait : « Necesse est corruptibile hoc induere incorruptio- » nem [1]. » Secundo vero ad specialem corporis respiciens causam ait : « Necesse est mortale hoc induere immortalita- » tem [2]. » Incorruptio autem et immortalitas quid aliud erit nisi sapientia, et verbum, et justitia Dei, quæ formant animam, et induunt, et exornant ? Et ita fit ut dicatur, quia corruptibile incorruptionem induet, et mortale immortalitatem. Nunc enim etiamsi valde proficiamus, tamen quoniam solum ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus, et per speculum in ænigmate videmus ea ipsa quæ videmur intelligere, nondum corruptum hoc induit incorruptionem, neque mortale ab immortalitate circumdatur : et quoniam sine dubio in longius protrahitur nostra hæc in corpore eruditio : videlicet usquequo ipsa corpora nostra quibus circumdati sumus, propter Verbum Dei et sapientiam ac perfectam justitiam, incorruptionem immortalitatemque

[1] I Cor. xv, 53.

mereantur; propterea dicitur : « Necesse est corruptibile » hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere im» mortalitatem. »

III. Verumtamen hi qui putant posse unquam extra corpora vitam ducere rationabiles creaturas, possunt in hoc loco talia quædam movere. Si verum est quod corruptibile hoc induet incorruptionem, et mortale hoc induet immortalitatem, et quod absorbeatur mors in finem, non aliud quam materialem naturam exterminandam declarat, in qua operari mors aliquid poterat, dum his qui sunt in corpore, per naturam materiæ corporalis mentis acumen videtur obtundi. Si vero extra corpus sunt, tunc omnino molestiam hujuscemodi perturbationis effugient. Sed quoniam non ad subitum omne indumentum corporeum effugere poterunt, prius in subtilioribus ac purioribus immorari corporibus æstimandi sunt, quæ ultra nec a morte vinci, nec aculeo mortis compungi prævaleant : ut ita demum paulatim cessante natura materiali, et absorbeatur mors, et etiam exterminetur in finem, atque omnis aculeus ejus penitus retundatur per divinam gratiam, cujus capax effecta est anima, et incorruptionem atque immortalitatem meruit adipisci. Et tunc merito dicetur ab omnibus : « Ubi est, » mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus? Aculeus » autem mortis peccatum est[1]. » Si ergo hæc habere consequentiam videntur, reliquum est ut status noster aliquando incorporeus futurus esse credatur : quod si recipitur, et omnes subjiciendi Christo esse dicuntur, necesse est ut omnibus et hoc deferatur in quos pervenit subjectio Christi ; quia omnes qui subjecti sunt Christo, in fine quoque subjecti erunt Deo Patri, cui regnum traditurus dicitur Christus, et ita videtur ut tunc etiam usus corporum cesset. Si autem cessat, in nihilum redit sicut et ante non erat. Sed

[1] I Cor. XV, 55, 56.

videamus quid eis occurrat qui hoc ita asserunt. Videbitur enim esse necessarium ut si exterminata fuerit natura corporea, secundo iterum reparanda sit et creanda : possibile enim videtur ut rationabiles naturæ a quibus nunquam aufertur liberi facultas arbitrii, possint iterum aliquibus motibus subjacere, indulgente hoc ipsum Domino, ne forte, si immobilem semper teneant statum, ignorent se Dei gratia et non sua virtute in illo fine beatitudinis constitisse : quos motus sine dubio rursum varietas corporum et diversitas prosequetur, ex qua mundus semper adornatur, nec unquam poterit mundus nisi ex varietate ac diversitate constare : quod effici nullo genere potest extra materiam corporalem.

V. Jam vero qui indissimiles sibi mundos ac per omnia pares aliquando evenire confirmant, nescio quibus id possint asserere documentis. Si enim similis per omnia mundus dicitur, erit ut iterum Adam vel Eva eadem faciant quæ fecerunt : idem iterum erit diluvium, atque idem Moyses rursum populum sexcenta fere millia numero educet ex Ægypto : Judas quoque bis Dominum tradet : Paulus secundo lapidantium Stephanum vestimenta servabit : et omnia quæ in hac vita gesta sunt, iterum gerenda dicentur : quod non puto ratione aliqua posse firmari, si arbitrii libertate aguntur animæ, et vel profectus suos vel decessus pro voluntatis suæ sustinent potestate. Non enim cursu aliquo in eosdem se circulos post multa sæcula revolvente aguntur animæ, ut hoc aut illud vel agant vel cupiant, sed quocumque proprii ingenii libertas intenderit, illo gestorum suorum dirigunt cursum. Tale enim est quod ab istis dicitur, ut si quis velit asserere quod frumenti medimnum si profundatur in terram, potest fieri ut iidem et penitus indiscreti secundo accidant casus granorum, ita ut unumquodque granum juxta id profusum jaceat secundo, quo

primo aliquando dejectum est, et eodem ordine eisdemque dispersum sit signis quibus fuerat primo diffusum : quod utique innumerabilibus medimni granis impossibile est prorsus accidere, etiamsi per immensa sæcula indesinenter ac jugiter effundantur. Ita ergo impossibile mihi videtur eodem ordine eisdemque modis nascentium, et morientium, et agentium quid secundo mundum posse reparari; sed immutationibus non minimis diversos posse mundos existere, ita ut pro manifestis quibusque causis melior status sit alterius mundi, et pro aliis inferior, et pro aliis medius quidem status. Qui autem numerus vel modus hic sit, ego me nescire fateor. Si quis autem posset ostendere, libentius discerem.

V. Verumtamen multorum sæculorum finis dicitur esse hic mundus, qui et ipse sæculum dicitur. Docet autem sanctus Apostolus quod Christus in eo sæculo quod ante hoc fuit non est passus, sed ne in illo quidem quod ante ipsum fuit : et nescio si enumerare sufficiam quanta fuerint anteriora sæcula in quibus passus non est. Ex quibus autem sermonibus Pauli ad occasionem hujus intelligentiæ venerim, proferam; ait enim : « Nunc vero semel in con» summatione sæculorum ad refellendum peccatum per » hostiam sui manifestatus est [1]. » Semel enim ait hostiam effectum, et in consummatione sæculorum ad refellendum peccatum esse manifestatum. Quod autem post hoc sæculum quod ad consummationem aliorum sæculorum dicitur factum, erunt alia sæcula supervenientia, manifeste ab ipso Paulo didicimus dicente : « Ut ostenderet in sæculis super» venientibus superabundantes divitias gratiæ suæ in boni» tate super nos [2]. » Non dixit, in sæculo superveniente; neque, in duobus sæculis supervenientibus : unde arbitror multa sæcula indicio sermonis illius declarari. Si vero ali-

[1] Heb. ix, 26. — [2] Ephes. ii, 7.

quid est sæculis majus, ita et in creaturis quædam sæcula intelligantur, in aliis vero quæ excedunt et supergrediuntur visibiles creaturas (quod erit forte in restitutione omnium, cum ad perfectum finem universa pervenient), id fortasse plus aliquid esse quam sæculum intelligendum est, in quo erit omnium consummatio. Movet me autem in hoc Scripturæ sanctæ auctoritas quæ dicit : *In sæculum, et adhuc.* Et *adhuc* enim quod dicit, plus aliquid sine dubio quam sæculum vult intelligi; et vide ne illud quod dicit Salvator, quia « volo ut ubi ego sum et isti sint mecum; et » sicut ego et tu unum sumus, et isti sint in nobis unum [1], » ostendere videatur plus aliquid quam est sæculum et sæcula, forte etiam plus quam est sæcula sæculorum, id videlicet cum jam non in sæculo sunt omnia, sed in omnibus Deus.

VI. His pro nostris viribus de mundi ratione dissertis, non incongruum etiam videtur ipsius mundi appellatio quid sibi velit inquirere : quæ appellatio in Scripturis sanctis diversa significans frequenter ostenditur. Quod enim latine mundum dicimus, græce κόσμος appellatur : κόσμος autem non solum mundum, sed et ornamentum significat. Denique in Esaia ubi ad principes filias Sion increpationis sermo dirigitur et dicit : « Pro ornamento capitis aurei calvitium » habebis propter opera tua [2], » ornamentum ibi eo nomine quo mundum, appellavit, id est κόσμον. Dicitur etiam in indumento pontificis mundi ratio contineri, sicut in Sapientia Salomonis invenimus, cum dicit quia « in vestimento po» deris erat universus mundus [3]. » Mundus dicitur etiam noster cum habitatoribus suis orbis terrarum iste, sicut cum Scriptura dicit : *Omnis mundus in maligno positus est* [3]. Meminit sane Clemens Apostolorum discipulus etiam eorum quos ἀντίχθονας Græci nominarunt, atque alias partes orbis terræ ad quas neque nostrorum quisquam accedere

[1] Joan. XVII, 22. — [2] Isai. III, 24. — [3] Sap. XVIII, 24. — [4] 1 Joan. V, 19.

potest, neque ex illis qui ibi sunt quisquam transire ad nos : quos et ipsos mundos appellavit, cum ait : « Oceanus intransmeabilis est hominibus, et hi qui trans ipsum sunt » mundi, qui his eisdem dominatoris Dei dispositionibus » gubernantur. » Dicitur etiam mundus ista universitas quæ ex cœlo et terra continetur, sicut Paulus ait : *Transiet enim habitus hujus mundi*[1]. Designat sane et alium quemdam mundum præter hunc visibilem etiam Dominus et Salvator noster quem revera describere et designare difficile est; ait namque : *Ego non sum de hoc mundo*[2]. Tanquam enim ex alio quodam esset mundo, ita dicit, quod *non sum de hoc mundo*. Cujus mundi difficilem nobis esse expositionem idcirco prædiximus, ne forte præbeatur aliquibus occasio illius intelligentiæ, qua putent nos imagines quasdam quas Græci ἰδέας nominant, affirmare : quod utique a nostris alienum est, mundum incorporeum dicere, in sola mentis phantasia vel cogitationum lubrico consistentem : et quomodo Salvatorem inde esse, vel sanctos quoque illuc ituros poterunt affirmare, non video. Verumtamen præclarius aliquid et splendidius quam iste qui præsens est mundus, indicari a Salvatore non dubium est, quo etiam credentes in se tendere provocat et hortatur. Sed utrum mundus iste quem sentiri vult, separatus ab hoc sit longeque divisus, vel loco, vel qualitate, vel gloria ; an gloria quidem et qualitate præcellat, intra tamen hujus mundi circumscriptionem cohibeatur, quod et mihi magis verisimile videtur : incertum tamen est, et, ut ego arbitror, humanis adhuc cogitationibus et mentibus inusitatum. Ex his tamen quæ Clemens visus est indicare cum dicit : « Oceanus intransmeabilis est » hominibus, et hi mundi qui post ipsum sunt, » qui post ipsum sunt mundos pluraliter nominans, quos et eadem Dei summi providentia agi regique significat, semina quædam

[1] 1 Cor. VII, 31. — [2] Joan. XVII, 15.

nobis hujusmodi intelligentiæ videtur aspergere, quo putetur omnis quidem universitas eorum quæ sunt atque subsistunt, cœlestium et supercœlestium, terrenorum infernorumque, unus et perfectus mundus generaliter dici, intra quem vel a quo cæteri, si qui illi sunt, putandi sunt contineri. Unde voluit quidem globum lunæ vel solis, cæterorumque, quos planetas vocant, per singula mundos nominari. Sed et ipsum supereminentem quem dicunt a ἀπλανῆ globum, proprie nihilominus mundum appellari volunt. Denique etiam Baruch prophetæ librum in assertionis hujus testimonium vocant, quod ibi de septem mundis vel cœlis evidentius indicatur. Esse tamen super illam sphæram quam ἀπλανῆ dicunt, volunt aliam, quam, sicut apud nos cœlum continet omnia quæ sub cœlo sunt, ita illam dicunt immensa quadam sui magnitudine et ineffabili complexu spatia universarum sphærarum ambitu magnificentiore constringere ; ita ut omnia intra ipsam ita sint sicut est hæc terra nostra sub cœlo : quæ etiam in Scripturis sanctis terra bona et terra viventium creditur nominari, habens suum cœlum illud quod superius, in quo cœlo sanctorum nomina scribi vel scripta esse dicuntur a Salvatore : quo cœlo cohibetur illa terra atque concluditur, quam Salvator in Evangelio mitibus et mansuetis repromittit[1]. Ex illius namque terræ nomine etiam hanc nostram cui arida prius nomen fuerat, cognominatam volunt, sicut et firmamentum hoc cœlum illius cœli vocabulo nuncupatum est. Verum de hujuscemodi opinionibus plenius in illo loco tractavimus, cum requireremus quid esset quod in principio fecit Deus cœlum et terram[2]. Aliud enim cœlum et alia terra indicatur esse quam illud firmamentum quod post biduum factum dicitur, vel arida quæ postmodum terra nuncupatur. Sane hoc quod dicunt quidam de hoc mundo, quoniam corrupti-

[1] Matth. v, 4. — [2] Genes. I, 8.

bilis quidem est ex eo quod factus est, nec tamen corrumpitur, quia corruptione fortior et validior est voluntas Dei qui fecit eum et continet illum ne ei corruptio dominetur, rectius sentiri ista possunt de eo mundo quem ἀπλανῆ sphæram supra diximus, quia ex voluntate Dei nequaquam corruptioni subjaceat, pro eo quod nec causas corruptionis accepit. Sanctorum quippe est et ad liquidum purificatorum mundus ille, et non impiorum sicut iste noster. Videndum autem est ne forte in hoc respiciens Apostolus dixerit : « Prospicientibus nobis non ea quæ videntur, sed quæ non » videntur. Quæ enim videntur temporalia sunt, quæ autem » non videntur æterna sunt[1]. Scimus autem quoniam si ter» restris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, ædifi» cationem habemus a Deo domum non manufactam æter» nam in cœlis[2]. » Cum enim alibi dicat : « Quia videbo » cœlos opera digitorum tuorum[3], » et de omnibus invisibiblius per Prophetam Deus dixit : « Quia manus mea fecit » hæc omnia[4], » istam æternam domum quam sanctis repromittit in cœlis, manu factam non esse pronuntiat; differentiam sine dubio creaturæ in his quæ videntur, et in his quæ non videntur ostendens. Non enim idem intelligitur quod dicit ea quæ non videntur, et ea quæ invisibilia sunt. Ea namque quæ sunt invisibilia, non solum non videntur, sed ne naturam quidem habent ut videri possint, quæ Græci ἀσώματα, id est incorporea appellarunt; hæc autem de quibus Paulus dixit : « Quæ non videntur[5], » naturam quidem habent ut videri possint, nondum tamen videri ab his quibus promittuntur, exponit.

VII. His igitur tribus opinionibus de fine omnium et de summa beatitudine prout sentire potuimus adumbratis, unusquisque legentium aqud semetipsum diligentius et scru-

[1] 2 Cor. IV, 18. — [2] Id. V. — [3] Psal VIII, 4. — [4] Isai. LXVI, 2. — [5] 2 Cor. IV, 18.

pulosius judicet si potest aliqua harum probari vel eligi. Dictum est enim quod vel incorporea vita agi posse putanda sit, posteaquam Christo fuerint subjecta omnia et per Christum Deo Patri, cum erit omnia et in omnibus Deus; vel cum nihilominus Christo fuerint universa subjecta, et per Christum Deo, cum quo et unus spiritus secundum hoc quod spiritus sunt naturæ rationabiles, fiunt : tunc ipsa quoque substantia corporalis optimis et purissimis spiritibus sociata pro assumentium qualitate vel meritis in æthereum statum transmutata, secundum quod Apostolus dicit : *Et nos immutabimur* [1], refulgebit; aut certe quod eorum quæ videntur habitu prætereunte, omni corruptibilitate decussa atque purgata, omnique hoc mundi statu in quo planetarum dicuntur sphæræ, supergresso atque superato, supra illam quæ ἀπλανὴς dicitur, sphæram piorum atque beatorum statio collocatur, quasi in terra bona, et terra vivorum quam mansueti et mites hæreditate percipient : cujus est cœlum illud quod ambitu magnificentiore ipsam illam circumdat et continet terram : quod vere cœlum et principaliter appellatur, in quo cœlo vel terra finis omnium atque perfectio tuta ac fidissima possit statione consistere, quo scilicet illi post correptionem castigationemque quas pro delictis pertulerant purgationis obtentu, expletis omnibus atque depensis, terræ illius habitaculum mereantur; hi vero qui Verbo Dei obedientes fuerunt ac sapientiæ ejus jam hinc capaces se obtemperantes præbuerunt, cœli illius vel cœlorum regna promereri dicantur, et ita dignius compleatur illud quod dictum est : « Beati mansueti, quia ipsi » hæreditate possidebunt terram; *et :* Beati pauperes spiritu, » quoniam ipsi hæreditate capient regnum cœlorum [2] : » et quod dicit in psalmo : « Exaltabit te et hæreditate capies » terram [3]. » Ad hanc etenim terram descendi dicitur; ad

[1] I Cor. xv, 52. — [2] Matth. v, 3, 4. — [3] Psal. xxxvi, 34.

illam autem quæ in alto est, exaltari. Hoc ergo modo videtur quasi iter quoddam sanctorum profectibus aperiri ab illa terra ad illos cœlos, ut non tam permanere in illa terra quam habitare videantur, transituri scilicet, cum in id quoque profecerint, ad hæreditatem regni cœlorum.

CAPUT IV.

Quod unus est Deus Legis et Prophetarum, et Domini Jesu Christi Pater.

I. His itaque per ordinem prout potuimus breviter digestis, consequens est secundum quod ex initio proposuimus, confutare etiam eos qui putant alium Deum esse patrem Domini nostri Jesu Christi, præter illum qui Moysi responsa Legis dabat, vel Prophetas mittebat, qui est Deus patrum Abraham, Isaac et Jacob. Oportet enim primum in hac nos fidei ratione firmari. Considerandum ergo est illud quod frequenter in Evangeliis dicitur, et singulis quibusque Domini et Salvatoris nostri gestis adjungitur : « Ut impleatur quod dictum est per Prophetam » illum vel illum, cum manifestum sit quia prophetæ illius sunt Dei qui mundum fecit. Ex ipsa ergo consequentia concluditur, quoniam qui Prophetas misit, de Christo quæ prædicenda erant, ipse prædixit. Et dubium non est, quod hæc non alienus quisquam ab eo, sed Pater ipsius prædicebat. Sed et illud quod frequenter exempla de veteri Testamento a Salvatore proferuntur, vel ab Apostolis ejus, non aliud indicat nisi quod auctoritas veteribus a Salvatore et ab ejus discipulis adhibetur. Sed et illud quod ad benignitatem provocans discipulos Salvator dicit : « Estote perfecti sicut et Pater vester » cœlestis perfectus est, qui solem suum oriri jubet super » bonos et malos, et pluit super justos et injustos[1], » cuivis

[1] Matth. v, 48, 45.

etiam exiguæ intelligentiæ viro evidentissimum suggerit intellectum, quod non alium ad imitandum proponit discipulis suis Deum, nisi factorem cœli, et imbrium præbitorem. Quod autem dicit quia orantes oporteat dicere : « Pater » noster qui es in cœlis [1], » quid aliud videtur ostendere, nisi Deum in melioribus mundi, id est creaturæ suæ partibus requirendum ? Sed et quod de juramentis optima quædam instituta definiens ait « non *oportere* jurare, neque per » cœlum, quia sedes est Dei; neque per terram, quia scabellum est pedum ejus [2] : » nonne apertissime videtur propheticis vocibus consonare quibus dicitur : « Cœlum mihi » sedes, terra autem scabellum pedum meorum [3] ? » Sed et e templo ejiciens eos qui vendebant oves, et boves, et columbas ; effundens quoque mensas nummulariorum, et dicens : « Tollite ista hinc, et nolite facere domum Patris mei » domum negotiationis [4] , » Patrem suum sine dubio dicebat eum cujus nomini Salomon magnificum templum extruxerat. Sed et illud quod ait, « Non legistis quod dictum » est a Deo ad Moysen : Ego sum Deus Abraham, et Deus » Isaac, et Deus Jacob : non est autem Deus mortuorum, » sed viventium [5], » manifestissime nos docet quoniam Deum Patriarcharum, pro eo quod sancti essent et viverent, Deum appellabat viventium, illum scilicet qui dixerat in Prophetis : « Ego sum Deus, et non est Deus præter me [6]. » Sciens namque Salvator Deum Abraham esse eum qui in Lege scriptus est, et ipsum esse qui dicit quia « Ego sum » Deus, et non est Deus præter me ; » siquidem ipsum illum Patrem esse fatetur qui ignorat alium super se esse Deum, sicut putant hæretici : absurde eum Patrem pronuntiat qui eminentiorem ignorat Deum. Si vero non quidem ignorat, sed fallit dicens non alium esse Deum præter se, multo

[1] Matth. vi, 9. — [2] Id. v, 34, 35. — [3] Isai. LXVI, 1. — [4] Joan. II, 16. — [5] Matth. XXII, 32. — [6] Isai. XLV, 7.

magis absurdum est si mendacem Patrem suum fatetur. Ex quibus omnibus in hanc indaginem sensus adducitur, quia alium nesciat Patrem nisi omnium conditorem et creatorem Deum.

II. Longum erit si ex omnibus Evangeliorum locis testimonia congregemus, quibus unus átque idem Deus Legis et Evangeliorum esse doceatur. Contingemus tamen breviter etiam de Actibus Apostolorum, ubi Stephanus et Apostoli preces suas dirigunt ad eum Deum qui fecit cœlum et terram, et qui locutus est per os sanctorum Prophetarum suorum : ipsum dicentes Deum Abraham, Isaac et Jacob ; Deum qui eduxit populum suum de terra Ægypti[1]. Quæ sententiæ sensum nostrum evidentissime sine dubio ad Creatoris dirigunt fidem, et affectum ejus inserunt his qui hæc pie de eo fideliterque didicerunt : sicut et ipse Salvator cum interrogatus esset quod mandatum esset maximum omnium in Lege, respondit, dicens : « Diliges Dominum » Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et » ex tota mente tua. Secundum autem simile est huic : » Diliges proximum tuum sicut teipsum. » Et his addidit : « Quia in istis duobus mandatis tota Lex pendet et Pro» phetæ[2]. » Quomodo ergo ei quem erudiebat atque in discipulatum producebat, hoc mandatum ante omnia mandata commendat, per quod sine dubio in Deum Legis ejus conciliaretur affectus, eo quod ipsis his verbis hæc fuerant a Lege prædicata ? Sed concedatur contra has omnes evidentissimas approbationes, quia de alio nescio quo Deo dicat Salvator : « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde » tuo, » et reliqua quæ dicta sunt. Et quomodo si Lex et Prophetæ Creatoris sunt sicut dicunt, id est alterius dei præter eum quem ait bonum, consequenter dictum videbitur id quod addidit, Legem et Prophetas in his duobus

[1] Act. VII. — [2] Matth. XXII, 37, 38, 39.

pendere mandatis? Quomodo enim quod alienum et peregrinum a Deo est, pendebit in Deo? Paulus autem dicens : « Gratias ago Deo meo cui servio in spiritu meo a proavis » meis in conscientia pura [1], » dilucide ostendit quia non ad aliquem novum Deum, sed ad Christum venerit. Quos enim alios proavos Pauli oportebit intelligi, nisi eos de quibus ipse dicit : « Hebræi sunt, et ego : Israëlitæ sunt, et » ego [2] ? » Sed et præfatio ipsa Epistolæ ejus ad Romanos nonne hæc eadem his qui intelligere Pauli litteras norunt, diligenter ostendet quem Deum Paulus prædicat? Ait enim : « Paulus servus Jesu Christi vocatus Apostolus, segregatus » in Evangelium Dei quod ante promiserat per Prophetas » suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex » semine David secundum carnem, qui prædestinatus est » Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctificationis » ex resurrectione mortuorum Christi Jesu Domini nos» tri, etc. [3] » Sed et illud quod ait : « Non obturabis os bovi » trituranti : numquid de bobus cura est Deo? An propter » nos utique dicit? Propter nos enim scriptum est, quia in » spe debet qui arat arare, et qui triturat sub spe fructus » percipiendi [4]. » In quo evidenter ostendit quia qui Legem dedit Deus, propter nos, id est propter Apostolos dicit : « Non obturabis os bovi trituranti : » cui cura erat non boum, sed Apostolorum qui Christi Evangelium prædicabant. In aliis quoque promissionem Legis amplectens Paulus ipse, ita ait : « Honora patrem tuum et matrem, quod » est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi, et » longævus super terram sis, terram bonam quam Dominus » Deus tuus dabit tibi [5]. » Per quæ sine dubio placere sibi Legem et Deum Legis atque ejus promissa pronuntiat.

III. Sed quoniam solent interdum hujus hæresis asserto-

[1] 2 Tim. I, 3. — [2] 2 Cor. XI, 22. — [3] Rom. I, 1, 2, 3, 4. — [4] 1 Cor. IX, 9, 10. — [5] Ephes. VI, 2, 3.

res per deceptiosa quædam sophismata simpliciorum quorumque corda decipere, absurdum non puto si etiam ea quæ in assertionibus suis proferre solent, proponentes subreptionem eorum ac mendacia confutemus. Aiunt igitur : Scriptum est : « Deum nemo vidit unquam[1] : » ille autem Deus quem Moyses prædicat, et ab ipso Moyse visus est, et antea a patribus ejus : is vero qui a Salvatore annuntiatur, a nullo penitus visus est. Interrogemus ergo eos et nos si hunc quem fatentur Deum, et alium esse eum dicunt quam creatorem Deum, visibilem an invisibilem dicant esse. Et siquidem dixerint quia visibilis est, præter hoc quod contra Scripturæ sententiam venire arguentur, quæ dicit de Salvatore, quia « imago est invisibilis Dei, primogenitus omnis » creaturæ[2], » incurrent etiam in illud absurdum, quod Deum corporeum esse dicant. Non enim aliter videri quid potest nisi per habitum, et magnitudinem, et colorem, quæ sunt specialia corporum. Et si corpus esse pronuntietur Deus, quoniam omne corpus ex materia est, invenietur et Deus esse ex materia : quod si ex materia sit, materia autem sine dubio corruptibilis est : erit ergo jam secundum illos corruptibilis Deus. Rursum quoque interrogabimus eos. Materia facta est an ingenita, id est infecta ? Et si quidem dixerint quia infecta est, id est ingenita, requiremus ab eis si materiæ pars quidem alia Deus, alia autem pars mundus est. Si vero responderint de materia quia facta est, sine dubio consequetur ut eum quem Deum dicunt, factum esse fateantur : quod utique nec ipsorum nec nostra ratio admittit. Sed dicent : Invisibilis est Deus. Et quid agetis ? Si invisibilem eum esse dicitis per naturam, neque Salvatori debet esse visibilis. Quinimo et videri Deus pater Christi dicitur, quoniam « qui videt, *inquit,* Filium, videt et Pa» trem[3]. » Quod utique vos vehementer angustat, a nobis

[1] Joan. I, 18. — [2] Coloss. I, 15. — [3] Joan. XIV, 9.

vero rectius non pro videndo, sed pro intelligendo sentitur. Qui enim intellexerit Filium, intelliget et Patrem. Hoc ergo modo Moyses etiam Deum vidisse putandus est, non carnalibus oculis eum intuens, sed visu cordis ac sensu mentis intelligens, et hoc ex parte aliqua. Manifestum enim est « quia faciem, *inquit*, meam non videbis *(scilicet qui » Moysi responsa præbebat)*, sed posteriora mea[1]. » Quæ utique cum eo sunt intelligenda sacramento, quo intelligi convenit dicta divina, abjectis profecto illis et spretis anilibus fabulis quæ de anterioribus Dei ab imperitis posterioribusque finguntur. Neque sane quis nos impium aliquid sensisse arbitretur, quod diximus quia nec Salvatori visibilis est Pater : consideret quali distinctione adversus hæreticos agentes utimur. Diximus enim quod aliud sit videre et videri, et aliud nosse et nosci, vel cognoscere atque cognosci. Igitur videre et videri corporum res est : quod utique nec Patri nec Filio, nec Spiritui sancto inter se invicem competenter aptabitur. Natura enim Trinitatis modum visionis excedit, his quæ in corpore sunt, id est omnibus reliquis creaturis, qualitatem inter se invicem visionis indulgens ; incorpereæ vero naturæ, et principaliter intellectuali, nihil aliud convenit nisi nosse vel nosci, sicut et Salvator ipse pronuntiat dicens, quia « nemo novit Filium nisi » Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius et cui voluerit » Filius revelare[2]. » Manifestum ergo est quia non dixit, Nemo vidit Patrem nisi Filius, sed, « Nemo novit Patrem » nisi Filius. »

IV. Si vero propter illa quæ dicuntur in veteri Testamento, quod irascitur Deus vel pœnitet, vel si qua alia humani affectus passio designatur, materiam sibi ad confutandos nos præberi putant, affirmantes penitus impassibilem Deum, atque his omnibus carentem affectibus sentiendum :

[1] Exod. XXXIII, 23. — [2] Matth. XI, 27.

ostendendum est eis etiam in Evangelicis parabolis haberi similia cum dicit, quia is qui plantavit vineam et locavit eam colonis, qui coloni missos ad se servos interemerunt, ad ultimum etiam filium ad se missum occiderunt, iratus dicitur abstulisse vineam ab eis, et malos colonos male perditum dedisse, et vineam colonis aliis tradidisse qui redderent ei fructum in tempore suo[1]. Sed et illos cives qui, profecto patrefamilias accipere sibi regnum, legatos miserunt post eum dicentes : « Nolumus eum regnare super nos[2], » impetrato regno regressus paterfamilias et iratus interfici coram se jubet, et civitatem eorum igne consumit. Sed et nos sive in vetere Testamento sive in novo, cum de ira Dei legimus, non secundum litteram quæ dicuntur advertimus, sed spiritualem intellectum requirimus in talibus, ut ita sentiamus sicut intelligere de Deo dignum est. De quibus secundum parvitatem sensus nostri cum secundi psalmi exponeremus illum versiculum in quo ait : « Tunc loquetur ad » eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos[3], » prout potuimus, qualiter hoc intelligi deberet ostendimus.

CAPUT V.

De justo et bono.

I. Verum quoniam movet etiam istud quosdam quod principes istius hæresis divisionem quamdam fecisse sibi videntur, qua dixerunt aliud esse justum, aliud bonum; et hac divisione in divinitate etiam usi sunt, affirmantes bonum quidem Deum esse patrem Domini nostri Jesu Christi, et non justum, justum vero Legis et Prophetarum Deum, nec tamen bonum : huic quæstioni respondere quam potuero breviter necessarium puto. Existimant igitur bonita-

[1] Matth. xx. — [2] Luc. xix, 14. — [3] Psal. II, 5.

tem affectum talem quemdam esse, quod bene fieri omnibus debeat etiamsi indignus sit is cui beneficium datur, nec bene consequi mereatur : sed, ut mihi videtur, non recte usi sunt tali definitione, putantes non fieri bene huic cui austerum vel triste aliquid infertur. Justitiam vero putarunt affectum esse talem qui unicuique prout meretur retribuat. Sed et in hoc rursum definitionis suæ sensum non recte interpretantur. Putant enim quia quod justum est malis mala faciat, bonis bona ; id est, ut secundum sensum ipsorum justus malis non videatur bene velle, sed velut odio quodam ferri adversus eos : et colligunt sicubi forte in Scripturis veteris Testamenti inveniunt historiam referentem, verbi gratia de diluvii pœnis, et eorum qui in eo extincti referuntur[1], vel cum Sodoma et Gomorra ignei sulphureique imbris vastatione depopulantur, vel cum in deserto pro peccatis suis omnes decidunt, ita ut nullus ex his qui de Ægypto fuerant profecti, inveniatur terram repromissionis intrare præter Jesum et Caleb. De novo autem Testamento misericordiæ ac pietatis congregant verba, quibus a Salvatore discipuli informantur, et quibus pronuntiari videtur quia nemo sit bonus præter unum Deum patrem : et per hoc ausi sunt bonum quidem nominare Patrem Salvatoris Jesu Christi, alium autem esse dicunt mundi Deum, quem justum eis, non etiam bonum placuit appellare.

II. A quibus primo illud exigendum puto, si secundum suam definitionem justum possunt ostendere Conditorem punientem pro meritis vel eos qui diluvii tempore perierunt, vel Sodomitas, vel eos qui ex Ægypto profecti fuerant, cum videamus interdum multo nequiora et scelestiora committi flagitia quam fuerint illa pro quibus hi quos supra diximus interempti sunt, nondum tamen videmus unumquemque peccantium pœnam luere meritorum ; num-

[1] Genes. VII, 19.

quidnam bonum dicent effectum eum qui aliquando justus erat? an potius illud putabunt, quod justus quidem est nunc, sed patienter fert humana delicta, tunc vero nec justus quidem erat qui innocentes parvulos et lactentes simul cum immanibus et impiis gigantibus extinguebat? Sed hæc ita sentiunt, quia nihil audire ultra litteram norunt : alioquin ostendant quomodo justum est secundum litteram, in tertiam et quartam progeniem parentum reddi peccata in sinum filiorum, et in filiorum ipsorum filios post ipsos [1]. A nobis autem talia ista non secundum litteram intelliguntur, sed sicut Ezechiel docuit parabolam eam dicens [2], requirimus quid significet introrsus ipsa parabola. Sed et illud debent ostendere, quomodo justus sit, et pro meritis unicuique retribuens, qui punit terrenos et diabolum, cum nihil dignum pœna commiserint. Non enim poterant (si secundum istos naturæ malæ et perditæ erant) aliquid boni agere. Nam et quod judicem eum dicunt, non tam gestorum quam naturarum judex videtur : quippe si natura mala benefacere non potest, nec bona male. Tum deinde eum quem bonum dicunt, si ad omnes bonus est, sine dubio et ad eos qui perituri sunt bonus est : et quomodo non eos salvat? Si non vult, jam non erit bonus : si vult et non potest, omnipotens non erit. Quin potius audiant in Evangeliis Patrem Domini nostri Jesu Christi ignem præparantem diabolo et angelis ejus [3]. Et quomodo istud opus tam pœnale quam triste, secundum sensum istorum, boni Dei videbitur? Sed et ipse Salvator boni Dei Filius in Evangeliis protestatur et dicit, « quia si signa et prodigia facta fuissent in » Tyro et Sidone, olim in sacco et cinere sedentes pœni» tentiam egissent [4]. » Et cum proximus utique ipsis urbibus accessisset, ac fines earum fuisset ingressus, cur, quæso, declinat civitates istas ingredi, et præstare eis signorum et

[1] Deut. v, 9. — [2] Ezech. xviii, 3. — [3] Matth. xxv, 41. — Id. xi, 21.

prodigiorum copiam, si eas his gestis in sacco et cinere certum erat acturas esse pœnitentiam? Quod utique cum non facit, sine dubio perditioni eas relinquit, quas malæ et perditæ naturæ non esse ipse Evangelii sermo indicat qui eas potuisse pœnitere designat. Sed et in quadam Evangelii nihilominus parabola ingrediens rex videre discumbentes qui fuerant invitati, vidit quemdam non indutum nuptialibus indumentis, et ait ei : « Amice, quomodo huc intrasti non » habens indumentum nuptiale? Tunc ait ministris : Li» gantes ei manus et pedes, mittite eum foras in tenebras » exteriores : ibi erit fletus et stridor dentium[1]. » Dicant nobis quis est iste rex qui ingressus est videre discumbentes, et inveniens inter eos quemdam sordidis indumentis, jubet eum vinctum per ministros suos in exteriores tenebras detrudi. Numquidnam ille est quem justum dicunt? Et quomodo bonos ac malos jusserat invitari, nec merita a ministris sciscitari præceperat? Per quod utique non justi alicujus, ut isti dicunt, et pro meritis retribuentis, sed erga omnes indiscretæ benignitatis indicatur affectus. Si vero necesse est hoc de bono Deo, id est vel de Christo, vel de Patre Christi intelligi, quid aliud est quod justo Dei judicio objiciunt : imo quid tale est quod in Deo Legis criminantur, quale est ut eum qui ab his servis quos miserat vocare bonos et malos, fuerat invitatus, juberet pro sordidioribus indumentis vinctum manibus pedibusque in exteriores tenebras præcipitari?

III. Et hæc quidem sufficere debent quæ ex auctoritate assumpsimus Scripturarum ad refellenda ea quæ hæretici obtendere solent. Non tamen indecens videbitur, si etiam ex ratione ipsius consequentiæ paucis agamus cum eis. Interrogamus ergo eos si norunt quæ ratio apud homines virtutis ac malitiæ habeatur, et si videtur consequens esse,

[1] Matth. XXII, 12, 13.

ut virtutes dicamus in Deo, vel, ut ipsis videtur, in duobus istis diis. Respondeant hoc quoque : si videtur eis bonitas virtus esse aliqua, quod puto sine dubio fatebuntur, quid etiam dicent de justitia? Nunquam profecto, ut mihi videtur, ita desipient, ut justitiam negent esse virtutem. Ergo si bonum virtus et justitia virtus est, sine dubio justitia bonitas est. Si vero dixerint, non esse bonum justitiam, superest ut aut malum sit, aut indifferens. Et quidem dicentibus malum esse justitiam respondere ineptum puto. Videbor enim vel insanis sermonibus, vel mente motis hominibus respondere. Malum enim quomodo videbitur id quod bonis bona retribuere potest, sicut etiam ipsi fatentur? Si vero indifferens dixerint, consequens est ut cum justitia indifferens sit, et sobrietas et prudentia et omnes reliquæ virtutes indifferentes habeantur. Et quid respondebimus Paulo dicenti : « Si qua virtus, si qua laus, hæc co-» gitate quæ didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis » in me [1] ? » Discant ergo perscrutantes Scripturas divinas quæ sunt singulæ virtutes, et non surripiant in hoc quod dicunt, quia is Deus qui unicuique secundum meritum retribuit, odio malorum retribuit malis mala, et non pro eo quod austerioribus curari indigent medicamentis hi qui deliquerunt, et propterea his adhibet ea quæ emendationis prospectu ad præsens videntur sensum doloris inferre. Non legunt quid scriptum sit de spe illorum qui in diluvio perempti sunt, de qua spe Petrus ipse in prima Epistola sua ita ait : « Quia Christus mortuus quidem est carne, vivifi-» catus autem spiritu : in quo pergens prædicavit his spi-» ritibus qui in carcere tenebantur, qui increduli fuerant » aliquando cum expectarent Dei patientiam in diebus Noë » cum fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo animæ » salvæ factæ sunt per aquam, quod et vos simili forma

[1] Phil. IV, 8, 9.

» nunc baptisma salvos facit[1]. » De Sodoma autem et Gomorra dicant nobis : si credunt creatoris Dei esse propheticas voces, ejus scilicet qui refertur super eos ignis et sulphuris imbrem pluisse : quid dicit de ipsis Ezechiel propheta? « Restituetur, *inquit*, Sodoma in antiquum[2]. » Quid autem affligens eos qui pœna digni sunt, non pro bono affligit? Qui etiam ad Chaldæam dicit : « Habes carbones ignis, » sede super eos, ipsi erunt tibi adjutorio[3]. » Sed et de his qui in deserto ceciderunt, audiant quid in LXXVII Psalmo, qui Asaph superscribitur, referatur : ait enim : « Cum occideret eos, tunc exquirebant eum[4]. » Non dicit, quia aliis interfectis alii requirebant eum, sed ait quia eorum qui occidebantur talis erat interitus, ut mortificati requirerent Deum. Ex quibus omnibus constat unum eumdemque esse justum et bonum Legis et Evangeliorum Deum, et benefacere cum justitia, et cum bonitate punire : quia nec bonum sine justo, nec justum sine bono dignitatem divinæ potest indicare naturæ. Addemus adhuc etiam hoc versutiis eorum compellentibus nos. Si aliud est justum quam bonum, quoniam bono malum contrarium est, et justo injustum, sine dubio et injustum aliud erit quam malum : et sicut justus apud vos non est bonus, ita neque injustus erit malus : et rursum, sicut bonus non est justus, ita et malus non erit injustus. Cui autem non videtur absurdum ut Deo quidem bono contrarius sit malus, Deo autem justo quem inferiorem bono dicunt, contrarius nemo sit? Non enim sicut Satanas est qui malus dicitur, ita est alius aliquis qui dicatur injustus. Quid ergo est? Rescindamus ea quæ defendimus. Non enim poterunt dicere quia malus non etiam injustus sit, et injustus malus. Quod si in istis contrariis indissociabiliter inhæret vel malo injustitia, vel injustitiæ

[1] I Pet. III, 18, 19, 20, 21. — [2] Ezech. XVI, 53. — [3] Isai. XLVII, 14, 15. — [4] Psal. LXXVII, 34.

malum, sine dubio et bonus indissociabilis erit justo, et justus bono : ut sicut unam eamdemque nequitiam malitiæ et injustitiæ dicimus, ita bonitatis ac justitiæ virtutem unam eamdemque teneamus.

IV. Sed iterum ad Scripturæ nos revocant verba proferentes illam suam famosissimam quæstionem. Aiunt namque : Scriptum est, « quia non potest arbor mala fructus » bonos facere : ex fructu enim arbor cognoscitur[1]. » Quid ergo aiunt? Qualis arbor sit Lex, ex fructibus suis, id est ex præceptorum sermonibus declaratur. Si enim bona inveniatur Lex, sine dubio et qui dedit eam bonus Deus esse creditur. Si vero justa magis quam bona, justus etiam legislator putabitur Deus. Paulus Apostolus nulla circuitione usus ait : « Lex ergo bona est, et mandatum sanctum et » justum et bonum[2]. » Ex quibus est manifestum quia Paulus non istorum litteras didicerat qui justum a bono separant, sed ab eo Deo fuerat instructus, et ejus Dei spiritu fuerat illuminatus, qui simul et sanctus et bonus et justus est : per cujus ille spiritum loquens, dicebat mandatum Legis esse sanctum et justum et bonum. Et ut evidentius supra justitiam et sanctitatem bonitatem magis inesse ostenderet in mandato, repetito sermone, pro his tribus solam protulit bonitatem, dicens : « Quod ergo bonum est, mihi » mors est? absit[3]. » Sciens quippe bonitatem genus esse virtutum, justitiam vero vel sanctitatem species generis, ideo cum in superioribus genus simul ac species nominasset, repetens sermonem ad solum genus retorsit. Sed et in consequentibus : « Peccatum, *inquit*, per bonum mihi » operatum est mortem[4]. » In quo id per genus concludit, quod superius per species exposuerat. Hoc modo namque intelligendum est etiam illud quod dictum est : « Bonus » homo de bono thesauro cordis sui profert bonum, et ma-

[1] Matth. VII, 18; XII, 33. — [2] Rom. VII, 12. — [3] Ibid. 13. — [4] Ibid.

» lus de malo profert malum[1]. » Genus namque assumpsit etiam hic in bono vel malo, ostendens sine dubio in bono homine esse et justitiam et sobrietatem et prudentiam et pietatem et omne quod vel dici bonum vel intelligi potest. Similiter etiam et malum hominem dixit, qui sine dubio esset injustus et impurus et impius et omnia quæ per partes hominem malum deformant : sicut enim sine his nequitiis nemo aliquem malum hominem putat, nec esse malus potest ; ita et sine illis virtutibus certum est quod nemo putabitur esse bonus. Superest eis adhuc etiam illud, quod velut proprie sibi datum scutum putant, quod dixit Dominus in Evangelio : « Nemo bonus nisi unus Deus pater[2], » dicentes hoc esse proprium vocabulum Patris Christi, qui tamen alius sit a creatore omnium Deo, cui creatori bonitatis nullam dederit appellationem. Videamus ergo si in veteri Testamento Deus Prophetarum et mundi creator ac legislator non dicitur bonus. Et quid est quod in Psalmis dicit : « Quam bonus Israël Deus rectis corde ; *et :* Dicat » nunc Israël quoniam bonus, quoniam in sæculum mise» ricordia ejus[3]. » Et in lamentationibus Hieremiæ scriptum est : « Bonus Dominus his qui sustinent eum, animæ » quærenti eum[4]. » Sicut ergo bonus in veteri Testamento frequenter dicitur Deus, ita etiam justus in Evangeliis appellatur Domini nostri Jesu Christi Pater. Denique in Evangelio secundum Joannem orans ipse Dominus, noster, ad Patrem dicit : « Pater juste, et mundus te non cognovit[5]. » Ne forte dicant quia etiam mundi creatorem pro assumptione carnis Patrem vocabat, et ipsum justum nominabat, excluduntur ab eo sermone qui statim sequitur : ait enim : « Et mundus te non cognovit. » Secundum ipsos enim solum Deum bonum mundus ignorat. Nam conditorem suum

[1] Matth. XII, 35. — [2] Luc. XVIII, 19. — [3] Psal. LXXII, 1 ; et Psal. CXVII, 2. — [4] Thren. III, 25. — [5] Joan. XVII, 25.

verissime recognoscit, Domino ipso dicente, quia mundus quod suum est diligit. Aperte ergo ille quem putant bonum Deum, justus esse in Evangeliis dicitur. Ex otio sane licebit plura testimonia congregare, sicubi in novo Testamento Pater Domini nostri Jesu Christi justus appellatur, et etiam in veteri Testamento cœli et terræ creator bonus dicitur, ut pluribus testimoniis convicti hæretici aliquando forte erubescant.

CAPUT VI.

De Incarnatione Christi.

I. Tempus est his decursis repetere nos de Incarnatione Domini et Salvatoris nostri, quomodo vel quare homo fuerit factus. Pro viribus igitur nostris perexiguis considerata ex operum suorum magis quam ex nostri sensus contemplatione, divina natura, intuitisque nihilominus creaturis ejus visibilibus, fide quoque invisibilibus contemplatis, quia non omnia vel oculis videre potest humana fragilitas, vel ratione complecti, pro eo quod omnium rationabilium infirmius et fragilius animal nos homines sumus; præstantiora enim sunt illa quæ vel in cœlo vel super cœlos habentur : superest ut harum omnium creaturarum et Dei medium, id est mediatorem quæramus, quem Paulus Apostolus Primogenitum omnis creaturæ pronuntiat. Videntes quoque nos ea quæ de ejus majestate in Scripturis sanctis referuntur, et intuentes quod « imago invisibilis Dei, et » primogenitus omnis creaturæ *dicatur, et quod* in ipso » creata sunt omnia visibilia et invisibilia, sive Throni, sive » Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia » per ipsum et in ipso creata sunt : et ipse est ante omnes, » et omnia illi constant[1], » qui est caput omnium, solus habens caput Deum patrem ; scriptum est enim : « Caput au-

[1] Coloss. I, 15, 16, 17.

» tem Christi Deus[1] : » pervidentes etiam quod scriptum est, quoniam « nemo novit Patrem nisi Filius, neque quis » novit Filium nisi Pater[2] : » (Quis enim potest nosse quæ sit Sapientia, nisi qui genuit eam? aut quis ad liquidum quæ sit Veritas novit, nisi veritatis Pater? Quis certe universam Verbi sui naturam, atque ipsius Dei quæ ex Deo est, investigare potuit, nisi solus Deus apud quem erat Verbum?) pro certo habere debemus quod hoc Verbum, sive ratio dicenda est, hanc Sapientiam, hanc Veritatem, nullus alius nisi solus Pater novit, de quo scriptum est : « Ne ipsum quidem mun- » dum capere arbitror libros qui scriberentur[3], » de gloria scilicet et majestate Filii Dei. Impossibile namque est litteris committere ea quæ ad Salvatoris gloriam pertinent. His igitur tantis ac talibus de natura Filii Dei consideratis, cum summa admiratione obstupescimus quod eminens omnium ista natura exinaniens se de statu majestatis suæ homo factus sit, et inter homines conversatus, sicut gratia labiis ejus infusa testatur, et sicut testimonium ei reddit Pater cœlestis, et ut signis quoque et prodigiis variis virtutibusque ab eo gestis confirmatur. Qui etiam ante præsentiam suam hanc quam ostendit in corpore, præcursores suos et nuntios adventus sui misit Prophetas; post ascensionem vero suam in cœlos, sanctos Apostolos divinitatis suæ virtute repletos homines vel ex publicanis vel ex piscatoribus imperitos et indoctos circuire fecit orbem terrarum, ut ex omni genere atque ex omnibus populis piorum plebem in se credentium congregarent.

II. Verum ex omnibus de eo miraculis et magnificentiis illud penitus admirationem humanæ mentis excedit, nec invenit mortalis intelligentiæ fragilitas quomodo sentire vel intelligere possit quod tanta illa potentia divinæ majestatis, ipsum illud Verbum Patris, atque ipsa Sapientia Dei, in qua

[1] I Cor. XI, 3. — [2] Matth. XI, 27. — [3] Joan. XXI, 25.

creata sunt omnia visibilia et invisibilia, intra circumscriptionem ejus hominis qui apparuit in Judæa, fuisse credenda sit; sed et ingressa esse Dei Sapientia vulvam fœminæ, et nasci parvulus, et vagitum emittere ad similitudinem plorantium parvulorum; tum deinde quod in morte conturbatus refertur, ut ipse etiam profitetur dicens : « Tristis est » anima mea usque ad mortem[1]; » et ad ultimum quod usque ad eam quæ inter homines indignissima habetur adductus est mortem, licet post tertiam surrexerit diem. Cum ergo in eo quædam ita videamus humana ut nihil a communi mortalium fragilitate distare videantur, quædam ita divina ut nulli alii nisi illi primæ et ineffabili naturæ conveniant deitatis, hæret humani intellectus angustia, et tantæ admirationis stupore percussa, quo declinet, quid teneat, quo se convertat, ignorat. Si Deum sentiat, mortalem videt : si hominem putet, devicto mortis imperio cum spoliis redeuntem a mortuis cernit. Propter quod cum omni metu et reverentia contemplandum est, ut in uno eodemque ita utriusque naturæ veritas demonstretur, ut neque aliquid indignum et indecens in divina illa et ineffabili substantia sentiatur, neque rursum quæ gesta sunt, falsis illusa imaginibus existimentur. Quæ quidem in aures humanas proferre, et sermonibus explicare, longe vires vel meriti nostri, vel ingenii ac sermonis excedit : arbitror autem quia etiam sanctorum Apostolorum supergrediatur mensuram : quinimo etiam fortassis totius creaturæ cœlestium virtutum eminentior est sacramenti istius explanatio. De quo nos non temeritate aliqua, sed quoniam ordo loci depescit, ea magis quæ fides nostra continet, quam quæ humanæ rationis assertio vindicare solet, quam paucissimis proferemus, suspiciones potius nostras quam manifestas aliquas affirmationes in medium proferentes.

[1] Matth. xxvi, 38.

III. Igitur Unigenitus Dei per quem omnia facta esse visibilia et invisibilia in superioribus sermo disputationis edocuit, secundum Scripturæ sententiam et fecit omnia, et quæ fecit, diligit. Nam cum invisibilis Dei ipse sit imago invisibilis, participationem sui universis rationabilibus creaturis invisibiliter præbuit, ita ut tantum ex eo unusquisque participii sumeret, quanto erga eum dilectionis inhæsisset affectu. Verum, cum pro liberi arbitrii facultate varietas unumquemque ac diversitas habuisset animorum, ut alius ardentiore, alius tenuiore et exiliore erga auctorem suum amore teneretur, illa anima de qua dixit Jesus : « Quia nemo auferet a me animam meam[1], » ab initio creaturæ et deinceps inseparabiliter ei atque indissociabiliter inhærens, utpote sapientiæ et verbo Dei et veritati ac luci veræ, et tota totum recipiens, atque in ejus lucem splendoremque ipsa cedens, facta est cum ipso principaliter unus spiritus, sicut et Apostolus his qui eam imitari deberent promittit, quia « qui se jungit Domino, unus spiritus est[2]. » Hac ergo substantia animæ inter Deum carnemque mediante (non enim possibile erat Dei naturam corpori sine mediatore misceri) nascitur, ut diximus, Deus homo illa substantia media existente, cui utique contra naturam non erat corpus assumere. Sed neque rursus anima illa, utpote substantia rationabilis, contra naturam habuit capere Deum, in quem, ut superius diximus, velut in verbum et sapientiam et veritatem tota jam cesserat. Unde et merito pro eo vel quod tota esset in Filio Dei, vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea quam assumpserat carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur : et rursum Dei Filius per quem omnia creata sunt, Jesus Christus et Filius hominis nominatur. Nam et filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura quæ mortem utique recipere

[1] Joan. x, 18. — [2] 1 Cor. vi, 17.

poterat : et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei patris gloria cum sanctis Angelis prædicatur. Et hac de causa per omnem Scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinæ nuncupationis insignibus decoratur. Magis enim de hoc quam de ullo alio dici potest, quod scriptum est quia « erunt ambo » in carne una, et jam non sunt duo, sed caro una [1]. » Magis enim Verbum Dei cum anima in carne una esse, quam vir cum uxore, putandum est; Sed et unus spiritus esse cum Deo, cui magis convenit quam huic animæ quæ se ita Deo per dilectionem junxit, ut cum eo unus spiritus merito dicatur?

IV. Quod autem dilectionis perfectio, et meriti affectus sinceritas ei hanc inseparabilem cum Deo fecerit unitatem, ita ut non fortuita fuerit, aut cum personæ acceptione animæ ejus assumptio, sed virtutum suarum ei merito delata, audi ad eam Prophetam dicentem : « Dilexisti justitiam, et » odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, » oleo lætitiæ præ participibus tuis [2]. » Dilectionis ergo merito ungitur oleo lætitiæ, id est anima Christi cum Verbo Dei Christus efficitur. Ungi namque oleo lætitiæ, non aliud intelligitur quam Spiritu sancto repleri. Quod autem *præ participibus* dixit, indicat quia non gratia Spiritus sicut Prophetis ei data est, sed ipsius Verbi Dei in ea substantialis inerat plenitudo, sicut et Apostolus dixit : « In quo » inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter [3]. » Denique propter hoc non solum dixit : « Dilexisti justitiam, » sed addit; « et odisti iniquitatem. » Odisse enim iniquitatem est illud quod Scriptura dicit de eo, quia « pecca» tum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus [4] : » et quod ait : « Tentatus per omnia pro similitudine absque

[1] Gen. II, 24, et Marc. x, 8. — [2] Psalm. XLIV, 8. — [3] Col. II, 9. — [4] Is. LIII, 9.

» peccato[1]. » Sed et ipse Dominus dicit : « Quis vestrum ar-
» guet me de peccato[2] ? » Et iterum ipse dicit de se : « Ecce
» venit princeps mundi hujus, et in me non invenit quid-
» quam[3]. » Quæ omnia nullum in eo peccati sensum indicant extitisse. Quod ut Propheta evidentius designaret, quia nunquam in eum iniquitatis sensus intrasset, ait : « Prius-
» quam sciret puer patrem aut matrem vocare, avertit se
» ab iniquitate[4]. »

V. Quod si alicui difficile videbitur, pro eo quod rationabilem animam esse in Christo supra ostendimus, cum utique animarum naturam boni malique capacem per omnes disputationes nostras frequenter ostendimus; hoc modo rei hujus explanabitur difficultas. Naturam quidem animæ illius hanc fuisse quæ est omnium animarum, non potest dubitari : alioquin nec dici anima potuit, si vere non fuit anima. Verum quoniam boni malique eligendi facultas omnibus præsto est, hæc anima quæ Christi est, ita elegit diligere justitiam, ut pro immensitate dilectionis inconvertibiliter ei atque inseparabiliter inhæreret, ita ut propositi firmitas, et affectus immensitas, et dilectionis inextinguibilis calor, omnem sensum conversionis atque immutationis abscinderet, et quod in arbitrio erat positum, longi usus affectu jam versum sit in naturam : ita et fuisse quidem in Christo humana et rationabilis anima credenda est, et nullum sensum vel possibilitatem eam putandum est habuisse peccati.

VI. Ad pleniorem tamen rei explanationem non videtur absurdum, si etiam similitudine aliqua utamur, licet in re tam ardua, tamque difficili, ne exemplis quidem uti commodis copia est. Tamen, ut absque aliquo præjudicio dicamus, ferri metallum capax est frigoris et caloris : si ergo massa aliqua ferri semper in igne sit posita, omnibus suis

[1] Heb. IV, 15. — [2] Joan. VIII, 46. — [3] Id. XIV, 30. — [4] Is. VIII, 4 ; VII, 16.

poris omnibusque venis ignem recipiens, et tota ignis effecta, si neque ignis ab ea cesset aliquando, neque ipsa ab igne separetur, numquidnam dicemus hanc, quæ natura quidem ferri massa est, in igne positam et indesinenter ardentem, posse frigus aliquando recipere? Quinimo, quod verius est, magis eam sicut in fornacibus sæpe fieri oculis deprehendimus, totam ignem effectam dicimus, quoniam nec aliud in ea nisi ignis cernitur : sed et si qui contingere atque attrectare tentaverit, non ferri, sed ignis vim sentiet. Hoc ergo modo etiam illa anima quæ quasi ferrum in igne, sic semper in Verbo, semper in Sapientia, semper in Deo posita est; omne quod agit, quod sentit, quod intelligit, Deus est : et ideo nec convertibilis aut mutabilis dici potest, quæ inconvertibilitatem ex Verbi Dei unitate indesinenter ignita possedit. Ad omnes denique sanctos calor aliquis Verbi Dei putandus est pervenisse: in hac autem anima ipse ignis divinus substantialiter requievisse credendus est, ex quo ad cæteros calor aliquis venerit. Denique quod dixit, quia « unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus » tuis [1], » ostendit quod aliter ista anima oleo lætitiæ, id est verbo Dei et sapientia ungitur; et aliter participes ejus, id est sancti Prophetæ et Apostoli. Illi enim in odore unguentorum ejus cucurrisse dicuntur : ista autem anima vasculum unguenti ipsius fuit, ex cujus fragrantia participantes digni quique Prophetæ fiebant et Apostoli. Sicut ergo aliud est unguenti substantia, aliud odor ejus : ita aliud est Christus, et aliud participes sui. Et sicut vas ipsum quod substantiam continet unguenti, nullo genere potest aliquid recipere fœtoris; hi vero qui ex odore ejus participant, si se paulo longius a fragrantia ejus removerint, possibile est ut incidentem recipiant fœtorem : ita Christus, velut vas ipsum in quo erat unguenti substantia, impossibile fuit ut con-

[1] Psal. XLIV, 8.

trarium reciperet odorem; participes vero ejus, quam proximi fuerint vasculo, tam odoris erunt participes et capaces.

VII. Arbitror sane etiam Hieremiam prophetam intelligentem quæ sit in eo natura Dei sapientiæ, quæ etiam hæc esset quam salute pro mundi susceperat, dixisse : « Spiritus vultus nostri Christus Dominus, cui diximus quod in » umbra ejus vivemus in gentibus[1]. » Pro eo enim quod sicut umbra corporis nostri inseparabilis est a corpore, et indeclinabiliter motus ac gestus corporis suscipit et gerit; puto eum animæ Christi opus, ac motum qui ei inseparabiliter inhærebat, et pro motu ac ejus voluntate cuncta perpetrabat, ostendere volentem umbram Christi Domini hanc vocasse, in qua umbra nos viveremus in gentibus. In hujus namque assumptionis sacramento gentes vivunt, quæ imitantes eam per fidem veniunt ad salutem. Sed et David dicens : « Memor esto opprobrii mei, Domine, quo exprobra» verunt me in commutationem Christi tui[2], » similia mihi videtur ostendere. Et Paulus quid aliud sentit, cum dicit : « Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo[3] ? » Et quidem in alio loco dicit : « An documentum quæritis ejus qui » in me loquitur Christus[4] ? » Et nunc Christum in Deo dicit absconditum. Cujus rei intellectus nisi talis aliquis indicetur, qualem per umbram Christi a Propheta significatum esse supra diximus, fortassis etiam hunc sensum humanæ mentis excedit. Sed et quamplurima alia in Scripturis divinis de umbræ significantia videmus inserta, ut illud in Evangelio secundum Lucam, cum dicit Gabriel ad Mariam : « Spiritus Domini superveniet in te, et virtus Altissimi » obumbrabit tibi[5]. » Et Apostolus de Lege dicit, quia « si» militudini et umbræ deserviunt cœlestium[6] » hi qui carnalem habent circumcisionem. Et alibi dicitur : « Nonne

[1] Thren. iv, 20. — [2] Psal. lxxxviii, 51, 52. — [3] Col. iii, 3. — [4] 2 Cor. xiii, 3. — [5] Luc. i, 35. — [6] Heb. viii, 5.

» umbra est vita nostra supra terram[1] ? » Si ergo et lex quæ super terram est umbra est, et vita omnis nostra quæ est super terram umbra est, et in umbra Christi vivimus inter gentes; videndum est ne harum omnium veritas umbrarum in illa revelatione noscatur, cum jam non per speculum et in ænigmate, sed facie ad faciem sancti quique gloriam Dei et rerum causas ac veritatem speculari merebuntur. Cujus veritatis accepto jam pignore per Spiritum sanctum, dicebat Apostolus : « Etiamsi cognovimus Christum secundum carnem aliquando, sed nunc jam non novimus[2]. » Hæc interim nobis ad præsens de rebus tam difficilibus disputantibus, id est de incarnatione et de deitate Christi occurrere potuerunt. Si quis sane melius aliquid poterit invenire, et evidentioribus de Scripturis sanctis assertionibus confirmare quæ dicit, illa potius quam hæc recipiantur.

CAPUT VII.

De sancto Spiritu.

I. Quia ergo post primas illas dissertiones quas de Patre et Filio et Spiritu sancto in initiis, secundum quod res poposcerat, exposuimus, visum est rursum repetere nos debere, et ostendere quod Deus idem esset creator et conditor mundi, et pater Domini nostri Jesu Christi, id est Legis et Prophetarum atque Evangeliorum unus atque idem Deus; tum deinde etiam de Christo, quod is qui verbum et sapientia Dei superius fuerat ostensus, etiam qualiter homo factus est in consequentibus debuit demonstrari : superest ut etiam de Spiritu sancto quam possumus breviter repetamus. Tempus est ergo nunc de Spiritu sancto nos pro viribus pauca disserere quem Dominus et Salvator nos-

[1] Job. VIII, 9. — [2] 2 Cor. V, 16.

ter in Evangelio secundum Joannem, Paracletum nominavit[1]. Sicut enim idem ipse Deus, atque idem ipse Christus; ita idem Spiritus sanctus est qui in Prophetis et in Apostolis fuit, id est, sive in illis qui ante adventum Christi Deo crediderunt, sive in his qui per Christum confugerunt ad Deum. Et duos quidem Deos ausos esse hæreticos dicere, et duos Christos audivimus; duos autem Spiritus sanctos nunquam cognovimus ab aliquo prædicari. Quomodo enim hoc de Scripturis poterunt affirmare, aut quam differentiam dare poterunt inter Spiritum sanctum et Spiritum sanctum? si tamen definitio aliqua aut descriptio inveniri potest Spiritus sancti. Nam ut concedamus Marcioni vel Valentino posse differentias deitatis inducere, et aliam boni naturam, aliam vero justi describere, quid excogitabit, àtque quid inveniet, ut indifferentiam Spiritus sancti introducat? Nihil ergo illos posse ad indicium qualiscumque differentiæ arbitror invenire.

II. Nos vero existimanus quod participationem ejus similiter ut sapientiæ Dei et verbi Dei absque ulla differentia creatura rationabilis omnis assumat. Video tamen quod præcipuus sancti Spiritus adventus ad homines post ascensionem Christi in cœlos, magis quam ante adventum ejus declaretur. Antea namque solis Prophetis, et paucis, si quis forte in populo meruisset, donum Spiritus sancti præbebatur; post adventum vero Salvatoris scriptum est adimpletum esse illud quod dictum est in propheta Joële, quia « erit in novissimis diebus, et effundam de Spiritu meo » super omnem carnem, et prophetabunt[2] : » quod utique tale est sicut illud quod ait : « Omnes gentes servient ei[3]. » Per gratiam ergo Spiritus sancti cum reliquis quamplurimis etiam illud magnificentissimum demonstratur, quod ea quæ in Prophetis scripta sunt, vel Lege Moysi, pauci tunc,

[1] Joan. XIV, 26. — [2] Joel. II, 28. — [3] Psal. LXXI. 11.

id est ipsi Prophetæ, et vix sicubi unus ex omni populo superare poterat intellectum corporeum, et majus aliquid, id est, spirituale quid poterat intelligere in Lege vel Prophetis; nunc autem innumeræ sunt multitudines credentium, qui licet non omnes possint per ordinem atque ad liquidum spiritualis intelligentiæ explanare consequentiam, tamen omnes persuasum habent, quod neque circumcisio corporaliter intelligi debeat, neque otium sabbati, vel sanguinis effusio pecoris, neque quod de his Moysi responsa darentur a Deo : qui utique sensus dubium non est quod Spiritus sancti virtute omnibus suggeratur.

III. Sicut autem multi sunt intellectus de Christo, qui utique quamvis sapientia sit, non tamen in omnibus sapientiæ agit aut obtinet vim, nisi in his qui in ipso sapientiæ student; neque cum medicus dicatur, erga omnes quasi medicus agit, sed erga illos tantum qui ægritudinis suæ intellecto languore confugiunt ad misericordiam ejus, ut possint consequi sanitatem : ita arbitror etiam de Spiritu sancto in quo omnis est natura donorum. Aliis namque præbetur per Spiritum sermo sapientiæ, aliis sermo scientiæ, aliis fides[1]; et ita per singulos qui eum capere possunt, hoc efficitur, vel hoc intelligitur ipse Spiritus, quo indiget ille qui eum participare meruerit. Quas divisiones ac differentias non advertentes hi qui eum Paracletum in Evangelio audiunt nominari, neque considerantes ex quo opere vel actu Paracletus nominetur, vilibus eum nescio quibus spiritibus compararunt, et per hoc conturbare conati sunt Ecclesias Christi, ita ut dissentiones fratribus non modicas generarent. Evangelium vero tantæ eum potentiæ ac majestatis ostendit, ut dicat Apostolos non posse capere adhuc ea quæ volebat docere eos Salvator, nisi cum advenerit Spiritus sanctus, qui se eorum animabus infundens illumi-

[1] 1 Cor. xii, 8.

nare eos possit de ratione ac fide Trinitatis. Isti vero pro imperitia sui intellectus, quia non solum ipsi quod rectum est consequenter non valent exponere, sed ne his quidem quæ a nobis dicuntur possunt audientiam commodare, minora quam dignum est de ejus divinitate sentientes, erroribus se ac deceptionibus tradiderunt, erratico magis spiritu depravati, quam sancti Spiritus institutionibus eruditi, secundum quod Apostolus dixit : « Doctrinam spirituum dæ» moniorum sequentes prohibentium nubere ad interitum » et ruinam multorum, et importune se abstinere a cibis, » ut per ostentationem acrioris observantiæ seducant ani» mas innocentum[1]. »

IV. Oportet ergo nos scire quia Paracletus est Spiritus sanctus, docens majora quam voce proferri possunt, et, ut ita dixerim, quæ ineffabilia sunt, et « quæ non licet homini » loqui[2], » id est quæ indicari humano sermone non possunt. Quod autem ait *non licet,* pro eo quod *non potest,* dictum sentimus ab Apostolo, sicut et ibi ubi ait : « Omnia » mihi licent, sed non omnia expediunt : omnia mihi licent, » sed non omnia ædificant[3]. » Ea enim quorum potestas nobis est, propter quod habere ea possumus, licere nobis dicit. Paracletus vero quod dicitur Spiritus sanctus, a consolatione dicitur. Paraclesis enim latine consolatio appellatur. Si quis namque de Spiritu sancto participare meruerit, cognitis ineffabilibus sacramentis, consolationem sine dubio et lætitiam cordis assumit : cum enim rationes omnium quæ fiunt, quare vel qualiter fiant, Spiritu indicante cognoverit, in nullo utique conturbari ejus anima poterit, aut ullum sensum mœroris accipere : nec in aliquo terretur, cum verbo Dei et sapientiæ ejus inhærens, Dominum Jesum dicit in Spiritu sancto. Verum quoniam Paracleti fecimus mentionem, et pro viribus nostris qualiter de eo

[1] 1 Tim. IV, 1, 2. — [2] 2 Cor. XII, 4. — [3] 1 Cor. X, 22, 23.

sentiri debeat, exposuimus; dicitur autem etiam Salvator noster paracletus in Epistola Joannis cum dicit : « Si quis » nostrum peccaverit, paracletum habemus apud Patrem » Jesum Christum justum, et ipse est propitiatio pro pec- » catis nostris[1] : » consideremus ne forte aliud hic significet hæc appellatio paracleti de Salvatore, aliud de Spiritu sancto. Videtur enim de Salvatore paracletus dici deprecator : utrumque enim significat in græco paracletus, et deprecatorem et consolatorem. Propter eum ergo qui subsequitur sermonem, quo ait : « Et ipse est repropitiatio pro » peccatis nostris, » magis in Salvatore nomen paracleti pro deprecatore intelligendum videtur; deprecari enim Patrem pro peccatis nostris dicitur. De Spiritu sancto Paracletus consolator debet intelligi, pro eo quod consolationem præstat animabus, quibus aperte revelat sensum scientiæ spiritualis.

CAPUT VIII.

De Anima.

I. Post hæc jam ordo deposcit nos etiam de anima generaliter inquirere, et ab inferioribus incipientes ad superiora conscendere. Esse namque animas in singulis quibusque animalibus, etiam in his quæ in aquis degunt, a nullo arbitror dubitari. Nam et communis omnium hoc servat opinio, et confirmatio sanctæ Scripturæ auctoritatis accedit, cum dicitur, quia « fecit Deus cetos magnos, et omnem » animam animantium repentium, quæ produxerunt aquæ » secundum genus eorum[2]. » Ex communi vero rationis intelligentia confirmatur etiam ab his qui definitionem animæ certis determinant verbis. Definitur namque anima hoc modo, quia sit substantia φανταστικὴ et ὁρμητικὴ, quod latine, licet non tam proprie explanetur, dici tamen potest sensi-

[1] 1 Joan. II, 1, 2. — [2] Gen. I, 21.

bilis et mobilis. Quod utique convenit etiam de omnibus animalibus dici, et his quæ in aquis degunt; sed et in volucribus eadem definitio animæ convenienter ostenditur. Addidit sane Scriptura etiam alterius sententiæ auctoritatem, cum dicit : « Non manducabitis sanguinem, quia » anima totius carnis sanguis ejus est, et non manducabi» tis animam cum carnibus [1]; » in quo evidentissime sanguinem omnium animalium animam eorum esse designat. Jam vero si quis requirat, quomodo animam omnis carnis sanguinem ejus esse dixit, de apibus, vespis, et formicis, et de his quæ in aquis sunt, ostreis, et cochleis, et quæcumque sunt alia quæ carent sanguine et esse animantia manifestissime demonstrantur : respondendum est, quoniam in hujuscemodi animantibus quam in cæteris vim habet rubri sanguinis vigor, hanc vim obtinet in istis humor iste qui inest in eis, licet alterius sit coloris; nihil enim refert qui sit color, dummodo substantia sit vitalis. De jumentis vero vel pecudibus quod animantia sint, etiam apud communem opinionem nulla dubitatio est. Evidens tamen est divinæ Scripturæ sententia, cum dicit Deus : « Produ» cat terra animam vivam secundum genus, quadrupedia » et repentia et bestias terræ secundum genus [2]. » Jam vero de homine quamvis nulli dubium sit, nec requirere aliquis possit, tamen et Scriptura divina designat, quod « Deus in » faciem ejus inspiraverit spiramentum vitæ, et factus est » homo in animam viventem [3]. » Superest de Angelico ordine requirere, utrum et ipsi animas habeant, an animæ sint, vel de cæteris divinis cœlestibusque virtutibus, sed et de contrariis potestatibus. Auctoritatem quidem divinæ Scripturæ usquam nullam invenimus, quod vel Angeli, vel si qui sunt divini spiritus ministri Dei, vel animas habere, vel animæ dicantur : animantia tamen esse a quamplurimis

[1] Levit. xvii, 14. — [2] Gen. i, 24. — [3] Id. ii, 7.

sentiuntur. De Deo autem invenimus scriptum esse ita : « Et ponam animam meam super animam illam quæ manducaverit sanguinem, et eradicabo eam de populo suo[1]; » et item alibi : « Neomenias vestras et sabbata et diem magnum acceptum non habeo. Jejunia et ferias et dies festos » vestros odit anima mea[2]. » Et in xxi psalmo de Christo (certum est enim quia ex persona ipsius iste psalmus ascribitur, sicut Evangelium contestatur) ita dictum est : « Tu » autem, Domine, ne longe facias auxilium tuum; ad defensionem meam respice; erue a framea, Deus, animam » meam, et de manu canis unicam meam[3]. » Quamvis et multa alia sint testimonia de anima Christi in carne positi.

II. Sed de Christi quidem anima omnem nobis adimet quæstionem ratio incarnationis occurrens. Sicut enim vere carnem habuit, ita vere et animam habuit. De eo vero quod Dei anima in Scripturis nominatur, qualiter intelligi debeat, et sentire et proferre difficile est; semel enim simplicem illam naturam, et absque ullius adjectionis permixtione profitemur : tamen quoquo modo sentiendum est, nominari interim Dei anima videtur : de Christo vero non dubitatur. Et ideo non mihi videtur absurdum etiam de sanctis Angelis cæterisque cœlestibus virtutibus tale aliquid vel dicere vel sentire; siquidem definitio illa animæ etiam in ipsos videtur incurrere. Quis enim rationabiliter sensibiles eos esse vel mobiles poterit denegare? Quod si recta ista videtur esse definitio, quod substantia rationabiliter sensibilis et mobilis anima dicatur, videtur hæc eadem definitio etiam ad Angelos pertinere. Quid enim aliud in illis quam sensus rationabilis et motus est? Quorum autem una definitionis ratio est, horum sine dubio et eadem substantia est. Paulus sane esse quemdam animalem hominem significat[4], quem negat ea quæ sunt spiritus Dei posse recipere : sed

[1] Levit. xvii, 10. — [2] Is. i, 13, 14. — [3] Ps. xxi, 20, 21.— [4] i Cor. ii, 14.

stultam dicit ei videri Spiritus sancti doctrinam, nec posse eum intelligere quod spiritualiter discernatur. Sed et in alio loco ait seminari corpus animale, et surgere corpus spirituale, ostendens in resurrectione justorum nihil animale futurum[1]. Et ideo requirimus ne forte substantia aliqua sit quæ secundum hoc quod anima est, imperfecta sit. Verum utrum propterea imperfecta sit quod a perfectione decidit, an talis a Deo facta sit, cum per ordinem singula discuti cœperint, requiremus. Si enim animalis homo non recipit quæ sunt spiritus Dei, et pro eo quod animalis est, melioris naturæ, id est divinæ intelligentiam recipere non potest, hac fortassis de causa evidentius nos Paulus docere volens quid sit per quod ea quæ sunt spiritus, id est spiritualia intelligere possumus, mentem magis quam animam Spiritui sancto conjungit et sociat. Hoc enim eum puto ostendere cum dicit : « Orabo spiritu, orabo et mente; psalmum di- » cam spiritu, psalmum dicam et mente[2]. » Et non dicit quia Anima orabo, sed, spiritu et mente : et non dicit, Anima psallam, sed, spiritu psallam et mente.

III. Sed fortasse requiritur : Si mens est quæ spiritu orat et psallit, et ipsa est quæ et perfectionem percipit et salutem; quomodo dicit Petrus : « Percipientes finem fidei » nostræ salutem animarum nostrarum[3] ? » Si anima cum spiritu nec orat nec psallit, quomodo sperabit salutem? Aut si cum ad beatitudinem venerit, jam anima non dicetur? Sed videamus ne forte possit hoc modo responderi, quia sicut Salvator venit salvare quod perierat, etiam cum salvatur, non est perditum quod prius perditum dicebatur; ita fortassis etiam hoc quod salvatur anima dicitur : cum autem jam salva facta fuerit, ex perfectioris partis suæ vocabulo nuncupabitur. Sed et illud adjici posse videtur quibusdam, quia sicut hoc quod perditum est erat sine du-

[1] 1 Cor. xv, 44. — [2] Id. xiv, 15. — [3] 1 Pet. 1, 9.

bio antequam periret, cum aliud nescio quid erat quam perditum, sicut erit utique cum jam non est perditum : ita etiam anima quæ perisse dicitur, videbitur fuisse quid aliquando cum nondum perisset, et propter hoc anima diceretur, quæ rursum ex perditione liberata potest iterum illud esse quod fuit antequam periret, et anima diceretur. Sed et ex ipsa nominis animæ significatione quam in græco indicat, visum est et nonnullis requirentibus curiosius posse non mediocrem suggeri intellectum. Nam sermo divinus Deum ignem esse dixit cum ait : « Deus noster ignis est » consumens [1]. » Sed et de Angelorum substantia ita ait : « Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos ignem » urentem [2] ; » et alibi : « Apparuit Angelus Domini in flam» ma ignis in rubo [3]. » Insuper etiam mandatum accepimus, ut simus spiritu ferventes [4] : per quod sine dubio igneum ostenditur et calidum Dei verbum. Sed et Hieremias propheta audit ab eo qui sibi responsa dabat : « Ecce dedi » verba mea in os tuum ignem [5]. » Sicut ergo Deus ignis est, et Angeli flamma ignis, et sancti quique spiritu fervent : ita e contrario hi qui deciderunt a dilectione Dei, sine dubio refrixisse in charitate ejus, ac frigidi facti dicendi sunt. Ait enim et Dominus, quia « propterea quod multiplicata » est iniquitas, refrigescet charitas multorum [6]. » Sed et omnia quæcumque sunt quæ adversæ potestati in Scripturis sanctis comparantur, frigida semper inveniens diabolus dicitur : quo quid frigidius invenitur. Sed et in mari regnare dicitur draco. Serpentem namque et draconem, quod utique ad aliquem de malignis spiritibus retorquetur, et in mari Propheta esse designat [7]. Et alibi dicit Propheta : « In» ducam gladium sanctum super draconem serpentem fu» gientem, super draconem serpentem perversum, et inter-

[1] Deut. IV, 24. — [2] Hebr. I, 7. — [3] Exod. III, 2. — [4] Rom. XII, 11. — [5] Jer. I, 9. — [6] Matth. XXIV, 12. — [7] Ezech. XXXII.

» ficiet eum[1]. » Et iterum ait : « Etiam si abscesserint ab » oculis meis, et descenderint in profundum maris; ibi » mandabo draconi, et mordebit eos[2]. » Sed et in Job ipse rex esse omnium quæ in aquis sunt, dicitur[3]. A Borea vero accendi mala super omnes qui habitant terram, Propheta denuntiat[4]. Boreas autem ventus in Scripturis sanctis frigidus designatur, sicut scriptum est in Sapienti : « Frigidus » ventus Boreas[5]. » Quod et ipsum sine dubio sentiendum est de diabolo. Si ergo ea quæ sancta sunt, et ignis et lumen et ferventia nominantur, quæ autem contraria sunt, frigida, et charitas multorum refrigescere dicitur; requirendum est ne forte et nomen animæ, quod græce dicitur ψυχὴ, a refrigescendo de statu diviniore ac meliore dictum sit, et translatum inde quod ex calore illo naturali et divino refrixisse videatur, et ideo in hoc quo nunc est statu et vocabulo sita sit. Denique proprie laudabiliter animam poni in Scripturis sanctis, require si facile invenias; culpabiliter autem frequenter occurrit, ut ibi : « Anima mala perdit eum qui » possidet eam; *et :* Anima quæ peccat, ipsa morietur[6]. » Postea enim quam dictum : « Omnes animæ meæ sunt; si- » cut anima patris, ita anima filii mea est[7], » utique consequens videbatur ut diceret : « Anima quæ agit justitiam, » ipsa salvabitur; *et :* Anima quæ peccat, ipsa morietur. » Sed nunc videmus quoniam quod culpabile quidem est adjunxit ad animam, quod autem laude dignum erat reticuit. Videndum ergo est, ne forte, sicut diximus ex ipso nomine declarari, ab eo quod refrixerit a fervore justorum et divini ignis participatione ψυχὴ, id est anima appellata sit, nec tamen amisit facultatem restituendi se in illum statum fervoris in quo ex initio fuit. Unde et Propheta tale aliquid videtur ostendere, cum dicit : « Revertere, anima mea, in re-

[1] Isai. XXVII, 1. — [2] Amos, IX, 3. — [3] Job, XLI, 34. — [4] Jer. I, 14. — [5] Eccli. XLIII, 22. — [6] Id. VI, 4. — [7] Ezech. XVIII, 4.

» quiem tuam[1]. » Ex quibus omnibus illud videtur ostendi, quod mens de statu suo ac dignitate declinans, effecta vel nuncupata est anima; quæ si reparata fuerit et correcta, redit in hoc ut sit mens.

IV. Quod si ita est, decessus ipse mentis ac devolutio videtur mihi quod non æqualis omnium sentiendus sit, sed vel plus vel minus in animam verti, et aliquas quidem mentes servare aliquid etiam prioris vigoris, aliquas vero aut nihil, aut exiguum aliquid. Unde inveniuntur quidam statim ab ineunte ætate ardentioris acuminis, alii vero tardioris, nonnulli autem obtusissimi et penitus indociles nasci. Verumtamen quod diximus, mentem in animam verti, vel si qua alia in hoc videntur aspicere, discutiat apud se qui legit diligentius et pertractet : a nobis tamen non putentur velut dogmata esse prolata, sed tranctandi more ac requirendi esse discussa. Addat autem et hoc qui legit ad tractatum, quod etiam de Salvatoris anima ex his quidem quæ in Evangelio scripta sunt, observatur, quod alia sunt quæ ei sub animæ nomine ascribuntur, et alia quæ sub spiritus nomine deputantur. Nam cum passionem aliquam vel perturbationem sui vult indicare, sub animæ nomine indicat, ut cum dicit : « Nunc anima mea turbata est[2]; *et:* Tris-» tis est anima mea usque ad mortem[3]; *et:* Nemo tollit ani-» mam meam; sed ego pono eam abs me[4]. » In manus autem Patris commendat non animam, sed spiritum : et cum carnem dicat infirmam, non animam promptam dicit, sed spiritum : unde videtur quasi medium quoddam esse anima inter carnem infirmam et spiritum promptum.

V. Sed fortassis occurrat nobis aliquis ex his de quibus ipsi in nostris propositionibus admonuimus, et dicat : Quomodo ergo etiam Dei anima dicitur? Cui respondebimus hoc modo : Quia sicut omnia quæ corporaliter de Deo di-

[1] Psal. CXIV, 7. —[2] Joan. XII, 27. — [3] Matth. XXVI, 38. — [4] Joan. X, 18.

cuntur, id est vel digiti, vel manus, vel brachia, vel oculi, vel pes, vel os, dicimus non hæc humana membra, sed virtutes ejus quasdam in his corporeorum membrorum appellationibus indicari : ita et esse aliquid aliud putandum est, quod appellatione hac quæ anima Dei dicitur, indicatur. Et si fas est audere nos in tali re amplius aliquid dicere, potest fortasse anima Dei intelligi unigenitus Filius ejus. Sicut enim anima per omne corpus inserta movet omnia et agitat quæ operatur universa : ita et unigenitus Filius Dei, qui est verbum et sapientia ejus, pertingit et pervenit ad omnem virtutem Dei, insertus ei. Et fortassis ob hujus sacramenti indicium corpus in Scripturis vel dicitur Deus, vel describitur. Considerandum sane est, ne forte possit etiam pro hoc anima Dei intelligi Unigenitus ejus, quoniam venit et ipse in locum hunc afflictionis, et in convallem fletus descendit, et in locum humiliationis nostræ : sicut dicit in psalmo : « Quoniam humiliasti nos in loco afflictionis[1]. » Denique scio quosdam exponentes illud quod in Evangelio a Salvatore dictum est : « Tristis est anima mea usque ad » mortem[2], » interpretatos esse de Apostolis, quos velut meliores a reliquo corpore animam suam dixerit. Nam quia multitudo credentium corpus illius dicitur, Apostolos velut reliquo corpore meliores animam intelligi debere dixerunt. Hæc prout potuimus de rationabili anima discutienda magis a legentibus quam statuta ac definita protulimus. De animabus vero pecudum cæterorumque mutorum sufficiant illa quæ absolute superius diximus.

[1] Psal. XLIII, 20. — [2] Matth. XXVI, 38.

CAPUT IX.

De mundo et motibus rationabilium creaturarum, vel bonarum, vel malarum; et de causis earum.

I. Sed nunc ad propositæ disputationis ordinem revertamur, et intueamur creaturæ initium, quodcumque illud initium creantis Dei mens potuerit intueri. In illo ergo initio putandum est tantum numerum rationabilium creaturarum, vel intellectualium, vel quoquomodo appellandæ sunt quas mentes superius diximus, fecisse Deum, quantum sufficere posse prospexit. Certum est quippe quod præfinito aliquo apud se numero eas fecit : non enim, ut quidam volunt, finem putandum est non habere creaturas; quia ubi finis non est, nec comprehensio ulla, nec circumscriptio esse potest. Quod si fuerit, utique nec contineri, vel dispensari a Deo quæ facta sunt, poterunt. Naturaliter nempe quidquid infinitum fuerit, et incomprehensibile erit. Porro autem sicut Scriptura dicit : « In numero et mensura universa[1]. » condidit Deus, et idcirco numerus quidem recte aptabitur rationabilibus creaturis, vel mentibus, ut tantæ sint quantæ a providentia Dei dispensari, regi et contineri possint. Mensura vero materiæ corporali consequenter aptabitur : quam utique tantam a Deo esse creatam credendum est, quantam sibi sciret ad ornatum mundi posse sufficere. Hæc ergo sunt quæ in initio, id est ante omnia a Deo creata esse existimandum est. Quod quidem etiam in illo initio quod Moyses latentius introduxit, indicari putamus cum dicit : « In » principio fecit Deus cœlum et terram[2]. » Certum est enim quia non de firmamento, neque de arida, sed de illo cœlo ac terra dicatur, quorum cœlum hoc et terra quam videmus vocabula postea mutuata sunt.

[1] Sap. xi, 21. — [2] Gen. i, 1.

II. Verum quoniam rationabiles istæ naturæ quas in initio factas supra diximus, factæ sunt cum ante non essent, hoc ipso quia non erant, et esse cœperunt, necessario convertibiles et mutabiles substiterunt : quoniam quæcumque inerat substantiæ earum virtus, non naturaliter inerat, sed beneficio Conditoris effecta. Quod ergo sunt, non est proprium, nec sempiternum, sed a Deo datum. Non enim semper fuit : et omne quod datum est, etiam auferri et recedere potest. Recedendi autem causa in eo erit, si non recte et probabiliter dirigitur motus animorum. Voluntarios enim et liberos motus a se conditis mentibus creator indulsit, quo scilicet bonum in eis proprium fieret, cum id voluntate propria servaretur : sed desidia et laboris tædium in servando bono, et aversio ac negligentia meliorum, initium dedit recedendi a bono. Recedere autem a bono, non aliud est quam effici in malo. Certum namque est malum esse bono carere. Ex quo accidit, ut in quanta mensura quis devolveretur a bono, in tantam mensuram malitiæ deveniret. In quo utique pro motibus suis unaquæque mens, vel amplius vel parcius bonum negligens, in contrarium boni, quod sine dubio malum est, trahebatur. Ex quo videtur semina quædam et causas varietatis ac diversitatis ille omnium Conditor accepisse, ut pro diversitate mentium, id est, rationabilium creaturarum, quam diversitatem ex ea causa quam superius diximus putandæ sunt concepisse, varium ac diversum mundum crearet. Quod autem varium ac diversum dicimus, hoc est quod volumus indicare.

III. Mundum nunc dicimus omne quod est super cœlos, vel in cœlis, vel super terram, vel in his qui inferi appellantur, vel quæcumque usquam prorsus loca sunt, et hi qui in ipsis degere nominantur. Totum ergo hoc, mundus vocatur. In quo mundo quædam dicuntur esse supercœlestia, id est, in habitationibus beatioribus posita, et corporibus cœlestio-

ribus ac splendentioribus induta, et in his ipsis multæ differentiæ ostenduntur : sicut, verbi causa, etiam Apostolus dicit, quod « alia sit gloria solis, alia lunæ, alia gloria stel- » larum : stella enim a stella differt in gloria [1]. » Quædam vero terrena dicuntur, et inter ipsa non parva est differentia, id est, inter homines : alii namque eorum Barbari, alii Græci : et Barbarorum quidam immanes et feri, alii mitiores. Et quidam quidem legibus probatissimis utuntur, alii vilioribus vel asperioribus; alii quoque inhumanis et ferinis magis moribus quam legibus utuntur. Et quidam quidem statim ab initio nativitatis suæ humiliantur, et subjecti sunt, ac serviliter educantur, vel sub dominis, vel sub principibus positi, vel tyrannis; alii vero liberius et rationabilius educantur, alii sanis corporibus, nonnulli ægris statim a prima ætate, alii visu, alii auditu et voce decepti, nonnulli ita nati, alii statim post nativitatem hujuscemodi sensibus defraudati, vel certe jam adulta ætate tale aliquid passi. Et quid refert evolvere me omnes atque enumerare humanarum clades miseriarum, a quibus alii liberi, alii involuti sunt, cum possit unusquisque etiam apud semetipsum considerare de his singulis atque perpendere? Sunt et quædam invisibiles virtutes, quibus quæ super terram sunt dispensanda commissa sunt; et non parva etiam in ipsis differentia credenda est, sicut et in hominibus invenitur. Sane Apostolus Paulus esse quædam etiam inferna designat, et in ipsis simili modo sine dubio varietatis causa requirenda est. De mutis vero animalibus et volucribus, atque de his quæ in aquis habitant, requirere superfluum videtur; cum hæc non principalia, sed consequentia accipi debere certum sit.

IV. Quoniam ergo omnia quæ facta sunt, per Christum et in Christo facta esse dicuntur, sicut et Apostolus Paulus manifestissime designat dicens : « Quoniam in ipso et per

[1] 1 Cor. xv, 41.

» ipsum creata sunt omnia, sive quæ in cœlo sunt, sive quæ » in terra, visibilia et invisibilia, sive Throni, sive Potestates, » sive Principatus, sive Dominationes : omnia per ipsum et » in ipso creata sunt[1]. » Sed et in Evangelio Joannes nihilominus eadem ostendit, dicens : « In principio erat Verbum, » et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc » erat in principio apud Deum; omnia per ipsum facta sunt, » et sine ipso factum est nihil[2]. » Sed et in Psalmo scriptum est quia « omnia in Sapientia fecisti[3]. » Quia ergo Christus sicut Verbum et Sapientia est, ita etiam Justitia est, consequens sine dubio erit ut ea quæ in Verbo et Sapientia facta sunt, etiam in ea Justitia quæ est Christus facta esse dicantur : quod scilicet in his quæ facta sunt nihil injustum, nihil fortuitum videatur, sed omnia ita esse ut æquitatis ac justitiæ regula expetit, doceantur. Quomodo ergo tanta ista rerum varietas tantaque diversitas justissima et æquissima possit intelligi, certus sum humano ingenio vel sermone explicari non posse, nisi ipsum Verbum ac Sapientiam et Justitiam, qui est unigenitus Filius Dei, prostrati ac supplices deprecemur, qui per gratiam suam sensibus se nostris infundens, obscura illuminare, clausa patefacere, pandereque dignetur arcana : si tamen inveniamur tam digne vel petere, vel quærere, vel pulsare, ut vel petentes accipere mereamur, vel quærentes invenire, vel pulsantibus jubeatur aperiri. Non ergo freti nostro ingenio, sed ipsius Sapientiæ auxilio quæ fecit universa, et Justitiæ ejus quam inesse creaturis omnibus credimus, interim etiamsi asserere non valemus, ipsius tamen confisi misericordia inquirere perscrutarique tentabimus quomodo ista tanta varietas mundi atque diversitas, omni justitia ac ratione constare videatur. Rationem autem dico duntaxat generalem; nam specialem singulorum, et quærere imperiti est, et reddere velle dementis est.

[1] Coloss. I, 16. — [2] Joan. I, 1, 2. — [3] Psal. CIII, 24.

V. Dicentibus autem nobis mundum istum in hac varietate positum, qua supra exposuimus a Deo factum, quem Deum et bonum et justum atque æquissimum dicimus, objicere hoc plurimi solent, et hi maxime qui ex schola Marcionis, et Valentini, et Basilidæ venientes audierunt diversas esse naturas animarum, quomodo justitiæ Dei conveniat mundum facientis, ut habitaculum aliis quidem in cœlis præbeat, et non solum his habitaculum melius præstet, verum etiam gradum aliquem celsiorem spectabilioremque concedat, Principatum aliis indulgeat, aliis Potestates, Dominationes quoque aliis tribuat, aliis amplissimas Sedes cœlestium tribunalium præstet, eluceant alii rutilantius, et coruscent fulgore sidereo; aliis sit gloria solis, aliis gloria lunæ, aliis gloria stellarum; stella a stella in gloria differat[1] : et, ut simul ac breviter totum dicam, si creatori Deo nec voluntas summi bonique operis, nec perficiendi facultas deest, quid causæ existere potuit, ut naturas rationabiles creans, id est, quibus ut essent ipse extitit causa, celsiores alios faceret, alios secundo, aut tertio, et multis jam inferiores gradibus deterioresque procrearet? Tum deinde objiciunt etiam de his quæ in terris sunt, quod aliis nascendi sors felicior evenerit, ut quis, verbi gratia, ex Abraham generetur, et ex repromissione nascatur; alius quoque ex Isaac et Rebecca, quique adhuc in ventre positus supplantat fratrem suum, et antequam nascatur diligi dicitur a Deo[2] : vel hoc ipsum omnino, quod in Hebræis quis nascitur, apud quos eruditionem divinæ Legis inveniat; alius vero apud Græcos et ipsos sapientes, et non parvæ eruditionis homines; jam vero alius apud Æthiopes, quibus vesci humanis carnibus usus est; aut apud Scythas, apud quos parricidium quasi ex lege geritur; vel apud Tauros, ubi hospites immolantur. Aiunt ergo nobis : Si hæc tanta rerum

[1] 1 Cor. xv, 41. — [2] Gen. xxv.

diversitas, nascendique conditio tam varia, tamque diversa, in qua causa utique facultas liberi arbitrii locum non habet (non enim quis ipse sibi eligit, vel ubi, vel apud quos, vel qua conditione nascatur); si ergo, inquiunt, hoc non facit naturæ diversitas animarum, id est, ut mala natura animæ ad gentem malam destinetur, bona autem ad bonas, quid aliud superest, nisi ut fortuito ista agi putentur et casu? Quod utique si recipiatur, jam nec a Deo factus esse mundus, nec a providentia ejus regi credetur; et consequenter nec Dei judicium de uniuscujusque gestis videbitur expectandum. In qua re quæ sit quidem ad liquidum veritas rerum, illius est nosse solius qui scrutatur omnia, etiam alta Dei[1].

VI. Nos vero quasi homines (ne hæreticorum insolentiam reticendo nutriamus) quæ pro viribus nostris occurrere nobis possunt, ad ea quæ objecerunt, hoc modo respondebimus. Bonum esse et justum et omnipotentem Deum creatorem universorum, quibus valuimus ex divinis Scripturis assertionibus frequenter ostendimus. Hic cum in principio crearet ea quæ creare voluit, id est rationabiles naturas, nullam habuit aliam creandi causam nisi propter seipsum, id est bonitatem suam. Quia ergo eorum quæ creanda erant ipse extitit causa, in quo neque varietas aliqua, neque permutatio, neque impossibilitas inerat, æquales creavit omnes ac similes quos creavit, quippe cum nulla ei causa varietatis ac diversitatis existeret. Verum quoniam rationabiles ipsæ creaturæ, sicut frequenter ostendimus, et in loco suo nihilominus ostendemus, arbitrii facultate donatæ sunt; libertas unumquemque voluntatis suæ vel ad profectum per imitationem Dei provocavit, vel ad defectum per negligentiam traxit. Et hæc extitit causa, sicut et antea jam diximus, diversitatis inter rationabiles creaturas, non ex Conditoris voluntate vel judicio originem trahens, sed propriæ liber-

[1] I Cor. II, 10.

tatis arbitrio. Deus vero, cui jam creaturam suam pro merito dispensare justum videbatur, diversitates mentium in unius mundi consonantiam traxit, quo velut unam domum in qua inesse deberent non solum vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia, et alia quidem ad honorem, alia autem ad contumeliam, ex istis diversis vasis, vel animis, vel mentibus ornaret. Et has causas, ut ego arbitor, mundus iste suæ diversitatis accepit, dum unumquemque divina providentia pro varietate motuum suorum, vel animorum propositique dispensat. Qua ratione neque Creator injustus videbitur, cum secundum præcedentes causas pro merito unumquemque distribuit; neque fortuita uniuscujusque nascendi vel felicitas vel infelicitas putabitur, vel qualiscumque acciderit illa conditio; neque diversi creatores, vel diversæ naturæ credentur animarum.

VII. Verum ne Scriptura quidem sancta videtur mihi penitus arcani hujus tacuisse rationem : sicut cum Apostolus Paulus de Jacob et Esaü disputans ait : « Cum enim nondum » nati fuissent, neque egissent aliquid boni vel mali ut pro- » positum quod secundum electionem Dei factum est per- » maneret, non ex operibus, sed ex eo qui vocavit, dictum » est quia major serviet minori, sicut scriptum est : Jacob » dilexi, Esaü autem odio habui[1]. » Et post hæc sibi ipse respondet et dicit : « Quid ergo dicemus ? Numquid injusti- » tia est apud Deum[2] ? » Et ut nobis occasionem præstaret inquirendi de his, et perscrutandi quomodo hæc non extra rationem fiant, respondet sibi ipsi, et ait. Eadem namque, ut mihi videtur, quæ de Jacob et Esaü quæstio proponitur, haberi etiam de cœlestibus omnibus et terrestribus creaturis et de infernis potest. Et similiter mihi videtur, sicut ibi ait : « Cum enim nondum nati fuissent, neque aliquid » egissent boni vel mali, » ita etiam de cæteris omnibus dici

[1] Rom. IX, 11, 12. — [2] Ibid. 14.

posse : « Cum enim nondum *creata essent,* neque egissent » aliquid boni vel mali ut secundum electionem propositum » Dei maneat, » sicut putant quidam, facta sunt illa quidem cœlestia, hæc autem terrestria, et alia inferna, « non ex » operibus, *ut putant illi,* sed ex eo qui vocavit. Quid ergo » dicemus, *si hæc ita sunt?* Ergo injustitia est apud Deum? » Absit. » Igitur sicut de Esaü et Jacob diligentius perscrutatis Scripturis invenitur, quia non est injustitia apud Deum ut antequam nascerentur, vel agerent aliquid in vita hac, diceretur « quia major serviet minori ; » et ut invenitur non esse injustitia quod et in ventre fratrem suum supplantavit Jacob, si ex præcedentis videlicet vitæ meritis digne eum dilectum esse sentiamus a Deo, ita ut fratri præponi mereretur : ita etiam de cœlestibus creaturis, si advertamus quia ista diversitas non creaturæ principium, sed ex præcedentibus causis pro meriti dignitate diversum singulis a Conditore ministerii paratur officium, ex eo profecto quod unusquisque in eo quod mens creatus a Deo est vel rationabilis spiritus, pro motibus mentis et sensibus animorum, vel plus vel minus sibi meriti paraverit, vel amabilis Deo, vel etiam odibilis extiterit : cum tamen aliqui ex his qui melioribus meritis sunt ad exornandum mundi statum compati reliquis, et officium præbere inferioribus ordinentur, quo per hoc et ipsi participes existant patientiæ Creatoris ; secundum quod Apostolus ipse dicit : « Vanitati enim creatura » subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecerit in » spem[1]. » Observantes igitur istam sententiam quam Apostolus de nativitate Esaü et Jacob exponens dixit : « Num» quid injustitia est apud Deum? Absit[2], » etiam in omnibus creaturis rectum arbitror hanc eamdem debere sententiam custodiri : quoniam, sicut superius diximus, justitia debet Creatoris in omnibus apparere. Quæ, ut mihi videtur,

[1] Rom. VIII, 20. — [2] Id. IX, 14.

ita demum lucidius ostendetur, si causas diversitatis unusquisque vel cœlestium, vel terrestrium, vel infernorum in semetipso præcedentes nativitatem corpoream habere dicatur. Verbo enim Dei et sapientia ejus creata sunt universa, et per ipsius ordinata sunt justitiam. Per gratiam vero misericordiæ suæ omnibus providet, atque omnes quibuscumque curari possunt remediis hortatur, et provocat ad salutem.

VIII. Sicut ergo dubium non est in die judicii futurum quod separentur boni a malis, et justi ab injustis, et singuli quique pro merito per ea loca quibus digni sunt distribuantur judicio Dei, sicut Deo volente in consequentibus ostendemus; tale aliquid opinor etiam ante jam factum. Omnia enim Deus et semper judicio agere ac dispensare credendus est. Illud quoque quod Apostolus docet, dicens : « In domo magna non sunt tantummodo vasa aurea et ar» gentea, sed et lignea et fictilia, et alia quidem ad hono» rem, alia autem ad contumeliam [1] ; » et quod addit dicens : « Quia si quis se expurgaverit, erit vas in honorem sancti» ficatum, Domino utile ad omne opus bonum : » sine dubio illud ostendit, quia qui se expurgaverit in hac vita positus, ad omne bonum opus erit paratus in futuro; qui autem non se purgaverit, secundum quantitatem immunditiæ suæ, erit vas ad contumeliam, id est, indignum. Ita ergo possibile est intelligi etiam antea fuisse vasa rationabilia vel purgata vel minus purgata, id est quæ seipsa vel purgaverint vel non purgaverint; et ex hoc unumquodque vas, secundum mensuram puritatis aut impuritatis suæ, locum vel regionem, vel conditionem nascendi vel explendi aliquid in hoc mundo accepisse : quæ omnia Deus usque ad minimum virtute sapientiæ suæ providens atque dignoscens, moderamine judicii sui æquissima retributione universa disponit,

[1] 2 Tim. II, 20, 21.

quatenus unicuique pro merito vel succurri vel consuli deberet. In quo profecto omnis ratio æquitatis ostenditur, dum inæqualitas rerum retributionis meritorum servat æquitatem. Quorum meritorum rationes per singulos quosque secundum veritatem et ad liquidum solus ipse cum unigenito Verbo ac sapientia sua et Spiritu sancto recognoscit.

CAPUT X.

De resurrectione et judicio, de igne inferni, et pœnis.

I. Sed quoniam nos sermo commonuit de judicio futuro, et de retributione, ac suppliciis peccatorum, secundum quod comminantur sanctæ Scripturæ, et ecclesiastica prædicatio continet, eo quod judicii tempore ignis æternus et tenebræ exteriores et carcer et caminus, et alia his similia peccatoribus præparata sint : videamus quid etiam de his sentire oporteat. Sed ut ad hæc competenti ordine veniatur, prius mihi videtur de resurrectione sermo movendus, ut sciamus quid est illud quod vel ad supplicium, vel ad requiem, vel ad beatitudinem veniet : de quo in aliis quidem libris quos de Resurrectione scripsimus, plenius disputavimus, et quid nobis de hoc videretur ostendimus. Sed et nunc propter consequentiam tractatus pauca inde repetere non videtur absurdum, maxime propter hoc quod offenduntur quidam in ecclesiastica fide, quasi velut stulte et penitus insipienter de resurrectione credamus; præcipue hæretici, quibus hoc modo arbitror respondendum. Si confitentur etiam ipsi quia resurrectio sit mortuorum, respondeant nobis quid est quod mortuum est. Nonne corpus? Corporis ergo resurrectio fiet. Tum deinde dicant si utendum nobis putant esse corporibus, an non? Arbitror, Apostolo Paulo dicente quia « seminatur corpus animale, resur-

» get corpus spirituale[1], » istos negare non posse quod corpus resurgat, vel quia in resurrectione corporibus utamur. Quid ergo ? Si certum est quod corporibus nobis utendum sit, et corpora quæ ceciderunt resurgere prædicantur (non enim proprie resurgere dicitur, nisi id quod ante ceciderit), nulli dubium est idcirco ea resurgere, ut his iterum ex resurrectione induamur. Alterum ergo hæret ex altero. Nam et si resurgunt corpora, sine dubio ad indumentum nostri resurgunt : et si necesse est nos esse in corporibus, sicut certe necesse est, non in aliis quam in nostris corporibus esse debemus. Quæ si verum est quod resurgunt et spiritualia resurgunt, dubium non est quin abjecta corruptione et deposita mortalitate resurgere dicantur a mortuis : alioquin vanum videbitur et superfluum resurgere quemquam a mortuis, ut iterum moriatur. Quod ita demum intelligi evidentius potest, si quis diligenter advertat quæ sit animalis corporis qualitas, quæ in terram seminata spiritualis corporis reparet qualitatem. Ex animali namque corpore ipsa virtus resurrectionis et gratia spirituale corpus educit, cum id ab indignitate transmutat ad gloriam.

II. Quoniam ergo hæretici eruditissimi sibi videntur et sapientissimi, interrogabimus eos si omne corpus schema aliquod habet, id est habitu aliquo deformetur. Et si quidem dixerint esse corpus quod non aliquo habitu deformetur, imperitissimi omnium atque insipientissimi videbuntur. Nullus enim hoc negabit, nisi sit ab omni eruditione penitus alienus. Si vero secundum id quod consequens est dixerint quia omne corpus certo aliquo habitu deformatur, requiremus ab eis si possunt nobis spiritualis corporis habitum demonstrare atque describere : quod utique nullo modo facere poterunt. Sed et differentias eorum qui resurgunt inquiremus ab eis. Quomodo ostendent verum esse illud quod

[1] 1 Cor. xv, 44.

dictum est quia « alia caro volucrum, alia piscium, et cor-
» pora cœlestia et corpora terrestria, sed alia quidem cœ-
» lestium gloria, alia vero terrestrium, alia gloria solis, alia
» lunæ, alia stellarum : stella a stella differt in gloria, ita et
» resurrectio mortuorum[1] ? » Secundum istam ergo consequentiam cœlestium corporum ostendant nobis differentias gloriæ eorum qui resurgunt, et si ullo genere conati fuerint secundum cœlestium corporum differentias aliquam excogitare rationem, quæremus ab eis ut etiam secundum terrenorum corporum comparationem differentias resurrectionis assignent. Nos vero ita intelligimus, quod volens Apostolus describere quanta esset differentia eorum qui resurgent in gloria, id est sanctorum, comparationem cœlestium corporum sumpsit dicens : « Alia gloria solis, alia gloria lunæ, alia
» gloria stellarum[2] ; » et iterum volens differentias eorum docere qui in hac vita non expurgati ad resurrectionem venient, id est peccatores, de terrenis sumit exemplum, dicens : « Alia corpora volucrum, alia piscium[3]. » Digne etenim sanctis cœlestia, terrena peccatoribus comparantur. Hæc quidem dicta sint adversus eos qui resurrectionem mortuorum, id est, resurrectionem corporum negant.

III. Nunc vero sermonem convertimus ad nonnullos nostrorum qui, vel pro intellectus exiguitate, vel explanationis inopia, valde vilem et abjectum sensum de resurrectione corporis introducunt. Quos interrogamus, quomodo intelligant animale corpus gratia resurrectionis immutandum, et spirituale futurum; et quomodo quod in infirmitate seminatur, resurrecturum sentiant in virtute; quod in ignobilitate, quomodo resurgat in gloria; et quod in corruptione, quomodo ad incorruptionem transferatur. Quod utique si credunt Apostolo quia corpus in gloria et virtute et incorruptibilitate resurgens, spirituale jam effectum sit, absurdum

[1] I Cor. xv, 39, 40, 41, 42. — [2] Ibid. 41. — [3] Ibid. 39.

videtur et contra sensum Apostoli dicere id rursum carnis et sanguinis passionibus implicari, cum manifeste dicat Apostolus : « Quoniam caro et sanguis regnum Dei non » possidebunt : neque corruptio incorruptionem possidebit[1]. » Sed illud quomodo accipiunt quod dicit Apostolus : « Omnes autem immutabimur[2] ? » Quæ utique immutatio secundum illum ordinem quem superius docuimus, expectanda est : in qua sine dubio dignum aliquid divina gratia sperare nos convenit; quod futurum credimus hoc ordine quo « nudum granum frumenti aut alicujus cæterorum » in terra seminatum describit Apostolus, cui « Deus dat cor» pus prout vult[3], » cum primum granum ipsum frumenti mortuum fuerit. Ita namque etiam nostra corpora velut granum cadere in terram putanda sunt : quibus insita ratio ea quæ substantiam continet corporalem, quamvis emortua fuerint corpora et corrupta atque dispersa, Verbo tamen Dei ratio illa ipsa quæ semper in substantia corporis salva est, erigat ea de terra, et restituat ac reparet, sicut ea virtus quæ est in grano frumenti, post corruptionem ejus et mortem reparat ac restituit granum in culmi corpus et spicæ. Et ita his quidem qui regni cœlorum hæreditatem consequi merebuntur, ratio illa reparandi corporis quam supra diximus, Dei jussu ex terreno et animali corpore corpus reparat spirituale, quod habitare possit in cœlis; his vero qui inferioris meriti fuerint, vel abjectioris, vel etiam ultimi et abstrusi, pro uniuscujusque vitæ atque animæ dignitate, etiam gloria corporis et dignitas datur : ita tamen ut etiam eorum qui ad ignem æternum, vel ad supplicia destinandi sunt, per ipsam resurrectionis permutationem ita corpus incorruptum sit quod resurgit, ut ne suppliciis quidem corrumpi valeat et dissolvi. Si ergo ita se habet

[1] 1 Cor. xv, 50. — [2] Ibid. 51. — [3] Ibid. 37, 38.

qualitas ejus corporis quod resurget a mortuis, videamus nunc quid sibi velit ignis æterni comminatio (6).

IV. Invenimus namque in Esaia propheta designari uniuscujusque proprium esse ignem quo punitur; ait enim: « Ambulate in lumine ignis vestri, et in flamma quam accendistis [1]. » Per quos sermones hoc videtur indicari, quod unusquisque peccatorum flammam sibi ipse proprii ignis accendat, et non in aliquem ignem qui antea jam fuerit accensus ab alio, vel ante ipsum substiterit, demergatur. Cujus ignis materia atque esca nostra sunt peccata, quæ ab Apostolo Paulo ligna et fœnum et stipula nominantur. Et arbitror quod sicut in corpore escæ abundantia et qualitas et quantitas cibi contraria febres generant, et febres diversi modi vel temporis secundum eam mensuram qua intemperies collecta materiam suggesserit ac fomitem febrium; quæ materiæ qualitas ex diversa intemperie congregata, causa vel acerbioris morbi vel prolixioris existit : ita anima cum multitudinem malorum operum et abundantiam in se congregaverit peccatorum, competenti tempore omnis illa malorum congregatio effervescit ad supplicium, atque inflammatur ad pœnas; cum mens ipsa vel conscientia per divinam virtutem omnia in memoriam recipiens, quorum in semetipsa signa quædam et formas, cum peccaret, expresserat, et singulorum quæ vel fœde ac turpiter gesserat, vel etiam impie commiserat, historiam quamdam scelerum suorum ante oculos suos videbit expositam; tunc et ipsa conscientia propriis stimulis agitatur atque compungitur, et sui ipsa efficitur accusatrix et testis. Quod ita sensisse puto etiam Paulum Apostolum cum dicit : « Inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die qua judicabit Deus occulta hominum, secundum Evangelium meum per Jesum Christum [3]. » Ex quo intelligitur quod

[1] Isai. L, 11. — [2] 1 Cor. III, 12. — [3] Rom. II, 15, 16.

circa ipsam animæ substantiam tormenta quædam ex ipsis peccatorum noxiis affectibus generantur.

V. Et ne satis tibi hujus rei intellectus difficilis appareat, considerari possibile est ex his passionum vitiis quæ animabus accidere solent, id est, cum vel flammis amoris exuritur anima, vel zeli vel livoris ignibus maceratur, aut cum ira agitatur, vel cum insaniæ vel tristitiæ immensitate consumitur, quomodo horum malorum nimietates aliquanti intolerabiliter ferentes, mortem subire, quam hujuscemodi cruciatus perpeti, tolerabilius habuere. Requires sane si his qui vitiorum malis istis quæ supra diximus irretiti sunt, nec emendationis aliquid in hac vita adhuc positi comparare sibimet potuerunt, et ita ex hoc mundo abcesserunt, sufficiat illis ad pœnam quod illis ipsis perdurantibus in se noxiis affectibus cruciantur, id est, vel iræ, vel furoris, vel insaniæ, vel mœroris, quorum utique mortiferum virus nullo in hac vita emendationis medicamento mitigatum est; an his affectibus immutatis generalis pœnæ stimulis vexabuntur. Sed et aliam suppliciorum speciem intelligi arbitror posse; quia sicut quidem sentimus soluta corporis membra atque a suis invicem divulsa compagibus immensi doloris generare cruciatum, ita cum anima extra ordinem atque compagem, vel eam harmoniam qua ad bene agendum et utiliter sentiendum a Deo creata est, fuerit inventa, nec sibimetipsi rationabilium motuum compagine consonare, pœnam cruciatumque putanda sit suimetipsius ferre dissidii, et inconstantiæ suæ, atque inordinationis sentire supplicium. Quæ animæ dissolutio atque divulsio cum adhibiti ignis ratione fuerit explorata, sine dubio ad firmiorem sui compaginem instaurationemque solidatur.

VI. Multa sunt etiam alia quæ nos latent, quæ illi soli cognita sunt qui est medicus animarum nostrarum. Si enim ad corporis sanitatem pro his vitiis quæ per escam potumque

collegimus, necessariam habemus interdum austerioris ac mordacioris medicamenti curam; nonnunquam vero, si id vitii qualitas depoposcerit, rigore ferri et sectionis asperitate indigemus; quod si etiam hæc supergressus fuerit morbi modus, ad ultimum conceptum vitium etiam ignis exurit : quanto magis intelligendum est et hunc medicum nostrum Deum volentem diluere vitia animarum nostrarum, quæ ex peccatorum et scelerum diversitate collegerant, uti hujuscemodi pœnalibus curis, insuper etiam ignis inferre supplicium his qui sanitatem animæ perdiderunt? Cujus rei imagines etiam in Scripturis sanctis referuntur. Denique in Deuteronomio sermo divinus peccatoribus comminatur, quod febribus et frigoribus et aurigine punientur, et oculorum vacillationibus, et mentis alienatione, et paraplexia, et cæcitate, ac debilitate renum cruciandi sint[1]. Si quis igitur ex otio de omni Scriptura congreget omnes languorum commemorationes quæ in comminatione peccatoribus velut corporearum ægritudinum appellationibus memorantur, inveniet quod animarum vel vitia vel supplicia per hoc figuraliter indicentur. Ut autem intelligamus quia ea ratione qua medici adjutoria languentibus adhibent, ut per curas reparent sanitatem, etiam Deus agit circa eos qui lapsi sunt et deciderunt in peccata, indicio est et illud, quod per Hieremiam prophetam jubetur calix furoris Dei propinari omnibus gentibus ut bibant, et insaniant, et evomant[2]. In quo comminatur dicens, quia si quis noluerit bibere, non mundabitur[3]. Ex quo utique intelligitur quod furor vindictæ Dei ad purgationem proficit animarum. Quoniam autem et ea pœna quæ per ignem inferri dicitur, pro adjutorio intelligitur adhiberi, Esaias docet, qui de Israël quidem sic dicit : « Abluet Dominus sordes filiorum vel filia» rum Sion, et sanguinem expurgabit e medio ipsorum

[1] Deut. XXVIII. — [2] Jer. XXV, 15. — [3] Ibid. 28.

» spiritu judicii et spiritu ustionis[1]. » De Chaldeis autem sic dicit : « Habes carbones ignis, sede super eos, hi erunt tibi » in adjutorio[2]. » Et in aliis dicit : « Sanctificabit Dominus » in igne ardenti. » Et in Malachia propheta dicit : « Sedens » Dominus conflabit, et purgabit, et fundet purgatos filios » Juda[3]. »

VII. Sed et illud quod de dispensatoribus non bonis in Evangelio dictum est, qui dividendi dicuntur, et pars eorum cum infidelibus poni[4], tanquam ea pars quæ ipsorum propria non sit aliorsum sit mittenda, sine dubio genus aliquod indicat pœnæ eorum, quorum, ut mihi videtur, separandus ab anima spiritus indicatur. Qui spiritus siquidem divinæ naturæ, id est Spiritus sanctus intelligendus est, sentiemus hoc dictum de dono Spiritus sancti : quod, sive per baptismum, sive per gratiam spiritus cum alicui sermo sapientiæ, vel sermo scientiæ, vel alterius cujusque datus est doni, et non recte administratus, id est aut ad terram defossus est, aut in sudario colligatus, auferetur profecto ab anima donum spiritus, et pars reliqua quæ superest, id est animæ substantia, cum infidelibus ponetur, divisa ac separata ab eo spiritu cum quo adjungens se Domino unus spiritus esse debuerat. Si vero hoc non de Dei spiritu, sed de animæ ipsius natura intelligendum est, pars ejus melior illa dicetur quæ ad imaginem Dei et similitudinem facta est; alia autem pars, ea quæ postmodum per liberi arbitrii lapsum contra naturam primæ conditionis et puritatisas sumpta est, quæ utique pars, utpote amica et chara materiæ, cum infidelium sorte mulctatur. Potest autem et tertio sensu illud intelligi de divisione ista, ut quoniam unicuique fidelium, etiamsi minimus sit in Ecclesia, adesse Angelus dicitur[5] qui etiam semper videre faciem Dei patris a Salvatore per-

[1] Isai. IV, 4. — [2] Id. XLVII, 14. — [3] Malach. III, 3. — [4] Luc. XII, 46. — [5] Matth. XVIII, 10, 11.

hibetur; et hic utique unum erat cum eo cui præerat, si is per inobedientiam efficiatur indignus, auferri ab eo Dei Angelus dicatur, et tunc pars ejus, id est humanæ naturæ pars, avulsa a Dei parte cum infidelibus deputetur, quoniam commonitiones appositi sibi a Deo Angeli non fideliter custodivit.

VIII. Sed et exteriores tenebras, ut ego opinor, non tam aërem aliquem obscurum, et sine ullo lumine intelligendum puto, quam de his qui profundæ ignorantiæ tenebris immersi extra omne intelligentiæ lumen effecti sunt. Videndum quoque est, ne forte etiam illud iste sermo significet, quod sicut sancti corpora sua, in quibus sancte et pure in hujus vitæ habitationibus vixerunt, lucida et gloriosa ex resurrectione suscipient, ita et impii quique qui in hac vita errorum tenebras et noctem ignorantiæ dilexerunt, obscuris et atris post resurrectionem corporibus induantur, ut ea ipsa caligo ignorantiæ quæ in hoc mundo interiores eorum mentes obsederat, in futuro per exterius corporis appareat indumentum. Similiter quoque et de carcere sentiendum est. Sed sufficiant ista in præsenti loco, quæ interim nunc, ut dicendi ordo servaretur, quam paucissimis dicta sunt.

CAPUT XI.

De repromissionibus.

I. Videamus nunc breviter quid et de repromissionibus sentiendum sit. Certum est quia nullum animal omni modo otiosum atque immobile esse potest, sed omni genere moveri et agere semper et velle aliquid gestit: et hanc inesse naturam omnibus animantibus, manifestum puto. Multo magis ergo rationabile animal, id est, hominis naturam necesse est semper aliquid movere vel agere. Et si quidem immemor sui sit, et quid se deceat ignoret, circa usus cor-

porales omnis sua movetur intentio, et per omnes motus suos erga voluptates suas ac libidines corporis occupatur : si vero talis sit qui in commune aliquid curare vel providere studeat, aut reipublicæ consulens, aut magistratibus parens, aut quidquid illud est quod in commune certe prodesse videatur, exercet. Jam vero si quis talis sit ut aliquid melius quam hæc quæ corporea videntur intelligat, et sapientiæ et scientiæ operam habeat, sine dubio erga hujuscemodi studia omnem declinabit industriam, quo possit inquisita veritate rerum causas rationemque cognoscere. Sicut ergo in hac vita alius quidem summum bonum corporis judicat voluptatem, alius vero in commune consulere, alius studiis et intelligentiæ operam dare : ita requiramus in illa vita quæ vera est, quæ abscondita esse dicitur cum Christo in Deo [1], id est in illa æterna vita, si aliquis talis erit nobis vivendi ordo vel status.

II. Quidam ergo laborem quodammodo intelligentiæ recusantes, et superficiem quamdam legis litteræ consectantes, et magis delectationi suæ quodammodo ac libidini indulgentes, solius litteræ discipuli, arbitrantur repromissiones futuras in voluptate et luxuria corporis expectandas : et propterea præcipue carnes iterum desiderant post resurrectionem tales quibus manducandi, et bibendi, et omnia quæ carnis et sanguinis sunt agendi nunquam desit facultas, Apostoli Pauli de resurrectione spiritualis corporis sententiam non sequentes [2]. Quibus consequenter addunt et nuptiarum conventiones, et filiorum procreationes etiam post resurrectionem futuras, fingentes sibimetipsis Jerusalem terrenam urbem reædificandam lapidibus pretiosis in fundamenta ejus jaciendis, et de lapide jaspide muros ejus erigendos, et propugnacula ejus ex lapide crystallo ; peribolum quoque habituram ex lapidibus electis et variis, id est jaspide et

[1] Coloss. III, 3. — [2] I Cor. XV, 44.

sapphiro et chalcedonio et smaragdo et sardio et onychino et chrysolitho et chrysopasso et hyacintho et amethysto. Quinetiam ministros deliciarum suarum dandos sibi alienigenas putant, quos vel aratores habeant, vel structores parietum, a quibus diruta ipsorum et collapsa civitas extruatur : et arbitrantur quod facultates gentium accipiant ad edendum, et in divitiis eorum dominentur, ut etiam cameli Madian et Cedar veniant, et afferant eis aurum, et thus, et lapides pretiosos. Et hæc conantur auctoritate prophetica confirmare ex his quæ de Jerusalem repromissionibus scripta sunt : ubi etiam dicitur quia qui serviunt Domino manducabunt et bibent, peccatores autem esurient et sitient; et quod lætitiam agent justi, impios vero mœror possidebit. Et de novo quoque Testamento vocem proferunt Salvatoris, qua discipulis promittit de vini lætitia dicens : « Quia non bibam ex hoc jam usquequo bibam illud vobiscum novum » in regno Patris mei[1]. » Addunt quoque et illud, quod Salvator beatos dicit eos qui nunc esuriunt et sitiunt, pollicens eis quia saturabuntur[2] : et multa alia ex Scripturis exempla proferunt, quorum vim figuraliter intelligi debere non sentiunt. Tum vero secundum formam quæ in hac vita est, et secundum mundi hujus dispositiones dignitatum, vel ordinum, vel eminentias potestatum, reges se fore et principes arbitrantur, sicut sunt isti terreni; propter illud videlicet quod in Evangelio dictum est : « Eris potestatem habens super quinque civitates[3]. » Et, ut breviter dicam, secundum vitæ hujus conversationem per omnia similia volunt esse omnia quæ de repromissionibus expectantur, id est ut iterum sit hoc quod est. Hoc ita sentiunt qui Christo quidem credentes, Judaïco autem quodam sensu Scripturas divinas intelligentes, nihil ex his dignum divinis pollicitationibus præsumpserunt.

[1] Matth. xxvi, 29. — [2] Id. v, 6. — [3] Luc. xix, 17.

III. Hi vero qui secundum Apostolorum sensum theoriam Scripturarum recipiunt, sperant manducaturos quidem esse sanctos, sed Panem vitæ qui veritatis et sapientiæ cibis nutriat animam, et illuminet mentem, et potet eam divinæ sapientiæ poculis; sicut dicit Scriptura divina : « Quia Sapientia præparavit mensam suam, jugulavit victimas suas, » miscuit in cratere vinum suum, et summa voce clamat : » Divertite ad me, manducate panes quos paravi vobis, et » bibite vinum quod miscui vobis[1]. » Quibus Sapientiæ escis nutrita mens ad integrum et perfectum, sicut ex initio factus est homo, ad imaginem et similitudinem Dei reparetur : ut etiamsi quis ex hac vita minus eruditus abierit, probabilia tamen opera detulerit, instrui poterit in illa Jerusalem sanctorum civitate, id est, edoceri et informari, et effici lapis vivus, lapis pretiosus et electus, pro eo quod fortiter et constanter pertulerit agones vitæ, et certamina pietatis : ibique hoc quod jam hic prædictum est, verius manifestiusque cognoscet, « quod non in pane solo vivit homo, sed in » omni verbo quod procedit de ore Dei[2]. » Sed et principes et rectores intelligendi sunt hi qui inferiores et regunt et erudiunt et edocent atque instituunt ad divina.

IV. Verum si minus videntur hæc sperantibus ea dignum mentibus incutere desiderium, paululum repetentes, quanquam naturalis sit insita animæ rei ipsius cupiditas, inquiramus, ut ita demum velut species ipsas panis vitæ et qualitatem vini ejus ac proprietatem principatuum, per theoriæ consequentiam describamus. Igitur sicut in artibus his quæ manu adimpleri solent, ratio quidem quid, vel qualiter, vel ad quos usus fiat, versatur in sensu, efficacia vero operis manuum ministerio explicatur : ita in operibus Dei quæ ab ipso facta sunt, sentiendum est, quod eorum quæ videmus ab eo facta, ratio et intelligentia manet in occulto.

[1] Prov. IX, 1, 2, 3, 4, 5. — [2] Deut. VIII, 3.

Et sicut ea quæ ab artifice facta sunt, cum oculus noster viderit, si quid præcipue fabre factum prospexerit, continuo qualiter, vel quomodo, vel ad quos usus factum sit, ardet animus sciscitari : multo amplius et super omnem comparationem, eorum quæ a Deo facta pervidemus, ineffabili desiderio ardet animus agnoscere rationem. Quod desiderium, quem amorem sine dubio a nobis insitum credimus : et sicut oculus naturaliter lucem requirit et visum, et corpus nostrum escas et potum desiderat per naturam ; ita mens nostra sciendæ veritatis Dei et rerum causas noscendi proprium ac naturale desiderium gerit. Accepimus autem a Deo istud desiderium, non ad hoc ut nec debeat unquam nec possit expleri : alioquin a conditore Deo menti nostræ frustra videbitur amor veritatis insertus, si nunquam desiderii compos efficitur. Unde et in hac vita qui summo labore piis studiis ac religiosis operam dederint, quanquam parva quadam ex multis et immensis divinæ scientiæ capiant thesauris, tamen hoc ipsum quod animos suos mentemque erga hæc occupant, atque in hac semetipsos cupiditate præveniunt, multum utilitatis accipiunt ex hoc ipso quod animos suos ad inquirendæ veritatis studium amoremque convertunt, et paratiores eos faciunt ad eruditionis futuræ capacitatem : sicut cum aliquis velit imaginem pingere, si ante futuræ formæ lineamenta tenuis styli adumbratio designet, et superponendis vultibus capaces præparet notas, sine dubio per adumbrationem imposita præformatio ad suscipiendos veros illós colores jam paratior invenitur ; sic modo adumbratio ipsa ac deformatio stylo Domini nostri Jesu Christi in cordis nostri tabulis perscribatur. Et idcirco fortasse dicitur, « quia omni habenti dabitur » et adjicietur [1]. » Unde constat habentibus deformationem quamdam in hac vita veritatis et scientiæ, addendam

[1] Luc. XIX, 26.

etiam esse pulchritudinem perfectæ imaginis in futuro.

V. Tale, opinor, indicabat desiderium suum ille qui dicebat : « Coarctor autem ex duobus, desiderium habens dissolvi et cum Christo esse, multo enim melius [1] ; » sciens quod tunc cum regressus esset ad Christum, omnium quæ geruntur in terris manifestius agnosceret rationes, vel de homine vel de anima hominis, vel de mente, vel ex quibuscumque illis qui sit spiritus qui inoperetur, qui sit quoque vitalis spiritus, vel quæ sit gratia quæ datur fidelibus Spiritus sancti. Tunc quoque intelliget qui sibi videatur Israël, vel quæ diversitas gentium, quid etiam sibi velint Israël duodecim tribus, et quid singuli populi per singulas tribus. Tunc intelliget etiam de sacerdotibus et levitis, et de diversis sacerdotalibus ordinibus rationem, et cujus forma erat in Moyse, et nihilominus quæ sit veritas apud Deum jubilæorum, et septimanas annorum : sed et festorum dierum et feriarum rationes videbit : et omnium sacrificiorum et purificationum intuebitur causas : quæ sit quoque ratio lepræ purgationis, et quæ lepræ diversæ, et quæ purgatio sit eorum qui seminis profluvium patiuntur, advertet : et agnoscet quoque quæ et quantæ qualesque virtutes sint bonæ, quæque nihilominus contrariæ, et qui vel illis affectus sit hominibus, vel istis contentiosa æmulatio. Intuebitur quoque quæ sit ratio animarum, quæve diversitas animalium, vel eorum quæ in aquis vivunt, vel avium, vel ferarum, quidve sit quod in tam multas species singula genera deducuntur, qui Creatoris prospectus, vel quis per hæc singula sapientiæ ejus tegitur sensus. Sed et agnoscet qua ratione radicibus quibusdam vel herbis associantur quædam virtutes, et aliis e contrario herbis vel radicibus depelluntur ; quæ ratio apostatarum Angelorum, quæve causa quod iis qui eos non tota fide contempserint, vel adu-

[1] Philip. I, 25.

lari in aliquibus possunt, vel erroris causa ac deceptionis extitere. Sed et de singulis divinæ Providentiæ judicium discet, de his quæ accidunt hominibus, quod non fortuito vel casu accidunt, sed ratione quadam tam examinata, tam ardua, ut eam non solum sanctorum, sed fortassis omnium hominum, ne numerus quidem prætereat capillorum, cujus Providentiæ ratio perducatur usque ad duos passeres qui denario distrahuntur, sive spiritualiter, sive etiam secundum litteram passeribus intellectis. Nunc enim adhuc interim quæritur, tunc autem ibi jam manifeste videbitur. Ex quibus omnibus putandum est, quod interim non parum temporis transeat usquequo eorum tantummodo quæ super terram sunt ratio post vitæ abscessum dignis et bene-meritis ostendatur, ut per eorum omnium agnitionem et plenæ scientiæ gratiam, lætitia inenarrabili perfruantur. Tum deinde si aër iste qui inter cœlum et terram est, non est vacuus ab animantibus, et animantibus rationabilibus, sicut et Apostolus dixit : « In quibus aliquando ambulastis secun- » dum sæculum mundi hujus, secundum principem potes- » tatis aëris hujus spiritus qui nunc operatur in filiis diffi- » dentiæ[1]. » Et iterum ait : « Rapiemur in nubibus obviam » Christo in aëra, et ita semper cum Domino erimus[2]. »

VI. Putandum est igitur quod tamdiu sancti ibi permaneant, usquequo utriusque modi rationem dispensationis eorum quæ in aëre geruntur agnoscant (7). Quod autem dixi utriusque modi, hoc est : verbi gratia, cum in terris essemus, vidimus vel animalia, vel arbores, et differentias eorum prospeximus, sed et diversitatem quamplurimam inter homines; verum videntes hæc, rationem eorum non intelleximus, sed hoc nobis tantum ex ipsa quam vidimus diversitate suggestum est, ut inquiramus et perscrutemur

[1] Ephes. II, 2, 3. — [2] I Thess. IV, 16.

qua ratione ista omnia vel diversa fuerint creata, vel varie dispensentur; et concepto in terris hujuscemodi agnitionis vel studio vel amore, dabitur nobis post exitum etiam cognitio ejus et intelligentia : si tamen res procedat ex voto. Cum ergo comprehenderimus integre ejus rationem, tunc utroque modo comprehendemus ea quæ vidimus super terram. Tale ergo aliquid etiam de aërea sede dicendum est. Puto enim quod sancti quique discedentes de hac vita permanebunt in loco aliquo in terra posito, quem paradisum dicit Scriptura divina, velut in quodam eruditionis loco, et, ut ita dixerim, auditorio vel schola animarum in quo de omnibus his quæ in terris viderant doceantur, indicia quoque quædam accipiant etiam de consequentibus et futuris, sicut in hac quoque vita positi indicia quædam futurorum, licet per speculum et ænigmata, tamen ex aliqua parte conceperant, quæ manifestius et lucidius sanctis in suis et locis et temporibus revelantur. Si quis sane mundus corde, et purior mente, et exercitatior sensu fuerit, velocius proficiens, cito ad aëris locum ascendet, et ad cœlorum regna perveniet per locorum singulorum, ut ita dixerim, mansiones; quas Græci quidem sphæras, id est globos appellaverunt, Scriptura vero divina cœlos nominat : in quibus singulis primo quidem perspiciet ea quæ ibi geruntur, secundo vero etiam rationem quare gerantur agnoscet : et ita per ordinem digredietur singula, sequens eum qui transgressus est cœlos Jesum Filium Dei dicentem : « Volo ut ubi sum ego, et isti sint mecum[1]. » Sed et de his locorum diversitatibus indicat cum dicit : « Multæ mansiones sunt apud Patrem meum[2]. » Ipse tamen ubique est, et universa percurrit. Nec ultra intelligamus eum in ea exiguitate in qua nobis propter nos effec-

[1] Joan. XVII, 24. — [2] Id. XIV, 2.

tus est : id est, non illa circumscriptione quam in nostro corpore in terris positus inter homines habuit, quo velut in uno aliquo circumseptus loco putetur.

VII. Cum ergo, verbi gratia, ad cœlestia loca pervenerint sancti, tunc jam rationem astrorum per singula pervidebunt, et sive animantia sunt, sive quidquid illud est, comprehendent. Sed et alias rationes operum Dei quas eis ipse revelabit intelligent. Jam enim tanquam filiis rerum causas, et virtutem suæ conditionis ostendet; et docebit eos quare illa stella in illo loco cœli posita est, et quare ab alia tanto dirimente spatio separatur : verbi gratia, si propinquior fuisset, quid ex hoc esset futurum; si vero longius, quid accideret; aut si major fuisset illa stella quam illa, quomodo similis non servaretur universitas, sed in aliam quamdam formam cuncta mutarentur. Sic ergo decursis omnibus quæ in astrorum ratione et in his conversionibus quæ in cœlo sunt continentur, venient etiam ad ea quæ non videntur, vel ad ea quorum sola nomina nunc audivimus, et ad invisibilia : quæ multa quidem esse Paulus Apostolus docuit[1], quæ autem sint, vel quam habeant differentiam, ne exiguo quidem aliquo intellectu conjicere possumus. Et ita crescens per singula rationabilis natura, non sicut in carne vel corpore et anima in hac vita crescebat, sed mente ac sensu aucta, ad perfectam scientiam mens jam perfecta perducitur, nequaquam jam ultra istis carnalibus sensibus impedita, sed intellectualibus incrementis aucta, semper ad purum, et, ut ita dixerim, facie ad faciem rerum causas inspiciens, potitur perfectione primo illa qua in id ascendit, secundo qua permanet, cibos quibus vescatur habens theoremata et intellectus verum rationesque causarum. Sicut enim in hac vita corpora nostra primo in hoc ipsum quod sumus corporaliter crescunt, in prima ætate ciborum suf-

[1] Ephes. I, 20, 21.

ficientia nobis incrementum præstante; postea vero quam crescendi ad mensuram sui fuerit expleta proceritas, utimur cibis jam non ut crescamus, sed ut vivamus et conservemur in vita per escas : ita arbitror et mentem etiam cum venerit ad perfectum, vesci tamen et uti propriis et competentibus cibis in ea mensura cui neque deesse aliquid debeat, neque abundare. In omnibus autem cibus hic intelligendus est theoria et intellectus Dei, habens mensuras proprias et competentes huic naturæ quæ facta est et creata : quas mensuras singulos quosque incipientium videre Deum, id est intelligere per puritatem cordis, competit observare.

LIBER TERTIUS.

(VERSIO BENEDICTINORUM.)

CAPUT I.

De libero arbitrio : item dictorum Scripturæ quæ id tollere videntur solutio et interpretatio.

I. Quoniam de justo Dei judicio sermonem continet ecclesiastica prædicatio, qui quidem si verus creditur, ad vitam honestam et ad fugiendum omnibus modis peccatum auditores provocat, utpote qui in nobis sita esse fateantur quæ laude et vituperio digna sunt, age et de libero arbitrio, necessaria inprimis quæstione, pauca seorsum disputemus. Atque ut intelligamus quid sit libertas arbitrii, ipsius notio explicanda est, ut, hac accurate declarata, quæstio constituatur.

II. Eorum quæ moventur alia in se causam motus habent; alia extrinsecus tantum moventur. Extrinsecus itaque solum moventur quæ feruntur, ut ligna et lapides et omnis materia quæ solo habitu continetur. Jam vero prætermittatur id quod dici solet, motum esse fluxum corporum : quod ad rem præsentem minime facit. In seipsis autem causam motus habent animalia et plantæ, ea demum omnia quæ natura et anima constant, in quibus etiam metalla a nonnullis numerantur. Ignis præterea per se ipse movetur, fortassis et fontes. Eorum autem quæ in se motus causam habent, alia ex se, alia a se moveri dicunt : ex se quidem inanima; a se ipsis vero

animata. Nam a se moventur animata, phantasia ipsis insita impetum provocante : et rursus quibusdam animalibus insunt phantasiæ impetum provocantes; facultas quippe imaginum artifex illum certo quodam et definito provocat ordine : sic araneæ inest texendi phantasia quam texendi appetitus consequitur, imaginum artifice natura ad id ordinate impellente, præter quam nihil aliud esse creditur in animante, ne in ape quidem ad fingendos favos.

III. At vero animal rationis compos, præter naturam imaginantem, rationem habet quæ imagines dijudicat, alias quidem rejiciens, alias vero ita suscipiens ut animal eis ducatur. Unde cum in rationis natura quædam sint ad honestum et turpe contemplandum adjumenta quorum ope utroque perspecto honestum eligimus, turpe devitamus: laude certe digni sumus dum nos honestati dedimus; vituperio, dum in contrarium dilabimur. Neque ignorandum est naturæ quæ in omnia distributa est, majorem quodammodo in animalibus vim esse sive ad majora sive ad minora peragenda, adeo ut ad vim rationis prope, ut ita dicam, accedat canum in investigandis feris sagacitas, et bellatorum equorum dexteritas. Ut igitur quidpiam extrinsecus incidat, quod cogitationem nobis hanc vel illam commoveat, non est in nostra, ut fatentur omnes, potestate : hoc autem vel illo modo ea utendum judicare, unius est nostræ rationis opus quæ cum extrinsecus incitamenta incidunt, vel nos ad impetus recti et honesti provocat, vel in contrarium avertit.

IV. Quod si quis ejusmodi esse ait quod extrinsecus movet, ut ei impulsioni nemo contra obsistere possit, is in suos affectus et motus intendat, et videat an non consensio et præcipuæ animi partis inclinatio in hanc rem his probabilibus ducta argumentis propendeat. Non enim, verbi gratia, ei qui temperate vivere et continere se a coïtu decrevit, conspecta mulier atque ad aliquid contra propositum agen-

dum invitans, perfecta causa est cur a proposito deflectat : omnino enim delectatus titillatione et illecebra voluptatis, cum noluerit ipsi resistere atque institutum firmare, in intemperantiam incidit. Contra alteri qui pluribus disciplinis est instructus, in eisque se exercuit, eædem quidem titillationes et illecebræ contingunt; at ratio, quippe quæ vehementius est roborata, et in meditatione educata atque in virtutis studio doctrinis confirmata, aut proxime ad eam perducta firmitatem, illecebras excutit et libidinem dissolvit.

V. Quæ cum ita nobis eveniant, extrinsecus eorum causam derivare, nosque culpa liberare, ac lignis et lapidibus ab externo movente pertractis similes prædicare, nec rectum est nec veritati consentaneum, sed ab eo solum dici potest qui liberi arbitrii notionem adulterare cupiat. Nam si ipsum interrogemus quid sit libertas arbitrii, respondebit in eo sitam si, cum quidpiam mihi propono, nihil extrinsecus occurrat quod ad contrarium provocet. Rursus imbecillam corporis constitutionem accusare, prorsus absurdum est : nam disciplina quos intemperantes et agrestissimos apprehenderit, eos, si monita ejus sequantur, ita convertit et mutat in melius ut sæpe qui incontinentissimi erant meliores fiant iis qui natura prius non videbantur esse hujus modi, et qui agrestissimi erant ad tantam mansuetudinem perveniant, ut qui nunquam agrestem vitam egerint, præ illo qui ad mansuetudinem est immutatus, agrestes esse videantur. Contra alios cernimus compositissimos et honestissimos, a composita et honesta vita ad deteriorem consuetudinem ita deflectere, ut in intemperantiam incidant media jam ætate, postquam juventutis instabilitas, ut fert natura, præteriit. Ex his igitur liquet extrinsecus incidentia non esse in nostra potestate; hoc autem vel contrario modo his uti, ratione duce et discernente ac dijudicante quo-

modo externis uti oporteat, in nostra situm esse potestate.

VI. Nostrum porro opus esse recte vivere, idque a nobis non quasi suum, neque ab alio quolibet datum, neque, ut quidam putant, a fato, sed ut nostrum opus, Deum postulare, testabitur Michæas propheta dicens : « Si tibi, homo, » indicatum est quid est bonum, aut quid Dominus a te postu- » lat? un non facere judicium et diligere misericordiam[1] ? » Et Moyses : « Posui ante conspectum tuum viam vitæ et viam » mortis, ut eligas bonum et incedas in eo[2]. » Et Isaias : « Si » volueritis et audieritis me, bona terræ comedetis ; sin au- » tem nolueritis, et non audieritis me, gladius vos devorabit : » os enim Domini hæc locutum est[3]. » Et in Psalmis : « Si po- » pulus meus audisset me ; Israël si in viis meis ambulasset, » ad nihilum utique inimicos ejus humiliassem, et in affli- » gentes eos misissem manum meam[4]. » Quibus ostendit in populi fuisse potestate audire et incedere in viis Dei. Sed et Salvator dicens : « Ego autem dico vobis non resistere malo[5]. » *Et :* Quicumque iratus fuerit fratri suo, reus erit judicio[6]. » *Et :* Quicumque viderit mulierem ad concupiscendum eam, » jam mœchatus est eam in corde suo[7]. » Et cum dat cætera quæque mandata, ita dat, quasi nobis ea servare sit integrum, ut jure rei judicio futuri simus si ea perfringamus : unde et « Omnis, *inquit,* qui audit hæc verba mea, et facit » ea, similis est viro prudenti qui ædificavit domum suam » super petram, *etc.* Qui autem audit hæc et non facit, simi- » lis est viro stulto, qui ædificavit domum suam super are- » nam[8] ; » et reliqua. Et cum dicit his qui a dextris ejus sunt : « Venite, benedicti Patris mei, *etc.* esurivi enim et dedistis » mihi manducare ; sitivi et dedistis mihi bibere[9], » evidenter ostendit se hæc illis promittere qui laude digna ex se fece-

[1] Mich. vi, 8. — [2] Deut. xxx, 15. — [3] Isai. i, 19, 20. — [4] Psal. lxxx, 15. — [5] Matth. v, 39. — [6] Ibid. 22. — [7] Ibid. 28. — [8] Idem. vii, 24 et seq. — [9] Id. xxv, 34, 35.

rint. Aliis e contrario tanquam ex se vituperio dignis, ait : « Discedite, maledicti, in ignem æternum[1]. » Sed videamus quomodo Paulus nos quasi juris nostri et arbitrii, nobisque ipsi causa vel interitus vel salutis simus, alloquatur : « An » divitias bonitatis ejus, *inquit*, et patientiæ, et longanimi- » tatis contemnis, ignorans quoniam benignitas Dei ad pœ- » nitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam et » impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ et revela- » tionis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum » opera ejus : iis quidem qui secundum patientiam boni » operis, gloriam et honorem et incorruptionem quærunt, » vitam æternam : iis autem qui sunt ex contentione et qui » non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira et » indignatio, tribulatio et angustia in omnem animam ho- » minis operantis malum, Judæi primum et Græci : gloria » autem et honor et pax omni operanti bonum, Judæo pri- » mum et Græco[2]. » Innumera igitur sunt in Scripturis loca quæ libertatem arbitrii apertissime ostendunt.

VII. Sed quoniam in contrarium, hoc est nobis non esse integrum servare mandata et salvari, vel ea infringere et perire, quædam veteris et novi Testamenti dicta deflectere videntur : age et iis singillatim propositis, eorum solutionem inspiciamus, ut ex eorum quæ proponimus similitudine, selectis omnibus quæ libertatem arbitrii tollere videntur, eorum solutionem qui voluerit perspiciat. Sane quamplurimos movent ea quæ de Pharaone dicuntur de quo sæpius respondens Deus ait : « Ego indurabo cor Pharaonis[3]. » Si enim a Deo induratur, et quia induratur, peccat, non ipse sibi causa peccati est, sic neque sui juris Pharao. Hinc ex simili dicet aliquis non esse liberos qui pereunt, neque per se ipsos perire : et quod in Ezechiele dicitur : « Auferam eorum lapi- » dea corda, et immittam eis carnea ut in præceptis meis ince-

[1] Matth. xxv, 41. — [2] Rom. II, 4 et seq. — [3] Exod. IV, 21.

» dant, et justitias meas custodiant[1], » movere possit aliquem quasi Deus det vel incedere in suis mandatis vel suas justificationes custodire, dum id quod obstat ad custodienda mandata cor lapideum aufert, et melius, nempe carneum inserit. Videamus etiam illud quod in Evangelio Salvator respondit ad eos qui ab ipso quærebant quare ad turbas in parabolis loqueretur : « Ut videntes, *inquit,* non videant, et audientes » audiant et non intelligant, ne forte convertantur et remit- » tatur eis[2]. » Illud insuper a Paulo dictum est : « Non est vo- » lentis neque currentis, sed miserentis Dei[3]. » Et alibi : « Et » velle et perficere ex Deo est[4]. Ergo cujus vult Deus misere- » tur, et quem vult indurat. Dices itaque mihi : Quid adhuc » queritur ; voluntati enim ejus quis resistit ? *Et :* Obedien- » tia ex vocante, non ex nobis est. O homo ! tu quis es qui re- » spondeas Deo ? Numquid dicit figmentum ei qui se finxit : » Quid me fecisti sic ? An non habet potestatem figulus luti » ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud » vero in contumeliam[5] ? » Hæc enim per se multos perturbare possunt, quasi non sui sit arbitrii homo, sed Deus quos voluerit salvet et perdat.

VIII. Incipiamus igitur ab iis quæ de Pharaone dicta sunt tanquam a Deo indurato ne dimitteret populum : cum quo et illud Apostoli una tractabitur : « Ergo cujus vult misere- » tur, et quem vult indurat[6]. » His enim abutuntur hæreticorum nonnulli qui propemodum liberum arbitrium tollunt, cum naturas inducunt perditas quæ salvari non possint, et alias quæ salvantur quæque perire nullo modo possint ; et perditæ naturæ dicunt fuisse Pharaonem, ideoque induratum fuisse a Deo qui spirituales miseratur et terrenos indurat. Videamus ergo quidnam sibi velint. Quæremus enim ab eis an terrenæ naturæ esset Pharao. Si fuisse respon-

[1] Ezech. xi, 19, 20. — [2] Marc. iv, 12. — [3] Rom. ix, 16. — [4] Philip. ii, 13. — [5] Rom. ix, 18 et seq. — [6] Ibid. 18.

deant, dicemus, qui terrenæ naturæ sit, eum plane Deo resistere. Si autem resistit, quid opus est ejus cor indurari, neque id semel, sed sæpius? Nisi quod forte quoniam fieri poterat ut obediret, et omnino tot prodigiis et signis perculsus optemperaturus fuisset, utpote minime terrenus; sed eo amplius resistente egebat Deus ut ad multorum salutem magnitudinem suam ostenderet, ideo cor ejus indurat. Hæc primum dicta sint ad evertendum id quod isti opinantur, naturæ fuisse perditæ Pharaonem : idemque de Apostoli dicto respondendum est ipsis. Quos enim indurat Deus? Perditos qui obedirent tamen, nisi indurarentur; aut certe salvandos, quod non sint naturæ perditæ. Quos vero miseratur? an salvandos? Sed quid opus est secunda miseratione ipsis qui semel per naturam salvandi sunt, et beatitudine potituri? Nisi forte, quia sublata misericordia perire possunt, ideo misericordiam consequuntur ut in perditionem in quam incidere queunt non incurrant, sed sint in eorum qui salvantur regione. Atque hæc adversus illos dicta sint.

IX. Quærendum autem est ab iis qui illud, *induravit*, intelligere sibi videntur, quid dicant a Deo effici, quid provideri, cum cor indurat. Observent enim Dei notionem, re quidem vera justi et boni, aut, si noluerint, et ut hoc eis nunc concedatur, duntaxat justi; et ostendant quomodo bonus et justus, vel justus tantum, justus videatur, illius cor indurans qui, quod induratus sit, perit; et quomodo justus causa sit interitus et contumaciæ iis quos, quia indurati sunt et ipsi restiterunt, punit. Quid vero illi succenset dicens : « Tu autem non vis dimittere populum » meum : ecce percutiam omnia primogenita in Ægypto, » etiam primogenitum tuum [1]; » et quæcumque alia in Scripturis Deo tribuuntur Pharaonem per Moysen allo-

[1] Exod. IX, 17. Item XII, 12, et XI, 5.

quenti? Necesse enim est ut qui veras esse Scripturas, et Deum justum credit, si bona sit fide, sollicite demonstret quomodo nihil obstent ejusmodi dicta quominus aperte justus intelligatur. Si quis enim ex professo enixe ac contente palamque malum esse mundi Opificem statueret, alia cum ipso ratione agendum foret.

X. Sed cum dicant isti eum se justum credere, nos vero bonum eum simul et justum confiteamur, videamus quomodo bonus et justus induret cor Pharaonis. Vide igitur an exemplo quopiam quo in epistola ad Hebræos usus est Apostolus, possimus ostendere quomodo una eademque opera Deus hujus quidem misereatur, illum vero induret; non quod quempiam sibi indurandum proponat, sed quod cum bono ejus proposito abutitur inhærentis ipsis vitii improbitas, consequatur induratio, sicque induratum dicatur indurare : « Terra enim, *inquit,* sæpe venientem » super se bibens imbrem, et generans herbam opportunam » illis, a quibus colitur, accipit benedictionem a Deo; pro» ferens autem spinas ac tribulos, reproba est et maledicto » proxima, cujus consummatio in combustionem[1]. » Unum igitur est in imbre demittendo opus : ex eo tamen uno, tellus culta fruges, neglecta et inculta spinas profert. Durum sane videatur si qui imbrem largitur dicat : Ego fruges et spinas in terra feci : sed etsi durum, nihilominus verum est. Si enim imber defuisset, neque fruges neque spinæ provenissent; hoc vero tempestive et moderate defluente, et fruges et spinæ exortæ sunt. Terra igitur quæ, sæpe venientem super se bibens imbrem, spinas ac tribulos profert, reproba est et maledicto proxima : ergo imbris quoque beneficium etiam in deteriorem terram decidit, sed ejus solum neglectum et incultum spinas et tribulos peperit. Ad eum igitur modum quæ fecit Deus prodigia, ceu imber quidam sunt;

[1] Heb. vi, 7, 8.

diversæ vero voluntates, ceu terra culta vel inculta quæ, utpote terra, unius naturæ est.

XI. Quemadmodum autem si sol vocem emittens diceret : Ego liquefacio et exsicco, licet hæc contraria sint, nihil tamen pro re subjecta falsi diceret, cum uno eodemque calore cera liquefiat, lutum exsiccetur : ita unum idemque opus Dei per Moysen arguebat duritiem Pharaonis propter malitiam ipsius ; Ægyptiorum vero qui Hebræis admiscebantur, obedientiam declarabat. Quodque statim scriptum est, paulum emollitum esse cor Pharaonis dicentis : « Ne » longe excedatis, tridui enim viam ibitis; sed conjuges ves» tras relinquite, » itemque cætera quæ paululum cedens prodigiis dicebat, satis declarant signa illa in eum aliquid virium habuisse, sed non plenam efficaciam. Neque hæc sic evenissent si, quod multi cogitant, istud, *indurabo cor Pharaonis*, Deus ipse effecisset. Sed et hæc non absurde ex communi loquendi usu emolliri possunt. Frequenter boni et benigni domini servis iis qui propter benignitatem et patientiam dominorum suorum perditis fiunt moribus, ingerere solent : Ego te improbum feci, ego tot scelerum tibi causa fui : sermonis enim indoles et vis advertenda est, et citra calumniam quod dicitur genuino sensu accipiendum. Quare Paulus, qui hæc accurate perscrutatus fuerat, peccantem sic alloquitur : « An divitias bonitatis ejus et » patientiæ et longanimitatis contemnis, ignorans quoniam » benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum au» tem duritiam tuam et impœnitens cor, thesaurizas tibi » ipsi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei [1]. » Nam quæ dicit ad peccantem Apostolus, dicantur ad Pharaonem, et plane congruenter intelligentur ipsi competere propter duritiam et impœnitens cor thesaurizanti sibi ipsi

[1] Rom. II, 4, 5.

iram. Nec enim ejus durities ita coargui et declarari potuisset, nisi signa tot ac tanta extitissent.

XII. Sed quoniam expositiones ejusmodi creditu difficiles et contortæ videntur, videamus ex prophetico sermone quid dicant ii qui Dei benignitatem experti sunt nec honeste vixerunt, sed postea peccarunt : « Cur errare nos fe» cisti, Domine, a via tua? cur indurasti cor nostrum, ut » non timeremus nomen tuum? Convertere propter servos » tuos, propter tribus hæreditatis tuæ, ut particulam ca» piamus hæreditatis montis tui sancti[1]. » Et in Jeremia : » Decepisti me, Domine, et deceptus sum; obtinuisti et » prævaluisti[2]. » Illud enim : « Cur indurasti cor nostrum, » ut non timeremus nomen tuum? » quod ab iis dicitur qui misericordiam implorant, perinde est ac si dicant : Cur in tantum pepercisti nobis nec visitasti nos in peccatis, sed reliquisti, donec ad summum delicta nostra pervenissent? Relinquit autem impune plerosque, ut singulorum mores ex libera voluntate exquirantur, et meliores ex illo examine manifesti fiant; reliqui vero qui Deo non latent (omnia quippe novit antequam fiant), sed rationabili creaturæ sibique ipsis, postea viam salutis inveniant : qui beneficium non agnovissent, nisi seipsos condemnassent; quod quidem unicuique confert, ut conditionem suam et Dei gratiam sentiat. Qui vero propriam imbecillitatem et Dei gratiam non sentit, etsi adjuvetur, nisi suarum virium experimentum ceperit, et seipsum condemnarit, suum esse facinus existimabit quod ei divino munere concessum est. Quæ opinio animi elationem generat et causa fit ruinæ : quod et diabolo accidisse putamus, qui excellentiam illam quam habebat tunc cum erat immaculatus, sibi arrogabat. « Omnis » *enim* qui se exaltat, humiliabitur; et qui se humiliat, exal-

[1] Isai. LXIII, 7, 18. — [2] Jer. XX, 7. — [3] Heb. XII, 6.

» tabitur[1]. » Ob eamque causam intellige sapientibus et prudentibus abscondita esse divina mysteria, « ut *quemadmodum ait Apostolus*, non glorietur omnis caro in conspectu » Dei[2]; » et revelata esse parvulis qui post infantiam ad meliora pervenere, et se non ex se tantum quantum ex ineffabili Dei beneficio, eo felicitatis pervenisse meminerunt.

XIII. Divino igitur judicio reservatur is qui derelinquitur, et nonnullos peccatores patienter fert Deus, nec sine causa, sed quod cum immortalis sit anima et per infinitum tempus duratura, ipsis expediat ut non cito ad salutem adjuventur, sed ad eam tardius, postquam plurima mala fuerint experti, adducantur. Quemadmodum enim medici cum celerius curare possint, si abditum in corpore venenum suspicentur, contrarium curationi faciunt, idque, quia certius curare volunt; putant enim præstare ut diutius in tumore vulnerum et labore æger hæreat quo firmiorem sanitatem recipiat, quam ut celerius convalescere videatur, postea vero in morbum recidat et temporaria sit celerior illa curatio : hoc modo et Deus, qui novit occulta cordis et futura prævidet, per patientiam forte permittit fieri quædam, et per ea quæ extrinsecus incidunt occultum malum extrahit, ut expurget eum qui per negligentiam semina in se peccati receperit, utque is, cum hæc ad superficiem venerint, et ea evomuerit, licet gravissimis in malis fuerit, postea adhibitis consuetis post peccati morbum remediis in meliorem statum restitui possit. Deus enim animas nostras non ad quinquaginta puta hujus vitæ annos, sed ad sempiternum ævum dispensat; incorruptibilem quippe fecit naturam intelligentem sibique cognatam, nec a curatione, quemadmodum in hac vita, rationis compos anima excluditur.

XIV. Age vero utamur etiam hac Evangelica similitu-

[1] Luc. xviii, 14. — [2] 1 Cor. 1, 29.

dine : est quædam petra cujus superficies exigua admodum terra tegitur, in quam si ceciderint semina, cito exoriuntur, sed ubi exorta sunt, quia radicem non habent, exorto sole aduruntur et exarescunt[1]. Hæc porro petra humana est anima, negligentia indurata et propter malitiam in lapidem conversa : nulli enim creavit Deus cor lapideum, sed tale improbitas facit. Quemadmodum igitur si quis videns projecta in terram petrosam semina concipi et florere, agricolam reprehenderet quod non citius in terram petrosam semina jecerit, et responderet agricola serius se in terra hac sementem facturum, ubi quæ sementem continere possint in eam contulerit, cum melior tutiorque ex hujusmodi terra serius sata proveniat seges quam ex ea quæ celerius et in summa tantum superficie concipit, credet agricolæ ut qui et vere dixerit et perite scienterque fecerit : ita magnus totius naturæ Agricola beneficentiam suam quæ citius impertita videretur, in aliud tempus differt, ne tantum in superficie sit. Sed objiciet fortasse quispiam : Cur ergo pars seminum cadit in eam quæ in superficie tantum habet terram, et quæ ceu petra est, animam ? Ad id respondendum est, huic quæ præcipitantius in bonum ferebatur nec ratione ad illud pergebat, præstabilius fuisse id quod cupiebat consequi, ut se ex eo ipso cognoscens et damnans, culturam quæ a natura est patienter ferret sibi deinceps post longum tempus adhiberi : innumerabiles enim nobis, ut ita dicam, sunt animæ, innumeri earum mores, motus quamplurimi, consilia item, impetus et appetitus, quorum unus est dispensator optimus Deus, qui et tempora novit et congrua auxilia, et ductus et vias ; universorum Deus et pater qui novit qua via ducat Pharaonem per tot prodigia et submersionem, in qua utique non finita est ipsius erga Pharaonem providentia. Non enim quia submersus est, ideo in-

[1] Matth. XIII, 5.

teriit : « *In manu enim Dei et nos et sermones nostri et » omnis prudentia atque operum scientia*[1]. » Atque hæc pro viribus nostris diximus ut id Scripturæ defendatur : « Induravit Dominus cor Pharaonis[2], » atque illud : « Cujus » vult miseretur, et quem vult indurat[3]. »

XV. Id etiam videamus quod Ezechiel dicit : « Auferam » lapidea corda ipsorum, et immittam carnea, et ut in præ- » ceptis meis ambulent et mandata mea custodiant[4]. » Si enim cum vult Deus lapidea corda tollit, et carnea immittit ut præcepta sua custodiantur et mandata serventur, non est in nobis ut malitiam deponamus : tolli enim lapidea corda, nihil aliud est quam malitiam per quam quis induratur, a quo vult Deus, amoveri : immitti vero cor carneum, ut quis in mandatis Dei ambulet et præcepta ejus custodiat, quid aliud est quam cedere, nec resistere veritati, sed virtutes persequi ? Quod si hæc se facturum Deus pollicetur, nec priusquam tollat ipse corda lapidea ea deponimus, liquet non esse in nobis situm ut malitiam deponamus : si vero nihil efficimus ut insit nobis cor carneum, sed Dei id opus est, neque nostrum opus erit vitam ad virtutis normam exigere, sed plane divinum beneficium. Hæc dicet qui ex nudis Scripturæ verbis libertatem arbitrii tollit ; sed respondebimus hæc sic esse intelligenda : quemadmodum imperitus et indoctus quispiam suorum sibi malorum conscius, vel ex magistri adhortatione vel aliunde perpulsus, ei se sua sponte tradit a quo se putat ad disciplinam et virtutem manu ductum iri ; cui cum se tradiderit, pollicetur magister imperitiam ab eo se ablaturum, et peritiam ei inditurum ; non quod ad doctrinam assequendam et imperitiam fugiendam nihil conferat is qui se illi curandum commisit, sed quod volenti promittat curationem : ita divinus sermo promittit ab his qui ad se accesserint mali-

[1] Sap. VII, 16. — [2] Exod. X, 20. — [3] Rom. IX, 18. — [4] Ezech. XI, 19.

tiam, quam lapideum cor nominat, se ablaturum, non utique ab his qui noluerint, sed ab iis qui se ægrotorum medico tradiderint; quemadmodum in Evangeliis legimus ægrotos accedentes ad Salvatorem, orare ut sanitatem percipiant, et curari. Et cum cæci, verbi gratia, visum recuperant, est quidem, quatenus precati sunt, eorum opus qui curari se posse crediderunt; quatenus vero eis redditur visus, Salvatoris nostri. Sic itaque pollicetur Dei sermo se scientiam accedentibus ad se inditurum, durum et lapideum cor, hoc est malitiam, auferendo, ut in divinis mandatis ambulent, et divina præcepta custodiant (8).

XVI. Sequebatur illud ex Evangelio ubi Salvator dicit ideo se externis in parabolis loqui, « ut videntes non videant, et audientes non intelligant; ne forte convertantur et remittatur eis [1]. » Quo arrepto subjiciet adversarius : Si plane auditis manifestioribus sermonibus nonnulli ita convertuntur ut peccatorum venia digni fiant, nec tamen ut apertiores sermones audiant in ipsis positum est, sed in docente qui idcirco non ipsos apertius docet, ne forte videant et intelligant; non est in ipsis ut salventur. Quod si ita est, non est nobis liberum ut salvemur aut pereamus. Ac profecto si non esset additum : « Ne forte convertantur et remittatur eis, » probabiliter responderemus noluisse Salvatorem eos qui futuri non erant boni et honesti, reconditiora mysteria intelligere, ob eamque causam ipsis in parabolis locutum fuisse; sed cum adjiciatur : « Ne forte convertantur et remittatur eis, » difficilior est hujus loci defensio. Primum itaque notandus est hic locus adversus hæreticos, qui e veteri Testamento dicta quædam aucupari solent ex quibus argui videatur, ut ipsi dicere audent, crudele quoddam in Creatore vindicandi puniendique consilium, sive quo alio nomine id

[1] Marc. IV, 12.

designare malunt ut in Creatore nullam esse bonitatem ostendant : sed non eadem ratione neque candide in lectione novi Testamenti versantur, sed iis quæ in veteri reprehendenda putant, similia prætermittunt. Nam aperto Salvator in Evangelio, sicut ipsi dicunt, prioribus verbis ostenditur propterea non manifeste loqui, ne convertantur homines et conversi peccatorum remissione digni fiant : quod ipsum per se nihilo inferius est iis quæ in veteri Testamento reprehenduntur. Sin autem Evangelii defensionem quærunt, interrogandi sunt an non reprehensione digni sint qui in similibus quæstionibus dissimiliter versantur, et cum in novo Testamento nihil sibi offendiculi inveniant, sed ejus defensionem quærant, in veteri tamen similia reprehendunt, quorum itidem quærenda erat explicatio. Unde illos locorum comparatione eo deducemus ut unius ejusdemque esse Dei utrumque Testamentum credant. Age vero, ad propositam quæstionem pro virili respondeamus.

XVII. Dicebamus supra de Pharaone disputantes celeriorem curationem interdum non iis esse utilem qui curantur, si statim atque in morbum inciderint, eo facile releventur; malum enim ut curatu facile contemnentes, rursus in illud quod non cavent incident. Quamobrem æternus Deus, qui occultorum cognitor est, et omnia novit priusquam fiant, celeriorem horumce curationem differt, atque, ut ita dicam, curat eos dum non curat, quoniam ita ipsis expedit. Cum ergo videret Salvator eos qui foris sunt, et de quibus nunc sermo est, in conversione non fore stabiles si verba ejus manifestius audirent, verisimile est ita cum illis egisse Dominum ut altiora non aperte intelligerent, ne forte celerius conversi, et venia peccatorum accepta sanati, vitiorum vulnera quasi curatu facillima contemnerent, et citius in eadem reciderent. Fortassis etiam præstitutum eis ad eluenda quæ derelicta virtute prius admiserant peccata,

tempus nondum expleverant. Divina quippe illos dereliquerat cura ut, propriis quæ perpetraverant malis satiati, tandem ad firmiorem pœnitentiam vocarentur, nec facile postea in priora reciderent peccata quibus honestatis dignitatem corruperant, et improbitati sese dederant. Qui ergo cum iis qui intus sunt comparati, foris esse dicuntur nec longe ab iis qui intus sunt distant, ii, dum hi qui intus sunt aperte audiunt, obscure audiunt verbum, utpote parabolis involutum : audiunt tamen; alii vero ex iis qui foris sunt, Tyrii appellati, prænoscente licet Salvatore eos olim in sacco et cinere jacentes pœnitentiam acturos fuisse si ad eorum fines accessisset, neque ea audiunt quæ ii qui foris sunt, propterea quod, ut verisimile est, etiam longe infra horumce dignitatem erant, ut alio tempore postquam tolerabilius illis fuerit quam iis qui verbum non receperint, inter quos et Tyriorum meminit, et opportunius audiant et firmius resipiscant. Sed vide an non magis etiam, præter disquirendi studium, pietatem erga Deum et Christum ejus in omnibus servare conemur, cum pro virili parte, ut in tantis et talibus quæstionibus probare contendimus Deum immortali animæ variis modis providere. Si quis igitur de iis qui vituperantur quærat cur videntes prodigia et divinum sermonem audientes, nihilo meliores fiant, cum Tyrii pœnitentiam acturi fuissent si talia apud ipsos dicta et facta fuissent; si quis, inquam, quærat his verbis : Cur eis in perniciem ipsorum prædicavit Salvator ut gravius ipsis peccatum imputetur? Respondebimus Deum, qui novit quomodo affecti sint ii omnes qui providentiam suam criminantur, quasi per eam steterit quominus crederent, quippe quæ non dederit ipsis videre quæ aliis spectanda præbuit, neque sic eos disposuerit ut audirent quæ aliis audiisse profuit, justa eos non uti excusatione ostendere volentem, ea dare quæ providentiæ suæ accusatores petierant, ut iis acceptis

nihilominus summæ impietatis convicti quod nihil inde utilitatis perceperint, deponant ejusmodi audaciam, sicque liberati discant Deum in conferendis beneficiis cunctari nonnunquam et morari, nec ea videnda et audienda præbere quibus et visis et auditis gravior eorum culpa arguatur quos tot ac tanta ad fidem non adduxerint.

XVIII. Illud etiam inspiciamus : « Non volentis, neque » currentis, sed miserentis est Dei[1]. » Sic enim assumunt : Si « neque volentis neque currentis, sed miserentis est Dei, » non ex libero nostro arbitrio pendet nostra salus, sed e natura nobis ab eo qui tales nos condidit præstita, vel ex ejus arbitrio qui, cum vult, miseratur. A quibus hoc quærendum : Velle bona, bonum est an malum ? Tum cursus volentis ad honesta properando consequi finem, laude an vituperio dignus est? Si postremum dixerint, absurde prorsus respondebunt, cum sancti velint et currant, nec quidquam idcirco vituperio dignum faciant. Si dixerint bonum esse velle bona et currere ad bona, quæremus quomodo natura perdita velit bona. Perinde enim est ac si arbor mala fructus bonos ferret, si quidem bonum est velle. Si tertium responderint velle bona et currere ad bona, medium quiddam esse quod neque bonum neque sit malum, reponemus : Si medium quid est velle bona et currere ad bona, ergo et id quod his contrarium est medium erit, id est, velle mala et currere ad mala. At velle mala et currere ad mala medium non est : ergo neque velle bona et currere ad bona medium erit. Hoc modo igitur arbitror defendi posse hunc locum : « Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei. » Salomon in libro Psalmorum (ejus enim est canticum graduum cujus verba proferemus) ait : « Nisi Dominus ædifi» caverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant. Nisi » Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custo-

[1] Rom. IX, 16.

» dit eam[1] : » non quod nos ab ædificando dehortetur, aut doceat ne vigilemus ad ejus quæ in anima nostra est, civitatis custodiam ; sed ostendens quæcumque sine Deo ædificantur, et quæ ejus custodia non sepiuntur, frustra ædificari et incassum custodiri : cum jure ædificationis dominus et custodiæ civitatis princeps ascribendus sit universorum Deus. Quemadmodum igitur si diceremus : Non ædificantis, sed Dei opus est hocce ædificium; et : Non custos, sed universorum Deus hanc civitatem ab hostium injuriis immunem reddidit, nihil erraremus, cum humanis quoque viribus aliquid peractum intelligatur, totum vero opus grati animi significatione perfectori Deo referatur acceptum : ita quoniam non sufficit hominis voluntas ut finem assequatur, nec athletarum cursus ut cœlestis in Christo Jesu vocationis Dei præmium reportent; Deo enim adjuvante hæc perficiuntur; vere dicitur : « Non volentis neque curren» tis, sed miserentis est Dei. » Perinde ac si de agricultura quod scriptum est, diceretur : « Ego plantavi, Apollo riga» vit. Deus autem incrementum dedit. Ita neque qui plan» tat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat » Deus[2]. » Neque pie diceremus uberes ac maturos fructus aut agricolæ aut ejus qui rigavit, sed Dei esse opus : ita nostra perfectio non fit nobis nihil agentibus, neque a nobis consummatur ; sed Deus præcipuam ipsius partem efficit. Quod ut manifestius fiat, ab arte gubernandi sumemus exemplum. Nam inter ventorum flatum, aëris temperiem, siderum claritatem, quæ singula aliquid ad navigantium salutem conferunt, quemnam etiam locum habere dicatur ars gubernandi ad optatum portum contingendum, cum sæpe ne ipsi quidem nautæ navim a se servatam audeant prædicare, sed Deo quidquid est auctori tribuant, non quod nihil ipsi effecerint, sed quod longe majus sit arte id quod

[1] Psal. cxxvi, 1. — [2] 1 Cor. iii, 6, 7.

Providentia factum est? Sic in nostra salute longe majus est quod a Deo, quam quod a nostro est libero arbitrio. Quam ob causam dictum puto : « Non volentis neque cur» rentis, sed miserentis est Dei. » Si enim eo quo isti existimant modo hic Pauli locus : « Non volentis neque currentis, » sed miserentis est Dei, » est intelligendus, supervacanea sunt mandata ; frustra Paulus ipse quosdam vituperat quod collapsi fuerint, alios, quod bene se gesserint, approbat : frustra Ecclesiis leges dat; frustra nos meliora amplectimur, frustra currimus : sed neque frustra Paulus hæc præcipit, neque frustra illos vituperat, hos approbat, neque frustra nos bona amplectimur et ad meliora contendimus : isti ergo perperam locum hunc interpretantur.

XIX. Postea sequebatur illud : « Velle et perficere ex » Deo est[1]. » Et dicunt quidam : Si velle et perficere ex Deo est, seu male velimus seu male quid agamus, a Deo hæc nobis contigerunt. Quod si ita est, non sumus liberi. Et rursus, cum bona volumus et præstantiora perficimus, quoniam « et velle et perficere ex Deo est, » non nos præstantiora perfecimus, sed perficere visi sumus : hæc autem Deus dedit : quare nec in eo sumus liberi. Respondendum est non dixisse Apostolum velle mala aut velle bona, et item meliora aut pejora facere ex Deo esse, sed universe velle et universe currere. Quemadmodum enim a Deo habemus quod animalia, quod homines sumus, ita quod generatim, ut ita dicam, volumus, quod generatim movemur, id acceptum Deo referri oportet. Sicut autem, etsi accepimus quod animalia simus, quod moveamur, quod membra hæc vel illa, manus exempli causa aut pedes moveamus, non recte quis dixerit specialem hunc nobis motum a Deo datum esse ut verberemus, ut occidamus, ut aliena rapiamus ; cum motus in universum nobis Deus auctor fuerit, nos vero

[1] Phil. II, 13.

ad pejora aut meliora illo motu utamur : sic illam agendi vim qua sumus animalia nobis quidem Deus impertiit, et velle a Deo quidem accepimus; sed illam volendi necnon agendi vim nos ipsi ad honesta vel contraria flectimus.

XX. Refragari insuper libertati nostri arbitrii videtur id quod Apostolus sibi objiciens ait : « Ergo cujus vult mise-» retur, et quem vult indurat. Dices itaque mihi : Quid ad-» huc queritur ? Voluntati enim ejus quis resistit ? O homo ! » tu quis es qui respondeas Deo ? Numquid dicit figmentum » ei qui se finxit : Quid me fecisti sic ? An non habet potes-» tatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem » vas in honorem, aliud vero in contumeliam[1] ? » Dicet enim quispiam : Si quemadmodum ex eodem luto alia quidem in honorem, alia vero in contumeliam vasa figulus facit, sic et Deus alia in salutem, alia in perditionem, non est in nobis vel salvos fieri vel perire, neque sumus liberi. Sed ab eo qui hæc ita accipit, quæremus audeatne cogitare Apostolum pugnantia loqui. Neminem puto tanta fore audacia ut hoc dicat. Si ergo pugnantia non dicit Apostolus, quomodo, secundum istius interpretationem, juste accusat eum qui Corinthi fornicatus erat, vel eos qui deliquerant quosque libidinis ac intemperantiæ suæ non pœnituerat ? Quo pacto etiam iis quos laudat quasi recte egerint, Onesiphori verbi gratia domui benedicit his verbis : « Det misericordiam Do-» minus Onesiphori domui : quia sæpe me refrigeravit, et » catenam meam non erubuit : sed cum Romam venisset, » sollicite me quæsivit et invenit. Det illi Dominus invenire » misericordiam a Domino in illa die[2]. » Non igitur ejusdem est Apostoli eum qui peccavit, ut reprehensione dignum, vituperare, et eum qui recte fecit, ut laude dignum, approbare; ac rursum, quasi nihil sit in nostra potestate, dicere in causa esse mundi Opificem cur aliud vas sit in honorem,

[1] Rom. IX, 18 et seqq. — [2] 2 Tim. I, 16.

aliud in ignominiam. Quo pacto illud : « Nos omnes assistere » oportet ante tribunal Christi ut referat unusquisque pro- » pria corporis prout gessit sive bonum sive malum[1], » consistet, cum ii qui mala egerunt eo devenerint, quod conditi essent in vasa ignominiæ, et ii qui ad virtutis normam vixerunt bene se gesserint, quod ad id ab initio essent comparati et vasa honoris facti ? Præterea quomodo huic quam ex iis quæ adduximus verbis conceperunt, opinioni, in causa esse Opificem cur aliud vas sit in honorem, aliud in contumeliam, non repugnat id quod alibi dicitur : « In ma- » gna domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et » lignea et fictilia : et quædam quidem in honorem, quædam » autem in contumeliam. Si quis ergo emundaverit se ab » istis, erit vas in honorem, sanctificatum et utile Domino, » ad omne opus bonum paratum[2] ? » Nam si qui se expurgavit fit vas in honorem, qui vero vitiorum suorum sordes abstergere neglexerit fit vas in contumeliam, quantum ex his verbis colligere licet, non est ejus rei causa mundi Opifex. Facit enim vasa honoris et vasa ignominiæ, non a principio secundum prænotionem, quia per ipsam nec præcondemnat nec præjustificat, sed vasa honoris facit eos qui se expurgarint, vasa vero ignominiæ, qui vitiorum suorum sordes abstergere neglexerint; ita ut priusquam fingantur vasa in honorem et vasa in contumeliiam, antiquiores causæ extiterint cur alius fiat in honorem, alius in contumeliam. Quod si semel admittimus ex præcedentibus quibusdam causis aliud esse vas honoris, aliud vas contumeliæ, quid absurdi fuerit, ad locum de anima recurrentes, dicere ex præcedentibus causis dilectum fuisse Jacob priusquam corpus assumeret, et odio habitum fuisse Esaü antequam in utero esset Rebeccæ ?

XXI. Illud etiam simul ostenditur, quemadmodum unum

[1] 2 Cor. v, 10. — [2] 2 Tim. ii, 20, 21.

subjacet figulo lutum ex cujus concretione vasa in honorem et ignominiam fiunt, ita cum una omnium animarum natura subjaceat Deo, et una, ut ita dicam, sit rationabilium substantiarum massa, ex præcedentibus causis fieri ut alii quidem sint in honorem, alii vero in contumeliam. Quod si objurgatorius est Apostoli sermo dicentis : « O homo ! tu » quis es qui contra respondeas Deo[1] ? » non eum respicit qui libere agit cum Deo, qui fidelis est et recte vivit, qualis erat Moyses. « Moyses enim loquebatur, Deus vero respondebat » illi cum voce[2] ; » atque ut Moysi Deus respondet, sic Deo vir sanctus. Qui vero ea fiducia non est præditus, videlicet vel quod eam amiserit, vel quod de his non discendi, sed contentionis studio quærit, atque ideo dicit : « Quid adhuc » queritur ? voluntati enim ejus quis resistit[3] ? » is sane dignus fuerit hac increpatione : « O homo ! tu quis es qui con- » tra respondeas Deo[4] ? » Qui autem diversas inducunt naturas et Apostoli dicto utuntur, iis hæc dicenda sunt : Si tuentur ex una eademque massa esse qui pereunt et qui salvi fiunt, atque unum eumdemque esse utrorumque opificem ; si bonus est qui non solum spirituales sed et terrenos facit (hinc enim id consequitur), fieri sane potest ut qui nunc ex anteactis quibusdam bonis operibus factus est vas honoris, si vase honoris indigna fecerit, altero sæculo fiat vas ignominiæ : sicut rursum fieri potest ut qui ex antiquioribus hac vita causis factus est hic vas contumeliæ, si se emendaverit, in nova creatione fiat vas sanctificatum, utile Domino, et ad omne opus bonum paratum. Ita etiam fortasse qui nunc sunt Israëlitæ, si nobilitate sua indignam vitam egerint, ab illa decident, veluti ex vasis honoris in vas ignominiæ mutati ; et multi ex iis qui nunc Ægyptii et Idumæi sunt, Israëlitarum fide suscepta, ubi fructus uberes dederint, in Ecclesiam Domini ingredientur, neque inter Ægyptios et Idumæos,

[1] Rom. IX, 20. — [2] Exod. XIX, 19. — [3] Rom. IX, 19. — [4] Ibid. 20.

sed inter Israëlitas annumerabuntur : ita ut pro variis voluntatis motibus quidam a deterioribus in meliora procedant, alii a melioribus in deteriora delabantur; alii maneant in bonis, vel a bonis ad meliora proficiant; alii contra in malis hæreant, vel ex malis effusa improbitate pejores fiant.

(D. HIERONYMO INTERPRETE.)

Ego arbitror (9) posse quosdam homines a parvis vitiis incipientes ad tantam nequitiam pervenire (si tamen noluerint ad meliora converti, et pœnitentia emendare peccata) ut et contrariæ fortitudines fiant; et rursum ex inimicis contrariisque virtutibus in tantum quosdam per multa tempora vulneribus suis adhibere medicinam, et fluentia prius delicta constringere, ut ad locum transeant optimorum. Sæpius diximus in infinitis perpetuisque sæculis in quibus anima subsistit et vivit, sic nonnullas earum ad pejora corruere, ut ultimum malitiæ locum teneant; et sic quasdam proficere, ut de ultimo malitiæ gradu ad perfectam veniant consummatamque virtutem.

(VERSIO BENEDICTINORUM.)

XXII. Sed quoniam Apostolus interdum non ascribit Deo quod vas sit in honorem vel in contumeliam, sed tototum ad nos refert cum ait : « Si quis igitur expurgaverit » se, erit vas in honorem sanctificatum, utile Domino, et » ad omne opus bonum paratum[1]; » interdum id nobis non tribuit, sed totum Deo ascribere videtur cum dicit : « Potes» tatem habet figulus luti ex eadem massa facere aliud qui» dem vas in honorem, aliud vero in contumeliam; » nec illa secum pugnant : concilianda utraque sunt, et ex iis perfectus unus sensus conficiendus. Neque libertas nostra sine

[1] 2 Tim. II, 20, 21.

scientia Dei, neque scientia Dei nos proficere cogit, nisi ad bonum ipsi aliquid conferamus : cum neque libertas nostra sine scientia Dei et usu dignitatis arbitrii nostri faciat ut in honorem aliquis vel in ignominiam fiat; neque sola Dei voluntas in honorem aut ignominiam quemquam faciat, nisi materiem quamdam differentiæ habeat nostram voluntatem quæ in deteriora vel meliora propendeat. Sed hæc sufficiant nobis de libertate arbitrii.

CAPUT II.

De contrariis potestatibus.

(RUFINO INTERPRETE.)

I. Videndum nunc est secundum Scripturas, quomodo contrariæ virtutes vel ipse diabolus reluctantur humano generi provocantes et instigantes ad peccatum. Et primo quidem in Genesi serpens Evam seduxisse describitur[1] : de quo in ascensione Moysi, cujus libelli meminit in Epistola sua Apostolus Judas, Michaël archangelus cum diabolo disputans de corpore Moysi, ait a diabolo inspiratum serpentem causam extitisse prævaricationis Adæ et Evæ[2]. Sed et illud requiritur a quibusdam, quis est Angelus qui de cœlo loquitur ad Abraham dicens : « Nunc cognovi quoniam tu » times Deum, et non pepercisti filio tuo dilecto quem di» lexisti pro me[3] ? » Manifeste enim Angelus fuisse describitur, qui dicit cognovisse se tunc quia timeret Deum Abraham, et non pepercisset filio suo dilecto, sicut Scriptura dicit : sed non declaravit quia pro Deo, sed pro se, hoc est pro eo qui hoc dicebat. Requirendum est etiam illud de quo in Exodo dicitur, quia voluerit interficere Moysen pro eo quod abibat in Ægyptum[4]. Sed et postea quis est qui ex-

[1] Gen. III. — [2] Jud. I, 9. — [3] Gen. XXII, 12. — [4] Exod. II.

terminator Angelus dicitur; necnon et ille qui sit qui in Levitico scriptus est Apopompæus, id est transmissor, de quo ait ita Scriptura : « Sors una domino, et sors una Apopom- » pæo, id est, transmissori[1] ? » Sed et in primo libro Regnorum, spiritus pessimus Saülem dicitur effocare. In tertio vero libro Michæas propheta dicit : « Vidi Dominum Israël » sedentem super thronum suum, et omnis militia cœli sta- » bat circa eum a dextris ejus, et a sinistris ejus[2]. Et dixit » Dominus : Quis seducet Achab regem Israël, ut ascendat » et cadat in Ramoth Galaad ? Et dixit iste sic, et ille dixit » sic. Exiit spiritus, et stetit in conspectu Domini, et dixit : » Ego seducam eum. Et dixit Dominus ad eum : In quo ? Et » dixit : Exeam, et ero spiritus mendax in ore omnium pro- » phetarum ipsius. Et dixit : Seduces, et quidem poteris. » Exi ergo, et fac cito sic. Et nunc dedit Dominus spiritum » mendacem in ore omnium prophetarum tuorum : Dominus » locutus est super te mala[3]. » Manifeste enim per hoc ostenditur voluntate et proposito suo elegisse spiritus quidam ut seduceret, et mendacium operaretur quo abuteretur Dominus ad necem Achab qui hoc pati dignus erat. In primo quoque libro Paralipomenon : « Suscitavit, *inquit*, diabolus » Satan in Israël, et concitavit David ut numeraret popu- » lum[4]. » In Psalmis vero Angelus malus atterere dicitur quosdam. In Ecclesiaste quoque Salomon ait : « Si spiritus » potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne » dimittas, quoniam sanitas compescet peccata multa[5]. » In Zacharia vero legimus diabolum stantem a dextris Jesu, et resistentem ei[6]. Esaias vero ait gladium Domini exsurgere super draconem serpentem perversum[7]. Quid autem dicam de Ezechiel in secunda visione ad principem Tyri manifestissime de virtute contraria prophetante, qui etiam in flu-

[1] Levit. XVI, 8. — [2] 1 Reg. XVIII, 10. — [3] 3 Reg. XXII, 19, 20 et seqq. — [4] 1 Par. XXI, 1. — [5] Eccl. X, 4. — [6] Zach. III, 1. — [7] Isai. XXVII, 1.

minibus Ægypti draconem dicit habitare? Totus autem liber qui scriptus est de Job, quid aliud quam de diabolo continet, petente potestatem sibi dari omnium quæ habet Job, et filiorum ejus, insuper corporis ejus[1]? Qui tamen per ejus patientiam vincitur. In quo libro multa responsis suis edocuit Dominus de adversante nobis virtute draconis istius. Hæc interim ex veteri Testamento, quantum ad præsens memoriæ succurrere potuerunt, dicta sint de eo quod contrariæ virtutes vel nominantur in Scripturis, vel humano generi dicuntur adversari, postmodum puniendæ. Videamus autem et in novo Testamento, ubi Satanas ad Salvatorem accedit, tentans eum; spiritus vero maligni, et dæmonia immunda quæ aliquantos obsederant, fugata sunt a Salvatore de corporibus patientium, qui et liberati ab eo dicuntur[2]. Sed et Judas cum jam diabolus misisset in cor ejus ut traderet Christum, postea etiam totum Satanam suscepit in sese[3]: scriptum est enim quia post buccellam introivit in illum Satanas. Paulus vero Apostolus docet nos non debere dare locum diabolo : « Sed induite, *inquit*, arma Dei, ut possitis resistere adversus astutias diaboli : *designans* luctamen *esse sanctis* non adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus mundi hujus rectores tenebrarum harum, adversus spiritualia nequitiæ in cœlestibus[4]. » Sed et Salvatorem crucifixum esse dicit a principibus hujus mundi qui destruentur, quorum etiam sapientiam dicit se non loqui[5]. Per hæc igitur omnia docet nos Scriptura divina esse quosdam invisibiles hostes dimicantes adversus nos, et præcipit armari nos debere contra eos. Unde et simpliciores quique Domino Christo credentium existimant, quod omnia peccata quæcumque commiserint homines, ex istis contrariis virtutibus mentem

[1] Job, I. — [2] Matth. IV. — [3] Joan. XIII. — [4] Ephes. VI, 11, 12. — [5] I Corinth. II.

delinquentium perurgentibus fiant, pro eo quod in certamine isto invisibili superiores inveniantur potestates. Quod si, verbi causa, diabolus non esset, nemo hominum omnino delinqueret.

II. Nos vero rationem dilucidius intuentes, hæc ita esse non arbitramur, considerantes ea quæ manifeste ex corporali necessitate descendunt. An vero putandum est quod diabolus esuriendi vel sitiendi causa nobis existat? Neminem esse puto qui hoc audeat affirmare. Si ergo esuriendi et sitiendi non nobis ipse sit causa, quid aliud cum uniuscujusque ætas ad virilitatis tempus advenerit, et naturalis caloris incentiva suggesserit? Consequens est sine dubio, ut sicut esuriendi et sitiendi diabolus causa non est, ita nec ejus quidem motus qui adultæ ætati naturaliter suggeritur, id est appetendi coïtus desiderium. Quam causam non utique semper a diabolo moveri certum est, ita ut putandum sit quia si diabolus non esset, hujuscemodi admixtionis desiderium corpora non haberent. Tum deinde consideremus si, ut superius ostendimus, cibus hominibus non ex diabolo, sed naturali quodam appetitur instinctu, utrum posset fieri ut si diabolus non esset, humana experientia tanta in percipiendo cibo disciplina uteretur, ut nunquam penitus excederet modum, id est, ut vel aliter quam res posceret, vel amplius quam ratio indulgeret, acciperet, et nunquam eveniret hominibus in servando cibi modo mensuraque delinquere. Ego quidem non arbitror hoc ab hominibus ita potuisse servari, etiamsi nulla diaboli provocasset instinctio, ut in percipiendo cibo modum disciplinamque nullus excederet, priusquam id longo usu experientiaque didicissent. Quid igitur est? In escis quidem et potu possibile erat delinquere nos etiam sine diaboli incitamentis, si forte minus continentes vel minus industrii fuissemus inventi : in appetendo vero coïtu, vel naturalibus desideriis temperandis,

putandum est quod non simile aliquid pateremur? Arbitror autem quod eadem rationis consequentia etiam in cæteris naturalibus motibus possit intelligi cupiditatis, vel iræ, vel tristitiæ, vel in omnibus omnino quæ per intemperantiæ vitium modum mensuræ naturalis excedunt. Evidens igitur ratio est, quia sicut in bonis rebus humanum propositum solum per se ipsum imperfectum est ad consummationem boni, adjutorio namque divino ad perfecta quæque perducitur : ita etiam in contrariis initia quædam, et velut quædam semina peccatorum ab his rebus quæ in usu naturaliter habentur, accipimus. Cum vero indulserimus ultra quam satis est, et non restiterimus adversus primos intemperantiæ motus, tunc primi hujus delicti accipiens locum virtus inimica instigat, et perurget omnibus modis, studens profusius dilatare peccata, et quidem nobis hominibus occasiones et initia præbentibus peccatorum, inimicis autem potestatibus latius ea et longius, et si fieri potest absque ullo fine propagantibus. Ita denique in avaritiam lapsus efficitur, cum primo homines parum quid pecuniæ desiderant, deinde augescente vitio cupiditas increscit. Post hoc jam cum etiam cæcitas mentis ex passione successerit, inimicis virtutibus suggerentibus ac perurgentibus, pecunia jam non desideratur, sed rapitur, et vi, aut etiam sanguinis humani profusione conquiritur. Ad certiorem denique rei fidem, quod immensitates istæ vitiorum a dæmonibus veniant, contemplari etiam ex eo facile potest, quod nihil minus his qui corporaliter vexantur a dæmonibus, etiam illi patiuntur, qui vel immoderatis amoribus, vel iræ intemperantia, vel nimietate tristitiæ perurgentur. Nam et in nonnullis historiis refertur, quod in insaniam quidam ex amore deciderunt, alii ex iracundia, nonnulli ex tristitia, vel nimio gaudio : quod arbitror ex eo accidere, quia contrariæ istæ virtutes, id est dæmones loco sibi in eorum mentibus

dato quem intemperantia prius patefecerit, sensum eorum penitus possederint : maxime cum nulla eos ad resistendum virtutis gloria concitarit.

III. Quod autem sint quædam peccata quæ non a contrariis virtutibus veniant, sed ex naturalibus corporis motibus initium sumant, manifestissime declarat Apostolus Paulus in eo dum dicit : « Caro concupiscit adversus spiri- » tum, spiritus autem adversus carnem : hæc sunt quæ sibi » invicem resistunt, ut non quæ vultis illa faciatis[1]. » Si ergo caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, est nobis aliquando colluctatio adversus carnem et sanguinem, id est cum homines sumus, et secundum carnem ambulamus, et cum non possumus tentari in majoribus tentationibus quam humanis, cum dicitur de nobis : « Tentatio » vos non comprehendat nisi humana. Fidelis autem Deus » qui non permittet vos tentari supra id quod potestis[2]. » Sicut enim hi qui agonibus præsunt, eos qui ad certamen veniunt, non utcumque, neque fortuito inter se sinunt inire certamina, sed diligenti examinatione prout vel corpora viderint, vel ætates, æquissima comparatione jungentes illum cum illo, verbi gratia, pueros cum pueris, viros cum viris, qui sibi vel ævi vel roboris propinquitate conveniant : ita intelligendum est etiam de divina Providentia, quod omnes qui in hos humanæ vitæ descenderint agones, justissima moderatione dispenset secundum rationem uniuscujusque virtutis, quam ipse solus, qui solus corda hominum intuetur, agnoscit : ut alius quidem pugnet adversus carnem talem, alius vero adversus talem; et alius quidem in tantum tempus, alius vero in tantum; et ut alter instigetur carne in hoc vel illud, alius vero in aliud : tum vero ut alius resistat adversus inimicam potestatem illam vel illam, alius vero adversus duas vel tres simul; aut nunc quidem adver-

[1] Gal. v, 17. — [2] 1 Cor. x, 13.

sus aliam, nunc iterum adversus aliam; et certo tempore quodam adversus illam, et certo quodam adversus aliam; vel post quæ gesta adversus quas pugnet, post quæ vero adversus alias. Intuere enim, ne forte tale aliquid indicetur per hoc quod dicit Apostolus : « Fidelis autem Deus qui non » patietur vos tentari supra id quod potestis[1], » id est, pro eo quod singuli pro virtutis suæ quantitate vel possibilitate tentantur. Nec tamen quoniam diximus justo Dei judicio unumquemque pro virtutis suæ quantitate tentari, idcirco putandum est quia omni genere debeat vincere qui tentatur : sicut ille quidem qui in agone contendit, quamvis æqua moderatione comparatus sit adversario, non tamen omni genere vincere poterit. Verum nisi æqualis fuerit concertantium virtus, non erit justa palma vincentis, nec juste culpabitur victus, propterea quod permittit quidem nos tentari, non tamen supra id quod possumus : pro viribus enim nostris tentamur : nec tamen scriptum est, quia faciet in tentatione etiam exitum sustinendi, sed exitum ut sustinere possimus. Ut vero hoc quo posse nobis ipse dedit vel strenue vel segniter impleamus, in nobis est. Dubium enim non est quod in omni tentatione adest nobis tolerandi virtus, si tamen nos competenter utamur virtute concessa. Non enim idem est habere vincendi virtutem, et vincere, sicut ipse Apostolus cautissimo sermone signavit, dicens, quia « dabit Deus exitum ut sustinere possitis[2], » non ut sustineatis. Multi enim non sustinent, sed in tentatione vincuntur. A Deo autem datur, non ut sustineamus; alioquin nullum jam videretur esse certamen : sed ut sustinere possimus. Ea autem virtute quæ nobis data est ut vincere possimus, secundum liberi arbitrii facultatem aut industrie utimur, et vincimus; aut segniter, et superamur. Si enim totum nobis hoc detur ut omni genere superemus, et nullo modo

[1] I Cor. x, 13. — [2] Ibid.

vincamur, quæ jam superest causa certandi ei qui vinci non potest? Aut quod palmæ meritum, ubi repugnandi adimitur vincendique facultas? Si vero æque quidem omnibus nobis vincendi possibilitas præbeatur, in nostra autem positum sit potestate quomodo hac possibilitate uti debeamus, id est vel industrie, vel segniter, justa erit vel victi culpa, vel palma victoris. Igitur ex his quæ pro viribus nostris disputata sunt, arbitror quod evidenter apparuit esse quædam delicta quæ nequaquam malignis virtutibus perurgentibus committamus, alia vero esse quibus instinctu earum ad nimietatem quamdam immoderationemque provocemur. Unde consequens est nunc inquirere quomodo ipsæ contrariæ virtutes hæc ipsa incitamenta operentur in nobis.

IV. Cogitationes quæ de corde nostro procedunt, vel memoria quorumcumque gestorum, vel quarumlibet rerum causarumque contemplatio, invenimus quod aliquoties ex nobis ipsis procedant, aliquoties a contrariis virtutibus concitentur; interdum etiam a Deo, vel a sanctis Angelis immittantur. Verum hæc ita esse fabulosum fortasse videbitur, nisi Scripturæ divinæ testimoniis fuerit comprobatum. Quod ergo cogitatio oriatur ex nobis, David testatur in Psalmis dicens : « Quia cogitatio hominis confitebitur tibi, et re» liquiæ cogitationis diem festum agent tibi[1]. » Quod autem et a contrariis virtutibus fieri soleat, Salomon in Ecclesiaste testatur hoc modo : « Si spiritus potestatem habentis ascen» derit super te, locum tuum ne dimittas : quoniam sanitas » compescit peccata multa[2]. » Et Paulus Apostolus de iisdem testimonium dabit, dicens : « Cogitationes destruentes, » et omnem elationem quæ se extollit adversus scientiam » Christi[3]. » Ex Deo autem quod fiat, David nihilominus testatur in Psalmis dicens : « Beatus vir cujus est susceptio » apud te, Domine, ascensus in corde ejus[4]. » Et Apostolus

[1] Psal. LXXV, 11. — [2] Eccl. X, 4. — [3] 2 Cor. X, 4, 5. — [4] Psal. LXXXIV, 5.

dicit quoniam « Deus dedit in corde Titi[1]. » Quod vero etiam per Angelos, vel bonos vel malos, aliqua humanis cordibus suggerantur, designat vel Tobiam Angelus comitatus, vel Prophetæ sermo dicentis : « Et respondit Angelus qui loque- » batur in me[2]. » Sed et Pastoris liber hæc eadem declarat dicens quod bini Angeli singulos quosque hominum comitentur : et si quando bonæ cogitationes cor nostrum ascenderint, a bono Angelo suggeri dicit; si vero contrariæ, mali Angeli dicit esse instinctum. Eadem quoque Barnabas in Epistola sua declarat, cum duas vias esse dicit, unam lucis, alteram tenebrarum, quibus et præesse certos quosque Angelos dicit : viæ quidem lucis Angelos Dei; tenebrarum autem viæ, Angelos Satanæ. Nihil tamen aliud putandum est accidere nobis ex ipsis quæ cordi nostro suggeruntur bonis vel malis, nisi commotionem solam et incitamentum provocans nos vel ad bona vel ad mala. Possibile autem nobis est cum maligna virtus nos cœperit ad malum incitare, abjicere a nobis pravas suggestiones, et resistere suasionibus pessimis, et nihil prorsus culpabiliter gerere. Et rursum possibile est ut cum nos divina virtus ad meliora provocaverit, non sequamur, liberi arbitrii potestate in utraque nobis servata. Dicebamus sane in superioribus, quod etiam memoriæ nobis quædam vel bonorum vel malorum suggerantur, sive per divinam providentiam, sive per virtutes contrarias : sicut ostenditur in libro Esther, cum beneficia justissimi Mardochæi Artaxerxes non meminisset, et nocturnis vigiliis fatigatus a Deo in memoriam recepisset rerum gestarum monimenta chartis mandata requirere; in quibus de beneficiis Mardochæi admonitus inimicum quidem ejus Aman suspendi juberet, ipsi vero honores magnificos, universæ autem Sanctorum genti salutem periculo jam imminente conferret. Per contrariam vero diaboli virtutem me-

[1] 2 Cor. VIII, 16. — [2] Zach. I, 14.

moriæ pontificum et Scribarum putandum est suggestum illud quod venientes ad Pilatum dixerunt : « Domine, re» cordati sumus quomodo seductor ille dixit, dum adhuc » viveret, Quia post tertiam diem resurgam[1]. » Sed et Judas quod de proditione Domini Salvatoris cogitavit, non fuit a sola mentis ejus malitia veniens. Testata est enim Scriptura, quia « diabolus jam misisset in cor ejus ut traderet eum[2]. » Propter quod et Salomon recte præcepit, dicens : « Cum » diligentia serva tuum cor[3]. » Et Paulus Apostolus ait : « Amplius debemus intendere his quæ audivimus, ne forte » effluamus[4]. » Et cum dicit : « Nolite locum dare diabolo[5], » ostendens per hoc quia certo opere vel certa quadam desidia animi locus diabolo datur, ut si semel ingressus fuerit cor nostrum, aut obtineat nos, aut certe vel polluat animam si non penitus obtinere potuerit, cum ignita sua jacula jactat in nos : quibus aliquando quidem in altum descendente vulnere sauciamur, aliquando vero tantummodo inflammamur. Raro certe et paucis quibusdam hæc ejus ignita jacula restinguuntur, ita ut locum vulneris non inveniant, id est, cum quis munitissimo et validissimo scuto fidei fuerit obtectus. Quod vero dictum est in Epistola ad Ephesios : « Quia non est nobis colluctatio adversus carnem » et sanguinem, sed adversus principatus et potestates, ad» versus mundi hujus rectores tenebrarum harum, adversus » spiritualia nequitiæ in cœlestibus[6] : » ita oportebit intelligi quod dixit, *nobis;* id est mihi Paulo, et vobis Ephesiis, et quibuscumque non est colluctatio cum carne et sanguine. His etenim certamen est adversus principatus et potestates, adversus mundi hujus rectores tenebrarum, non sicut erat Corinthiis, quibus certamen adhuc adversus carnem et sanguinem erat, quos tentatio non apprehenderat nisi humana.

[1] Matth. XXVII, 63. — [2] Joan. XIII, 2. — [3] Prov. IV, 23. — [4] Heb. II, 1. — [5] Ephes. IV, 27. — [6] Id. VI, 12.

V. Nec tamen putandum est quod singuli quique adversus omnia hæc decertent. Impossibile enim id esse arbitror ulli hominum, quamvis ille sit sanctus, ut adversus omnia hæc simul possit habere certamen. Quod si ullo modo id accidat, quod certe fieri non potest, impossibile est ut id prorsus ferre possit humana natura sine maxima subversione sui : sed sicut, verbi gratia, quinquaginta aliqui milites si dicant sibi imminere certamen adversus alios quinquaginta, non ita intelligendum est, quod unus ex illis adversus quinquaginta dimicaturus sit, sed recte dicit unusquisque illorum, Quia certamen nobis est adversum quinquaginta, omnibus tamen adversum omnes : ita etiam hoc audiendum est quod Apostolus dicit, quod universis athletis et militibus Christi colluctatio et certamen est adversus omnia ista quæ enumerata sunt ; omnibus, singulis tamen, vel cum singulis futuro certamine, vel certe prout probatum fuerit ab agonis ipsius justo præside Deo. Arbitror namque quia certa mensura sit humanæ naturæ ; etsi Paulus ille sit de quo dicitur : « Vas electionis est mihi iste [1] ; » aut Petrus, adversus quem portæ Inferi non prævalent ; aut si Moyses ille sit amicus Dei : quorum nullus prorsus omnem simul adversariarum virtutum catervam posset sine sui aliqua pernicie tolerare, nisi forte illius solius virtus operetur in eo qui dixit : « Confidite, ego vici mundum [2]. » Propter quem confidenter etiam Paulus dicebat : « Omnia possum in eo qui me confortat Christus [3]. » Et iterum : « Amplius autem quam omnes illi laboravi ; non autem ego, sed gratia Dei mecum [4]. » Propter hanc ergo virtutem quæ utique humana non est, operantem et loquentem in se, Paulus dicebat : « Certus sum » autem quia neque mors neque vita, neque Angeli, neque » principatus neque potestates, neque præsentia neque futura, neque altitudo neque profundum, neque virtus, ne-

[1] Act. IX, 15. — [2] Joan. XVI, 33. — [3] Phil. IV, 13. — [4] I Cor. XV, 10.

» que alia ulla creatura poterit nos separare a charitate Dei, » quæ est in Christo Jesu Domino nostro[1]. » Sola enim per se humana natura non arbitror quia possit adversus Angelos, et excelsa et profunda, et aliam creaturam habere certamen : sed cum senserit præsentem in se Dominum et inhabitantem, confidentia divini adjutorii dicet : « Dominus » illuminatio mea et Salvator meus, quem timebo? Domi» nus protector vitæ meæ, a quo trepidabo? Dum appropiant » super me nocentes ut edant carnes meas, qui tribulant me » inimici mei ipsi infirmati sunt et ceciderunt. Si consistant » adversum me castra, non timebit cor meum : si exurgat » adversum me prælium, in hoc ego sperabo[2]. » Unde ego arbitror quod nunquam homo fortassis per seipsum virtutem contrariam vincere potest, nisi usus fuerit adjutorio divino. Unde et Angelus luctatus esse dicitur cum Jacob[3]. Quod nos quidem ita intelligimus, quia non idem sit luctatum esse cum Jacob Angelum, quod est adversum Jacob : sed is quidem qui ei salutis ipsius causa aderat, qui et cognitis profectibus ejus, etiam nomen ei Israël dedit, iste cum ipso luctatur; id est, cum ipso est in agone, et juvat eum in certamine : cum sine dubio alius esset adversus quem dimicaret, et adversus quem ei certamen ageretur. Denique Paulus non dixit nobis esse luctamen cum principibus, vel cum potestatibus, sed adversus principatus et potestates[4]. Unde etsi Jacob luctatus est, sine dubio adversus aliquam harum virtutum luctatus est quas humano generi, et sanctis præcipue, adversari et movere certamina Paulus enuntiat. Ideo denique dicit de eo Scriptura, quia « luctatus est cum An» gelo, et invaluit ad Deum[5] : » ut sit agonis quidem certamen Angeli adjutorio sustentatum, perfectionis vero palma vincentem perducat ad Deum.

[1] Rom. VIII, 38, 39. — [2] Psal. XXVI, 1, 2, 3, 4. — [3] Genes. XXXII, 24. — [4] Eph. VI, 12. — [5] Gen. XXXII, 24.

VI. Nec sane arbitrandum est quia hujusmodi certamina corporum robore et palæstricæ artis exercitiis peragantur; sed spiritui adversus spiritum pugna est, similiter ut Paulus designat adversus principatus et potestates, et mundi hujus rectores tenebrarum nobis imminere certamen. Ipsa vero certaminum species ita intelligenda est, cum damna, cum pericula, cum opprobria, cum criminationes excitantur adversum nos, non id agentibus adversis potestatibus ut hæc tantummodo patiamur, sed ut per hæc vel ad iram multam, vel ad tristitiam nimiam, vel ad desperationem ultimam provocemur; vel certe, quod est gravius, conqueri adversus Deum fatigati et victi tædiis compellamur, tanquam humanam vitam non æque justeque moderantem : ut per hoc infirmemur in fide, vel decidamus ab spe, vel transferri cogamur a veritate dogmatum, et impium aliquid de Deo sentire persuadeamur. Talia namque quædam scripta sunt de Job, cum diabolus dari sibi facultatem bonorum ejus poposcisset a Deo. Per quod etiam illud edocemur, quod non fortuitis aliquibus incursionibus impugnemur, si quando nos talia aliqua facultatum damna percusserint; neque quod fortuito nostrorum aliquis captivus abducitur, vel domorum ruinæ in quibus chari quique opprimantur eveniunt : in quibus omnibus unusquisque fidelium dicere debet, quia « Non haberes adversum me potestatem, nisi esset » data tibi desuper[1]. » Vide enim quia non cecidisset domus Job supra filios ejus, nisi prius adversus eos diabolus accepisset potestatem; neque equites ternis ordinibus irruissent ut raperent camelos ejus, vel boves, cæteraque animalia, nisi instincti ab eo spiritu cui se ministros ex propositi sui obedientia mancipaverant. Sed nec ille quidem qui videbatur ignis, vel quod putatum est fulmen, cecidisset super oves Job, antequam diabolus diceret ad Deum : « Nonne tu com-

[1] Joan. XIX, 11.

» munisti omnia quæ foris sunt, et quæ intus sunt, et ejus » reliqua? Sed nunc immitte manum tuam, et continge om- » nia quæ habet, nisi in faciem benedixerit tibi[1]. »

VII. Ex quibus omnibus illud ostenditur, quod omnia hæc quæ fiunt in hoc mundo, quæ media existimantur, sive illa tristia sint, sive quoquomodo sint, non quidem a Deo fiunt, nec tamen sine Deo; dum malignas et contrarias virtutes talia volentes operari non solum non prohibet Deus, sed et permittit facere hæc, sed certis quibusque temporibus et personis : sicut et in ipso Job dicitur quia ad certum tempus paratus est cadere sub aliis, et domus ipsius deprædari ab iniquis. Propterea docet nos Scriptura divina omnia quæ accidunt nobis tanquam a Deo illata suscipere, scientes quod sine Deo nihil fit. Quod autem hæc ita sint, id est, quod sine Deo nihil fiat, quomodo possumus dubitare, Domino et Salvatore pronuntiante, et dicente : « Nonne duo » passeres asse væneunt, et unus ex ipsis non cadet super » terram sine Patre vestro qui in cœlis est[2]? » Sed necessitas nos traxit paulo amplius evagari de colluctatione adversarum virtutum, quam adversus homines gerunt, disputantes et de his quæ humano generi accidunt tristioribus, id est tentationibus vitæ hujus, sicut ait Job : « Nonne tentatio est » omnis vita hominis super terram[3]? » ut manifestius quomodo hæc accidant, et quam pie de his sentiri debeat, panderetur. Nunc videamus quomodo homines etiam in peccatum falsæ scientiæ dilabuntur, vel quo prospectu virtutes contrariæ etiam de his pugnas adversum nos soleant commovere.

[1] Job, I, 10, 11. — [2] Matth. x, 29. — [3] Job, VII, 8.

CAPUT III.

De triplici Sapientia.

1. Docere nos volens sanctus Apostolus magnum aliquid et reconditum de scientia et sapientia, in prima ad Corinthios epistola ait : « Sapientiam autem loquimur inter per» fectos : sapientiam vero non hujus mundi, neque prin» cipum hujus mundi qui destruuntur; sed loquimur Dei » sapientiam in mysterio absconditam, quam prædestinavit » Deus ante sæcula in gloriam nostram, quam nemo prin» cipum hujus mundi cognovit : si enim cognovissent, nun» quam Dominum majestatis crucifixissent[1]. » In quo ostendere volens sapientiarum differentias, describit esse quamdam hujus mundi sapientiam, et esse quamdam sapientiam principum hujus mundi, aliam vero esse Dei sapientiam. Sed et hoc cum dicit : « sapientiam principum hujus mundi, » non arbitror eum communem aliquam omnium principum hujus mundi sapientiam dicere, sed singulorum principum propriam quamdam mihi videtur indicare sapientiam. Et rursum cum dicit : « Sed loquimur Dei sapientiam in mys» terio absconditam, quam prædestinavit Deus ante sæcula » in gloriam nostram[2], » requirendum est si eamdem dicit Dei sapientiam hanc quæ abscondita est a temporibus aliis et generationibus, et non innotuit filiis hominum, sicut nunc revelata est sanctis Apostolis ejus et Prophetis, quæ erat et illa ante adventum Salvatoris sapientia Dei, ex qua sapiens erat Salomon, quo Salomone plus esse quod docet Salvator, ipsius Salvatoris sermo pronuntiat, cum dicit : « Et ecce » plus Salomone hic[3]. » In quo ostenditur quia hi qui docebantur a Salvatore, plus aliquid docebantur quam sciverat Salomon. Si enim quis dicat quia sciebat quidem Salvator

[1] 1 Cor. II, 6, 7, 8. — [2] Ibid. 7. — [3] Matth. XII, 42.

amplius, non tamen etiam aliis plura tradebat quam Salomon, quomodo conveniet et consequenter dictum putabitur etiam illud quod in subsequentibus ait : « Regina austri surget in judicio, et condemnabit homines generationis hujus, propterea quod venit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis, et ecce plus Salomone hic[1]? » Est igitur sapientia mundi hujus, est et sapientia per singulos fortasse principes mundi hujus. De ipsa vero unius Dei sapientia illud sentimus indicari, quod minus quidem in antiquioribus et veteribus operata sit, amplius vero et manifestius revelata per Christum est. Verum de sapientia Dei in locis propriis requiremus.

II. Nunc vero quoniam quidem in manibus est tractatus de virtutibus contrariis, qualiter moveant etiam ea certamina quibus falsa scientia etiam humanis mentibus inseritur, et seducuntur animæ dum se putant invenisse sapientiam; necessarium puto dicere, atque distinguere quæ sit sapientia mundi hujus, et quæ principum mundi hujus, ut per hoc qui sint etiam patres hujus sapientiæ, imo vero sapientiarum harum, possimus advertere. Arbitror igitur, sicut supra diximus, sapientiam esse hujus mundi aliam quamdam præter illas sapientias quæ sunt principum hujus mundi, per quam sapientiam intelligi videntur ea et comprehendi quæ hujus mundi sunt. Quæ tamen in se nihil habet ut possit aliquid vel de divinitate, vel de mundi ratione, vel de quibuscumque excelsioribus rebus, vel de bonæ ac beatæ vitæ institutione sentire; sed est talis, verbi causa, ut est omnis ars poëtica, vel grammatica, vel rhetorica, vel geometria, vel musica, cum quibus annumeranda est fortassis etiam medicina. In his omnibus sapientiam mundi hujus inesse sentiendum est. Sapientiam vero principum hujus mundi intelligimus, ut est Ægyptiorum secreta quam

[1] Matth. XII, 42.

dicunt et occulta philosophia, et Chaldæorum astrologia, et Indorum de scientia excelsi pollicentium, sed et Græcorum multiplex variaque de divinitate sententia. Igitur in Scripturis sanctis invenimus principes esse per singulas gentes, sicut in Daniele legimus[1] principem esse quemdam regni Persarum, et alium principem regni Græcorum; quos non homines esse, sed virtutes quasdam, evidenter ex consequentia ipsius lectionis ostenditur. Sed et in Ezechiele propheta princeps Tyri virtus esse quædam spiritualis manifestissime designatur[2]. Hi ergo et alii hujusmodi, habentes singuli sapientias suas, et astruentes dogmata sua variasque sententias, ut viderunt Dominum et Salvatorem nostrum pollicentem et prædicantem se ob hoc venisse in hunc mundum, ut destrueret omnia illa quæcumque essent falsi nominis scientiæ dogmata, continuo quis obtegeretur intrinsecus ignorantes, insidiati sunt ei; « Astiterunt *enim* » reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus » Dominum et adversus Christum ejus[3]. » Quibus eorum insidiis cognitis, et his quæ adversus Filium Dei moliti sunt intellectis, cum gloriæ Dominum crucifixerunt, ait Apostolus quia « Sapientiam loquimur inter perfectos, sapientiam » autem non hujus sæculi, neque principum hujus sæculi » qui destruuntur, quam nemo principum hujus mundi co» gnovit. Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ » crucifixissent[4]. »

III. Quærendum sane est utrum istæ sapientiæ principum hujus mundi quibus homines imbuere nituntur, insidiandi et lædendi studio ingerantur hominibus ab adversariis virtutibus, aut tantummodo erroris causa adhibeantur; id est, non lædendi hominis prospectu, sed quia hæc vera esse ipsi illi mundi hujus principes arbitrantur, ideo etiam cæteros docere cupiant ea quæ ipsi vera esse opinantur :

[1] Dan. x. — [2] Ezech. xxvi. — [3] Psal. ii, 2. — [4] i Cor. ii, 6, 7, 8.

quod et magis arbitror. Sicut enim, verbi causa, Græcorum auctores, vel uniuscujusque hæresis principes cum prius ipsi errorem falsæ doctrinæ pro veritate susceperint, et hanc esse veritatem apud semetipsos judicaverint, tunc demum etiam cæteris eadem persuadere conantur, quæ apud semetipsos vera esse censuerint : ita putandum est facere et principes hujus mundi, in quo mundo certæ quæque spirituales virtutes certarum gentium sortitæ sunt principatum, et propter hoc principes hujus mundi appellatæ sunt. Sunt præterea etiam aliæ præter hos principes speciales quædam mundi hujus energiæ, id est, virtutes spirituales aliquæ, certa quædam operantes quæ ipsæ sibi pro arbitrii sui libertate ut agerent elegerunt, ex quibus sunt isti principes qui operantur sapientiam hujus mundi : verbi causa, ut sit propria quædam energia ac virtus quæ inspiret poëticam, alia quæ geometriam, et ita quæque singulas quasque hujuscemodi artes disciplinasque commoneant. Denique quamplurimi Græcorum opinati sunt artem poëticam sine insania non posse constare : unde et in historiis eorum refertur aliquoties eos quos vates appellant, subito insaniæ cujusdam spiritu esse repletos. Quid autem dicendum est de his etiam quos divinos appellant, a quibus per inoperationem dæmonum eorum qui eis præsunt, versibus arte modulatis responsa proferuntur? Sed et hi quos magos vel maleficos dicunt, aliquoties dæmonibus invocatis supra pueros adhuc parvæ ætatis, versu eos dicere poëmata admiranda omnibus et stupenda fecerunt. Quæ hoc modo geri arbitranda sunt, quod sicut sanctæ et immaculatæ animæ si cum omni affectu omnique puritate se voverint Deo, et alienas se ab omni dæmonum contagione servaverint, et per multam abstinentiam purificaverint se, et piis ac religiosis imbutæ fuerint disciplinis, participium per hoc divinitatis assumunt et prophetiæ ac cæterorum divinorum dono-

rum gratiam merentur : ita putandum est etiam eos qui se opportunos contrariis virtutibus exhibent, id est, industria vita, vel studio amico illis et accepto, recipere eorum inspirationem, et sapientiæ eorum ac doctrinæ participes effici. Ex quo fit ut eorum inoperationibus repleantur quorum se prius famulatui subjugarunt.

IV. De his sane qui de Christo aliter docent quam Scripturarum regula patitur, non otiosum est intueri, utrum insidioso proposito adversum Christi fidem nitentes contrariæ virtutes fabulosa quædam simul et impia dogmata commentæ sint; an vero etiam ipsæ audito verbo Christi, et neque evomere id valentes ex arcanis conscientiæ suæ, neque pure sancteque retinere, per vasa opportuna sibi, et, ut ita dicam, prophetas suos, diversos errores contra regulam christianæ veritatis induxerint. Et magis putandum est quod apostatæ et refugæ virtutes quæ a Deo recesserint, et ipsa mentis suæ propositique nequitia, vel invidia eorum quibus veritate cognita ad illum gradum unde ipsæ delapsæ sunt præparatur ascensus, ad impediendos hujuscemodi profectus, errores hos falsæ doctrinæ deceptionesque componunt. Manifeste ergo et ex multis indiciis demonstratur, quod humana anima dum in hoc est corpore, recipere potest diversas energias, id est, inoperationes spirituum diversorum malorum ac bonorum; et malorum quidem duplici specie, id est, vel tunc cum penitus ex integro eorum possederint mentem, ita ut nihil omnino eos quos obsederint intelligere vel sentire permittant, sicut exemplo sunt hi quos vulgo Energumenos vocant, quos amentes et insanos videmus, quales illi erant qui in Evangelio a Salvatore curati esse referuntur; vel cum sentientem quidem et intelligentem animum cogitationibus variis et sinistris persuasionibus inimica suggestione depravant, ut exemplo est Judas ad proditionis facinus diaboli immissione provocatus, sicut

Scriptura declarat, dicens : « Cum autem jam diabolus misisset in cor Judæ Scariotis ut traderet eum[1]. » Boni vero spiritus recipit quis energiam, id est, inoperationem, cum movetur et provocatur ad bona, et inspiratur ad cœlestia vel divina; sicut sancti Angeli et ipse Deus inoperatus est in Prophetis, suggestionibus sanctis ad meliora provocans et cohortans : ita sane ut maneret in arbitrio hominis ac judicio, si sequi velit aut nolit ad cœlestia et divina provocantem. Unde et ex hac manifesta discretione dignoscitur quomodo anima melioris spiritus præsentia moveatur, id est, si nullam prorsus ex imminenti aspiratione obturbationem vel alienationem mentis incurrat, nec perdat arbitrii sui judicium liberum : sicut exemplo sunt omnes vel Prophetæ, vel Apostoli, qui divinis responsis sine ulla mentis obturbatione ministrabant. Boni ergo spiritus suggestionibus humanam memoriam ad recordationem meliorum provocari exemplis jam in superioribus edocuimus, cum Mardochæi et Artaxerxis fecimus mentionem.

V. Illud quoque consequenter requirendum puto, ex quibus causis humana anima nunc quidem a bonis, nunc autem moveatur a malis (10). Cujus rei causas suspicor esse quasdam antiquiores etiam hac nativitate corporea, sicut designat Joannes in matris ventre tripudians et exultans, cum voxs alutationis Mariæ ad aures Elisabeth matris ejus allata est; et ut declarat Hieremias propheta, qui antequam plasmaretur in utero matris cognitus erat Deo, et antequam e vulva procederet sanctificatus ab eo est, et puer adhuc prophetiæ gratiam accepit[2]. Et rursum e contrario manifeste ostenditur ab adversariis spiritibus quosdam a prima statim ætate possessos, id est nonnullos cum ipso dæmone esse natos; alios vero a puero divinasse historiarum fides declarat. Alii a prima ætate dæmonem quem Pythonem nominant, id

[1] Joan. XIII, 2. — [2] Jer. I.

est ventriloquum, passi sunt. Pro quibus omnibus ab his qui Dei providentia regi omnia quæ in mundo sunt asserunt, sicut nostra quoque continet fides, ut mihi videtur, non aliter poterit responderi, ita ut absque omni injustitiæ culpa Providentia demonstretur, nisi priores quædam fuisse eis causæ dicantur, quibus antequam in corpore nascerentur animæ, aliquid contraxerint culpæ in sensibus vel motibus suis, pro quibus hoc merito pati a divina providentia judicatæ sunt. Liberi namque arbitrii semper est anima, etiam cum in corpore hoc, etiam cum extra corpus est : et libertas arbitrii vel ad bona semper, vel ad mala movetur : nec unquam rationabilis sensus, id est mens vel anima, sine motu aliquo vel bono vel malo esse potest. Quos motus causas præstare meritorum verisimile est etiam prius quam in hoc mundo aliquid agant : ut pro his meritis vel causis per divinam providentiam statim a prima nativitate, imo et ante nativitatem, ut ita dicam, vel boni aliquid vel mali perpeti dispensentur. Et hæc quidem dicta sint de his quæ videntur hominibus, vel a prima nativitate statim, vel etiam antequam in hanc lucem prorumpant, evenire. De his vero quæ a diversis spiritibus animæ, id est humanæ cogitationi suggeruntur, quæ vel ad bona vel ad contraria provocent, interdum etiam in hoc existere quædam anteriores corporeæ nativitatis causæ putandæ sunt. Interdum vero vigilans mens, et abjiciens a se quæ mala sunt, bonorum ad se adjutorium provocat : vel e contrario negligens et ignava, dum minus cauta est, locum dat his spiritibus qui velut latrones ex occulto insidiantes, irruere humanas mentes, cum locum sibi datum per segnitiem viderint, moliuntur, sicut ait Petrus Apostolus quia « adversarius noster diabolus tanquam leo » rugiens circuit, quærens quem devoret [1]. » Propter quod die noctuque cor nostrum omni custodia servandum est, et

[1] 1 Pet. v, 2.

locus non est dandus diabolo; sed omnia agenda sunt quibus ministri Dei, hi videlicet spiritus qui ad ministerium missi sunt eorum qui ad hæreditatem salutis vocati sunt[1], inveniant in nobis locum, et delectentur ingredi hospitium animæ nostræ, et habitantes apud nos consiliis nos regant : si tamen habitaculum cordis nostri virtutis et sanctitatis cultu invenerint exornatum. Verum sufficiant ista pro viribus nostris disserta a nobis de his virtutibus quæ humano generi adversantur.

CAPUT IV.

De humanis tentationibus.

I. Nunc ne de humanis quidem tentationibus silendum puto, quæ nascuntur interdum ex carne et sanguine, vel ex prudentia carnis et sanguinis quæ Deo dicitur esse inimica. Et utrum verum sit quod quidam dicunt quasi binas animas esse per singulos, posteaquam de his tentationibus exposuimus quæ plus quam humanæ dicuntur, id est quas adversum principatus et potestates, et adversum mundi hujus rectores tenebrarum harum, et adversus spiritualia nequitiæ in cœlestibus gerimus, vel quæ nobis adversus spiritus malignos et immundos dæmones peraguntur, dicemus. In qua re consequenter arbitror requirendum, si in nobis hominibus qui ex anima constamus et corpore ac spiritu vitali, est etiam aliud aliquid quod incitamentum habeat proprium, et commotionem ad malum provocantem : sicut haberi a quibusdam quæstio solet hujusmodi, utrumnam velut duæ animæ in nobis dicendæ sint, una quædam divinior et cœlestis, et alia inferior; an vero ex hoc ipso quod corporibus inhæremus (quæ corpora secundum propriam quidem naturam mortua sunt et penitus exanima, quia ex nobis, id est,

[1] Heb. 1, 14.

ex animabus, corpus materiale vivificatur, quod utique contrarium est et inimicum spiritui) trahimur et provocamur ad hæc mala quæ corpori grata sunt; an vero tertium, quod quidam Græcorum arbitrati sunt, quia anima nostra cum una sit per substantiam, ex pluribus tamen constet, et una pars ejus rationabilis, pars vero alia irrationabilis dicatur, et ea quidem pars quam irrationabilem dicunt in duos rursum dividatur affectus cupiditatis et iracundiæ. Has ergo tres quas supra diximus de anima opiniones a nonnullis haberi invenimus. Ex quibus illud interim quod quibusdam Græcorum philosophis visum diximus, quia tripartita sit anima, non valde confirmari ex divinæ Scripturæ auctoritate pervideo : ad alia vero duo quæ reliqua sunt, inveniri possunt aliquanta quæ ex divinis litteris aptari posse videantur.

II. Ex quibus primo illud discutiamus quod astruere solent quidam, quia una sit bona in nobis anima et cœlestis, alia vero inferior et terrestris; et quod ea quidem quæ melior est, cœlitus inseratur, qualis est illa quæ et Jacob adversus Esaü adhuc in utero posito palmam victoriæ supplantati præstitit fratris[1], et quæ in Hieremia sanctificatur ex vulva[2], et Spiritu sancto repletur ex utero in Joanne. Illam vero inferiorem quam dicunt, ex corporali eam semine simul asserunt cum corpore seminari, unde et præter corpus vivere eam vel subsistere negant posse, propter quod et carnem eam frequenter appellari dicunt. Quod enim scriptum est : « Caro concupiscit adversus spiritum[3], » non hoc de carne dictum accipiunt, sed de hac anima quæ proprie carnis est anima. Sed et ex his student nihilominus confirmare hæc quæ in Levitico ita scripta sunt : « Anima omnis » carnis, sanguis ipsius[4]. » Ex eo enim quod per totam carnem sanguis diffusus vitam præstat carni, in sanguine inesse aiunt hanc animam quæ dicitur totius carnis esse anima. Hoc

[1] Gen. xxv. — [2] Jerem. I. — [3] Gal. v, 17. — [4] Levit. xvii, 14.

autem ipsum quod dictum est, carnem repugnare adversus spiritum, spiritum autem adversus carnem; et quod dictum est : « Anima omnis carnis, sanguis ipsius, » alio nomine iidem vocari dicunt sapientiam carnis, quod est spiritus quidam materialis qui legi Dei subjectus non est, sed nec potest esse subjectus, quia voluntates habet terrenas et desideria corporalia. De hoc putant etiam Apostolum dixisse illud quod ait : « Video autem aliam legem in membris meis re- » pugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in » lege peccati quæ est in membris meis[1]. » Si vero quis objiciat eis hoc dici de natura corporis, quod vere secundum proprietatem quidem naturæ suæ mortuum est, habere autem dicitur sensum vel sapientiam quæ inimica est Deo, vel quæ repugnat adversus spiritum, pro eo veluti si quis dicat quodammodo carnis ipsius esse vocem quæ clamet non esuriendum, non sitiendum, non algendum, neque velle prorsus in aliquo molestiam pati sive ex abundantia, sive ex penuria : hæc illi resolvere atque impugnare conabuntur, ostendentes quamplurimas alias esse passiones animæ quæ in nullo prorsus a carne originem trahant, et tamen his spiritus adversetur, sicut est ambitio, avaritia, æmulatio, invidia, superbia, et his similia; cum quibus pugnam quamdam esse humanæ menti, vel spiritui videntes, ideo causam omnium horum malorum non ponunt aliud quid nisi hanc de qua superius diximus, velut corporalem animam et ex seminis traduce generatam. Adhibere quoque ad assertionem horum etiam illud testimonium Apostoli solent, quod ait : « Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornica- » tio, immunditia, impudicitiæ, idololatria, veneficia, inimi- » citiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, » hæreses, sectæ, invidiæ, ebrietates, comessationes, et his » similia[2] : » dicentes non hæc omnia de usu vel delecta-

[1] Rom. VII, 23. — [2] Gal. V, 19, 20, 21.

tione carnis originem trahere, ita ut putentur ejus substantiæ quæ animam non habet, id est carnis, hi omnes motus existere. Sed et illud quod ait: « Videte, fratres, vocationem » vestram, quoniam non multi inter vos sapientes secun» dum carnem[1], » ad hoc videbitur inclinandum, ut propria quædam videatur esse carnalis ac materialis sapientia, alia vero sit sapientia secundum spiritum, quæ utique non potest dici sapientia, nisi sit anima carnis quæ sapiat hoc quod carnis sapientia nominatur. Ad hæc aiunt etiam illud : « Si » caro repugnat adversus spiritum, et spiritus adversus car» nem[2], » uti non quæ volumus illa faciamus, quæ sunt de quibus dicit ut non quæ volumus faciamus ? Certum est, aiunt, de spiritu non dici; non enim voluntas spiritus prohibetur. Sed neque de carne : quia si non habet animam propriam, sine dubio nec voluntatem habebit. Superest ergo ut de hujus animæ voluntate dicatur quæ habere potest propriam voluntatem, quæ utique adversatur voluntati spiritus. Et si ita est, constat quod hujus animæ voluntas quædam media est inter carnem et spiritum, uni sine dubio e duobus serviens et obtemperans : cuicumque obtemperare delegerit. Quæ cum se delectationibus carnis subdiderit, carnales homines facit : cum vero se spiritui junxerit, in spiritu esse homines facit, et propter hoc spirituales nominari. Quod designare Apostolus videtur, cum dicit : « Vos autem in carne » non estis, sed in spiritu[3]. » Requirendum ergo est quæ sit omnino hæc ipsa voluntas inter carnem et spiritum, præter eam voluntatem quæ carnis esse vel spiritus dicitur. Pro certo namque habetur quod omnia quæcumque spiritus esse dicuntur, voluntas sit spiritus; et quæcumque opera carnis esse dicuntur, voluntas sit carnis. Quæ ergo ista est præter hæc voluntas animæ quæ extrinsecus nominatur, quam voluntatem nolens nos facere Apostolus dicit : « Ut non quæ-

[1] I Cor. I, 26. — [2] Gal. V, 17. — [3] Rom. VIII, 9.

» cumque vultis illa faciatis[1] ? » In quo hoc videtur designari, quod neutro ex his duobus, id est neque carni neque spiritui, debeat adhærere. Sed dicet quis quia sicut melius quidem est animæ si propriam faciat voluntatem, quam ut voluntatem faciat carnis : sic iterum melius est facere voluntatem spiritus magis quam propriam voluntatem. Quomodo ergo Apostolus ait : « Ut non quæ vultis illa faciatis ? » Quoniam in ea pugna quæ inter carnem et spiritum geritur, non omnino spiritus certa victoria est; manifestum est enim obtinere in quamplurimis carnem.

III. Verum quoniam in disputationem incidimus profundam in qua necesse est ex singulis quibusque partibus quæ possunt moveri discutere, videamus ne forte in hoc loco tale aliquid tractari potest; quia sicut melius est animæ sequi spiritum, tunc cum spiritus carnem vicerit, ita etiam si videtur ei esse deterius sequi carnem repugnantem adversus spiritum, et ad se revocare animam volentem, tamen forte utilius videatur obtineri animam a carne, quam residere in suis propriis voluntatibus. Namque quoniam nec calida dicitur esse, nec frigida, sed in medio quodam tepore perdurans, si tardam et satis difficilem conversionem poterit invenire. Si vero carni adhæreat, ex his ipsis interdum malis quæ ex carnis vitiis patitur, satiata aliquando et repleta, velut gravissimis oneribus luxuriæ ac libidinis fatigata, facilius et velocius converti a materialibus sordibus ad cœlestium desiderium et spiritualem gratiam potest (11). Et hoc arbitrandum est dixisse Apostolum, idcirco pugnare spiritum adversus carnem, et carnem adversus spiritum, ut non quæcumque volumus, illa faciamus, sine dubio ea quæ extra voluntatem spiritus et extra voluntatem carnis designata sunt : ut si aliis nominibus diceremus, quia melius est hominem aut in virtute esse aut in malitia, quam in

[1] Galat. v, 17.

nullo horum : anima vero priusquam se convertat ad spiritum et unum efficiatur cum eo, dum adhæret corpori, et de carnalibus cogitat, neque in bono statu videtur esse, neque manifeste in malo, sed esse animali, ut ita dixerim, similis. Melius autem est ut, si fieri potest, adhærens spiritui efficiatur spiritualis. Si vero fieri non potest, magis expedit eam vel carnis malitiam sequi, quam in suis positam voluntatibus, animalis irrationabilis statum tenere. Hæc autem tractavimus volentes singularum assertionum disserere opiniones, ampliori quam voluimus usi excursu, uti ne latere nos putarentur ea quæ moveri solent ab his qui quærunt utrum sit alia anima in nobis præter hanc cœlestem et rationabilem, quæ huic naturaliter adversetur, et vocetur vel caro, vel sapientia carnis, vel anima carnis.

IV. Nunc videamus quid etiam adversum hæc responderi soleat ab his qui defendunt unum esse in nobis motum, et unam vitam unius ejusdemque animæ, cujus sive salus sive perditio secundum actus suos ipsi proprie ascribatur. Et primo videamus cujusmodi sint passiones animi quas patimur cum sentimus intra nosmetipsos velut in partes nos rapi per singula ; cum pugna quædam fit cogitationum in cordibus nostris, et quædam nobis verisimilitudines suggeruntur, quibus nunc in hoc, nunc in aliud inclinamur, quibusque nunc quidem arguimur, nunc vero nosmetipsos amplectimur. Nihil autem magnum est si mala ingenia dicamus quia varium ac sibi ipsi repugnans judicium habeant, et a semetipso discordans ; cum etiam in omnibus hominibus ita inveniatur, si quando deliberatio incertæ rei ad consilium venerit, et prospicitur, vel consulitur quid rectius vel utilius eligatur. Nihil ergo mirum si duæ verisimilitudines sibi invicem occurrentes, et contraria suggerentes, in diversas partes animum rapiunt. Verbi causa, si cogitatio invitet aliquem ad fidem et timorem Dei, tunc non

potest dici quia caro adversum spiritum pugnet : sed dum incertum est quod verum et utile est, animus in diversa rapitur. Ita et cum putatur caro ad libidinem provocare, consilium vero melius hujuscemodi incitamentis resistit, non putandum est vitam esse aliquam aliam quæ adversus aliam resistat, sed naturam corporis quæ repleta sativi humoris loca evacuare gestit atque defluere : sicut nec contraria aliqua virtus, nec vita alterius animæ putanda est quæ nobis excitat sitim et provocat ad bidendum, vel quæ esurire facit, et irritat ad cibum. Sed sicut hæc naturalibus motibus corporis vel appetuntur, vel evacuantur; ita et naturalis seminis congregatus per tempus in suis locis humor expelli gestit et abjici : quod in tantum nequaquam impulsu alterius cujusquam provocationis efficitur, ut etiam sponte interdum soleat egeri. Cum ergo dicitur, quia « caro pugnat » adversus spiritum [1], » ita intelligunt isti, quia usus, vel necessitas, vel delectamentum carnis provocans hominem abstrahit et abducit a divinis, et spiritualibus rebus. Pro necessitate etenim corporis abstracti, divinis et in æternum profuturis rebus vacare non sinimur. Sic rursus divinis et spiritualibus anima vacans, et spiritui conjuncta, impugnare dicitur carnem, dum resolvi eam deliciis non sinit, et voluptatibus fluitare, quibus naturaliter delectatur. Hoc modo etiam illud asserunt quod dictum est : « Sapientia carnis » inimica est Deo [2], » non quod vere animam habeat caro, vel sapientiam propriam; sed sicut abusive dicere solemus et sitire terram et velle eam bibere aquam, hoc utique quod dicimus velle, non proprie, sed abusive proferimus, velut si dicamus iterum quia domus recomponi vult, et alia multa his similia : ita et sapientia carnis accipienda est, vel quod dictum est quia « caro concupiscit adversus spiritum. » Adjicere solent etiam illud quod dictum est : « Vox sanguinis

[1] Gal. v, 17. — [2] Rom. viii, 7.

» fratris tui clamat ad me de terra[1]. » Quod enim clamat ad Dominum, non est proprie sanguis ille qui effusus est; sed abusive sanguis clamare dicitur, dum ejus qui sanguinem effudit vindicta deposcitur. Sed et illud quod Apostolus ait : « Video autem aliam legem in membris meis repu- » gnantem legi mentis meæ[2], » ita intelligunt tanquam si dixisset, quod is qui verbo Dei vacare vult, pro necessitatibus et usibus corporalibus quæ velut lex quædam corpori inest, distrahitur atque divellitur atque impeditur ne sapientiæ vacans intentius possit divina contueri mysteria.

V. Quod vero inter carnis opera descriptæ sunt esse etiam hæreses, et invidiæ, et contentiones, vel cætera, ita accipiunt, quod anima cum crassioris sensus fuerit effecta, ex eo quod corporis sese passionibus subdit, oppressa vitiorum molibus, et nihil subtile ac spirituale sentiens, caro dicitur effecta, et inde nomen trahit in quo plus studii vel propositi gerit. Addunt etiam hæc requirentes : Quis invenietur, vel quis dicetur conditor mali hujus sensus qui dicitur sensus carnis ? Quia alium nullum creatorem animæ et carnis quam Deum credendum esse defendunt. Et si dicamus quia bonus Deus in ipsa conditione sua aliquid sibi creavit inimicum, utique absurdum videbitur. Si ergo scriptum est, quia « sapientia carnis inimica est Deo[3], » et hoc factum ex conditione dicetur, videbitur ipse Deus naturam sibi aliquam fecisse inimicam, quæ ei non potest esse subjecta nec legi ejus : quippe si animale esse putabitur, de quo hæc dicuntur. Quod si ita recipiatur, quid jam differre videbitur ab his qui diversas naturas animarum dicunt esse creatas, quæ naturaliter vel perituræ sint vel salvandæ? Quod utique solis hæreticis placet, qui dum justitiam Dei pia ratione asseverare non possunt, hujuscemodi impietatis figmenta componunt. Et nos quidem prout potuimus ex singulorum

[1] Gen. IV, 10. — [2] Rom. VII, 23. — [3] Id. VIII, 7.

personis quæ dici possunt disputationis modo de singulis dogmatibus in medium protulimus : qui autem legit, eligat ex his quæ magis amplectenda sit ratio.

CAPUT V.

Quod mundus ex tempore cœperit.

I. Post hæc jam quoniam quidem de ecclesiasticis definitionibus unum habetur præcipue secundum historiæ nostræ fidem, quod mundus hic factus sit, et ex certo tempore cœperit, et secundum promulgatam omnibus consummationem sæculi, pro sui corruptione solvendus sit, etiam de hoc pauca repetere non videtur absurdum. Et quantum quidem ad Scripturarum fidem pertinet, perfacilis videtur de hoc assertio. Denique hæretici cum in alia multa distracti sint, in hoc tamen Scripturæ auctoritati cedentes, visi sunt consonare. De conditione ergo mundi quæ alia nos Scriptura magis poterit edocere quam ea quæ a Moyse de origine ejusdem scripta est ? Quæ, licet majora intra se contineat quam historiæ narratio videtur ostendere, et spiritualem in quammaximis contineat intellectum, atque in rebus mysticis et profundis velamine quodam litteræ utatur; tamen nihilominus indicat hoc sermo narrantis, quod ex certo tempore creata sunt omnia quæ videntur. De consummationne vero mundi, primo Jacob indicat cum ad filios suos testatur dicens : « Convenite ad me, filii Jacob, ut annuntiem vobis » quid erit in novissimis diebus, *vel,* post novissimos dies [1]. » Si ergo sunt novissimi dies, vel post novissimos dies, cessare dies necesse est qui cœperunt. David quoque ita ait : « Cœli » peribunt, tu autem permanebis, et omnes sicut vestimen- » tum veterascent; et sicut opertorium mutabis eos, et mu- » tabuntur : tu autem idem ipse es, et anni tui non defi-

[1] Gen. XLIX, 1.

» cient[1]. » Dominus vero et Salvator noster, cum dicit : « Qui creavit ab initio masculum et fœminam fecit eos[2], » factum etiam esse mundum ipse testatur : et rursum dicens quia « Cœlum et terra transient, verba autem mea » non transient[3], » corruptibilem eum finiendumque designat. Sed et Apostolus dicens : « Vanitati enim creatura » subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit in » spe, quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptio- » nis in libertatem gloriæ filiorum Dei[4], » manifeste finem mundi declarat ; et cum rursum dicit : « Transiet habitus » hujus mundi[5]. » Verum in eo ipso quod dixit quia vanitati creatura subjecta est, etiam initium ejus ostendit ; si enim vanitati creatura subjecta est propter spem aliquam, ex causa utique subjecta est : et quod ex causa est, necesse est ut cœperit : non enim poterat sine ullo initio vanitati creatura esse subjecta, et sperare liberari a servitute corruptionis, quæ servire non cœperat. Sed et quamplurima alia in Scripturis divinis hujuscemodi dicta reperiet si quis requirat ex otio, quibus et initium habere mundus et finem sperare dicitur.

II. Si quis ergo est qui adversetur in hac parte vel auctoritati Scripturæ nostræ, vel fidei, inquiremus ab eo utrum dicat Deum comprehendere posse omnia, an non posse ? Et dicere quidem non posse, manifeste impium est. Si vero, quod necesse est, dixerit quia omnia comprehendit, superest ut eo ipso quo comprehendi possunt, et initium habere intelligantur et finem. Nam quod penitus sine initio ullo est, comprehendi omnino non potest. In quantumcumque enim se intellectus extenderit, in tantum comprehendendi facultas sine fine subducitur et differtur, ubi initium non habetur.

[1] Psal. CII, 27, 28. — [2] Matth. XIX, 4. — [3] Id. XXIV, 35. — [4] Rom. VIII, 20. — [5] I Cor. VII, 32.

III. Sed solent nobis objicere dicentes : Si cœpit mundus ex tempore, quid ante faciebat Deus quam mundus inciperet? Otiosam enim et immobilem dicere naturam Dei, impium est simul et absurdum, vel putare quod bonitas aliquando bene non fecerit, et omnipotentia aliquando non egerit potentatum. Hoc nobis objicere solent dicentibus mundum hunc ex certo tempore cœpisse, et secundum Scripturæ fidem annos quoque ætatis ipsius numerantibus. Ad quas propositiones non arbitror aliquem hæreticorum secundum rationem dogmatis sui posse facile respondere. Nos vero consequenter respondebimus observantes regulam pietatis, et dicentes, quoniam non tunc primum cum visibilem istum mundum fecit Deus, cœpit operari, sed sicut post corruptionem hujus erit alius mundus, ita et antequam hic esset fuisse alios credimus. Quod utrumque divinæ Scripturæ auctoritate firmabitur. Nam quod erit post hunc alius mundus, Esaias docet, dicens : « Erit cœlum » novum et terra nova, quæ ego faciam permanere in con» spectu meo, dicit Dominus [1]. » Quod autem ante hunc mundum fuerint etiam alii, Ecclesiastes ostendit dicens : « Quid est quod factum est? Id ipsum quod futurum est. » Et quid est quod creatum est? Hoc ipsum quod creandum : et nihil est omnino recens sub sole. Sed quis loque» tur, et dicet, Ecce hoc novum est? Jam fuit id in sæculis » quæ fuerunt ante nos [2]. » Quibus testimoniis utrumque simul probatur, quod et ante fuerint sæcula, et futura sint postmodum. Non tamen putandum est plures mundos simul esse, sed post hunc initium aliorum futurum : de quibus nunc non est necessarium per singula repetere, cum jam id in superioribus fecerimus (12).

IV. Illud sane otiose prætereundum non arbitror, quod Scripturæ sanctæ conditionem mundi novo quodam et pro-

[1] Isai. LXVI, 22. — [2] Eccl. I, 9.

prio nomine nuncupaverunt, dicentes καταβολὴν mundi, quod latine satis improprie translatum constitutionem mundi dixerunt : καταβολὴ vero in græco magis dejicere significat, id est deorsum jacere, quod latine improprie, ut diximus, constitutionem mundi interpretati sunt, sicut in Evangelio secundum Joannem cum dicit Salvator : « Et erit tribulatio » in illis diebus qualis non fuit a constitutione mundi [1], » hic constitutio καταβολὴ dicta est : quod ita intelligendum est sicut superius exposuimus. Sed et Apostolus in Epistola ad Ephesios eodem sermone usus est cum ait : « Qui elegit » nos ante mundi constitutionem [2], » et hic constitutionem mundi καταβολὴν dixit, eodem sensu quo superius interpretati sumus intelligendam. Dignum igitur videtur inquirere quid est quod hoc novo nomine indicetur : et arbitror, quoniam quidem finis et consummatio sanctorum erit in his quæ non videntur et æterna sunt, ex ipsius finis contemplatione, sicut in superioribus frequenter ostendimus; simile etiam initium rationabiles creaturas habuisse censendum est. Et si tale initium habuerint qualem finem sperant, fuerunt sine dubio jam ab initio in his quæ non videntur et æterna sunt. Quod si est, de superioribus ad inferiora descensum est non solum ab his animabus quæ id motuum suorum varietate meruerunt, verum et ab his quæ ad totius mundi ministerium ex illis superioribus et invisibilibus ad hæc inferiora et visibilia deductæ sunt, licet non volentes; « Vanitati quippe creatura subjecta est non volens, sed » propter eum qui subjecit in spe [3], » qua vel sol, vel luna, vel stellæ, vel Angeli explerent obsequium mundo, et his animabus quæ ob nimios defectus mentis, crassioribus istis et solidioribus indiguere corporibus, et propter eos quibus hoc erat necessarium, mundus iste etiam visibilis institutus est. Ex hoc ergo communiter omnium per hanc significan-

[1] Matth. xxiv, 21. — [2] Ephes. i, 4. — [3] Rom. viii, 20.

tiam, id est per καταβολὴν, a superioribus ad inferiora videtur indicari deductio. Spem sane libertatis universa creatura gerit ut a servitutis corruptione liberetur cum filii Dei qui vel prolapsi, vel dispersi sunt, in unum fuerint congregati, vel cum cætera officia expleverint in hoc mundo quæ solus cognoscit omnium artifex Deus. Talem vero ac tantum putandum est factum esse mundum, qui vel omnes eas animas quæ in hoc mundo statutæ sunt exerceri caperet, vel omnes eas virtutes quæ adesse eis, et dispensare eas, ac juvare paratæ sunt. Unius namque naturæ esse omnes rationabiles creaturas, ex multis assertionibus comprobatur : per quod solum Dei justitia in omnibus earum dispensationibus defendi potest, dum unaquæque in semetipsa habet causas quod in illo vel in illo vitæ ordine posita sit.

V. Hanc ergo dispositionem Dei quam postea ordinavit, jam tunc ab origine mundi rationibus causisque perspectis eorum qui vel pro defectu mentis venire in corpora merebantur, vel eorum qui visibilium cupiditate raptabantur, sed et illorum qui vel volentes vel inviti præstare officia quædam his qui in hunc statum deciderant compellebantur, ab eo qui in spe subjiciebat, non intelligentes quidam, nec advertentes quod ex præcedentibus liberi arbitrii causis instituta fuisset a Deo dispositionis ista varietas, arbitrati sunt vel fortuitis motibus vel fatali necessitate agi omnia quæ in hoc modo fiunt, nec esse aliquid in nostro arbitrio. Unde nec Dei providentiam inculpabilem assignare potuerunt.

VI. Sicut autem diximus, quia multis, vel ministris, vel rectoribus, vel auxiliatoribus eguerunt animæ omnes quæ in hoc mundo versatæ sunt : ita in novissimis temporibus cum jam finis mundo proximus immineret, et in ultimam perditionem omne humanum vergeret genus, infirmatis non solum his qui regebantur, verum etiam illis quibus regendi

fuerat sollicitudo commissa, non jam tali auxilio, nec similibus suis indiguit defensoribus, sed auctoris ipsius et creatoris sui opem depoposcit, qui et his obediendi et illis regendi corruptam profanamque restitueret disciplinam. Unde unigenitus Filius Dei, qui erat verbum et sapientia Patris, cum esset in ea gloria apud Patrem quam habuit ante quam mundus esset, exinanivit semetipsum, et formam servi accipiens efficitur obediens usque ad mortem, ut obedientiam doceret eos qui non aliter nisi per obedientiam salutem consequi poterant : regendi quoque regnandique corruptas restituit Leges, dum omnes inimicos subjecit pedibus suis, ut per hoc quod necesse est eum regnare donec ponat inimicos suos sub pedibus et novissimum inimicum destruat mortem, rectores ipsos regendi doceat moderamina. Quia ergo non solum regendi vel regnandi, verum etiam obediendi, ut diximus, venerat reparare disciplinam, in semetipso prius complens quod ab aliis volebat impleri, idcirco non solum usque ad mortem crucis Patri obediens factus est, verum etiam in consummatione sæculi in semetipso complectens omnes quos subjicit Patri, et qui per eum veniunt ad salutem, cum ipsis et in ipsis ipse quoque subjectus dicitur Patri : dum omnia in ipso constant, et ipse est caput omnium, et in ipso est salus et salutem consequentium plenitudo. Hoc ergo est quod de eo dicit Apostolus : « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, » tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus[1]. »

VII. Verum nescio quo pacto hæretici non intelligentes Apostoli sensum qui his verbis continetur, subjectionis in Filio nomen infamant : cujus appellationis si proprietas requiritur, ex contrariis facile poterit inveniri. Nam si subjectum esse non est bonum, restat ut illud quod contrarium

[1] 1 Cor. xv, 28.

est, bonum sit, id est, non esse subjectum. Sermo namque Apostoli secundum quod isti volunt, hoc videtur ostendere, dum dicit : « Cum autem ei subjecta fuerint omnia, tunc » et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia[1] : » ut quasi is qui nunc Patri subjectus non sit, subjectus futurus sit tunc cum prius Pater ei universa subjecerit. Sed miror quomodo hoc intelligi possit, ut is qui nondum sibi subjectis omnibus non est ipse subjectus, tunc cum subjecta fuerint sibi omnia, cum rex omnium fuerit, et potestatem tenuerit universorum, tunc eum subjiciendum putent, cum subjectus ante non fuerit : non intelligentes quod subjectio Christi ad Patrem beatitudinem nostræ perfectionis ostendit, et suscepti ab eo operis palmam declarat, cum non solum regendi ac regnandi summam quam in universam emendaverit creaturam, verum etiam obedientiæ et subjectionis correcta reparataque humani generis Patri offerat instituta. Si ergo bona et salutaris accipitur ista subjectio qua subjectus esse dicitur Filius Patri, valde consequens et cohærens est ut et inimicorum quæ dicitur Filio Dei esse subjectio, salutaris quædam intelligatur et utilis : ut sicut cum dicitur Filius Patri subjectus, perfecta universæ creaturæ restitutio declaratur, ita cum Filio Dei inimici dicuntur esse subjecti, subjectorum salus in eo intelligatur, et reparatio perditorum.

VIII. Verum certis quibusque et modis, et disciplinis, et temporibus subjectio ista complebitur : non necessitate aliqua ad subjectionem cogente, ne per vim subditus fiat omnis mundus Deo; sed verbo, ratione, doctrina, provocatione meliorum, institutionibus optimis, comminationibus quoque dignis et competentibus, quæ juste immineant his qui salutis et utilitatis suæ curam sanitatemque contemnunt. Denique et nos homines, cum vel servos vel filios erudimus,

[1] 1 Cor. xv, 28.

dum adhuc per ætatem rationis incapaces sunt, minis eos et metu coercemus; cum vero boni, utilis, et honesti intelligentiam ceperint, tum jam cessante verberum metu, verbo ac ratione suasi, ad omnia quæ bona sunt acquiescunt. Quomodo autem servata in omnibus rationabilibus creaturis arbitrii libertate unusquisque debeat dispensari, id est, quos velut jam paratos et capaces sermo Dei et inveniat et instituat, quos autem interim differat, a quibus vero penitus occultetur, et longe eorum a se fieri dispenset auditum, quosque rursum contemnentes indicatum sibi et prædicatum verbum Dei correptionibus quibusdam et castigationibus illatis perurgeat ad salutem, conversionemque eorum quodammodo exigat et extorqueat; quibusnam vero etiam occasiones quasdam præstet salutis, ita ut interdum etiam ex responsione sola fide probata indubitatam quis ceperit salutem; quibus hæc ex causis vel quibus occasionibus fiant, quidve in his intro inspiciens divina sapientia, vel quos motus propositi eorum videns hæc universa dispenset : soli Deo cognitum est, et Unigenito ejus per quem creata ac reparata sunt universa, et Spiritui sancto per quem cuncta santificantur, qui ab ipso Patre procedit, cui est gloria in æterna sæcula. Amen.

CAPUT VI.

De consummatione mundi.

I. De fine vero mundi et consummatione omnium jam quidem et in superioribus pro viribus nostris disseruimus, secundum quod divinæ Scripturæ indulsit auctoritas, quæ sufficere ad instructionem putamus, paucis etiam nunc admonitis, quoniam ad hunc nos locum quæstionis ordo perduxit. Igitur summum bonum ad quod natura rationabilis universa festinat, quod etiam finis omnium dicitur, a quam-

plurimis etiam philosophorum hoc modo terminatur, quia summum bonum sit, prout possibile est, similem fieri Deo. Sed hoc non tam ipsorum inventum, quam ex divinis libris ab eis assumptum puto. Hoc namque indicat Moyses ante omnes, cum primam conditionem hominis enarrat dicens : « Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram[1]. » Tunc deinde addit : « Et fecit Deus hominem, ad Dei imaginem fecit illum, masculum et fœminam fecit eos, et benedixit eos. » Hoc ergo quod dixit : « ad imaginem Dei fecit eum, » et de similitudine siluit, non aliud indicat nisi quod imaginis quidem dignitatem in prima conditione percepit, similitudinis vero perfectio in consummatione servata est : scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione consciceret, cum possibilitate sibi perfectionis in initiis data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret. Sed apertius hæc et evidentius ita se habere Joannes Apostolus definit, hoc modo pronuntians : « Filioli, nondum scimus quid futuri sumus : si vero revelatum nobis fuerit de Salvatore, sine dubio dicetis : Similes ei erimus[2]. » Per quod certissime indicat et finem omnium, quem adhuc sibi dicit ignotum, et similitudinem Dei sperandam, quæ pro meritorum perfectione præstabitur. Ipse quoque Dominus in Evangelio hæc eadem non solum futura, verum etiam sui intercessione futura designat, dum ipse hoc a Patre discipulis suis impetrare dignatur, dicens : « Pater, volo ut ubi ego sum et isti sint mecum ; et sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis unum sint[3]. » In quo jam videtur ipsa similitudo, si dici potest, proficere, et ex simili unum jam fieri, pro eo sine dubio quod in consummatione vel fine omnia et in omnibus Deus est. In quo requiritur a nonnullis, si ratio naturæ cor-

[1] Gen. I, 26, 27. — [2] I Joan. III, 2, 3. — [3] Joan. XVII, 21.

poreæ quamvis expurgatæ ad liquidum et penitus spiritualis effectæ, non videatur obsistere vel ad similitudinis dignitatem, vel ad unitatis proprietatem : quod naturæ divinæ quæ utique incorporea est, nec similis videatur dici corporea natura posse, nec unum cum ea vere ac merito designari; maxime cum id quod unum est Filius cum Patre, ad naturæ proprietatem referendum fidei veritas doceat[1].

II. Cum ergo in fine Deus esse omnia et in omnibus promittatur, sicut consequens est, non est putandum venire ad illum finem animalia, vel pecora, vel bestias, ne etiam in animalibus, aut pecoribus, vel bestiis Deus inesse designetur; sed nec ligna, vel lapides, ne in his quoque esse dicatur Deus. Ita ne ullam quidem malitiam ad illum finem putandum est pervenire; ne dum in omnibus Deus esse dicitur, etiam in aliquo malitiæ vasculo inesse dicatur. Nam et si nunc quoque ubique et in omnibus dicimus esse Deum, pro eo quod nihil potest esse vacuum Deo, non tamen ita esse dicimus, ut omnia sit nunc in quibus est. Unde diligentius intuendum est quale est hoc quod perfectionem beatitudinis rerumque finem significat : quod non solum in omnibus esse dicitur Deus, sed etiam omnia in omnibus. Quæ sint ergo ista omnia quæ Deus futurus sit in omnibus, requiramus.

III. Et ego quidem arbitror quia hoc, quod in omnibus omnia dicitur esse Deus, significet etiam in singulis eum omnia esse. Per singulos autem omnia erit hoc modo, ut quidquid rationabilis mens, expurgata omnium vitiorum fæce, atque omni penitus abstersa nube malitiæ, vel sentire, vel intelligere, vel cogitare potest, omnia Deus sit, nec ultra jam aliud aliquid nisi Deum videat, Deum teneat, omnis motus sui Deus modus et mensura sit; et ita erit omnia Deus : non enim jam ultra boni malique discretio, quia nusquam malum : omnia enim Deus est, cui jam non adjacet

[1] Rom. VIII, 21.

malum : nec ultra ex arbore sciendi bonum et malum manducare concupiscet, qui semper in bono est, et cui omnia Deus est. Sic ergo finis ad principium reparatus, et rerum exitus collatus initiis, restituet illum statum quem tunc habuit natura rationabilis cum de ligno sciendi bonum et malum comedere non egebat, ut amoto omni malitiæ sensu, et ad sincerum purumque deterso, solus qui est unus bonus Deus hic ei fiat omnia, et non in paucis aliquibus vel pluribus, sed in omnibus ipse sit omnia. Cum jam nusquam mors, nusquam aculeus mortis, nusquam omnino malum, tunc vere Deus omnia in omnibus erit. Verum istam perfectionem ac beatitudinem rationabilium creaturarum, vel naturarum, ita demum quidam permanere in eodem statu quo supra diximus putant, id est ut Deum omnia habeant, et Deus eis sit omnia, si nullatenus eas societas naturæ corporalis amoveat. Alioquin existimant gloriam summæ beatitudinis impediri, si materialis substantiæ interseratur admixtio. De qua re plenius a nobis quæ in superioribus occurrere potuerunt, pertractata atque digesta sunt.

IV. Nunc vero quoniam apud Apostolorum mentionem spiritualis corporis invenimus, qualiter etiam inde sentiri debeat de hoc, tantummodo prout possumus requiramus. Quantum ergo sensus noster capere potest, qualitatem spiritualis corporis talem quamdam esse sentimus, in quo inhabitare deceat non solum sanctas quasque perfectasque animas, verum etiam omnem illam creaturam quæ liberabitur a servitute corruptionis. De corpore etiam illud Apostolus dixit : « Domum habemus non manu factam, æternam in » cœlis[1], » id est in mansionibus beatorum. Ex hoc ergo conjecturam capere possumus, quantæ puritatis, quantæ subtilitatis, quantæque gloriæ sit qualitas corporis illius, si comparationem faciamus ejus ad ea quæ nunc, licet cœlestia

[1] 2 Cor. v, 1.

sint et splendidissima corpora, manu facta tamen sunt et visibilia. De illo autem dicitur domus esse non manu facta, sed æterna in cœlis. Quia ergo « quæ videntur temporalia » sunt, quæ autem non videntur, æterna sunt[1], » omnibus his corporibus quæ sive in terris sive in cœlis videmus, et quæ videri possunt, et manu facta sunt, et æterna non sunt, multa longe prælatione præcellit illud quod et visibile non est, nec manu factum est, sed æternum est. Ex qua comparatione conjici potest quantus decor, quantus splendor, quantus fulgor sit corporis spiritualis; et verum esse illud quod dictum est, quia « oculus non vidit, nec auris audivit, » nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligen» tibus illum[2]. » Non autem dubitandum est naturam corporis hujus nostri voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem subtilissimi et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore perduci, prout rerum status vocaverit, et meritum rationabilis naturæ poposcerit. Denique cum varietate et diversitate mundus indiguit, per diversas rerum facies speciesque omni famulatu præbuit se materia Conditori, utpote domino et creatori suo, quo diversas cœlestium terrenorumque ex ea duceret formas. Cum vero res ad illud cœperint festinare ut sint omnes unum, sicut est Pater cum Filio unum, consequenter intelligi datur, quod ubi omnes unum sunt, jam diversitas non erit.

V. Propterea namque etiam novissimus inimicus, qui mors appellatur, destrui dicitur, ut neque ultra triste sit aliquid, ubi mors non est, neque adversum sit, ubi non est inimicus. Destrui sane novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus quæ a Deo facta est pereat, sed ut propositum et voluntas inimica, quæ non a Deo, sed ab ipso processit, intereat. Destruetur ergo non ut non sit, sed ut inimicus non sit et mors. Nihil enim omnipotenti impos-

[1] 2 Cor. IV, 18. — [2] 1 Cor. II, 9.

sibile est, nec insanabile est aliquid factori suo : propterea enim fecit omnia ut essent; et quæ facta sunt ut essent, non esse non possunt. Propter quod immutationem quidem varietatemque recipient, ita ut pro meritis vel in meliori vel in deteriori habeantur statu; substantialem vero interitum ea quæ a Deo ad hoc facta sunt ut essent et permanerent, recipere non possunt. Non enim quæ opinione vulgi interire creduntur, continuo etiam vel fidei vel veritatis ratio ea interire consenserit. Denique caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post mortem deperire existimatur, ut nihil prorsus reliquum substantiæ suæ habere credatur. Nos vero qui resurrectionem ejus credimus, immutationem ejus tantummodo per mortem factam intelligimus; substantiam vero ejus certum est permanere, et voluntate Creatoris sui certoque tempore rursus reparari ad vitam, atque iterum permutationem ejus fieri, ut quæ primo fuit caro ex terra terrena, tum deinde dissoluta per mortem, et iterum facta cinis ac terra, « quoniam terra es, *inquit*, et in terram ibis [1], » rursum resuscitetur e terra, et post hoc jam prout meritum inhabitantis animæ poposcerit, in gloriam corporis proficiat spiritualis.

VI. In hunc ergo statum omnem hanc nostram substantiam corporalem putandum est perducendam, tum cum omnia restituentur ut unum sint, et cum Deus fuerit omnia in omnibus. Quod tamen non ad subitum fieri, sed paulatim et per partes intelligendum est, infinitis et immensis labentibus sæculis, cum sensim et per singulos emendatio fuerit et correctio prosecuta, præcurrentibus aliis et velociori cursu ad summa tendentibus, aliis vero proximo quoque spatio insequentibus, tum deinde aliis longe posterius : et sic per multos et innumeros ordines proficientium ac Deo se ex inimicis reconciliantium pervenitur usque ad no-

[1] Genes. III, 19.

vissimum inimicum qui dicitur mors, ut etiam ipse destruatur ne ultra sit inimicus. Cum ergo restitutæ fuerint omnes rationabiles animæ in hujuscemodi statum, tunc natura etiam hujus corporis nostri in spiritualis corporis gloriam perducetur. Sicut enim de rationabilibus naturis videmus, non alias esse quæ pro peccatis in indignitate vixerint, et alias quæ pro meritis ad beatitudinem invitatæ sint, sed has easdem quæ ante fuerant peccatrices, conversas postmodum et Deo reconciliatas videmus ad beatitudinem revocari : ita etiam de natura corporis sentiendum est, quod non aliud corpus est quo nunc in ignobilitate et in corruptione et infirmitate utimur, et aliud erit illud quo in incorruptione, et in virtute, et in gloria utemur; sed hoc idem, abjectis his infirmitatibus in quibus nunc est, in gloriam transmutabitur spirituale effectum, ut quod fuit indignitatis vas, hoc ipsum expurgatum fiat vas honoris, et beatitudinis habitaculum. In quo statu etiam permanere semper et immutabiliter Creatoris voluntate est credendum, fidem rei faciente sententia Apostoli dicentis : « Domum habemus non » manu factam, æternam in cœlis[1]. » Non enim, secundum quosdam Græcorum philosophos, præter hoc corpus quod ex quatuor elementis est, aliud quintum corpus quod per omnia aliud sit et diversum ab hoc nostro corpore, fides Ecclesiæ recipit : quoniam neque ex Scripturis sanctis vel suspicionem aliquam proferre de his quis potest, neque ipsa rerum consequentia hæc recipi patitur, maxime cum manifeste definiat sanctus Apostolus, quia non nova aliqua corpora resurgentibus a mortuis dentur, sed hæc ipsa quæ viventes habuerant, ex deterioribus in melius transformata recipiant. Ait enim : « Seminatur corpus animale, resurget » corpus spirituale : seminatur in corruptione, resurget in in» corruptione : seminatur in infirmitate, resurget in virtute :

[1] 2 Cor. v, 1.

» seminatur in ignobilitate, resurget in gloria[1]. » Sicut ergo profectus est homini quidam, ut cum sit prius animalis homo, nec intelligat quæ sunt spiritus Dei, veniat in hoc per eruditionem ut efficiatur spiritualis, et dijudicet omnia, ipse vero a nemine dijudicetur : ita etiam de corporis statu sentiendum est, quod ipsum idem corpus quod nunc pro ministerio animæ nuncupatum est animale, per profectum quemdam, cum anima adjuncta Deo unus cum eo spiritus fuerit effecta, jam tunc corpus quasi spiritui ministrans in statum qualitatemque proficiat spiritualem, maxime cum, sicut sæpe ostendimus, talis a Conditore facta sit natura corporea, ut in quamcumque voluerit, vel res poposcerit qualitatem, facile subsequatur.

VII. Omnis igitur hæc ratio hoc continet, quod duas generales naturas condiderit Deus : naturam visibilem, id est corpoream; et naturam invisibilem, quæ est incorporea. Istæ vero duæ naturæ diversas sui recipiunt permutationes. Illa quidem invisibilis, quæ rationabilis est, animo propositoque mutatur pro eo quod arbitrii sui libertate donata est; et per hoc aliquando in bonis, aliquando in contrariis invenitur. Hæc vero natura corporea substantialem recipit permutationem : unde et ad omne quod moliri, vel fabricare, vel retractare voluerit artifex omnium Deus, materiæ hujus habet in omnibus famulatum, ut in quascumque vult formas vel species, prout rerum merita deposcunt, naturam corpoream transmutet et transferat. Quod evidenter Propheta designans ait : « Deus qui facit omnia, et transmutat. »

VIII. Jam sane illud quærendum est, si tunc cum erit Deus omnia in omnibus, in consummatione omnium universa corporis natura una specie constabit, et omnis qualitas corporis illa sola erit quæ in illa inenarrabili gloria fulgebit, quæ spiritualis corporis futura esse sentienda est. Si

[1] I Cor. xv, 42, 43, 44.

enim recte accipimus, id in initio libri sui Moyses scribit dicens : « In principio fecit Deus cœlum et terram[1]. » Hoc enim principium totius creaturæ; ad hoc principium finem omnium consummationemque convenit revocare : id est, ut illud cœlum et illa terra, habitatio et requies sit piorum; ita ut prius terræ illius sancti quique et mansueti hæreditatem capiant, quandoquidem hoc etiam Lex et Prophetæ et Evangelium docent. In qua terra puto esse veras illas et vivas formas illius observantiæ quam Moyses per Legis umbram tradebat. De quibus dictum est, quia « exemplari et » umbræ deserviunt cœlestium[2], » hi scilicet qui serviebant in Lege. Sed et ad ipsum Moysen dictum est : « Vide » ut facias omnia secundum formam et similitudinem quæ » tibi ostensa est in monte[3]. » Unde mihi videtur quod sicut in hac terra Lex pædagogus quidam fuit eorum qui ad Christum ab ipsa perduci deberent, eruditi ab ea et instituti ut facilius possent post institutionem Legis perfectiora quæque instituta Christi suscipere : ita etiam alia terra sanctos quosque suscipiens, veræ et æternæ Legis institutionibus eos prius imbuat et informet, quo facilius etiam illis cœli perfectis, et quibus addi jam nihil potest, institutis potiantur; in quo vere erit illud quod æternum dicitur Evangelium, et Testamentum semper novum quod nunquam veterascet.

IX. Hoc itaque modo in consummatione ac restitutione omnium fieri putandum est, ut paulatim proficientes, et ascendentes modo et ordine perveniant primo ad terram illam, et eruditionem quæ in ea est, in qua ad meliora, et illa quibus jam addi nihil potest, instituta præparentur. Post actores enim et procuratores Christus dominus, qui est rex omnium, regnum ipse suscipiet : id est, post eruditionem sanctarum virtutum eos qui eum capere possunt

[1] Gen. I, 1. — [2] Heb. VIII, 5. — [3] Exod. XXV, 40.

secundum quod sapientia est, ipse instruet, regnans in eis tamdiu usquequo eos etiam Patri subjiciat qui sibi subdidit omnia, id est ut cum capaces Dei effecti fuerint, sit eis Deus omnia in omnibus. Tunc ergo consequenter etiam natura corporea illum summum, et cui addi jam nihil possit, recipiet statum. Hactenus nobis etiam corporeæ naturæ vel spiritualis corporis ratione discussa, arbitrio legentis relinquimus, ex utroque quod melius judicaverit eligendum. Nos vero in his finem libri tertii faciamus (13).

LIBER QUARTUS.

(VERSIO BENEDICTINORUM.)

Scriptura divinitus inspirata : quomodo hæc legenda et intelligenda. Quæ obscuritatis in ea ratio. Cur aliqua in ea secundum litteram impossibilia vel a ratione aliena.

1. Quoniam in tantarum rerum disquisitione, vulgaribus sententiis et eorum quæ sub oculos cadunt evidentia non contenti, assumimus tam ex illo quod vetus, quam ex illo quod novum dicitur, Testamento testimonia Scripturarum quas divinas esse credimus, ad ea quæ dicimus comprobanda, tum fidem nostram ratione confirmare conamur; necdum vero de Scripturis ut divinis disseruimus : age de his quoque pauca summatim et breviter disputemus, proponentes ea quæ nos movent ut pro divinis litteris illas habeamus. Verum antequam ab ipsis Scripturis et iis quæ in ipsis declarantur testimonia proferamus, de Moyse et de Jesu Christo, quorum alter Hebræorum legislator, alter salutarium Christianæ religionis documentorum auctor est, hæc nobis dicenda sunt. Cum enim inter Græcos et Barbaros quamplurimi extiterint legumlatores, doctores item qui veritatis notitiam suis præceptis pollicerentur, nullum tamen fuisse accepimus legislatorem qui reliquis gentibus suarum legum suscipiendi studium ingenerare potuerit. Et quamvis philosophi cum multo prodirent demonstrationum apparatu quæ e ratione petitæ viderentur, quæque multum

probabilitatis haberent, nemo ex illis fuit qui probatam sibi veritatem diversis populis, vel unius gentis præcipuæ multitudini persuadere potuerit : atqui peroptassent legislatores et doctores, illi iis quas bonas putabant legibus universum, si fieri potuisset, hominum genus subjici, hi quam animo conceperant veritatem ubique terrarum disseminari; sed, utpote non idonei qui alterius linguæ multarumque gentium homines ad legum suarum observationem et ad suam disciplinam suscipiendam adducerent, ne aggressi quidem sunt id efficere; prudenter enim præviderant id se consequi nullo modo posse. At universa tum Græcia, tum quæ per universum nostrum terrarum orbem patet Barbaria, innumeros habet qui, derelictis patriis legibus et diis receptis, summo studio Mosaïcas leges et disciplinam verborum Jesu Christi custodiunt; quamvis simulacrorum cultoribus odio sint qui Mosaïcæ legi adhærent, et præter odium, in vitæ periculo versentur qui Jesu Christi doctrinam susceperunt.

II. Quod si ad id quoque animum attenderimus quo pacto annis tam paucis, tot insidiis structis adversus Christianos, quorum nonnulli necati, alii bonis mulctati sunt, potuerit hæc doctrina, licet alioqui non magna sit doctorum copia, ubique terrarum prædicari, ita ut Græci et Barbari, sapientes et insipientes ad verum per Jesum Christum Dei cultum sese adjunxerint, rem humanis viribus majorem dicere non dubitabimus, cum præsertim summa cum potestate et fiducia docuerit Christus nunquam suam victum iri doctrinam. Itaque jure pro oraculis habendæ sunt ejus voces, quales hæ sunt : « Ad reges et præsides ducemini propter me in testi» monium illis et gentibus [1]. *Et :* Multi dicent mihi in illa » die, Domine : Domine, nonne in nomine tuo manducavi» mus, et in nomine tuo bibimus, et in nomine tuo dæmonia » ejecimus? et dicam eis : Discedite a me qui operamini ini

[1] Matth. x, 18.

» quitatem. Nunquam novi vos[1]. » Hæc enim temere prolata, nec proinde vera esse, forte olim versimile erat : at cum deinde evenerint quæ tanta cum auctoritate dicta fuerant, perspicuum est Deum vere hominem factum salutarem hominibus doctrinam tradidisse.

III. Quid vero attinet dicere prænuntiatum fuisse Christum, tunc nempe defuturos principes ex Juda et duces de femore ejus, cum venisset cui repositum est, regnum videlicet, et prodiisset expectatio gentium[2]? Ex historia enim et iis quæ hodie cernuntur, manifestum est a Christi temporibus nullos deinde Judæorum reges extitisse, fractis et dissipatis rebus omnibus Judaïcis quibus gloriabantur, templo nempe, altari, rei divinæ consueto ritu, et indumentis pontificis. Impleta est quippe Prophetia quæ dicit : « Per dies » multos sedebunt filii Israël sine rege, sine principe, sine » sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine responsis[3]. » Quibus verbis utimur adversus eos qui, dum urgentur iis quæ in Genesi ab Jacob ad Judam dicta sunt, permanere etiamnum ex genere Judæ asserunt principem qui populo dominetur, neque defuturos ex semine ejus duces usque ad eum quem sibi animo fingunt Christi adventum. Si enim « per dies multos sedebunt filii Israël sine rege, sine prin- » cipe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio; » ex quo autem eversum est templum, non est sacrificium, non altare, non sacerdotium : perspicuum est defecisse principem ex Juda et ducem de femore ejus. Quoniam igitur Prophetia dicit : « Non deficiet princeps ex Juda, nec dux de fe- » more ejus, donec veniant reposita ei[4], » venit certe cui reposita sunt, expectatio gentium. Quod et manifestum est ex multitudine gentium quæ per Christum in Deum crediderunt.

IV. In Deuteronomii quoque cantico stultarum gentium

[1] Matth. VII, 22. — [2] Gen. XLIX. — [3] Ose, III, 4. — [4] Gen. XLIX, 10.

propter prioris populi peccata futura electio prophetice declaratur, quæ non per alium quam per Jesum facta est. « Ipsi *enim, inquit,* me provocaverunt in eo qui non erat » Deus, et irritaverunt in idolis suis : et ego provocabo eos » in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo illos[1]. » Atque aperte omnino perspicere licet quo pacto Hebræi qui Deum dicuntur, in eo qui non erat Deus, ad æmulationem provocasse, et ipsum irritasse in idolis suis, incitati sint ad æmulationem in non gente et in gente stulta quam elegit Deus per adventum Jesu Christi, et discipulos ejus. Videmus igitur « vocationem *nostram* quia non multi sapientes » secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, » sed stulta mundi elegit Deus ut confundat sapientes; et ignobilia et contemptibilia elegit Deus, et ea quæ non sunt, » ut ea quæ erant prius destrueret[2] : » et ne glorietur coram Deo qui secundum carnem est Israël, ab Apostolo caro appellatus.

V. Quid autem opus est de iis dicere quæ de Christo præcinuntur in Psalmis, ubi canticum inscribitur *pro dilecto,* cujus lingua esse dicitur « calamus scribæ velociter scribentis : *ipse* speciosus forma præ filiis hominum, quoniam diffusa est gratia in labiis[3] » ejus. Indicium enim diffusæ gratiæ in labiis ejus, hoc est quod licet pauco tempore docuerit (annum enim et menses aliquot docuit), universus tamen orbis doctrina ejus et vero per ipsum Dei cultu impletus est. Orta est enim « in diebus ejus justitia et abundantia pacis, » permanens usque ad consummationem, quæ ablatio lunæ vocata est : « et dominatur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terrarum. » Datum est præterea signum domui David[5]. Virgo enim peperit et concepit, et peperit filium; et nomen ejus Emmanuel, quod est Nobis-

[1] Deut. XXXII, 21. — [2] I Cor. I, 26. — [3] Psal. XLIV, 2, 3. — [4] Psal. LXXI, 7, 8. — [5] Isai. VII, 14.

cum Deus. Id impletum est quod ait idem Propheta : « Nobiscum Deus : cognoscite gentes et vincimini, potentes cedite[1]. » Superati enim et victi sumus quos ex gentibus gratia doctrinæ ejus cepit. Sed et locus natalium ejus prædictus est apud Michæam : « Tu enim, *inquit*, Bethleem, » terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda. » Ex te enim exibit dux qui regat populum meum Israël[2]. Et septuaginta hebdomades impletæ sunt usque ad Christum ducem juxta Danielem[3] ; venitque is qui in libro Job dicitur ingentem cetum subegisse, et qui veris suis discipulis proculcandi serpentes et scorpios potestatem dedit et omnem inimici vim ita proterendi ut nihil ab illis lædantur. Apostolorum etiam quos ad promulgandum Evangelium misit Jesus, peregrinationem per universum orbem consideranti, res humanis viribus major suscepta Dei jussu videbitur. Et si perpendamus quo pacto homines novam doctrinam peregrinosque sermones audientes ad Apostolos sese applicuerint, et quomodo voluntatem illis insidiandi posuerint divina quadam victi potestate quæ istorum saluti consulebat, nulli dubitabimus eos miracula quoque edidisse, sermonibus ipsorum testimonium reddente Deo per signa et prodigia et varias virtutes.

VI. His autem breviter de Jesu divinitate demonstratis, et Prophetarum de eo prolatis vaticiniis, una quoque divinitus inspiratas esse quæ de eo prænuntiant Scripturas demonstramus ; et quæ ejus adventum doctrinamque annuntiant, litteras omni et potestate et auctoritate ita constare, ut propterea gentium electio subsecuta sit. Huc adde Propheticorum sermonum divinitatem et legis Mosaïcæ spiritum adventu Jesu resplenduisse : nec enim ante Christi adventum manifestis argumentis ostendi poterat veteres Scripturas divinitus fuisse inspiratas ; Christi autem adventus iis qui

[1] Isai. VIII, 9. — [2] Mich. V, 2. — [3] Dan. IX.

suspicari poterant Legem et Prophetas non esse divinos, perspicue declaravit cœlesti gratia esse conscriptos. Sed et qui diligenter attenteque in lectione Prophetarum versatus erit, divini afflatus vestigium sentiet, et inde persuasissimum habebit non hominum esse sermones quos pro divinis habemus. Lumen igitur Moysis legi inhærens quod velamine obtegebatur, adveniente Jesu Christo refulsit, ablato velamine, et bonis quorum umbram habuit littera, in notitiam sensim prodeuntibus.

VII. Operosum nunc fuerit antiquissimas de singulis quæ futura erant prædictiones recensere, ut qui dubitat, iis tanquam divinis perculsus, omni dubitatione et ancipitis animi hæsitatione deposita, Dei sermonibus tota se mente dedat. Quod si indoctis non videntur majores humano captu sententiæ singulis locis occurrere, nihil mirum : in operibus enim illius quæ mundum universum complectitur, providentiæ, alia liquet illius esse opera ; alia sic abstrusa et occulta sunt, ut dubitandi ansam præbere videantur an Deus arte et potentia inenarrabili cuncta administret. Neque enim in iis quæ supra terram sunt tam aperta est providentis Dei artificiosa ratio, quam in sole et luna et astris; neque tam manifesta est in humanis eventis et casibus, quam in anima et corpore animantium : cum plane compererint qui his perscrutandis diligentiam adhibent, cur quamque ob causam hi sint impetus, hæ species in animo, hæ naturæ animantium, hæc fabrica corporum. Sed quemadmodum providentia apud eos qui eam probe perceperunt, nihil quidquam detrimenti capit ob ea quæ non comprehenduntur : ita neque Scripturæ divinitati per eam totam diffusæ quidquam detrahitur ex eo quod ingenii nostri imbecillitas in unaquaque dictione minime possit pervenire ad arcanum sententiarum splendorem in humili et abjecta locutione delitescentem : « Habemus enim thesaurum in vasis fictilibus, ut

» sublimitas virtutis Dei fulgeat, et non putetur esse ex nobis » hominibus[1]. » Nam si tritæ inter homines demonstrationum viæ nostris libris insertæ convertissent humanum genus, merito quis suspicari potuisset fidem nostram in humana sapientia, et non in virtute Dei sitam esse. Nunc vero cuilibet oculos attollenti perspicuum est sermonis et prædicationis vim in multitudinem, non in persuasibilibus positam fuisse sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis. Quamobrem cum nos virtus cœlestis, imo cœlesti superior, ad eum solum colendum qui nos creavit excitet, relicto sermone initiorum Christi, hoc est primorum elementorum, ad perfectionem omni animi contentione feramur, ut ea quæ perfectis edisseritur sapientia, nobis quoque exponatur. Sapientiam enim promittit is qui eam adeptus est, loqui se inter perfectos, aliam plane a sapientia hujus sæculi et a sapientia principum hujus sæculi quæ destruitur. Hac autem sapientia aperte informabimur, quæ et revelabit mysterium ab æterno absconditum, nunc vero manifestum per scripta Prophetarum et per adventum Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi : cui gloria in omnia sæcula. Amen.

VIII. Postquam veluti cursim probavimus divinitus inspiratas esse Scripturas sacras, necesse est ut earum legendarum et intelligendarum rationem pertractemus : cum multi errores et lapsus ex eo contigerint quod viam multi non invenerint qua esset in sancta lectione insistendum. Duri enim corde et idiotæ qui e circumcisione sunt, prophetiarum quæ de Christo loquuntur dictionem sequi se existimantes, in Salvatorem nostrum non crediderunt; et cum sensibiliter non cernerent ipsum prædicasse captivis remissionem, neque ædificasse quam vere credunt esse civitatem Dei, neque exterminasse currus Ephraïm et equum de Jerusalem[2], neque butyrum et mel comedisse[3], neque priusquam nosset aut

[1] 2 Cor. IV, 7. — [2] Zach. IX, 10. — [3] Isai. VII, 15.

eligeret mala, elegisse bonum; rati insuper esse prophetatum fore ut lupus animal quadrupes cum agno pasceretur, pardus cum hædo stabularetur; vitulus, taurus et leo simul pascerentur, et a puerulo ducerentur; bos et ursus una pabulum sumerent, eorum parvulis simul educatis; leo quoque ut bos palea vesceretur[1] : nihil horum in ejus quem Christum credimus adventu sensibiliter cernentes factum, Dominum nostrum Jesum nedum susceperint, eum, tanquam sese contra jus Christum prædicaret, cruci affixerunt. Hæretici autem legentes : « Ignis exarsit ex ira mea[2]; *et :* « Ego Deus æmulator reddens peccata patrum in filios in » tertiam et quartam generationem[3]; *et :* Pœnitet me unxisse » Saül in regem[4]; *et :* Ego Dominus faciens pacem et creans » mala[5];» et alio loco : « Non est malum in civitate quod non » fecerit Dominus[6]; » et illud insuper : « Descenderunt mala » a Domino in portas Jerusalem[7]; *et :* Spiritus malus a Deo » suffocabat Saül[8], » et infinita propemodum his consimilia, negare quidem eas esse Dei Scripturas non ausi sunt, sed illius quem Judæi colunt Creatoris eas esse rati, quasi imperfectus nec bonus esset ille conditor, arbitrati sunt advenisse Salvatorem qui perfectiorem annuntiaret Deum quem dicunt non esse mundi opificem, in varias eas de re abrepti sententias, et postquam a Creatore, qui est ingenitus solus Deus, defecerunt, figmentis adhæserunt, excogitatis fictitiis hypothesibus secundum quas facta esse putant visibilia, et alia quædam invisibilia, quæ animo sibi finxerunt. Quin etiam simpliciores nonnulli qui se de Ecclesia esse gloriantur, Creatore quidem nullum majorem existimant, sanam hac in re amplexi sententiam, verum ea de ipso suspicantur quæ ne de homine quidem crudelissimo et injustissimo cogitare fas sit.

[1] Isai. xi, 6 et seqq. — [2] Jer. xv, 14. — [3] Exod. xx, 5. — [4] 1 Reg. xv, 11. — [5] Isai. xlv, 7. — [6] Amos, iii, 6. — [7] Mich. i, 12. — [8] 1 Reg. xviii, 10.

IX. Iis autem omnibus nulla falsarum opinionum, nulla impietatis et stolidorum de Deo sermonum causa esse alia videtur quam Scriptura non secundum spiritualem sensum intellecta, sed secundum litteralem accepta. Quapropter iis qui persuasum habent sacros libros non hominum esse commentarios, sed sancti Spiritus afflatu, voluntate Dei parentis universorum per Jesum Christum scriptos esse et ad nos pervenisse, qua via in eorum lectione insistendum esse nobis videatur, indicare conabimur, servata cœlestis secundum successionem Apostolorum Ecclesiæ Jesu Christi regula. Et esse quidem mysticas quasdam dispensationes quas divinæ Scripturæ indicant, etiam simpliciores fidelium credunt; quænam vero hæ sint, cordati et modesti nescire se fatentur. Quare si quis sciscitetur de congressu Loth cum filiabus, de duabus uxoribus Abraham, de duabus sororibus quæ nupserunt Jacob, de duabus ancillis quæ ex ipso pepererunt, nihil aliud respondebunt quam mysteria hæc esse a nobis non intellecta. Sed et tabernaculi fabricam cum legunt, credentes quæ scripta sunt esse figuras, quærunt quæ possint in singulas tabernaculi partes accommodare. Nequevero in eo quod credunt rei alicujus figuram esse tabernaculum, falluntur; sed cum rationem cujus typus est tabernaculum, certæ cuipiam rei, prout postulat Scripturæ dignitas, aptare volunt, aliquando aberrant : et omnem quidem narrationem quæ vel nuptias spectare videtur, vel liberorum procreationem, vel bella, aut alias quaslibet historias quæ vulgo circumferri possunt, figuras esse declarant; sed quarum rerum figuræ sint, interdum propter habitum non omnino bene compositum, aliquando propter temeritatem, quandoque etiam quod supra modum hominibus difficile sit res ejusmodi explorare, quantumlibet quis exercitatus et perspicax sit, non ita evidenter apparet, nec singulorum ratio afferri potest.

X. Quid attinet dicere de Prophetiis, quas omnes scimus ænigmatis et obscuris sermonibus plenas? Et si ad Evangelia accedimus, illorum etiam accuratus sensus, utpote Christi sensus, eget gratia quæ data est ei qui dixit : « Nos autem » sensum Christi habemus, ut sciamus quæ a Deo donata » sunt nobis, quæ et loquimur non in doctis humanæ sa- » pientiæ verbis, sed in doctrina spiritus[1]. » Quis etiam quæ Joanni revelata sunt legens non obstupescat in occultationem mysteriorum quæ etiam non intelligenti quæ scripta sunt, latens quid et arcanum habere videntur? Apostolorum autem Epistolæ cuinam sagaci et perito sermonum judici videantur apertæ ac intellectu faciles, cum illic infinita prope sint quæ veluti per foramen maxima et quamplurima intelligendi materiam amplam præbeant? Quæ cum ita se habeant, et prope innumeri labantur, non sine periculo quis pronuntiaverit se legendo intelligere quæ indigent clavi intelligentiæ quam Salvator penes legisperitos esse ait. Dicant enimvero qui nolunt apud eos qui Christi adventum præcesserunt veritatem extitisse, quo pacto scientiæ clavis a Domino nostro Jesu Christo dicitur apud eos esse qui, ut ipsi aiunt, carebant libris arcana scientiæ et omnis generis mysteria complectentibus. Verba enim hæc sunt : « Væ vobis » legisperitis, quia tulistis clavem scientiæ! ipsi non intro- » istis, et eos qui introibant prohibuistis[2]. »

XI. Via igitur qua insistendum nobis videtur ad legendas et intelligendas Scripturas, ejusmodi est, ex ipsismet Scripturarum oraculis indagata. Apud Salomonem in Proverbiis tale quippiam præcipitur de divinis sententiis scripto consignatis : « Tu vero describe tibi hæc tripliciter in consilio » et scientia, ut respondeas sermones veritatis ad ea quæ tibi » proponentur[3]. » Trifariam igitur describendæ in mente sunt sanctarum Litterarum sententiæ : ut simplicior quidem,

[1] 1 Cor. II, 16, et XIII. — [2] Luc. XI, 52. — [3] Prov. XXII, 20, 21.

ab ipsa veluti carne Scripturæ, quo nomine obvium ejus sensum appellamus; qui vero aliquantum ascenderit, ab ipsa quodammodo anima ejus; perfectus autem et iis similis de quibus Apostolus ait : « Sapientiam loquimur inter per- » fectos : sapientiam autem non hujus sæculi, neque prin- » cipum hujus sæculi qui destruuntur; sed loquimur Dei » sapientiam in mysterio absconditam, quam prædestinavit » Deus ante sæcula in gloriam nostram[1], » a lege spirituali ædificetur umbram habente futurorum bonorum. Ut enim homo constat corpore, anima et spiritu, ita et Scriptura, quæ divina dispensatione in hominum salutem data est. Proinde nos quod dicitur in libro qui inscribitur Pastor et a nonnullis contemnitur, Hermæ imperatum esse ut duos libros scriberet ac postea presbyteris Ecclesiæ annuntiaret quæ didicerat a Spiritu, ad hunc modum exponimus. Sic autem ad verbum legitur : « Duos libros scribes, dabisque » unum Clementi et alterum Graptæ : et Grapte quidem » commonebit viduas et pupillos; Clemens autem mittet ad » externas urbes : tu vero annuntiabis presbyteris Eccle- » siæ. » Nam Grapte, quæ viduas et orphanos instituit, ipsa est nuda littera, docens si qui mente pueri sunt, et nondum Deum patrem sibi vindicare possunt, ideoque orbi vocantur; instituens vero eas quæ improbo marito non amplius serviunt, sed viduæ sunt, quod nondum sponso dignæ factæ fuerint : Clemens autem, qui jam e littera excessit, dicitur quæ scripta sunt ad externas mittere civitates, hoc est, ad eas animas quæ extra corporeas et terrestres cogitationes versantur : sed ut Spiritus discipulus non amplius per litteras, sed per vivos sermones, presbyteris totius Ecclesiæ Dei præ prudentia canis annuntiare jubetur.

XII. Verum quoniam Scripturæ quædam sunt quæ nihil habent corporeum, ut deinceps ostendemus, alicubi sola

[1] 1 Cor. II, 6, 7.

veluti anima et spiritus quærendus est. Ideo fortasse quæ dicuntur pro purificatione Judæorum hydriæ positæ[1], ut in Joannis Evangelio legimus, capiunt metretas binas vel ternas : quibus sub involucro designatur eos qui apud Apostolum in occulto Judæi sunt[2], purificari per Scripturas, aliquando binas metretas capientes, id est, ut sic dicam, animam et spiritum; aliquando ternas, cum nonnullæ præter prædicta, habeant etiam corpus quod ædificare potest. Sex autem hydriæ merito sunt pro iis qui in mundo purificantur condito sex diebus, numero perfecto. Primam ergo expositionem etiam per se utilem esse posse, testatur eorum multitudo qui ingenue et simpliciter crediderunt; illius vero quæ veluti ad animam referri potest, exemplum est quod apud Paulum in prima ad Corinthios habetur : « Scriptum » est *enim, inquit,* Non alligabis os bovi trituranti[3]. » Deinde legem hanc explicans addit : « Numquid de bobus cura est » Deo ? an propter nos utique hoc dicit ? nam propter nos » scriptum est quoniam debet in spe qui arat arare, et qui » triturat in spe percipiendi. » Tum plurimæ quæ circumferuntur multitudini accommodæ, et ædificantes eos qui altiora intelligere nequeunt, interpretationes, eadem propemodum forma et charactere sunt.

XIII. At spiritualis expositio illius est propria qui demonstrare potest quarum cœlestium rerum similitudini et umbræ Judæi secundum carnem servirent, et quorum futurorum bonorum umbram lex habeat. Ac, ut summatim dicam, in omnibus secundum Apostoli præceptum requirenda est sapientia in mysterio abscondita « quam prædestinavit Deus » ante sæcula in gloriam *justorum,* quam nemo principum » hujus sæculi cognovit[4]. » Alicubi autem dicit idem Apostolus, utens verbis quibusdam Exodi et Numerorum, quia « hæc in figura contingebant illis, scripta sunt autem pro-

[1] Joan. II. — [2] Rom. II. — [3] I Cor. IX, 9. — [4] Id. II, 7.

» pter nos in quos fines sæculorum devenerunt [1]. » Et occasionem præbet intelligendi, quorumnam figuræ illa essent, dicens : « Bibebant enim ex spirituali consequente eos pe-» tra, petra autem erat Christus [2]. » Et quæ de tabernaculo dicta sunt in alia epistola deformans, usus est hoc testimonio : « Facies omnia secundum formam quæ tibi in monte » demonstrata est [3]. » Sed et in Epistola ad Galatas veluti probro afficiens eos qui legem se putant legere licet eam non intelligant, et illos nihil intelligere judicans qui allegorias in Scripturis non esse arbitrantur : « Dicite mihi, *inquit,* » qui sub lege vultis esse, legem non auditis? scriptum est » enim quoniam Abraham duos filios habuit, unum de an-» cilla et unum de libera; sed qui de ancilla, secundum car-» nem natus est; qui autem de libera, per repromissionem : » quæ sunt per allegoriam dicta. Hæ enim sunt duo Testa-» menta [4]; » et quæ sequuntur. Observanda enim singulatim quæ ab ipso dicta sunt. *Qui,* inquit, *sub lege vultis esse,* non, qui sub lege estis; et : *Legem non auditis,* ubi *audire* idem est quod *intelligere et cognoscere.* Et in Epistola ad Colossenses breviter universæ legis sensum perstringens ait : « Nemo ergo vos judicet in cibo aut in potu aut in parte » diei festi aut neomeniæ, aut sabbatorum, quæ sunt umbra » futurorum [5]. » Et in illa ad Hebræos de iis qui e circumcisione sunt disserens, scribit : « Qui exemplari et umbræ de-» serviunt cœlestium [6]. » Hinc forte de quinque libris Moysi ascriptis non dubitabunt ii qui semel Apostolum ut divinum virum susceperint. Vultis scire num etiam reliqua historia per figuram contigerit? Observandum est ex Epistola ad Romanos istud : « Seposui mihi septem millia virorum qui non » flexerunt genu ante Baal [7] : » quod habetur in tertio Regnorum, Paulum accepisse pro Israëlitis qui sunt secundum

[1] I Cor. x, 11. — [2] Ibid. 4. — [3] Exod. xxv, 40. Heb. viii, 5. — [4] Galat. iv, 21 et seqq. — [5] Coloss. ii, 16. — [6] Heb. viii, 5. — [7] Rom. xi, 4.

electionem, propterea quod non solum gentes ex adventu Christi fructum perceperint, sed et nonnulli divino genere orti.

XIV. Quæ cum ita sint, adumbrandæ sunt quæ nobis videntur, intelligendarum Scripturarum formæ. Ac primum quidem illud demonstrandum est spiritum qui divina providentia per Verbum quod erat in principio apud Deum, ministros veritatis Prophetas et Apostolos illuminavit, ad arcana in præcipue respexisse mysteria earum rerum quæ ad homines pertinent. Homines nunc dico, animas corporibus utentes, ut qui doceri potest, investigandæ altitudini sensuum sub vocibus delitescentium se tradens, omnium consilii ejus dogmatum particeps fiat. Inter ea vero quæ animas attinent, quoniam hæ perfectionem consequi nequeunt nisi per locupletem et sapientem et veram Dei notitiam, necessario ut præcipua posita sunt quæ Deum spectant, tum quæ Unigenitum ejus : qualis sit naturæ; quomodo sit Dei Filius; quæ causa sit cur ad carnem usque humanam descenderit, et hominem omnino assumpserit; quæ sit illius operatio, ad quos, et quando perveniat. Necessario etiam ob quamdam cum istis veluti cognationem, de cæteris rebus rationabilibus, tum divinioribus, tum iis quæ beatitudine exciderunt, et de causis earum lapsus actum esse oportuit in divinæ doctrinæ sermonibus; sed et de differentia animarum, et unde istæ differentiæ ortæ sint : tum deinde quid sit hic mundus, et quare factus. Præterea unde malum tantum ac tale in terris, et utrum non in terris solum sit, sed etiam alibi, discere necesse est. Hæc et similia cum sibi proposuerit ille qui sanctorum veritatis ministrorum mentes illustrat Spiritus, secundo ipsi propositum est propter eos qui tantis rebus inveniendis necessarium laborem perferre nequeunt, rationem prædictorum occultare vocibus quæ opificia Dei sensibus objecta, hominis creationem, et

eorum qui ex primis parentibus per successionem in multitudinem excreverunt, generationem enarrent. Idem quoque in aliis præstitit historiis quæ justorum res gestas, eorumdem ut hominum peccata quædam, necnon injustorum impiorumque scelera, libidines et cupiditates exponunt. Et quod mirabile prorsus est, ipsis etiam bellorum historiis, ubi victi et victores commemorantur, arcana quædam insunt mysteria quæ iis solis qui hæc perscrutari possunt declarantur. Quodque adhuc mirabilius est, ipsæ veritatis leges lege scripta continentur, ordine ac serie descriptis hisce omnibus ea potestate quæ divinæ sapientiæ vere conveniat. Id enim propositum fuit, ut ipsum quoque spiritualium indumentum, id est, quod in Scripturis corporeum est, in multis non sit inutile, sed multos possit, quantum capaces sunt, meliores efficere.

XV. Verum quoniam si Legis utilitas et varietate oblectans historiæ series ubique sese proderet, non utique credidissemus aliud quiddam præter id quod obvium est, in Scripturis intelligi posse, idcirco Dei verbum in Lege ac historia interponi curavit offendicula et impossibilia quædam (14), ne dictione nihil præter illecebram habente deliniti, et nihil Deo dignum addiscentes, tandem a dogmatis recedamus, aut nudæ litteræ penitus adhærentes, nihil divinius percipiamus. Oportet autem et istud scire : cum eo præcipue spectet Dei verbum ut in rebus spiritualibus et gestis et gerendis seriem declaret, ubi secundum historiam invenit facta quæ arcanis istis accommodari possent, illis usus est, multis occultans abstrusiorem sensum; ubi vero in explananda illa spiritualium connexione non sequebatur certarum quarumdam rerum praxis quæ propter arcaniora ante scripta fuerit, Scriptura subnexuit historiæ quod factum non erat, imo aliquando quod fieri non poterat, quandoque autem quod poterat quidem fieri, sed factum

tamen non est. Accidit etiam aliquando ut paucæ interjectæ sint dictiones veritati, si ad corpus spectes, non consentaneæ. Est ubi multæ hujusmodi sunt. Idem fere judicium de Lege ferendum est, ubi sæpe reperias quid per se utile, temporibus Legis conveniens; aliquando autem nulla apparet utilitas. Quin et interdum præcipiuntur impossibilia, et id quidem eo consilio, ut qui acutiores et in rerum inquisitione acriores sunt, sese rerum scriptarum considerationi atque investigationi dantes, sibi maxime persuadeant, dignum Deo in illis rebus sensum quæri oportere.

XVI. Non solum autem de iis quæ adventum Christi præcesserunt Spiritus ita statuit, sed utpote idem et unius ejusdemque Dei Spiritus, idem in Evangeliis et Apostolorum scriptis fecit : cum nec ea secundum corporalem sensum omnino nudam habeant historiam eorum quæ contexta sunt, utpote quæ non facta sint, neque leges et præcepta habeant rationi consentanea. Quis igitur sanæ mentis existimaverit primam et secundam et tertiam diem, et vesperam et mane sine sole, luna, et stellis, et eam quæ veluti prima erat, diem sine cœlo fuisse? Quis adeo stolidus ut putet Deum more hominis agricolæ plantasse hortum in Edem ad orientem, ubi lignum vitæ posuerit quod sub oculos et sensus caderet, ut qui corporeis dentibus fructum gustasset vitam inde reciperet, et rursus boni et mali particeps fieret qui fructum ex hac arbore decerptum comedisset? Et cum Deus meridie in Paradiso ambulare dicitur, et Adam sub arbore delitescere, neminem arbitror dubitare his figurate per apparentem historiam, quæ tamen corporaliter non contigerit, quædam indicari mysteria. Caïn quoque recedens a conspectu Dei manifeste prudentem lectorem movet ut requirat quid facies Dei sit et quo sensu quis exire possit ab ea. Sed quid attinet plura dicere, cum innumera ejusmodi, scripta quidem tanquam gesta sint, non gesta vero ut littera

sonat, quivis, modo non plane stipes, colligere possit? Sed et Evangelia eadem sermonum specie plena sunt, cum in excelsum montem assumit Jesum diabolus ut inde ipsi totius mundi regna et eorum gloriam ostendat. Quis enim, nisi plane oscitanter hæc legerit, non improbet eos qui corporis oculo cui edito loco opus est ut inferiora et subjecta videat, conspecta esse arbitrantur Persarum, Scytharum, Indorum et Parthorum regna, et regum apud populos gloriam? Sexcenta alia his similia in Evangeliis observare licet attentius legenti : unde colliget iis quæ secundum litteram gesta sunt, alia attexta esse quæ non contigerint.

XVII. Si ad leges etiam Mosaïcas veniamus, plurimæ, si eas nude observari oporteat, absurdum; aliæ impossibile præcipiunt. Absurdum est vulturum esum prohiberi, cum nemo ne extrema quidem urgente fame eo adduci potuerit ut ad istud animal confugeret. Octo dierum infantes non circumcisi exterminari e genere suo jubentur, cum potius si quid de his ad litteram servandis lege sanciendum erat, præcipi oporteret ut eorum parentes vel eorum altores interficerentur. Nunc autem ait Scriptura : « Omnis mas incircumcisus qui non circumcidetur octavo die, peribit de populo suo [1]. » Quod si impossibilia quæ Lege præcipiuntur vultis noscere, animadvertamus tragelaphum ex iis esse animantibus quæ consistere in rerum natura non possunt : quem tamen ut purum jubet nos Moyses offerre. Griphem nunquam auditum est ab homine captum esse : quem nihilominus edi vetat legislator. Sed et celebratissimum sabbatum ei qui accurate expenderit hæc verba : « Sedebitis domi vestræ singuli, nemo vestrum exeat e loco suo die septima [2], » videbitur non posse ad litteram observari, cum nullum animal per totam diem immotum sedere queat. Eam ob rem qui de circumcisione sunt, et qui nihil

[1] Gen. xvii, 14. — [2] Exod. xvi, 29.

nisi quod littera præ se fert significari volunt, de nonnullis ne inquirunt quidem, puta tragelapho, griphe et vulture; de aliquibus meras nugas et frigidas traditiones afferunt, ut cum de sabbato dicunt locum unicuique bis mille cubitis esse definitum. Alii, quos inter est Dositheus Samareus, explosa ejusmodi expositione, arbitrantur, quo quisque corporis situ fuerit die sabbati inventus, in eo ad vesperam usque manendum. Sed et quod dicitur, non levandum esse onus die sabbati, impossibile est. Hinc ad infinitas fabulas Judæorum doctores devenere, dicentes onus quidem esse hunc calceum, sed non illum; suffixas item clavis soleas, sed non quæ sine clavis : sic quod uno humero gestatur, pro onere habendum, non quod utroque.

XVIII. Jam vero si ad Evangelium veniamus, et similia requiramus, quid a ratione magis alienum quam istud : « Ne- » minem per viam salutaveritis [1], » quod Apostolis præcepisse Salvatorem simpliciores existimant ? Et cum dextera maxilla percuti dicitur, res est a verisimili prorsus abhorrens, cum omnis qui percutit, nisi natura mancus fuerit, dextera manu sinistram maxillam feriat. Neque potest ex Evangelio percipi quo pacto dexter oculus offensioni sit : ut enim concedamus posse quempiam videndo scandalizari, cur, cum duo oculi videant, crimen in dextrum transferendum est ? Quis etiam sibimetipsi infensus quod viderit mulierem ad concuspiscendum eam, causam regerens in unum dextrum oculum, merito hunc ipsum abjecerit (15) ? Præterea Apostolus præcipit dicens : « Circumcisus aliquis voca- » tus est ? non adducat præputium [2]. » Primum quilibet hæc abs re præterque propositum dicere Apostolum videbit. Nam quomodo de nuptiis et de castitate præcipiens, non videatur hæc temere interposuisse ? Deinde quis peccare illum dixerit qui, vitandæ obscœnitatis causa, quam vulgus cir-

[1] Luc. x, 4. — [2] 1 Cor. vii, 18.

cumcisioni inesse putat, revocare, si fieri potest, præputium conatus fuerit ? Hæc omnia a nobis dicta sunt ut ostendamus non ea sola quæ littera exhibet propositum fuisse ei quæ sacras nobis Litteras dedit, divinæ virtuti explicare; quippe quæ interdum secundum litteram minime vera sint, sed et absurda et impossibilia : tum attexta esse nonnulla rerum gestarum historiæ et iis legibus quæ secundum litteram utilia præcipiunt.

XIX. Ne quis vero nos suspicetur in omnibus id dicere, nullam historiam contigisse, quoniam aliqua non contigit; et nullam legem ad litteram esse servandam, quoniam aliqua secundum litteram aut absurda aut impossibilia præcipit; vel quæ de Salvatore scripta sunt, secundum litteralem sensum non esse vera, aut nullam ipsius legem et præceptum servari oportere : dicimus manifeste in quibusdam historiæ veritatem nobis apparere, verbi gratia, Abraham, Isaac et Jacob cum una sua unumquemque uxore induplici spelunca sepultos esse in Hebrom; Sichem Josepho in portionem esse attributam; Jerusalem metropolim esse Judææ, in qua a Salomone ædificatum fuit templum Dei; et alia sexcenta. Multo enim plura sunt secundum historiam vera, quam quæ mere spiritualia illis attexta sunt. Rursum quis inficias ierit mandatum hoc : « Honora patrem tuum et matrem tuam, » ut bene sit tibi[1], » etiam sine altiore intelligentia utile esse, ac servandum, maxime cum Paulus iisdem verbis illud commendarit? Quid attinet dicere de cæteris : « Non mœ» chaberis, non occides, non furtum facies, non dices fal» sum testimonium[2] ? » Rursus in Evangelio mandata quædam scripta sunt, de quibus non quæritur sintne ad litteram observanda necne. Cujusmodi illud est : « Ego dico vobis, » Quicumque iratus fuerit fratri suo[3], » et quæ sequuntur; et : « Ego dico vobis non jurare omnino[4]. » Et custodien-

[1] Exod. xx, 12. — [2] Ibid. 13 et seqq. — [3] Matth. v, 22. — [4] Ibid. 34.

dum est illud Apostoli : « Corripite inquietos, consolamini » pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad om» nes[1] : » tametsi qui res altius scrutantur, componere possint altitudinem sapientiæ Dei cum litterali mandatorum sensu. Verumtamen qui attentius legerit, in nonnullis ambiget, nec sine multo examine pronuntiare poterit utrum hæc quæ putatur historia, secundum litteram acciderit necne; et hujusne legis verba servanda sint, an secus. Quamobrem necesse est ut accuratus lector, servato hoc Salvatoris præcepto, « Scrutamini Scripturas, » quandonam verum sit quod littera sonat, quandonam sit impossibile, diligenter exploret, et ex similium vocum comparatione diffusum ubique per Scripturas sensum ejus quod secundum litteram est impossibile, pro viribus investiget.

XX. Quoniam igitur, ut manifestum erit legentibus, impossibilis est secundum litteram series; non impossibilis vero, imo vera series et connexio principalis : enixe investiganda est tota Scripturæ mens quæ quodcumque secundum litteram impossibile enuntiatur, connectit iis quæ non modo non sunt impossibilia, sed et secundum historiam vera, quæque cum iis quæ ad litteram gesta non sunt, interiorem sensum includunt, et per allegoriam dicuntur. Sic enim de universa Scriptura statuimus sensum ubique haberi spiritualem, non autem ubique corporeum. Nam sæpe quod corporeum est, impossibile convincitur. Quamobrem plurimam attentionem adhibere necesse est eum qui tanquam divinas Litteras, religiose legerit sacros libros quorum intelligentiæ forma talis nobis videtur. Gentem quamdam prædicant electam esse in terris a Deo quam non uno nomine appellant. Universa enim illa gens vocatur Israël, dicitur et Jacob. Cum vero temporibus Jeroboam filii Nabat divisa est, quæ illi paruerunt tribus decem, Israël appellatæ sunt; reliquæ duæ et Levi-

[1] 1 Thess. v, 14.

tica, quibus præerant reges ex stirpe David, Juda nominatæ sunt. Totum autem quod occupavit illa gens loci spatium sibi a Deo concessum, appellatur Judæa, cujus metropolis Jerusalem, mater videlicet plurimarum urbium, quarum nomina in aliis Scripturæ libris dispersa frequenter reperiuntur, in unum vero collecta sunt in libro Jesu filii Nave.

XXI. Hæc cum ita se habeant, intelligentiam nostram erigens Apostolus, ait alicubi : « Videte Israël secundum » carnem[1] : » tanquam sit Israël secundum spiritum. Et alibi dicit : « Non enim qui filii carnis, hi filii Dei[2] : neque » omnes qui ex Israël sunt, ii sunt Israëlitæ : neque qui in » manifesto, Judæus est ; neque quæ in manifesto in carne, » est circumcisio : sed qui in abscondito Judæus est : et » circumcisio cordis in spiritu, non littera[3]. » Si enim Judæus ex occulto dijudicatur, cogitandum est, sicut Judæorum corporeum est genus, ita Judæorum qui in occulto sunt aliquam esse gentem, anima videlicet hanc nobilitatem arcanis quibusdam rationibus obtinente. Præterea multæ de Israël et Juda prophetiæ vaticinantur, et quæ ipsis eventura sint exponunt. Numquid vero tot illis scriptæ promissiones quæ verbis nihil magni, nihil excelsi sonant, nec divini promissi majestatem præ se ferunt, mysticam et sublimiorem intelligentiam non requirant ? Quod si spirituales promissiones per res sensibus subjectas enuntiantur, nec ii quibus promissa fiunt corporei sunt. Et ne diutius immoremur huic de occulto Judæo et interiori homine Israëlita sermoni, cum hæc omnibus non plane stupidis sufficiant, ad institutum revertimur, et dicimus Jacob patrem esse duodecim Patriarcharum, hos populi principum, a quibus deinde omnes Israëlitæ. Quid ergo ? qui secundum carnem sunt Israëlitæ, ad principes populi genus referunt, hi ad Patriarchas, Patriarchæ ad Jacob et superiores ; spi-

[1] 1 Cor. x, 18. — [2] Rom. ix, 6 et 3. — [3] Id. ii, 28, 29.

rituales autem Israëlitæ, quorum figura erant corporei, non sunt de populis; cum populi e tribus, tribubus ab uno quopiam provenerint qui ortum non corporalem sed præstantiorem habet, quique ex Isaac descendit, sicut Isaac ab Abraham, revocatis omnibus ad Adam quem Apostolus ait esse Christum? Omnis enim origo familiarum quæ ad omnium Deum referuntur, a Christo incepit qui secundum universorum Deum ac parentem sic universæ animæ pater est ut Adam pater est universorum hominum. Quod si et Evam feliciter Apostolus ad Ecclesiam retulit, nihil mirum est Caïn ex Eva prognatum, et deinceps omnes qui ad Evam referuntur, figuras esse Ecclesiæ, cum omnes ex Ecclesia principali ratione nati sint.

XXII. Si vero percellunt ea quæ de Israël et tribubus ac populis diximus, cum Salvator dicit : « Non sum missus nisi » ad oves quæ perierunt domus Israël [1], » non hæc accipimus ut mentis inopes Ebionæi qui a mentis inopia nomen suum ducunt (pauper enim hebraïce Ebion dicitur) ita ut existimemus ad carnales Israëlitas præcipue Christum advenisse : « Non enim qui filii carnis, hi filii Dei sunt.[2] » Rursus Apostolus de Jerusalem hujusmodi quæpiam docet, quia « quæ sursum est Jerusalem libera est, quæ est mater » nostra [2] : » et in alia Epistola : « Sed accessistis ad Sion » montem, ad civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, » ad myriadas Angelorum, ad celebritatem, ad ecclesiam » primogenitorum qui conscripti sunt in cœlis [4]. » Si igitur Israël est de genere animarum, et in cœlo quædam civitas est Jerusalem, sequitur ut civitates Israël metropolim habeant eam quæ in cœlis est Jerusalem, ut toti Judææ respondeat. Quæcumque igitur de Jerusalem Prophetæ dicunt, si Pauli verba tanquam Dei per ipsum sapientiam loquentis audiamus, de cœlesti civitate et de omni loco qui continet

[1] Matth. xv, 24. — [2] Rom. ix, 8. — [3] Galat. iv, 26. — [4] Heb. xii, 22.

terræ Sanctæ civitates, intelligendum est Scripturas loqui. Fortasse enim Salvator ad illas nos evehens civitates, eos qui mnas sibi commissas bene et cum laude administrarunt, quinque aut decem civitatibus præficit. Si ergo Prophetarum vaticinia de Judæa, Jerusalem, Israël, Juda et Jacob, modo secundum carnem a nobis non intelligantur, mysteria quædam ejusmodi subjiciunt, consequens fuerit Prophetarum quoque oracula de Ægypto et Ægyptiis, Babylone et Babyloniis, Tyro et Tyriis, Sidone et Sidoniis, aut de reliquis gentibus, non solum de terrenis hisce Ægyptiis, Babyloniis, Tyriis, Sidoniis præsagire, sed etiam de spiritualibus. Si enim spirituales sunt Israëlitæ, consequens est utique Ægyptios et Babylonios spirituales esse. Neque enim ullo modo convenit ea quæ in Ezechiele de Pharaone Ægypti rege habentur[1], de homine aliquo dici qui Ægypto imperarit vel sit imperaturus, ut planum erit observantibus : sic quæ de principe Tyri scripta sunt[2], de homine quopiam qui Tyri principatum gesserit intelligi non possunt. Et quæ de Nabuchodonosor pluribus locis dicuntur, maxime in Isaia[3], de illo homine accipi non possunt. Neque enim de cœlo delapsus est, neque Lucifer erat, neque mane oriebatur super terram Nabuchodonosor homo. Sed nec quæ apud Ezechielem de Ægypto habentur annis quadraginta ad solitudinem redigenda ut neque hominis vestigium ibi reperiatur, et bello ita devastanda ut per eam totam sanguis ad hominis usque genua exundet, quispiam sanæ mentis intellexerit de ea Ægypto quæ Æthiopibus sole adustis et ardore denigratis adjacet.

Et aliis interjectis.

XXIII. Forsitan autem quemadmodum ii qui hic communem mortem obeunt, pro rebus hic a se gestis ita dis-

[1] Ezech. xxix et seq. — [2] Id. xxvi et seq. — [3] Isai. xiv.

pensantur, ut, si regione quæ infernus dicitur digni fuerint judicati, diversa pro ratione peccatorum obtineant loca : sic qui illic, ut ita dicam, moriuntur, in infernum hunc descendunt, digni judicati qui in diversis totius terrestris loci domiciliis vel melioribus vel deterioribus habitent, et ex his vel illis patribus nascantur : ita ut possit interdum Israëlites in Scythas incidere, et Ægyptius in Judæam delabi. Verumtamen Salvator congregatum venit oves quæ perierant domus Israël. Cumque multi ex Israël doctrinam ejus non receperint, vocantur qui e gentibus.

(D. HIERONYMO INTERPRETE.)

Et quia comparavimus de isto mundo ad inferna pergentes animas, iis animabus quæ de superiori cœlo ad nostra habitacula pervenientes quodammodo mortuæ sunt, prudenti investigatione rimandum est, an hoc ipsum possimus etiam in nativitate dicere singularum : ut quomodo quæ in ista terra nostra nascuntur animæ, vel de inferno rursum meliora capientes, ad superiora veniunt, et humanum corpus assumunt, vel de melioribus locis ad nos usque descendunt; sic et ea loca quæ supra sunt in firmamento, aliæ animæ possideant, quæ de nostris sedibus ad meliora proficiant; aliæ, quæ de cœlestibus ad firmamentum usque delapsæ sunt, nec tantum fecere peccatum, ut ad loca quæ incolimus truderentur.

(VERSIO BENEDICTINORUM.)

Hæc in historiis delitescere nobis videntur; « simile *enim* » est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro quem » qui invenit homo abscondit, et præ gaudio illius vadit, et » vendit universa quæ habet, et emit agrum illum[1]. » At-

[1] Matth. XIII, 44.

tendamus igitur an non quod obvium est, quod oculis cernitur in Scriptura, quodque illius veluti superficies est, sit omnis ager plenus plantis cujuslibet generis; quæ autem recondita sunt, nec omnibus conspicabilia, sed veluti sub illis quæ cernuntur plantis defossa, thesauri sint sapientiæ et scientiæ absconditi, quos spiritus per Isaiam tenebrosos, invisibiles et absconditos vocat[1], cum solus Deus possit quæ ipsos concludunt portas æreas confringere, et ferreos vectes portis appositos conterere : ut inveniantur quæcumque in Genesi de diversis et veris animarum generibus et veluti seminibus quæ prope Israël vel procul sunt continentur; sed et descensus in Ægyptum septuaginta animarum, ut ibi ad multitudinem stellarum cœli augeantur. Verum quoniam non omnes qui ex illis sunt lumen sunt mundi, « non » enim omnes qui ex Israël sunt, ii sunt Israëlitæ[2], » ex septuaginta quidam etiam sicut arena quæ est ad littus maris innumerabilis, multiplicantur.

(RUFINO INTERPRETE.)

XXIV. Quæ descensio sanctorum patrum in Ægyptum, in hunc mundum videri poterit ad illuminationem cæterorum atque humani generis instructionem a providentia Dei esse concessa, ut per eos cæteræ animæ illuminatæ juvarentur. Ipsis enim primis concessa sunt eloquia Dei, quoniam solum istud est genus quod videre dicitur Deum : hoc enim Israëlis nomen significat interpretatum. Jam vero consequens est ut secundum hæc aptari debeat et interpretari illud quod decem plagis Ægyptus verberatur ut Dei populum permittat exire, vel ea quæ in deserto cum populo geruntur, vel quod ex collatione omnis populi tabernaculum construitur, vel indumentum sacerdotale contexitur, vel de

[1] Isai. XLV. — [2] Rom. IX, 6.

vasis ministerii quæcumque dicuntur, quia vere, sicut scriptum est, umbram in se formamque cœlestium continent. Manifeste enim Paulus ait de illis, quia « umbræ et exemplari » deserviunt cœlestium [1]. » In hac eadem Lege etiam nihilominus continetur, quibus legibus quibusque institutionibus in terra Sancta vivendum sit. Sed et comminationes positæ sunt his qui prævaricati fuerint Legem : necnon et his qui purificatione indigebant, diversa purificationum genera, velut qui frequentius essent polluendi, traduntur, ut per hæc tandem ad illam unam purificationem veniant post quam pollui ultra non licet. Sed et ad numerum populus ipse deducitur, licet non omnes : pueriles namque animæ nondum tempus habent ex divino præcepto numerari : sed ne illæ quidem animæ quæ non possunt fieri alterius caput, sed ipsæ subditæ sunt aliis velut capiti ; quas mulieres nominavit, quæ utique non adducuntur in numerum illum qui a Deo præcipitur : sed illi soli numerantur qui viri appellantur, quo scilicet ostenderetur non eas posse extrinsecus numerari, sed in his qui viri appellantur etiam eas comprehendi. Præcipue tamen ad sanctum numerum veniunt hi qui parati sunt ad Israëlitica bella procedere, qui possunt adversus illos hostes inimicosque bellare quos sedenti a dextris suis Filio subjicit Pater, ut destruat omnem principatum ac potestatem : ut per hos militum suorum numeros qui Deo militantes non se implicant negotiis sæcularibus, adversarii regna subvertat ; a quibus scuta fidei circumferantur, et sapientiæ tela vibrentur, etiam in quibus spei et salutis galea coruscet, ac lorica claritatis Deo plenum muniat pectus. Tales quidem mihi videntur milites indicari, et ad hujuscemodi bella præparari, hi qui in divinis libris per Dei præceptum numerari jubentur. Horum vero multo clariores perfectioresque designantur illi quorum etiam capilli

[1] Heb. VIII, 5.

capitis numerati esse dicuntur. Illi sane qui puniti sunt pro peccatis, quorum corpora ceciderunt in deserto, similitudinem videntur habere eorum qui profecerant quidem non parum, sed ad finem perfectionis pervenire minime potuerunt diversis ex causis, quod vel murmurasse, vel idola coluisse, vel fornicati esse dicuntur, vel tale aliquid quale utique non liceret mente concipere. Sed ne illud quidem sacramento aliquo vacuum puto, quod quidam multa pecora et multa animalia habentes præveniunt et præripiunt locum aptum pastibus et nutrimentis pecorum, quem primum omnium Israëlitici belli dextra defenderat. Quem locum a Moyse deposcentes, ultra Jordanis fluenta separantur, atque a terræ Sanctæ possessione secernuntur. Qui Jordanis videri potest secundum cœlestium formam rigare et inundare animas sitientes, et sensus adjacentes sibi. Ubi ne illud quidem otiosum videtur, quod Moyses quidem audit a Deo quæ in Levitici lege descripta sunt, populus vero in Deuteronomio auditor Moysis efficitur, et ab illo discit ea quæ a Deo audire non potuit. Propterea enim velut secunda lex Deuteronomium dicitur, quod nonnullis significare videbitur hoc ipsum, quod, cessante Lege prima quæ per Moysen data est, videatur secunda legislatio deformari, quæ specialiter a Moyse traditur Jesu successori ejus : qui utique formam servare creditur Salvatoris nostri, cujus secunda Lege, id est præceptis evangelicis, ad perfectum omnia perducuntur.

XXV. Sed videndum est ne forte magis illud indicare videatur, quod sicut in Deuteronomio evidentior et manifestior legislatio declaratur quam in his quæ primo scripta sunt, ita et ab eo adventu Salvatoris quem in humilitate complevit, cum formam servi suscepit, clarior ille et gloriosior secundus in gloria Patris ejus indicetur adventus, et in illo forma Deuteronomii compleatur, cum in regno cœlo-

rum sancti omnes æterni illius Evangelii legibus vivent; et sicut nunc adveniens Legem replevit eam quæ umbram habet futurorum bonorum, ita et per illum gloriosum adventum implebitur et ad perfectum adducetur hujus adventus umbra. Ita enim dixit Propheta de eo : « Spiritus vultus » nostri Christus Dominus, cui diximus, quia in umbra ejus » vivemus in gentibus[1], » cum scilicet ab Evangelio temporali dignius omnes sanctos ad Evangelium æternum transferet, secundum quod Joannes in Apocalypsi de æterno Evangelio designavit[2].

(VERSIO BENEDICTINORUM.)

Verum si vel ad passionem usque quispiam inquirat, audacius profecto videbitur de locis cœlestibus id inquirere. Sed si in cœlestibus sunt spiritualia nequitiæ, sicut certe hic non erubescimus fateri crucifixum ad ea destruenda, quæ patiendo destruxit, ita illic quoque simile aliquid fieri in sequentibus usque ad totius sæculi consummationem concedere non formidabimus.

(RUFINO INTERPRETE.)

XXVI. Verum in his omnibus sufficiat nobis sensum nostrum regulæ pietatis aptare, et ita sentire de sancti Spiritus verbis, quod non secundum humanæ fragilitatis eloquium nitet sermo compositus, sed sicut scriptum est : « Omnis gloria regis intrinsecus est[3], » et divinorum sensuum thesaurus intra fragile vasculum vilis litteræ continetur inclusus. Porro autem si quis curiosus explanationem singulorum requirat, veniat, et nobiscum pariter audiat quomodo Paulus Apostolus per Spiritum sanctum qui perscru-

[1] Thren. IV, 20. — [2] Apoc. XIV, 6. — [3] Psal. XLIV, 14.

tatur etiam profunda Dei, altitudinem divinæ sapientiæ ac scientiæ scrutans, nec tamen ad finem, et, ut ita dixerim, ad intimam cognitionem prævalens pervenire, desperatione rei et stupore clamat et dicit : « O altitudo divitiarum sa- » pientiæ et scientiæ Dei [1] ! » Et quod desperatione perfectæ comprehensionis hoc proclamaverit, audi ipsum dicentem : « Quam inscrutabilia sunt judicia Dei, et quam investiga- » biles viæ ejus ! » Non enim dixit, difficile posse scrutari judicia Dei, sed omnino non posse : nec dixit difficile investigari posse vias ejus, sed non posse investigari. Quantumcumque enim quis in scrutando promoveat, et studio intentiore proficiat, gratia quoque Dei adjutus, sensuque illuminatus, ad perfectum finem eorum quæ requiruntur pervenire non poterit ; nec omnis mens quæ creata est possibile habet ullo genere comprehendere, sed ut invenerit quædam ex his quæ quæruntur, iterum videt alia quæ quærenda sunt. Quod etsi ad ipsa pervenerit, multo iterum plura ex illis quæ requiri debeant pervidebit. Propter quod et sapientissimus Salomon naturam rerum per sapientiam intuens, ait : « Dixi, Sapiens efficiar, et ipsa sapientia longe facta est a » me, longe plus quam erat : et altitudinem profundam quis » inveniet [2] ? » Sed et Esaias sciens rerum initia a natura mortali inveniri non posse, sed ne ab his quidem naturis quæ quamvis diviniores sint quam humana est, factæ tamen et ipsæ sunt vel creatæ : sciens ergo quod a nulla harum neque initium neque finis inveniri potest, ait : « Priora quæ » fuerint dicite, et scimus quia dii estis : vel novissima quæ » sunt annuntiate, et tunc videbimus quia dii estis [3]. » Nam et Hebræus doctor ita tradebat : pro eo quod initium omnium vel finis non possit ab ullo comprehendi, nisi tantummodo a Domino Jesu Christo, et a Spiritu sancto, aiebat per figuram visionis Esaiam dixisse duos Seraphim solos

[1] Rom. XI, 33. — [2] Eccl. VII, 24. — [3] Isai. XLI, 22, 23.

esse qui duabus quidem alis operiunt faciem Dei, duabus vero pedes, et duabus volant clamantes ad invicem sibi et dicentes : « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sa- » baoth, plena est universa terra gloria tua[1]. » Quod ergo sola Seraphim utrasque alas suas habent in facie Dei, et in pedibus ejus, audendum est pronuntiare quod neque exercitus sanctorum Angelorum, neque Sedes sanctæ, neque Dominationes, neque Principatus, neque Potestates scire possunt integre initium omnium et fines universitatis. Sed intelligendum est sanctos istos quos annumeravit spiritus et virtutes proximas quidem esse ipsis initiis, et attingere tantum quantum consequi non valent reliqui : verumtamen quodcumque illud est quod revelante Filio Dei et Spiritu sancto didicerint istæ virtutes, quamplurima quidem assequi poterunt et multo plura priores inferioribus, omnia tamen comprehendere impossibile eis est, quia scriptum est : « Quamplurima ex operibus Dei in secretis sunt[2]. » Unde et optabile est ut pro viribus se unusquisque semper extendat ad ea quæ priora sunt, ea quæ retrorsum sunt obliviscens, tam ad opera meliora, quam etiam ad sensum intellectumque puriorem per Jesum Christum Salvatorem nostrum, cui est gloria in sæcula.

XXVII. Omnis ergo cui veritatis cura est, parum de nominibus et sermonibus curet, quia per singulas gentes diversæ verborum consuetudines habentur; et hoc magis quod significatur, quam qualibus verbis significetur, intendat, præcipue in tam magnis et tam difficilibus rebus : sicut cum quæritur, verbi causa, si sit aliqua substantia in qua neque color neque habitus neque tactus neque magnitudo intelligenda sit, mente sola conspicabilis, quam prout vult quis ita et nominat; nam Græci ἀσώματον eam, id est incorpoream, dixerunt; divinæ vero Scripturæ invisibilem

[1] Isai. vi, 3. — [2] Eccli. xvi, 22.

esse pronuntiant : imaginem enim invisibilis Dei Paulus dicit esse Christum[1]. Sed et rursum per Christum creata dixit esse omnia visibilia et invisibilia[2]. Per quod declaratur esse etiam in creaturis quasdam invisibiles secundum proprietatem suam substantias. Sed hæ quamvis ipsæ non sint corporeæ, utuntur tamen corporibus, licet ipsæ sint corporea substantia meliores. Illa vero substantia Trinitatis quæ principium est et causa omnium, ex qua omnia, et per quam omnia, et in qua omnia, neque corpus neque in corpore esse credenda est, sed ex toto incorporea. Verum hæc per excessum quemdam, rei tamen ipsius consequentia commonitos breviter dixisse sufficiat ad ostendendum id, quod sunt quædam quorum significatio proprie nullis omnino potest humanæ linguæ sermonibus explicari, sed simpliciore magis intellectu, quam ullis verborum proprietatibus declarantur. Ad quam regulam etiam divinarum Litterarum intelligentia retinenda est, quo scilicet ea quæ dicuntur, non pro vilitate sermonis, sed pro divinitate sancti Spiritus qui eas conscribi inspiravit, censeantur.

Anacephalæosis de Patre, et Filio, et Spiritu sancto, et cæteris quæ superius dicta sunt.

XXVIII. Tempus autem est jam (16) decursis his, prout potuimus, quæ supra dicta sunt, nunc commonitionis gratia eorum quæ sparsim diximus, recapitulare singula, et primo omnium de Patre et Filio et Spiritu sancto repetere. Deus pater cum sit indivisibilis et inseparabilis a Filio, non per prolationem ab eo (ut quidam putant) generatus est Filius. Si enim prolatio est Filius Patris, prolatio vero dicitur quæ talem significat generationem qualis animalium vel hominum solet esse progenies, necessario corpus est et

[1] Coloss. i, 15. — [2] Ibid. 17.

is qui protulit, et is qui prolatus est. Non enim dicimus, sicut hæretici putant, partem aliquam substantiæ Dei in Filium versam, aut ex nullis substantibus Filium procreatum a Patre, id est extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit; sed abscisso omni sensu corporeo ex invisibili et incorporeo, Verbum et Sapientiam genitam dicimus absque ulla corporali passione, velut si voluntas procedat e mente. Nec absurdum videbitur, cum dicatur Filius charitatis, si hoc modo etiam voluntatis putetur. Sed et Joannes indicat quia Deus lux est[1], et Paulus designat quia Filius splendor lucis æternæ sit[2]. Sicut ergo lux nunquam sine splendore esse potuit, ita nec Filius quidem sine Patre intelligi potest, qui et figura expressa substantiæ ejus, et Verbum et Sapientia dicitur. Quomodo ergo potest dici, quia fuit aliquando quando non fuit Filius? Nihil enim aliud est id dicere, nisi quia fuit aliquando quando veritas non erat, quando sapientia non erat, quando vita non fuerit, cum in his omnibus perfecte Dei patris substantia censeatur. Non enim ab eo dirimi hæc, vel ab ejus possunt unquam substantia separari. Quæ quidem quamvis intellectu multa esse dicantur, re tamen et substantia unum sunt, in quibus plenitudo est divinitatis. Hoc autem ipsum quod dicimus, quia nunquam fuit quando non fuit, cum venia audiendum est. Nam et hæc ipsa nomina temporalis vocabuli significantiam gerunt, id est, quando vel nunquam; supra omne autem tempus, et supra omnia sæcula, et supra omnem æternitatem intelligenda sunt ea quæ de Patre et Filio et Spiritu sancto dicuntur. Hæc enim sola Trinitas est quæ omnem sensum intelligentiæ non solum temporalis, verum etiam æternalis excedit. Cætera vero quæ sunt extra Trinitatem, in sæculis et in temporibus metienda sunt. Hunc igitur Filium Dei, secundum quod Verbum est Deus

[1] I Joan. I. — [2] Heb. I.

quod erat in principio apud Deum, nemo consequenter putabit in loco aliquo contineri, neque secundum quod sapientia est, neque secundum quod veritas est, neque secundum quod vita est, vel justitia, vel sanctificatio, vel redemptio; hæc enim omnia non indigent loco, ut agere quid vel operari possint : sed pro his qui virtutis ejus inoperationisque participant, hæc singula intelligenda sunt.

XXIX. Si vero quis dicet per eos qui participes sunt verbi Dei, vel sapientiæ ejus, vel veritatis, vel vitæ, etiam ipsum verbum et sapientiam videri in loco esse : respondendum est ei, quia dubium non est quod Christus, secundum quod verbum et sapientia est vel cætera omnia, erat in Paulo propter quod dicebat : « Aut experimentum quæ» ritis ejus qui in me loquitur Christus [1] ? » Et iterum : « Vivo autem jam non ego, vivit vero Christus in me [2]. » Tunc ergo cum esset in Paulo, quis dubitabit quod similiter erat in Petro, et in Joanne, et in singulis quibusque sanctorum, et non solum in his qui in terris sunt, verum et in his qui in cœlis sunt? Absurdum namque est dicere, quia in Petro quidem et in Paulo erat Christus, in Michaële vero archangelo et in Gabriele non erat. Ex quo manifeste deprehenditur, quia divinitas Filii Dei non in loco aliquo concludebatur; alioquin in ipso tantum fuisset, et in alio non fuisset : sed secundum incorporeæ naturæ majestatem cum a nullo loco concludatur, in nullo rursum deesse intelligitur. Verum illa sola differentia intelligenda est, quod etiamsi sit in diversis, sicut diximus, in Petro, vel Paulo, vel Michaële, vel Gabriele, non tamen similiter est in universis. Plenius enim et clarius, et, ut ita dixerim, apertius in Archangelis est quam in aliis sanctis viris. Quod ex eo manifestum est, quia cum ad summam perfectionem venerint sancti quique, dicuntur similes Angelis effici vel æquales,

[1] 2 Cor. XIII, 3. — [2] Galat. II, 20.

secundum evangelicam sententiam [1]. Unde constat in singulis quibusque tantum effici Christum, quantum ratio indulserit meritorum.

XXX. His igitur nobis de Trinitatis ratione breviter repetitis, consequens est illud etiam breviter admonere, quod per Filium « creata *dicuntur* omnia quæ in cœlis sunt et » quæ in terra, visibilia et invisibilia, sive Throni, sive Do» minationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia per » ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et » omnia illi constant qui est caput [2]. » Quibus consona etiam Joannes in Evangelio dicit, quia « omnia per ipsum facta » sunt, et sine ipso factum est nihil [3]. » David vero totius Trinitatis mysterium in universorum conditione significans ait : « Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus » omnis virtus eorum [4]. » Post hæc vero competenter admonebimus de adventu corporali et incarnatione unigeniti Filii Dei : in quo non ita sentiendum est, quod omnis divinitatis ejus majestas intra brevissimi corporis claustra conclusa est, ita ut omne verbum Dei et sapientia ejus ac substantialis veritas ac vita, vel a Patre divulsa sit, vel intra corporis ejus coërcita et conscripta brevitatem, nec usquam præterea putetur operata : sed inter utrumque cauta pietatis debet esse confessio, ut neque aliquid divinitatis in Christo defuisse credatur, et nulla penitus a paterna substantia quæ ubique est, facta putetur esse divisio. Tale namque aliquid etiam Baptista Joannes indicat, cum corporaliter absente Jesu diceret ad turbas : « Medius vestrum stat quem vos » nescitis, qui post me venit, cujus non sum dignus solvere » corrigiam calceamentorum [5]. » Quod utique dici non poterat de eo qui absens erat, quantum ad corporalem præ-

[1] Matth. XXII. Luc. XX. — [2] Coloss. I, 16. — [3] Joan. I, 3. — [4] Psal. XXXII, 6. — [5] Joan. I, 26.

sentiam pertinet, quia medius staret eorum inter quos non aderat corporaliter Filius Dei.

XXXI. Ne quis tamen nos existimet per hæc illud affirmare, quod pars aliqua deitatis Filii Dei fuerit in Christo, reliqua vero pars alibi vel ubique : quod illi sentire possunt qui naturam substantiæ incorporeæ atque invisibilis ignorant. Impossibile namque est de incorporeo partem dici, aut divisionem aliquam fieri ; sed in omnibus, et per omnia, et super omnia est, eo modo quo superius diximus, id est, quo vel sapientia, vel verbum, vel vita, vel veritas intelligitur : per quem intellectum omnis sine dubio conclusio localis excluditur. Volens igitur Filius Dei pro salute generis humani apparere hominibus, et inter homines conversari, suscepit non solum corpus humanum, ut quidam putant, sed et animam, nostrarum quidem animarum similem per naturam, proposito vero et virtute similem sibi, et talem qualis omnes voluntates et dispensationes verbi ac sapientiæ indeclinabiliter possit implere. Quod autem habuerit animam, manifestissime in Evangeliis designat ipse Salvator, dicens : « Nemo tollit a me animam meam, sed ego pono eam » abs me. Potestatem habeo ponendi animam meam, et ite» rum potestatem habeo assumendi eam [1]. » Et rursum : « Tristis est anima mea usque ad mortem [2]. » Et iterum : « Nunc anima mea turbata est [3]. » Neque enim tristis et turbata anima verbum Dei intelligendum est quod ex auctoritate divinitatis dicit : « Potestatem habeo ponendi ani» mam meam. » Nec tamen ita dicimus fuisse Filium Dei in illa anima, sicut fuit in anima Pauli, vel Petri, cæterorumque sanctorum, in quibus Christus similiter ut in Paulo loqui creditur. Sed de illis omnibus illud sentiendum est quod Scriptura dicit quia « Nemo mundus a sorde, nec si

[1] Joan. x, 18. — [2] Matth. xxvi, 38. — [3] Joan. xii, 27.

» unius diei fuerit vita ejus[1]. » Hæc vero anima quæ fuit in Jesu, priusquam sciret malum, elegit bonum[2] : et quia dilexit justitiam, et odit iniquitatem, propterea unxit eam Deus oleo lætitiæ præ participibus suis[3]. Oleo ergo lætitiæ ungitur, cum Verbo Dei immaculata fœderatione conjuncta est, et per hoc sola omnium animarum peccati incapax fuit, quia Filii Dei bene et plene capax fuit : ideoque et unum cum ipso est, atque ejus vocabulis nuncupatur, et Jesus Christus appellatur, per quem omnia facta esse dicuntur. De qua anima, quoniam totam in se sapientiam Dei et veritatem vitamque receperat, etiam illud arbitror dixisse Apostolum, qui ait quoniam « vita nostra abscondita est cum » Christo in Deo : cum autem Christus apparuerit vita nos» tra, tunc et vos cum ipso apparebitis in gloria[4]. » Quis enim alius hic intelligendus est Christus, qui in Deo absconditus dicitur et postea appariturus, nisi ille qui oleo lætitiæ unctus refertur, id est, substantialiter Deo repletus, in quo nunc absconditus dicitur? Propterea enim et omnibus credentibus Christus exemplum ponitur, quia sicut ille semper et antequam sciret omnino malum elegit bonum, et dilexit justitiam, et odio habuit iniquitatem, et propterea unxit eum Deus oleo lætitiæ; ita et unusquisque post lapsum vel post errorem expurget se maculis, exemplo proposito, et habens itineris ducem arduam viam virtutis incedat : ut sic forte per hoc in quantum fieri potest per imitationem ejus participes efficiamur divinæ naturæ, sicut scriptum est, quia « Qui dicit se Christo credere, debet sicut ille ambu» lavit et ipse ambulare[5]. » Hoc ergo Verbum et hæc Sapientia per cujus imitationem vel sapientes vel rationabiles dicimur, omnibus fit omnia, ut omnes lucrifaciat; et fit infirmus infirmis, ut infirmos lucrifaciat : et quia infirmus effi-

[1] Job, XV, 14. — [2] Esd. VII. — [3] Psal. XLV. — [4] Col. III, 3. — [5] I Joan. II, 6.

citur, propter hoc dicitur de eo : « Etiam si crucifixus est » ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei [1]. » Denique Corinthiis qui infirmi erant, Paulus nihil se indicat « scire, nisi » Christum Jesum, et hunc crucifixum [2]. »

XXXII. Quidam autem volunt de ipsa anima dictum videri, cum primum de Maria corpus assumpsit, etiam illud quod Apostolus dicit : « Qui cum in forma Dei esset, non » rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetip» sum exinanivit, formam servi accipiens [3] : » cum eam sine dubio in formam Dei melioribus exemplis et institutionibus repararet, atque in eam plenitudinem unde se exinaniverat revocaret. Sicut autem participatione Filii Dei quis in filium adoptatur, et participatione sapientiæ in Deo sapiens efficitur, ita et participatione Spiritus sancti sanctus et spiritualis efficitur. Unum enim atque idem est Spiritus sancti participium sumere, quod est Patris et Filii : quippe cum una et incorporea natura sit Trinitatis. Verum quæ de participatione animæ diximus, simili ratione ut de animabus, ita et de Angelis et cœlestibus sunt intelligenda virtutibus : quoniam omnis rationabilis creatura participio indiget Trinitatis. Sed et mundi hujus visibilis ratio, quoniam vel maxima etiam de his haberi quæstio solet, qualiter se habeat, prout potuimus in superioribus diximus pro iis qui in fide nostra etiam credendi rationem perquirere solent, et pro iis qui hæretica adversum nos certamina commovent, et materiæ nomen, quod ne ipsi quidem quale sit adhuc intelligere potuerunt, solent frequentius ventilare : de quo necessarium puto etiam nunc breviter commonere.

XXXIII. Et primo quidem sciendum est quod nomen ipsum materiæ pro ea substantia quæ subesse corporibus dicitur, positum in Scripturis canonicis nusquam usque ad præsens invenimus. Illud enim quod dicit Esaias : « Et comedet

[1] 2 Cor. XIII, 4. — [2] 1 Cor. II, 2. — [3] Philip. II, 6.

» sicut fœnum ὕλην[1], » id est materiam, dicens de eis qui in suppliciis constituti sunt, materiam posuit pro peccatis. Sed et sicubi in alio loco scriptum forte materiæ nomen est, nusquam, ut ego arbitror, hoc de quo nunc quærimus significare invenietur, nisi tantummodo in Sapientia quæ dicitur Salomonis, qui utique liber non ab omnibus in auctoritate habetur. Ibi tamen scriptum invenimus hoc modo : « Non » enim, *inquit*, deerat omnipotenti manui tuæ quæ creaverat mundum ex informi materia, immittere eis multitudi» nem ursorum, vel feroces leones[2]. » Quamplurimi sane putant rerum ipsam materiam significari in eo quod in princio Genesis scriptum est a Moyse : « In principio fecit Deus » cœlum et terram, terra autem erat invisibilis et incompo» sita[3]. » Invisibilem namque et incompositam terram non aliud eis Moyses quam informem materiam visus est indicare. Quod si vere hæc est materia, constat exinde inconvertibilia non esse initia corporum. Nam hi qui atomos, vel ea quæ in partes venire non possunt, vel ea quæ in æquales partes veniunt, vel unum aliquod elementum rerum corporalium principia posuerunt, nomen materiæ, id est quod principaliter materiam significat, inter principia statuere non potuerunt. Neque enim cum materiam subjiciunt omni corpori per omnia convertibilem substantiam vel mutabilem vel divisibilem, extra qualitates eam secundum proprietatem subjicient. Quibus etiam nos acquiescimus, qui omni genere abnuimus ingenitam vel infectam dici materiam debere, secundum hæc quæ in prioribus prout potuimus ostendimus, cum etiam ex aqua, et terra, aëre, vel calore, per diversa arborum genera diversos ostendimus proferri fructus; vel cum ignem, aërem, aquam, terramque mutari in semetipsa invicem ac resolvi aliud in aliud elementum mutua quadam consanguinitate docuimus : sed et cum de escis vel homi-

[1] Isai. x, 17. — [2] Sap. xi, 18. — [3] Gen. i, 1.

num vel animalium probavimus substantiam carnis existere, vel humorem seminis naturalis in carnem solidam ossaque converti. Quæ omnia documento sunt quod substantia corporalis permutabilis sit, et ex omni in omnem deveniat qualitatem.

XXXIV. Verumtamen illud scire oportet, quod nunquam substantia sine qualitate subsistit, sed intellectu solo discernitur hoc quod subjacet corporibus et quod capax est qualitatis, esse materia. Quidam altius ergo de his volentes inquirere, ausi sunt dicere, nihil aliud esse naturam corpoream quam qualitates. Si enim duritia et mollities, calidum et frigidum, humidum et aridum qualitas est, his autem vel cæteris hujusmodi amputatis nihil aliud intelligitur subjacere, videbuntur qualitates esse omnia. Unde et hi qui hæc asserunt, asseverare conati sunt, ut quoniam omnes qui materiam infectam dicunt, qualitates a Deo factas esse confitentur, inveniatur per hoc etiam secundum ipsos nec materia esse infecta : siquidem qualitates sint omnia, quæ utique sine contradictione ab omnibus a Deo factæ esse pronuntiantur. Hi vero qui subjacenti cuidam materiæ additas extrinsecus qualitates volunt ostendere, hujuscemodi utuntur exemplis ; verbi gratia : Paulus sine dubio aut tacet aut loquitur, aut vigilat aut dormit, vel certo quodam corporis habitu consistit ; aut enim sedet, aut stat, aut jacet. Hæc enim sunt hominibus accidentia, sine quibus nunquam fere inveniuntur. Nec tamen sensus noster manifeste de eo aliquid horum definit, sed ita eum per hæc intelligimus vel consideramus, ut non omnino rationem status ejus comprehendamus, vel in eo quod vigilat vel in eo quod dormit, aut in quo loquitur vel tacet, et si qua alia sunt quæ accidere necesse est hominibus. Si ergo quis Paulum sine his omnibus esse consideret quæ possunt accidere, ita et id quod subjacet quis intelligere sine qualitatibus poterit. Cum

ergo sensus noster omni qualitate ab intellectu suo remota ipsum subjacentiæ solius, ut ita dixerim, punctum contuetur, et ipsi inhæret, nequaquam respiciens ad mollitiem, vel duritiem, vel calidum, vel frigidum, vel humidum, vel aridum substantiæ; tunc simulata quodammodo cogitatione, his omnibus qualitatibus nudam videbitur intueri materiam.

XXXV. Sed fortasse requiret aliquis, si possumus etiam de Scripturis occasionem aliquam intelligentiæ hujus accipere. Videtur mihi tale aliquid significari in Psalmis, cum dicitur a Propheta : « Imperfectum tuum viderunt oculi » mei[1]. » In quo videtur mens Prophetæ rerum initia intuitu perspicaciore discutiens, et materiam sensu solo ac ratione a qualitatibus dividens, imperfectum Dei sensisse, quod utique adjectis qualitatibus intelligitur consummatum. Sed in libro suo Enoch ita ait : « Ambulavi usque ad imperfectum, » quod ipsum puto posse similiter intelligi, quod scilicet ambulaverit mens prophetæ Perscrutans et disserens singula quæque rerum visibilium usquequo ad principium venerit illud in quo imperfectam materiam absque qualitatibus perviderit; scriptum namque est in eodem libello, dicente Enoch : « Universas materias perspexi. » Quod utique ita sentitur quasi, Omnes materiæ divisiones pervidi, quæ ab una in singulas quasque diruptæ sunt species, id est hominum, vel animalium, vel cœli, vel solis, vel omnium quæ in hoc mundo sunt. Post hæc, jam omnia quæ sunt a Deo facta esse, et nihil esse quod factum non sit præter naturam Patris et Filii et Spiritus sancti, prout potuimus in superioribus demonstravimus; et quod volens Deus, qui natura bonus est, habere quibus benefaceret, et qui adeptis beneficiis suis lætarentur, fecisset dignas creaturas, id est quæ eum digne capere possent, quos et genuisse se filios dicit. Fecit autem omnia in numero et mensura. Nihil enim

[1] Psal. CXXXVIII, 16.

Deo vel sine fine, vel sine mensura est. Virtute enim sua omnia comprehendit, et ipse nullius creaturæ sensu comprehensus est. Illa enim natura soli sibi cognita est. Solus enim Pater novit Filium, et solus Filius novit Patrem, et solus Spiritus sanctus perscrutatur etiam alta Dei (17). Omnis igitur creatura intra certum apud eum numerum mensuramque distinguitur, id est vel rationabilium numerus, vel mensura materiæ corporalis : ut quoniam necesse erat uti corporibus intellectualem naturam, quæ et commutabilis et convertibilis deprehenditur ea ipsa conditione qua facta est (quod enim non fuit, et esse cœpit, etiam hoc ipso naturæ mutabilis designatur), ideo nec substantialem habeat vel virtutem vel malitiam, sed accidentem. Quoniam ergo, ut diximus, mutabilis et convertibilis erat natura rationabilis, ita ut pro meritis etiam diverso corporis uteretur indumento illius vel illius qualitatis, necessarium fuit ut sicut diversitates prænoscebat Deus futuras vel animarum vel virtutum spiritualium, ita etiam naturam corpoream faceret, quæ permutatione qualitatum in omnia quæ res posceret Conditoris arbitrio mutaretur. Quam tamdiu necesse est permanere, quamdiu permanent ea quæ indigent ejus indumento : semper autem erunt rationabiles naturæ quæ indigent indumento corporeo : semper ergo erit natura corporea cujus indumentis uti necesse est rationabiles creaturas : nisi quis putet posse se ullis assertionibus ostendere quod possit natura rationabilis absque ullo corpore vitam degere. Sed quam difficile sit, et quam pene impossibile intellectui nostro, in superioribus singula disserentes ostendimus.

XXXVI. Puto sane operi huic nostro contrarium non videri si etiam de immortalitate rationabilium naturarum quam possumus breviter repetamus. Omnis qui participat alicujus cum eo qui ejusdem rei particeps est, sine dubio unius substantiæ est, uniusque naturæ. Utputa omnes oculi

lucis participant, et ideo omnes oculi qui de luce participant unius naturæ sunt : sed licet omnis de luce participet oculus, tamen quoniam alius acutius, alius obtusius videt, non omnis oculus æqualiter de luce participat. Et rursum : omnis auditus vocem vel sonum recipit, et ideo omnis auditus unius naturæ est : verum pro qualitate puri et sinceri auditus unusquisque velocius audit, vel tardius. Transeamus ergo ab his sensibilibus exemplis ad intellectualium contemplationem. Omnis mens quæ de intellectuali luce participat, cum omni mente quæ simili modo de intellectuali luce participat, unius sine dubio debet esse naturæ. Si ergo cœlestes virtutes intellectualis lucis, id est, divinæ naturæ, per hoc quod sapientiæ et sanctificationi participant, participium sumunt, et humanæ animæ ejusdem lucis et sapientiæ participium sumpserunt, et ita sunt unius naturæ ad invicem uniusque substantiæ. Incorruptæ autem sunt et immortales cœlestes virtutes, immortalis sine dubio et incorrupta erit etiam animæ humanæ substantia. Non solum autem, sed quoniam ipsa Patris et Filii et Spiritus sancti natura, cujus solius intellectualis lucis universa creatura participium trahit, incorrupta est et æterna, valde consequens et necessarium est etiam omnem substantiam quæ æternæ illius naturæ participium trahit, perdurare etiam semper, et incorruptibilem esse et æternam, ut divinæ bonitatis æternitas etiam in ea intelligatur, dum et æterni sunt hi qui ejus beneficia consequuntur. Sed sicut percipiendæ lucis diversitas servata est in exemplis, cum vel obtusior vel acutior obtutus designatus est intuentis : ita etiam de Patris et Filii et sancti Spiritus participatione servanda est pro intensione sensus vel mentis capacitate diversitas. Alioquin consideremus, si non etiam impium videtur ut mens quæ Dei capax est, substantialem recipiat interitum : tanquam hoc ipsum quod intelligere Deum potest et sentire,

non ei sufficere possit ad perpetuitatem, maxime cum, etiamsi per negligentiam decidat mens ne pure et integre in se recipiat Deum, semper tamen habeat in se velut semina quædam reparandi ac renovandi melioris intellectus, cum ad imaginem et similitudinem Dei qui creavit eum, interior homo, qui et rationalis dicitur, renovatur. Propter quod et Propheta dicit : « Reminiscentur et convertentur ad » Dominum omnes fines terræ, et adorabunt in conspectu » ejus familiæ omnes gentium[1]. »

XXXVII. Si quis vero audet substantialem corruptionem dare ei qui secundum imaginem et similitudinem Dei factus est, ut ego puto, etiam in ipsum Filium Dei causam impietatis extendit : imago namque Dei etiam ipse appellatus est in Scripturis. Aut certe accuset, qui hæc ita vult, Scripturæ auctoritatem, quæ dicit ad imaginem Dei factum esse hominem : in quo et manifeste divinæ imaginis cognoscuntur indicia, non per effigiem corporis quæ corrumpitur, sed per animi prudentiam, per justitiam, per moderationem, per virtutem, per sapientiam, per disciplinam, per omnem denique virtutum chorum, quæ cum Deo insint per substantiam, in homine possunt esse per industriam, et per imitationem Dei, sicut et Dominus designat in Evangelio, dicens : « Estote ergo misericordes sicut et Pater vester mi» sericors est[2]; » et : « Estote perfecti sicut et Pater vester » perfectus est[3]. » Unde evidenter ostenditur quod in Deo quidem hæ omnes virtutes semper sunt, nec unquam accedere possunt aut recedere, ab hominibus vero paulatim et singulæ quæque conquiruntur. Unde etiam consanguinitatem quamdam per hæc habere videntur ad Deum : et cum Deus omnia noverit, et nihil eum rerum intellectualium ex se lateat (solus enim Deus pater, et unigenitus Filius ejus, et Spiritus sanctus non solum eorum quæ creavit, verum

1. Psal. xxii, 27. — 2 Luc. vi, 36. — 3 Matth. v, 48.

etiam sui scientiam tenet), potest tamen et rationabilis mens proficiens a parvis ad majora, et a visibilibus ad invisibilia, pervenire ad intellectum perfectiorem. Est enim in corpore posita, et ex ipsis sensibilibus quæ sunt corporea ad intellectualia proficit. Verum ne cui videatur indecenter dictum insensibilia esse quæ intellectualia sunt, utemur exemplo sententiæ Salomonis dicentis : « Sensum quoque divinum » invenies[1]. » In quo ostendit non corporali sensu, sed alio quodam quem divinum nominat, ea quæ intellectualia sunt, requirenda. Hoc autem sensu nobis intuendum est etiam de his singulis quæ supra diximus, rationabilibus ; et hoc sensu audienda sunt ista quæ loquimur, et consideranda quæ scribimus. Nam divina natura, etiam taciti quæ intra nos volvamus, agnoscit. De his autem quæ diximus, vel de reliquis quæ consequentia sunt, secundum hanc formam quam supra exposuimus, sentiendum est.

[1] Prov. II, 5.

ORIGENIS

DE ORATIONE.

I. Quæ, quod maxima sint et supra hominem posita, longoque intervallo caducam naturam nostram superent, impossibilia comprehensu rationali et mortali generi sunt : ea multa et immensa gratia Dei quæ in homines a Deo effunditur per infinitæ in nos gratiæ ministrum Jesum Christum et ei cooperantem Spiritum, fiunt Dei voluntate possibilia. Cum igitur impossibile sit humanæ naturæ sapientiam acquirere qua omnia condita sunt (*Omnia* enim juxta Davidem *in sapientia* fecit Deus[1]) id possibile fit ex impossibili per Dominum nostrum Jesum Christum « qui » factus est nobis sapientia a Deo et justitia et sanctificatio » et redemptio[2]. Quis enim hominum poterit scire consilium » Dei ? aut quis poterit cogitare quid velit Deus ? Cogitatio- » nes enim mortalium timidæ et incertæ providentiæ nos- » træ. Corpus enim quod corrumpitur aggravat animam, » et terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem. » Et difficile æstimamus quæ in terra sunt. Quæ autem in » cœlis sunt quis investigavit[3] ? » Quis neget impossibile homini esse investigare quæ sunt in cœlis ? Impossibile tamen istud immensa Dei gratia possibile fit : qui enim ad tertium cœlum raptus est, is forte quæ in tribus cœlis essent investigavit, cum audisset « arcana verba quæ non licebat » homini loqui[4]. » Quis dicat posse hominem cognoscere

[1] Psal. CIV, 24. — [2] 1 Cor. I, 30. — [3] Sap. IX, 13, 14, 15, 16. — [4] 2 Cor. XII, 4.

sensum Domini[1] ? » Sed et hoc Deus per Christum largitur.... voluntate Domini sui. Non etiam cum eos docet voluntatem ejus qui Dominus esse velit, sed qui se in amicum converterit eorum quorum ante Dominus erat. Quin etiam ut nemo « hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus » hominis qui in ipso est : ita et quæ Dei sunt nemo cogno» vit, nisi spiritus Dei[2]. » Quod si nemo cognovit quæ Dei sunt nisi spiritus Dei, impossibile est hominem cognoscere quæ Dei sunt. Id tamen quomodo possibile fiat, attende. « Nos autem, *inquit,* non spiritum hujus mundi accepimus, » sed spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ a Deo donata » sunt nobis : quæ et loquimur, non in doctis humanæ sa» pientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus[3]. »

II. Dubitatis fortasse, Ambrosi piissime et laboriosissime, tuque ornatissima et fortissima Tatiana, cui, ut olim Saræ[4], desiisse fieri muliebria jam gaudeo, cur tandem, cum nobis propositum sit de oratione dicere, hæc præfatus sim de iis quæ, cum sint impossibilia hominibus, gratia Dei fiunt possibilia. Mihi videtur unum esse ex his impossibilibus, quantum ad nostram attinet infirmitatem, omnem de oratione sermonem accurate et digne Deo tractare, ac perspicuum facere et docere quid et quomodo orandum sit, quæ sint in oratione dicenda Deo, quæ sint temporibus tempora orationi opportuniora.... eum qui propter magnitudinem revelationum verebatur ne quis ipsum existimaret supra id quod videret aut audiret ex ipso, confiteri se quomodo orandum esset ignorare[5]. « Nam quid oremus, *inquit,* sicut oportet » nescimus[6]. » Necesse est autem non orare solum, sed et orare sicut oportet, et orare quod oportet. Nam etsi quid oporteat orare comprehendere potuerimus, mancum id erit, nisi illud *sicut oportet* adjunxerimus. Quid vero nobis pro-

[1] 1 Cor. II, 16. — [2] Ibid. 11, 12. — [3] Ibid. 12, 13. — [4] Gen. XVIII, 11.— [5] 2 Cor. XII, 6. — [6] Rom. VIII, 26.

derit sicut oportet orare, ignorantibus quid orare oporteat? Horum alterum, nempe orare quod oportet, ipse est orationis sermo: alterum, orare sicut oportet, status ipsius orantis est. Exempli gratia, hæc sunt quæ orare oportet: « Petite magna, et parva adjicientur vobis[1]. » Et: « Petite » cœlestia, et terrestria vobis adjicientur. » Et: « Orate pro » calumniantibus vos[2]. » Et: « Rogate Dominum messis ut » mittat operarios in messem suam[3]. » Et: « Orate ne intre- » tis in tentationem[4]. » Et: « Orate ut non fiat fuga vestra » in hieme vel sabbato[5]. » Et: « Orantes autem nolite mul- » tum loqui[6]; » et si quid his affine est. Quomodo autem orandum sit: « Volo autem viros orare in omni loco levan- » tes puras manus sine ira et disceptatione. Similiter et mu- » lieres in habitu ornato cum verecundia et sobrietate » ornantes se, et non in tortis crinibus, aut auro, aut marga- » ritis, aut veste pretiosa: sed quod decet mulieres promit- » tentes pietatem per opera bona[7]. » Modum etiam orandi nos illud docet: « Si ergo offers munus tuum ad altare, et » ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adver- » sum te: relinque ibi munus tuum ante altare, et vade » prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeres munus » tuum[8]. » Nam quod majus Deo donum a rationali natura mitti potest quam suaveolens sermo orationis ab ea mente oblatæ quæ nullius sibi maleolentis peccati conscia sit? Est et illud de modo quo oportet orare: « Nolite fraudare in- » vicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis ora- » tioni; et iterum revertimini in idipsum, ne tentet vos Sa- » tanas propter incontinentiam vestram[9]. » His enim modus orationis debitus impeditur, nisi etiam ille actus nuptialis secreti de quo maxime silere decet, et rarius, sedatioreque

1 Matth. vi, 33. — 2 Idem, v, 44. — 3 Idem, ix, 38. — 4 Luc. xxii, 40. — 5 Matth. xxiv, 20. — 6 Id. vi, 7. — 7 1 Tim. ii, 8, 9, 10. — 8 Matth. v, 23. — 9 1 Cor. vii, 5.

animo ac minus impotenti fiat : cum is qui hic dicitur consensus discordiam animi affectuum evanidam reddat, consumat incontinentiam, gaudentemque malis nostris Satanam prohibeat. Præterea quomodo sit orandum, et illud docet : « Cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis adver» sus aliquem[1]. » Et quod habet Paulus : « Omnis vir orans » aut prophetans velato capite, deturpat caput suum ; omnis » autem mulier orans aut prophetans non velato capite, de» turpat caput suum[2], » id modum orandi præbet. Quæ cum omnia sciret Paulus, hisque multo plura et a Lege et a Prophetis et ab Evangelica plenitudine depromere posset, et varie singula ac copiose exponere ; non modesta tantum mente sed veraci, videns post hæc omnia quantum absit quin sciat quid orandum sit sicut oportet, ait : « Quid oremus » sicut oportet nescimus[3]. » Id autem huic sermoni subjungit unde defectus ille suppleri possit ei qui nescit quidem, se tamen exhibere conatur dignum cujus defectus suppleatur. Ait enim : « Ipse spiritus postulat apud Deum gemiti» bus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid » desideret spiritus, quia secundum Deum postulat pro » sanctis[4]. » Qui autem in beatorum cordibus clamat : « Abba » pater[5], » spiritus, sciens apprime eos qui ceciderunt aut transgressi sunt, editis in hoc tabernaculo gemitibus aggravari magis quam levari, gemitibus inenarrabilibus postulat apud Deum, nostros ipse gemitus pro sua humanitate ac misericordia suscipiens. Videns autem pro sua sapientia « humiliatam in terra animam nostram[6] et corpore humi» litatis[7] » conclusam, gemitibus apud Deum postulat non quibuslibet, sed inenarrabilibus quibusdam, affinibus scilicet « arcanorum verborum quæ non licet homini loqui[8]. » Hic autem spiritus non contentus postulare, intensiore ora-

[1] Marc. XI, 25. — [2] I Cor. XI, 4, 5. — [3] Rom. VIII, 26. — [4] Ibid. — [5] Gal. IV, 6. — [6] Psal. XLIII, 25. — [7] Philip. III, 21. — [8] 2 Cor. XII, 4.

tione utitur et superpostulat, pro iis, mea quidem sententia, qui superant, qualis erat Paulus cum diceret : « Sed in his » omnibus superamus[1]. » Probabile est autem pro his tantum eum orare qui nec tales sunt ut superent, nec tales etiam ut vincantur, sed qui vincunt. Porro huic loco : « Quid » oremus sicut oportet nescimus ; sed ipse spiritus postulat » pro nobis gemitibus inenarrabilibus[2], » affinis ille est : « Orabo spiritu, orabo et mente ; psallam spiritu, psallam » et mente[3]. » Neque enim orare mens nostra potest nisi ante ipsam, eaque quasi audiente, oret Spiritus : ut neque psallere et modulato ac numeroso carmine consonantique voce laudare Patrem in Christo, nisi « spiritus qui omnia » scrutatur, etiam profunda Dei[4], » prius laudet et celebret eum cujus profunda scrutatus est, et, ut valuit, comprehendit. Equidem existimo quempiam e Jesu discipulis, cum sibi conscius esset quantum humana imbecillitas abesset a recto orandi modo ; idque maxime cognovisset auditis doctis et magnis sermonibus quos Salvator habuerat in sua ad Patrem oratione, Domino oratione completa dixisse : « Do» mine, doce nos orare, sicut et Joannes docuit discipulos » suos[5]. » Omnis autem loci series sic habet : « Et factum » est, cum esset in quodam loco orans, ut cessavit, dixit » unus ex ejus discipulis ad eum : Domine, doce nos orare » sicut docuit et Joannes discipulos suos..... » Anne igitur homo legali innutritus disciplinæ, Propheticorum frequens auditor sermonum et in synagogis assiduus, utcumque orare nesciebat, donec orantem quodam in loco Dominum vidisset ? At hoc absurdum dictu est : orabat enim judaïco more ; majore vero scientia indigere se in illum de oratione locum videbat. Quid autem ipse Joannes discipulos suos de oratione docebat cum ab Jerosolymis et omni Judæa et omni

[1] Rom. VIII, 37. — [2] Ibid. 26. — [3] 1 Cor. XIV, 15. — [4] Idem, II, 10. — [5] Luc. XI, 1.

regione circa Jordanem venirent, ut baptizarentur ab eo? Nisi credamus eum, quod plus esset quam propheta, vidisse circa orationem nonnulla, quæ probabile sit non iis qui baptizabantur omnibus, sed qui se ante baptismum erudiendos præbuissent, secreto tradidisse. Hujusmodi orationes vere spirituales, orante in cordibus sanctorum Spiritu, plenæ recondita mirabilique doctrina descriptæ sunt. In primo Regum oratio Annæ ex parte. Huic enim, « cum » multiplicaret preces coram Domino et loqueretur in corde » suo[1], » non opus fuit scriptura. In Psalmis autem psalmus decimus sextus *Oratio David* inscriptus est; octogesimus nonus, *Oratio Moysi homini Dei;* et centesimus primus, *Oratio pauperi, cum anxius fuerit et in conspectu Domini effuderit precem suam.* Quæ orationes cum vere spiritu factæ et recitatæ orationes fuerint, etiam divinæ sapientiæ præceptis plenæ sunt, ut de iis quæ in ipsis promittuntur dici possit: « Quis sapiens, et intelliget ista? intelli- » gens, et sciet hæc[2]? » Cum igitur tam difficile sit de oratione disserere, ut opus sit et illuminante Patre et primogenito Verbo docente et cooperante Spiritu, ut dignum aliquid tanto argumento intelligi ac dici possit, precor ut homo (neque enim mihi tantum tribuo ut orare in me spiritum putem antequam oratio quid sit assecutus sim); precor, inquam, uberrimam ac spiritualem nobis ejus cognitionem dari, et aperiri descriptas in Evangeliis orationes. Itaque jam de oratione dicere instituamus....

III. Primum εὐχῆς nomen, quod equidem observarim, ibi positum invenio, cum Jacob fratris Esaü iram fugiens in Mesopotamiam pergeret juxta Isaac ac Rebeccæ monita. Sic autem habet locus ipse: « Et vovit Jacob votum (εὐχὴν), » dicens: Si fuerit Dominus Deus mecum et custodierit me » in via hac per quam ambulo, et dederit mihi panem ad

[1] 1 Reg. I, 12. — [2] Ose. XIV, 10.

» vescendum, et vestimentum ad induendum, reversusque » fuero prospere ad domum patris mei : erit mihi Dominus » in Deum, et lapis iste quem erexi in titulum vocabitur do- » mus Dei, cunctorumque quæ dederis mihi decimas offe- » ram tibi....[1] » Ubi etiam notandum est nomen ἐυχὴς sæpe alio sensu accipi quam προσευχῆς, de eo nempe qui cum voto (ἐυχῆ) talia se facturum promittit, si talia a Deo sit consecutus. Ponitur tamen illud vocabulum et consueto loquendi modo (pro oratione), ut in Exodo hæc invenimus post ranarum plagam quæ inter decem est ordine secunda..... « Vocavit autem Pharao Moysen et Aaron, et dixit eis : Orate » Dominum ut auferat ranas a me et a populo meo : et di- » mittam populum ut sacrificet Domino[2]. » Si quis autem, eo quod Pharaonis sit illa vox *orate* (ἔυζασθε), difficile sibi persuaserit eam præter priorem voti significationem, etiam consuetam orationis habere, observandum est quod sequitur et sic habet : « Dixitque Moyses ad Pharaonem : Constitue » mihi quando deprecer pro te et pro servis tuis et pro po- » pulo tuo, ut abigantur ranæ a te et a populo tuo et a do- » mibus vestris et tantum in flumine remaneant[3]. » Observavimus autem de sciniphibus, quæ tertia plaga fuit, neque Pharaonem orationem fieri postulare, neque Moysem orare[4]. At de muscis, quæ quarta fuit, ait : « Rogate pro me[5]. » Quando et ait Moyses : « Egressus a te orabo (ἔυξομαι) Do- » minum, et recedet musca a Pharaone et a servis ejus et » a populo ejus cras. » Et paulopost : « Egressusque Moyses » a Pharaone oravit Deum[6]. » Rursus cum ad quintam et sextam plagam neque Pharao postulaverit orationem fieri, neque Moyses oraverit, ad septimam « misit Pharao et voca- » vit Moysen et Aaron dicens ad eos : Peccavi etiam nunc, » Dominus justus : ego et populus meus impii. Orate igitur

[1] Gen. XXVIII, 20, 21, 22. — [2] Exod. VIII, 8. — [3] Ibid. 9. — [4] Ibid. 17. — [5] Ibid. 28, 29. — [6] Ibid. 30.

» Dominum : et desinant fieri tonitrua et grando et ignis[1]. » Et post pauca : « Egressusque Moyses a Paraone ex urbe, » tetendit manus ad Dominum ; et cessaverunt tonitrua[2]. » Quare autem non dicatur « oravit, *ut in superioribus, sed* » tetendit manus ad Dominum, » expendetur alibi opportunius. Ad octavam plagam ait Pharao : « Et rogate Domi- » num Deum vestrum, ut auferat a me mortem istam. Egres- » susque Moyses de conspectu Pharaonis oravit Dominum[3]. » Diximus nomen εὐχῆς sæpe non vulgari sensu accipi, ut de Jacob vidimus. Sed et in Levitico : «Locutus est Dominus ad » Moysen dicens : Loquere filiis Israël et dices ad eos : Qui » votum fecerit et spoponderit Domino animam suam, si » fuerit masculus a vicesimo anno usque ad sexagesimum » annum, dabit quinquaginta siclos argenti ad mensuram » sanctuarii[4]. » Et in Numeris : « Locutusque est Dominus » ad Moysen, dicens : Loquere ad filios Israël, et dices ad » eos : Vir sive mulier cum fecerint votum (εὐχὴν) ut sanc- » tificentur, et se voluerint Domino consecrare, a vino et » omni quod inebriare potest abstinebunt[5] ; » et reliqua de eo qui Nazaræus dicebatur. Deinde post pauca : « Et sanc- » tificabit caput suum in die illa qua sanctificatus est Do- » mino, dies voti[6]. » Iterum post pauca : « Et hæc est lex » ejus qui vovit ; quacumque die impleverit dies voti sui[7]. » Et paulopost : « Et post hæc bibet, qui vovit, vinum. Hæc » est lex ejus qui vovit, quicumque voverit munus suum » Domino pro voto, absque iis quæ invenerit manus ejus, » secundum potentiam voti sui, quod utique voverit juxta » legem puritatis[8]. » Et ad finem Numerorum : « Et locutus » est Moyses ad principes tribuum filiorum Israël, dicens : » Hoc est verbum quod præcepit Dominus : Homo, quicum- » que voverit votum Domino, aut juraverit juramentum,

[1] Exod. IX, 27 — [2] Ibid. 29. — [3] Id. X, 17. — [4] Lev. XXVII, 1. — [5] Num. VI, 1. — [6] Ibid. 11. — [7] Ibid. 13. — [8] Ibid. 21.

» aut definierit definitione de anima sua, non profanabit » verbum suum : omnia quæcumque exierint de ore ejus, » faciet. Si autem voverit mulier votum Domino, aut defi- » nierit definitionem in domo patris sui in juventute sua, et » audierit pater ejus vota ejus et definitiones ejus quas de- » finivit adversus animam suam, et tacuerit pater ejus : et » stabunt omnia vota ejus; et omnes definitiones quas defi- » nivit adversus animam suam, manebunt ei[1]. » Et consequenter nonnulla de ejusmodi fœmina Lex præscribit. Eadem significatione in Proverbiis scriptum est : « Laqueus » viro cito quid ex propriis sanctificare : postea enim quam » voverit, evenerit pœnitere[2]. » Et in Ecclesiaste : « Bonum » est non vovere, quam vovere, et non reddere[3]. » Et in Actibus Apostolorum : « Sunt nobis viri quatuor votum » habentes super se. »

IV. Alienum igitur a ratione mihi visum non est primum e duobus quæ ἐυχῆς nomine significantur e Scripturis distinguere. Idem et de προσευχῆ faciendum. Nam et hoc nomen præter communem et consuetam acceptionem qua sæpe sumitur, ponitur etiam eo sensu quo solet ἐυχὴ usurpari in iis quæ de Anna dicuntur in primo Regum. « Et Heli » sacerdote sedente super sellam ante postes templi Do- » mini, cum esset Anna amaro animo, oravit (προσήυξατο) » ad Dominum flens largiter, et votum vovit (ἤυξατο ἐυχὴν) » dicens : Domine exercituum, si respiciens videris afflic- » tionem famulæ tuæ, et recordatus mei fueris, nec oblitus » ancillæ tuæ, dederisque servæ tuæ sexum virilem : dabo » eum Domino omnibus diebus vitæ ejus, et novacula non » ascendet super caput ejus[4]. » Posset tamen aliquis non improbabili ratione insistens his verbis : « Oravit ad Domi- » num et votum vovit, » dicere, si utrumque illa fecit, hoc est, oravit ad Dominum et votum vovit, vocem hanc προσ-

[1] Num. xxx, 2. — [2] Prov. xx, 25. — [3] Eccl. v, 4. — [4] 1 Reg. 1, 9, 10, 11.

ηὔξατο forte pro oratione accipi quam εὐχὴν nominare consuevimus; hæc autem verba ηὔξατο εὐχήν, eodem sensu quo in Levitico et in Numeris. Illud enim : « Dabo cum Domino » omnibus diebus vitæ ejus, et novacula non ascendet su- » per caput ejus, » proprie non est προσευχή, sed ejusmodi (εὐχή) votum, cujusmodi Jephte vovit, ubi dicitur : « Vo- » tum vovit Domino dicens : Si tradideris filios Ammon in » manus meas, quicumque primus fuerit egressus de fori- » bus domus meæ, mihique occurrerit revertenti cum pace » a filiis Ammon, eum holocaustum offeram Domino[1]. »

V. Post hæc si, ut jussistis, exponenda sunt eorum argumenta qui nihil precibus effici putant, ideoque superfluum esse dicunt orare; hoc quoque non recusabimus pro viribus præstare, communius jam et simplicius accepto (εὐχῆς) orationis nomine...... Est illa tam ignobilis opinio, illustribusque destituta propugnatoribus, ut vix inter eos qui providentiam admittunt, Deumque rebus præficiunt universis, reperiatur aliquis qui orationem repudiet. Est enim hæc sententia aut eorum qui omnino sine Deo sint, Deumque esse negent, aut qui nomine tenus Deum ponant, ipsi vero providentiam adimant. Jam tamen adversaria potestas cum velit impiissima quæque dogmata Christi nomini prætexere doctrinæque Filii Dei, etiam non esse orandum suadere quosdam potuit. Cujus sententiæ duces ii sunt qui res sensibiles tollunt omnino, qui nec baptismo utuntur nec Eucharistia, Scripturasque cavillationibus suis detorquent, quasi non ejusmodi orationem velint, sed aliud sensu longe diverso doceant. Hæ autem possunt eorum esse rationes qui preces repudiant, et tamen Deum universis præesse dicunt et providentiam asserunt : neque enim nunc propositum est eorum dicta excutere qui Deum omnino aut providentiam tollunt. Deus omnia novit antequam fiant,

[1] Judic. XI, 30.

nec quidquam cum existit ideo primum innotescit ipsi quod existat quasi non ante cognitum. Quid igitur opus est preces ad eum mittere qui antequam oremus scit quibus indigeamus? « Scit enim Pater cœlestis quid opus sit nobis, » antequam petamus eum[1]. » Æquum est autem eum qui et pater omnium et opifex est, « diligitque omnia quæ sunt, et » nihil odit eorum quæ fecit[2], » salubriter quæ ad singulos attinent, etiamsi non orent, dispensare, patris more qui cum infantes regit, non eorum preces expectat qui vel omnino petere non possunt, vel præ inscitia sæpe res utilibus opportunisque contrarias capere volunt. Plus autem nos homines a Dei mente distamus quam ulla puerorum infantia a mente parentum. Credibile est Deum non prævidere tantum quæ futura sunt, sed et præordinare, nec quidquam accidere præter ea quæ ab ipso prius ordinata sunt. Ut igitur si quis oriri solem precaretur, stultus haberetur, cum id suis effici precibus peteret, quod etiam sine precibus futurum erat : sic amens ille foret qui propter orationem suam fieri putaret quod, etsi non orasset, omnino futurum erat. Rursus ut omnem ille insaniam excederet qui, quod sol in æstivo solstitio molestus sit et adurat, precibus suis putaret solem ad verna signa transferendum, ut ipse commoda fruatur aëris temperie : sic quæ humano generi incommoda necessario accidunt si quis precibus fieri putat posse ne patiatur, omnem ille superaverit insaniam. Quod si « alienati sunt peccatores a vulva, » et segregatus est justus « ex utero matris[3]; » et : « Cum nondum nati fuissent, » aut aliquid boni egissent aut mali, ut secundum electio- » nem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex » vocante dicitur, quia major serviet minori[4] : » frustra pro remissione peccatorum oramus, aut ut spiritum fortitudinis

[1] Matth. vi, 8. — [2] Sap. xi, 25. — [3] Psal. lvii, 4. Galat. i, 15. — [4] Rom. ix, 11.

accipiamus, et omnia possimus confortante nos Christo[1]. Si enim peccatores sumus, alienati sumus a vulva : si ex utero matris nostræ sumus segregati, optima quæque nobis etiam non orantibus occurrent. Quas enim preces obtulerat Jacob, de quo, antequam nasceretur, prædictum est fore ut superaret Esaü, ipsi quoque serviret frater[2] ? Quid impie gesserat Esaü ut odio haberetur nondum natus ? Cur orat Moyses, ut in octogesimo septimo psalmo habetur, si « refugium *ejus est Deus* antequam montes fierent aut formaretur terra et orbis[3]..... » Sed et de salvandis omnibus in Epistola ad Ephesios scriptum est, elegisse eos patrem *in ipso,* nempe in Christo, « ante mundi constitutionem, ut » *essent* sancti et immaculati in conspectu ejus in charitate. » Qui prædestinavit *eos* in adoptionem filiorum per Jesum » Christum in ipsum[4]. » Aut igitur ex iis aliquis est qui electi sunt ante mundi constitutionem, nec fieri potest ut excidat ab illa electione; adeoque oratione hic non indiget : aut electus non est, neque prædestinatus ; isque frustra orat, cum ejus oratio vel millies repetita exaudienda non sit : « Nam quos præscivit Deus et prædestinavit conformes fieri » imaginis gloriæ Filii sui. Quos autem prædestinavit, hos » et vocavit, et quos vocavit, hos et justificavit; quos au» tem justificavit, illos et glorificavit[5]. » Quid laborat Josias, quid orando anxius est an ejus orationes exaudiendæ sint, necne, multis ante generationibus a Propheta nominatim designatus, de quo quid facturus esset non prævisum modo, sed et multis audientibus prædictum est ? Quare autem Judas orat, ut etiam oratio ejus fiat in peccatum, cum a Davidis temporibus prædictum sit amittendum ab eo episcopatum et ab altero accipiendum ejus loco[6] ? Unde non convenit Deum, cum sit immutabilis et prævideat omnia, et

[1] Phil. IV, 13. — [2] Genes. XXV, 23. — [3] Psalm. XC, 1. — [4] Ephes. I, 5. — [5] Rom. VIII, 29. — [6] Psal. CVIII, 7.

suis firmiter decretis inhæreat, orare quasi aut voluntas ejus oratione posse mutari putaretur, aut quasi non ante disposuerit omnia, sed singulorum expectet preces, obsecrare, ut propter preces ita quæque disponat prout oranti convenit, tuncque ordinet quod rectum probaverit nec ante præviderit. Ponam autem hic ipsis verbis quæ tuis ad me litteris inseruisti. Ea sic habent. 1° Si Deus futurorum præscius est, et ipsa oportet fieri : vana est oratio. 2° Si omnia juxta voluntatem Dei fiunt, et stabilia sunt ipsius decreta, nec quidquam eorum quæ vult mutari potest : vana est oratio. Hæc vero sunt quæ ad objecta dissolvenda quæ hominem reddunt ad orandum segniorem, utiliter puto præmitti posse.

VI. Eorum quæ moventur quædam motorem habent extra, ut quæ anima carent, et habitu solo continentur, ut etiam ea quæ a natura vel ab anima moventur, cum non qua talia sunt moventur, sed eodem modo ac illa quæ habitu solo continentur : lapides enim a lapicidina excisi aut a radice ligna, habitu solo continentur, et moventur ab extero. Imo et ipsa animalium corpora, et plantæ quæ ferri possunt, cum ab aliquo transferuntur, non qua plantæ aut animalia transferuntur, sed perinde ac lapides aut ligna quæ excisa crescere jam ac nutriri non possunt : ac si moveantur, cum fluxa sint omnia corpora, corrumpuntur, sequiturque is motus qui in corruptione fit. Secundus est eorum ordo quæ moventur ab inexistente natura aut anima : quæ etiam ex se moveri dicunt ii qui magis proprie vocabulis utuntur. Tertius est motus animalium : qui motus a se ipsis dicitur. Eorum autem quæ ratione utuntur motum puto per se ipsa esse motum. Quod si ab animali motum illum a se ipso abstulerimus, jam ne animal quidem esse intelligi potest, sed simile erit aut plantæ quæ a natura sola movetur, aut lapidi qui ab extero impellitur. Quod si quid pro-

prium sequatur motum, cum id dixerimus per se ipsum moveri, rationale id esse necesse est. Igitur qui nihil esse volunt in nostra potestate, eos ineptissimum illud admittere necesse est : primum nos animantes non esse, deinde neque rationales, sed quasi ab extero motos, neque nosmetipsos ullatenus moventes, ita ut ab illo fieri dicenda sint quæ facere credimur. Præterea attendat aliquis iis quæ in se sentit, et videat an sine impudentia negare possit se ipsum velle, se ipsum comedere, se ipsum ambulare, se ipsum assentiri et quaslibet opiniones accipere, se ipsum alia abnuere ut falsa. Ut igitur quædam sententiæ sunt quibus nunquam adduci poterit homo ut assentiatur, quantumvis multis probationibus utatur, et quantumvis multa dicat ad persuadendum conquisita : sic fieri non potest ut ita quisquam de rebus humanis sentiat, quasi nihil maneat in nostra potestate. Quis enim credit nihil mente comprehendi posse, aut ita vivit ut de rebus omnibus, quæcumque tandem illæ sint, dubitet? Quis non increpat famulum cum peccantis servi speciem animo perceperit? Quis filium non accusat debita parentibus obsequia non reddentem? aut non queritur et vituperat quasi turpiter agentem mulierem adulteram? Vim enim facit ipsa veritas et cogit, quantumvis cavillari libeat, impetu quodam in laudes et in vituperia ferri, quod vere sit aliquid in nostra potestate, idque vel laude vel contumelia dignum. Igitur si nostrum servatur liberum arbitrium quo innumeris modis vel ad virtutes vel ad vitia, vel ad ea quæ decent, vel ad ea quæ ab officio aberrant, propendemus, vel ab iisdem declinamus : necesse est hoc cum reliquis antequam sit, Deo notum esse a creatione et constitutione mundi quale futurum sit; et in omnibus quæ præordinavit Deus, consequenter ut unumquodque vidit in nostra futurum potestate, præordinasse etiam prout exigit quilibet nostri arbitrii motus, quid ipsi debeat ex pro-

videntiæ parte respondere, quid juxta connexionem rerum futurarum accidere : non quod præscientia Dei causa sit eorum omnium quæ futura sunt et quæ proprio motu arbitrioque nostro effecturi sumus. Etsi enim (id modo supponere liceat) futura Deus non cognosceret, non eo minus hæc sumus effecturi, hæc volituri : rebus tamen id accidit ex præscientia divina, ut ordine ad universi gubernationem orbisque statum utilissimo disponantur singula quæ in nostra sunt potestate. Si ergo quodvis eorum quæ nostri sunt arbitrii cognitum est ipsi, ordinari a Providentia quid cuique pro dignitate conveniat, rationi congruit, et quid ille aliquis oret, quomodo affectus sit, quid credat, quid sibi fieri velit, præcognosci; quo præcognito, tale aliquid consequenter Providentiæ ordine comprehendi : Hunc orantem assidue, propter illam ipsam quam fundet orationem, exaudiam : hunc vero non exaudiam, aut quod indignus sit qui exaudiatur, aut quod ea petiturus sit quæ nec ipsi capere expedit, nec me dare decet : item propter hanc istius, verbi gratia, orationem ipsum non exaudiam, propter illam exaudiam. Quod si quis eo turbetur quod, cum Dei de rebus futuris præscientia falli non possit, quasi necessitas rebus afferatur; huic respondendum hoc ipsum a Deo necessario cognosci, nempe illum hominem non necessario nec firmiter velle meliora, aut sic pejora voliturum, ut mutationis in melius incapax futurus sit. Rursus hæc, ait Deus, illo orante faciam; decet enim me, cum nec oraturus sit indigne, neque negligenter circa orationem versaturus. Huic cum aliquantulum oraverit, « superabundanter quam petit » aut intelligit[1], » illa largiar : decet enim me beneficiis illum vincere et plura tribuere quam petere sit capax. Huic, cum talis futurus sit, Angelum illum mittam ministrum qui ab hoc tempore saluti ejus collaborare incipiat, et huc us-

[1] Ephes. III, 20.

que adsit : illi istum, verbi gratia, illo digniorem, cum ille hoc melior futurus sit. Ab hoc alio qui, postquam se excellentiori tradiderit doctrinæ, fractus erit et recurret ad terrena, optimum illum adjutorem avertam; quo recedente, ut meruerit, pessima quædam hæcce potestas, nacta occasionem ut ipsius insidietur ignaviæ, prompta aderit, et ad illa peccata provocabit, cum se ipse paratum ad peccandum præbuerit. Sic itaque dicturus ille putandus est qui præordinat omnia. Amos gignet Josiam qui non æmulabitur patris peccata, sed hancce viam ad virtutem ducentem illorum ope qui ipsi aderunt nactus vir bonus erit; qui et altare subvertet a Jeroboam male ædificatum. Judam novi, cum inter homines Filius meus versabitur, bonum initio futurum, at perversum iri deinde et in humana decisurum peccata, quem propterea æquum erit talia quædam pati. Hanc præscientiam forte de omnibus, certe de Juda et mysteriis aliis etiam Dei Filius habet, qui rerum futurarum evolutionem perspiciens, videt Judam et quæ admissurus est peccata ; ita ut hæc animo comprehendens, etiam ante natum Judam per Davidem dixerit : « Deus, laudem meam » ne tacueris[1], » et reliqua. Sciens itaque futura Deus et qualem contentionem habiturus sit ad pietatem Paulus : Apud meipsum, inquit, ante initium rerum cum mundi opificium aggrediar, ipsum seligam, et istis hominum salutis adjutricibus simul ac natus erit potestatibus commendabo, segregans illum ex utero matris : permittamque initio in juventute zelo cum ignorantia conjuncto agitatum, pietatis prætextu eos persequi qui in Christum meum crediderint, et custodire vestimenta lapidantium servum meum et testem Stephanum[2]; ut post juvenilem petulantiam, deinceps occasione capta in meliora mutatus non glorietur coram me, sed dicat : « Non sum dignus vocari Apostolus, quoniam perse-

[1] Psal. cviii. — [2] Act. xxii, 20.

» cutus sum Ecclesiam Dei[1]; » sentiensque futura in eum beneficia mea post suos in juventute pietatis specie lapsus, addat : « Gratia autem Dei sum id quod sum[2]; » prohibitusque consciencia eorum quæ, cum adhuc juvenis esset, adversus Christum patravit, non extollatur magnitudine revelationum quas meo beneficio accepturus est[3].

VII. Ad ea autem quæ objecta sunt de oratione ut sol oriatur, hæc dicenda. Est suum et soli arbitrium, quando quidem ipse Deum cum luna laudat. Ait enim : « Laudate » eum, sol et luna[4]. » Sic et arbitrium lunam et consequenter stellas omnes habere manifestum est : « Laudate *enim* » eum, stellæ et lumen. » Ut igitur diximus nostro singulorum qui in terra versamur arbitrio uti Deum, et in aliquam terrenarum rerum utilitatem convenienter illa ordinasse; sic etiam existimandum est arbitrio solis et lunæ et siderum necessario illo et firmo et stabili et sapiente usu ordinasse ornatum omnem cœli congruentesque universo siderum conversiones. Quod si de iis quæ a nostro arbitrio pendent, non frustra oro, multo minus de iis quæ in arbitrio sunt cœlestium illorum siderum quorum ordinatus cursus rebus utilis est universis : quanquam de terrenis quidem rebus dici potest, certas quasdam a circumstantibus species immitti quæ provocent id quod in nobis infirmum est, aut pronum ad deteriora, ut hæc vel illa dicamus aut faciamus. In cœlestibus vero quænam potest immissa species ab eo cursu qui mundo utilis est avertere ac dimovere? cum singula etiam citra harumce specierum causam ejusmodi animam habeant ratione compositam, et ejusmodi corpore æthereo purissimoque utantur.

VIII. Præterea non absurdum erit uti hujusmodi quodam exemplo ut homines ad orandum impellamus, et avertamus ab oratione negligenda. Ut liberi procreari non possunt nisi

[1] 1 Cor. xv, 9. — [2] Ibid. 10. — [3] 2 Cor. xii, 7. — [4] Psal. cxlviii, 3.

adhibita muliere eoque actu qui ad eam rem utilis est; sic ille aliquis hæc vel illa non accipiet nisi sic oraverit hoc affectus modo, hac fide, et nisi hanc ante orationem vitam duxerit. Itaque non est multum loquendum, non exigua petenda, nec de terrenis rogandum : nec cum ira aut animo perturbato ad orationem accedendum. Sed neque sine puritate intelligere licet quomodo quis orationi vacare possit, nec remissionem peccatorum potest orans consequi nisi ex corde remiserit fratri illatæ veniam injuriæ postulanti. Jam quod orantem eo quo oportet modo vel ad id pro viribus properantem adjuvet, multis arbitror modis evenire posse. Ac primum quidem omnino utile erit si quis ad orandum mente intentus, per ipsum quem inter orandum habebit statum ita se composuerit quasi qui Deo astet et cum ipso loquatur tanquam inspiciente ac præsente. Sicut enim certæ quædam imagines rerum memoria repetitæ eas inquinant cogitationes quæ oboriuntur cum illæ species animo obversantur : eodem modo credibile est utilem esse recordationem Dei qui præsens est, quique motus animæ omnes etiam penitissimos deprehendit; dum se illa componit, ut tanquam præsenti, inspicienti, et ad omnem mentem pervenienti placeat ei qui examinat corda et scrutatur renes. Ut enim supponamus nullam aliam utilitatem accessuram ei qui sic mentem ad orationem composuerit, non modicum fructum capere intelligendus est qui ipso orationis tempore ita se pie composuerit. Hoc vero si frequenter fiat, quot a peccatis avertat, quot ad virtutes impellat, experientia norunt ii qui orationi se assidue dediderunt. Si enim cordati sapientisque viri recordari ejusque speciem mente revolvere, æmulatione nos provocat, nostrosque in deteriora impetus sæpe retardat : quanto magis Dei omnium parentis orationi conjuncta recordatio eos adjuvat qui sibi persuaserint præsenti se ac audienti Deo et astare et loqui.

IX. Verum ea quæ dicta sunt, divinis Scripturis probanda sunt hoc modo : oportet orantem levare puras manus, acceptas omnibus injurias remittendo, omnemque ex animo ita perturbationem ejiciendo, ut nemini sit iratus. Item ne alienis cogitationibus mens offuscetur, oportet orationis tempore eorum omnium oblivisci quæ ab oratione aliena sunt. Quem animi statum quis dubitet felicissimum esse, ut docet Paulus in prima ad Timotheum Epistola dicens : « Volo ergo » viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira et » disceptatione[1]. » Mulierem præterea, maxime cum orat, oportet compositam et ornatam esse animo et corpore, atque, imprimis cum orat, Deum revereri, ac omnem intemperantem muliebremque recordationem ex animæ præcipua parte expellere : ornari vero non in tortis crinibus et auro et margaritis aut veste pretiosa, sed quibus decet mulierem pietatem promittentem ornari. Miror autem si quis dubitet beatam vel ex illa sola mentis habitudine prædicare mulierem quæ se talem ad orationem exhibuerit : quod in eadem Epistola docuit Paulus his verbis : « Similiter et mulieres in ha» bitu ornato cum verecundia et sobrietate ornantes se, non » in tortis crinibus aut auro et margaritis et veste pretiosa : » sed quod decet mulieres promittentes pietatem per bona » opera[2]. » Quin et David propheta multa alia dicit habere sanctum virum orantem : quæ non importune apponemus, quo magis appareat utilissimus esse, vel si solus adesse intelligatur, habitus et ad orandum apparatus illius qui se totum Deo commiserit. Ait ergo : « Ad te levavi oculos meos, qui » habitas in cœlis[3]; *et :* Ad te levavi animam meam, Deus[4]. » Cum enim mentis oculi sic elevati sunt ut jam terrenis non immorentur, nec eorum quæ materia constant speciebus impleantur, suntque adeo sublimes, ut corruptibilia quæque despiciant, eique uni vacent ut Deum cogitent, audientem-

[1] I Tim. II, 8. — [2] Ibid. 9. — [3] Psal. CXXII, 1. — [4] Psal. XXIV, 1.

que reverenter ac modeste alloquantur : quidni plurimum jam profecerint illi oculi, « revelata facie gloriam Domini » speculantes, et in eamdem imaginem transformati a clari- » tate in claritatem[1] ? » Tunc enim divinioris cujusdam effluxum intelligentiæ participant, ut ex his liquet : « Signa- » tum est super nos lumen vultus tui, Domine[2]. » Jam vero anima elevata, spiritum secuta, a corpore segregata, nec secuta tantum spiritum, sed et in ipsum mutata (quod illa docent : « Ad te levavi animam meam ») quidni deposita animæ natura spiritualis efficiatur? Quod si præclara res est injuriarum oblivio, adeo ut omnis in ea Lex quasi compendio contineatur juxta Jeremiam prophetam, cum ait : « Non hæc » mandavi patribus vestris exeuntibus de Ægypto, sed hoc » mandavi : Unusquisque proximo suo in corde injuriam non » recordetur[3] : » ad orationem vero cum injuriarum oblivione accedentes custodimus Servatoris præceptum dicentis : « Cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis ad- » versus aliquem[4] : » perspicuum est nos quando sic affecti stamus ad orandum, optima jam esse consecutos.

X. Atque hæc ex illa dicta sunt hypothesi etsi nihil aliud ex oratione nostra sequeretur, optima tamen nos lucrari si quomodo oporteat orare intellexerimus, et re adimpleverimus. Manifestum est eum qui sic orat, dum adhuc loquitur, exaudientis virtuti attendentem, auditurum esse illud : *Ecce adsum,* deposita ante orationem omni de providentia anxietate. Hoc enim illa sibi volunt : « Si abstuleris a te colliga- » tionem, et manuum extensionem, et verbum murmuratio- » nis[5] : » nam qui omnibus acquiescit quæ fiunt, is ab omni vinculo liber est, nec unquam extendit manus in Deum omnia quæ vult ad nostram exercitationem ordinantem : sed nec occultis quidem cogitationibus murmurat, neque voce

[1] 2 Cor. III, ult. — [2] Psal. IV, 7. — [3] Jerem. VII, 22, 23. Zach. VII, 9. — [4] Marc. XI, 25. — [5] Isai. LVIII, 9.

quæ ab hominibus audiri possit : quemadmodum more nequam servorum imperata dominorum non palam incusantium, murmurant ii qui voce et tota anima de his quæ accidunt maledicere providentiæ non audent quidem, sed videntur ipsum etiam omnium Dominum id celare velle quod impatienter ferunt. Et hoc esse puto quod in Job dicitur : « In omnibus his quæ acciderunt ei, nihil peccavit » Job labiis coram Domino[1] : » cum de tentatione quæ præcesserat scriptum sit : « In omnibus his quæ acciderunt ei, » nihil peccavit Job coram Domino. » Præceptum autem quo id fieri vetatur, in Deuteronomio sic ait : « Attende ne » fiat verbum occultum in corde tuo iniquitas, dicens, Appropiat annus septimus[2], » et reliqua. Igitur qui sic oraverit, cum tot jam commoda perceperit, magis idoneus fit commisceri « Spiritui Domini qui replevit orbem terra» rum[3] ; » eique qui terram totam ac cœlum implet et per Prophetam sic ait : « Numquid non cœlum et terram ego » impleo, dicit Dominus[4] ? » Præterea per prædictam puritatem etiam particeps erit orationis Verbi Dei quod etiam stat in medio eorum qui ipsum non agnoscunt, nec cujusquam precibus deest, et cum eo cujus mediator est una Patrem orat. Pontifex enim oblationum nostrarum et apud Patrem advocatus est Filius Dei ; orat pro orantibus, exhortatur cum exhortantibus. Non tamen pro his oraverit, quasi pro familiaribus, qui per ipsum assidue non orant ; neque eorum, quasi jam suorum, patronus erit apud Deum qui non obediunt præceptis ab ipso traditis, oportere semper orare et non deficere. Scriptum est enim : « Dicebat autem et pa» rabolam ad illos, quoniam oportet semper orare et non » deficere : Judex quidam erat in quadam civitate[5], » et reliqua. Item in iis quæ præcedunt : « Et ait ad illos : Quis ves-

[1] Job, I, 22, et II, 10. — [2] Deut. XV, 9. — [3] Sap. I, 7. — [4] Jer. XXIII, 24. — [5] Luc. XVIII, 1.

» trum habebit amicum, et ibit ad illum media nocte, et » dicet illi : Amice, commoda mihi tres panes, quoniam » amicus meus venit de via ad me, et non habeo quod po» nam ante illum[1]. » Et paulopost : « Dico vobis, etsi non » dabit illi surgens eo quod amicus ejus sit, propter impro» bitatem tamen ejus surget, et dabit illi quotquot habet » necessarios. » Ecquis eorum qui ori Christi veracissimo credunt, ad impigre orandum non accendatur his verbis : « Petite, et dabitur vobis ; omnis enim qui petit accipit[2] ? » Bonus enim Pater panem vivum petentibus nobis, non autem lapidem, quem adversarius vult et Jesu et discipulis ejus cibum fieri, dat iis qui spiritum adoptionis ab ipso acceperunt. « Dat *etiam* Pater bonum datum pluens e cœlo » petentibus se[3]. »

XI. Neque vero Pontifex solus orat cum rite orantibus, sed et Angeli, qui magis gaudent « in cœlo super uno pec» catore pœnitentiam agente quam super nonaginta novem » justis qui non indigent pœnitentia[4] : » sanctorum item qui jam dormierunt animæ. Quæ inde patent quod Raphaël obtulerit Deo rationabile obsequium Tobiæ et Sarræ. (Nam post utriusque orationem « exaudita est, *inquit Scriptura,* » deprecatio utrorumque coram gloria magni Raphaël, et » missus est ad sanandum ambos[5]. » Quin et ipse Raphaël cum aperit quid ex mandato Dei erga utrumque tanquam Angelus præstiterit, ait : « Et nunc quando orasti tu et nurus » tua Sarra, ego obtuli memoriale orationis vestræ coram » Sancto[6]. » Et post pauca : « Ego sum Raphaël unus ex sep» tem Angelis qui offerunt orationes sanctorum et ingre» diuntur in conspectu gloriæ Sancti. » Itaque juxta Raphaëlis sermonem : « Bonum oratio cum jejunio et eleemosyna » et justitia[7].) » Item quod Jeremias, ut in Macchabæorum

[1] Luc. xi, 5. — [2] Ibid. 9. — [3] Ibid. 13. — [4] Idem, xv, 7. — [5] Tob. iii, 24. — [6] Id. xii, 12. — [7] Ibid. 8.

libris habetur, « apparuerit canitie et gloria eximius, ita ut » mirabilis quædam et maximi decoris fuerit præstantia circa » illum, extenderitque dexteram et dederit Judæ gladium » aureum[1] : » de quo testatus est alius sanctus qui ante obierat : « Hic est qui multum orat pro populo et sancta » civitate, Jeremias propheta Dei. » Etenim absurdum est cum in hac vita per speculum tantum et in ænigmate sancti videant, in futura autem facie ad faciem sint visuri, non idem proportione quadam de reliquis existimare virtutibus, maxime cum ibi perficiantur quæ comparantur in hac vita. Una autem e præcipuis virtutibus juxta divinum sermonem est charitas in proximum, quam ii qui jam dormierunt sancti multo magis in eos qui in vita militant, habere putandi sunt, quam ii qui etiamnum in humana sunt infirmitate imbecilliorumque pugnam adjuvant; neque enim hic tantum illud per fraternam charitatem impletur : « Si quid patitur unum » membrum, compatiuntur omnia membra : sive gloriatur » unum membrum, congaudent omnia membra[2]; » nam et eorum decet charitatem qui ex hac vita excesserunt dicere : « Sollicitudo omnium ecclesiarum. Quis infirmatur, et ego » non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror[3]? » maxime cum Christus professus sit in quolibet se sanctorum infirmo infirmum esse; pariterque et in carcere esse, et nudum et hospitem, et esurire et sitire. Quis enim ignorat, qui modo Evangelium legerit, ad se referre Christum quæ credentibus accidunt, et propria reputare? Si « Angeli » *Dei* accesserunt *ad Jesum,* et ministrabant ei[4], » nec hoc ministerium ad breve tempus corporeæ Christi inter homines conversationis, et cum adhuc erat in medio credentium, non ut recumbens, sed ut ministrans[5], Angelos præstitisse putandum est : quot Angelos verisimile est ipsi colligere fi-

[1] 2 Mac. xv, 13. — [2] 1 Cor. xii, 26. — [3] 2 Cor. xi, 28. — [4] Matth. iv, 11. — [5] Luc. xxii, 27.

lios Israël singillatim volenti, et eos congregare qui ex dispersione sunt, servantique timentes atque invocantes, ministrare et amplius etiam quam Apostolos collaborare augendæ Ecclesiæ et multiplicandæ ; adeo ut Angelos ecclesiis quosdam præesse Joannes in Apocalypsi dicat[1]? Neque enim frustra Angeli Dei ascendunt et descendunt super Filium hominis[2], illustratis scientiæ luce oculis perspicui. Illi igitur ipso orationis tempore, ab eo qui orat quibus ipse indigeat admoniti, quæ possunt, veluti generali accepto mandato, perficiunt. Utendum etiam ejusmodi similitudine quo demonstretur magis quid intelligamus. Fingamus ægroto pro salute deprecanti medicum adesse justitiæ studiosum, scientem etiam quo pacto mederi oporteat morbo cujus causa ille fundit preces : perspicuum est eum ad illum qui orat sanandum impulsum iri, suspicantem forte non vane, hoc ipsum Deo in animo esse, cum illius preces exaudierit qui a morbo liberari postulat. Aut eorum aliquis qui rebus ad vitam necessariis abundant, isque liberalis pauperis orationem audiat Deum pro iis quibus indiget deprecantis : hunc etiam manifestum est votum pauperis impleturum, quasi paternæ divinæ voluntatis ministrum. Deus enim est qui orationis tempore utrumque in eumdem adduxit locum et qui orat, et qui præbere potest nec præ animi liberalitate valet harum rerum indigentem contemnere. Ut igitur hæc cum fiunt, non casu fieri putanda sunt, cum is cui sanctorum « capilli » capitis omnes numerati sunt[3], » ad ipsum orationis tempus apte conjungat attentumque præbeat egenti fideliterque deprecanti eum qui sui minister beneficii futurus sit : sic existimandum est conjungi aliquando inspectores Deique ministros Angelos et præsentes effici huic alicui oranti, ut in ea conspirent quæ qui orat postulaverit. Sed et uniuscujusque Angelus, etiam eorum qui in Ecclesia pusilli sunt,

[1] Apocal. I, 20, et II, 1. — [2] Joan. I, 52. — [3] Matth. X, 31.

« semper videns faciem Patris qui in cœlis est [1], » Deique conditoris nostri divinitatem inspiciens, orat nobiscum et iis quæ petimus quantum potest fieri collaborat.

XII. Præter hæc quæ virtute plena sunt, arbitror ipsis verbis orationis sanctorum, maxime cum orantes orant spiritu et mente, inesse divinam virtutem quæ luce ab orantis cogitatione exorta ex ipsiusque ore emissa, spirituale extinguat virus quod adversariæ potestates eorum instillant animis qui orare negligunt, nec id observant quod Paulus consequenter ad Christi monita dicit : « Sine intermissione » orate [2]. » Scientia enim, ratio aut fides emittit ab orantis sancti anima quoddam veluti telum, quod ad perniciem usque et interitum vulneret inimicos Deo spiritus qui nos peccati laqueis irretire cupiunt. Porro cum virtutis actus præceptaque adimpleta in orationis partem veniant, ille sine intermissione orat, qui debitis operibus orationem jungit, orationique convenientes actiones : istud enim, *Sine intermissione orate*, hoc uno modo ut præceptum possibile possumus accipere, nempe si dixerimus totam viri sancti vitam unam aliquam magnam esse continuam orationem, cujus etiam pars sit quæ solet oratio vocari, et quæ non minus quam ter quaque die fieri debet : quod ex Daniele manifestum est, qui tanto sibi periculo impendente tribus temporibus per diem orabat [3]. Et Petrus « ascendens in superiora ut » oraret circa horam sextam, *cum vidit* ex cœlo descendens » vas quatuor initiis submitti [4], » mediam e tribus orationem exhibet quam et ante illum David commemoraverat : « Mane » exaudies vocem meam : mane astabo tibi et videbo [5]. » Ultima quoque ostenditur his verbis : « Elevatio manuum » mearum sacrificium vespertinum [6]. » Sed neque noctis tempus sine hoc orationis genere recte transigemus, cum David

[1] Matth. XVIII, 10. — [2] 1 Thess. V, 17. — [3] Dan. VI, 13. — [4] Act. X, 9. — [5] Psal. V, 4. — [6] Psal. CXL, 2.

dicat : « Media nocte surgebam ad confitendum tibi super » judicia justitiæ tuæ [1]; » et Paulus in Actibus Apostolorum dicatur Philippis media nocte cum Sila orasse et laudasse Deum, ita ut audirent eos, qui in custodia erant [2].

XIII. Quod si Jesus orat nec orat frustra, sed per orationem petita consequitur, sine oratione forte non accepturus : quis nostrum orare negligat? Ait enim Marcus : « Et » diluculo valde surgens, egressus abiit in desertum locum, » ibique orabat [3]. » Lucas autem : « Et factum est cum esset » in quodam loco orans, ut cessavit, dixit unus ex discipulis » ejus ad eum [4]; » et alibi : « Et erat pernoctans in oratione » Dei [5]. » Joannes vero orationem ejus describit cum ait : « Hæc locutus est Jesus, et sublevatis oculis in cœlum dixit : » Pater, venit hora, clarifica Filium tuum, ut Filius tuus clarificet te [6]. » Et illud : « Sciebam quia semper me audis [7], » a Domino dictum, et ab eodem Evangelista conscriptum, ostendit eum qui semper orat, semper exaudiri. Quid est autem necesse eos recensere qui quod ut oportet orarent, maxima a Deo beneficia consecuti sunt; cum facile cuique sit plura sibi e Scripturis seligere? Anna enim Samuelis illius qui Moysi connumeratus est, generationi ministravit, quia cum non pareret, credidit et oravit ad Dominum [8]. Ezechias autem cum liberis adhuc careret accepissetque ab Isaia se moriturum, oravit et in Servatoris genealogiam admissus est [9]. Jam uno edicto insidiisque Aman periturus erat populus, cum Mardochæi et Esther oratio jejunio conjuncta exaudita est, et præter festa a Moyse constituta, Mardochaïcum populo peperit lætitiæ diem. Judith sanctis oblatis precibus Holophernem Deo adjuvante superavit, et una Hebræorum fœmina labem domui Nabuchodonosoris inussit [10].

[1] Psal. CXVIII, 62. — [2] Act. XVI, 25. — [3] Marc. I, 35. — [4] Luc. XI, 1. — [5] Id. VI, 12. — [6] Joan. XVII, 1. — [7] Id. XI, 42. — [8] Jerem. XV, 1. — [9] 4 Reg. XX, 2. — [10] Judith. XIII, 9.

Ananias, Azarias, et Misaël exauditi sunt, merueruntque *ventum roris flantem* ignisque vires cohibentem accipere[1]. In Babylonico lacco leonum ora Danielis precibus obturantur[2]. Jonas cum e ventre ceti a quo deglutitus erat, exaudiri non desperasset, egressus inde, propheticam ad Ninivitas legationem prius inchoatam feliciter absolvit. Quanta vero sunt quæ unusquisque nostrum, si modo grato animo memor acceptorum beneficiorum laudes Deo pro his referre velit, poterit enarrare? Animæ enim quæ diu sine prole manserunt, deprehensa ejus partis sterilitate quæ princeps in ipsis esse debet, mentisque orbitate, a Spiritu sancto per assiduam orationem veluti gravidatæ, salutares sermones veritatisque cognitione plenos generarunt. Quot etiam oppugnantibus nos sæpe multis adversæ potestatis millibus, divinaque nos dejicere spe volentibus, hostes prostrati sunt! Confidimus enim quia « hi in curribus et hi in equis, nos » autem in nomine Domini Dei nostri[3] » invocantes videmus illud verum : « Fallax equus ad salutem. » Sed et principem militiæ adversarii, fallacem et probabilem sermonem qui multis etiam eorum qui credidisse putantur terrorem injicit, ille jugulat sæpe qui Dei laudibus confidit; Judith enim laudem interpretantur. Quot sunt qui cum in tentationes incidissent superatu difficiles et flamma qualibet ardentiores, nihil ab ipsis passi sunt, sed illæsi evaserunt omnino, ne minimo quidem ab odore inimici ignis accepto damno? Quid necesse est et alia commemorare, quotque belluis in nos efferatis, malignis inquam spiritibus, hominibusque sævis occurrentes, eorum sæpe precibus suis ora obstruxerunt, cum ne admovere quidem dentes potuerint his (membris) nostris Christi membris effectis. Sæpe enim pro quolibet sanctorum « molas leonum confregit Dominus, » et ad nihilum devenerunt tanquam aqua decurrens[4]. »

[1] Dan. III, 50. — [2] Id. VI, 22. — [3] Psal. XIX, 8. — [4] Psal. LVII, 7.

Sæpe etiam novimus divinorum mandatorum fugitivos, a morte principio devictos et deglutitos, per pœnitentiam a tanto servatos esse malo, cum etsi jam eos ventre mors contineret, salvari tamen posse non desperaverint : « Devoravit » enim mors prævalens : et rursum abstulit Deus omnem » lacrymam ab omni facie[1]. » Hæc post eorum enumerationem quibus profecit oratio, mihi dicenda necessario visa sunt, avertenti eos qui spiritualem in Christo vitam desiderant ab exiguis et terrenis rebus oratione petendis, et ad mystica quorum hæc quæ prædixi imagines erant, scriptionis istius lectores adhortanti. Omnis enim de prædictis spiritualibus mysticisque rebus oratio semper ab eo perficitur qui *non secundum carnem*[2] militat, sed *spiritu facta carnis*[3] mortificat, plurisque facit ea quæ anagogicus sensus inquirentibus exhibet, quam quod juxta litteram orantibus contigisse beneficium videtur. Nam et in nobis curandum est ne sit anima sterilis, sed spiritualem Legem spiritualibus auribus audiamus, quo desinamus esse steriles, et ut Anna atque Ezechias exaudiamur; item ut ab insidiantibus inimicis spiritualibus nequitiæ liberemur, ut Mardochæus et Esther et Judith. Item quoniam fornax ferrea Ægyptus est, terreni omnis loci figura, quicumque humanæ vitæ malitiam effugit, nec a peccato inflammatus est, nec cor habet clibani instar igne plenum, non minores gratias referat quam qui rorem in igne experti sunt. Item qui, cum oraret ac diceret : « Ne tradas bestiis animam confitentem tibi[4], » exauditus est, et ab aspide et basilisco nihil læsus est, eo quod « super *illa Christi virtute* ambulaverit, conculcaveritque » leonem et draconem[5]; » ususque egregia a Christo data « potestate calcandi supra serpentes et scorpiones, et super » omnem virtutem inimici[6], » nulla ab eis injuria affectus

[1] Psal. xxv, 8. — [2] 2 Cor. x, 3. — [3] Rom. viii, 13. — [4] Psal. lxxiii, 19. — [5] Psal. xc, 13. — [6] Luc. x, 19.

est, ampliores Daniele gratias agat, nempe terribilioribus nocentioribusque belluis liberatus. Præterea qui scit cujus ceti imago sit ille qui Jonam deglutiit, intelligitque illius esse de quo Job ait : « Maledicat ei, qui maledicit diem il- » lam ; qui habet magnum cetum opprimere[1] : » is si quo infidelitatis lapsu in ventrem ceti pervenerit, pœnitens oret, et inde egredietur; egressusque, si Dei mandatis parere perseveret, poterit editis favente spiritu prophetiis etiam nunc pereuntibus Ninivitis occasio salutis esse : neque tamen bonitatem Dei moleste feret, nec illum optabit excindendi voluntatem in pœnitentes retinere. Quod autem maximum per orationem fecisse Samuël dicitur, hoc nunc etiam potest quilibet eorum qui Deo vere addicti sunt, spiritualiter perficere, quippe dignus effectus qui exaudiatur : scriptum est enim : « Sed et nunc state et videte verbum magnum » hoc, quod Dominus facit in oculis vestris. Nonne messis » frumentorum hodie ? Invocabo Dominum, et dabit voces, » et pluviam[2]. » Et paulopost : « Et invocavit, *inquit,* Samuël » Dominum : et dedit Dominus voces et pluviam in die illa. » Omnibus enim sanctis legitimisque Christi discipulis a Domino dicitur : « Levate oculos vestros et videte regiones » quia albæ sunt jam ad messem. Et qui metit mercedem » accipit, et congregat fructum in vitam æternam[3]. » Hoc igitur messis tempore rem grandem facit Dominus in conspectu eorum qui Prophetas audiunt : clamante enim ad Dominum illo qui Spiritui sancto adhæret, dat Deus de cœlo voces pluviasque animam irrigantes : ut qui prius erat in peccato, timeat valde Dominum, divinique ministrum beneficii quem venerabilem et augustum exauditæ ejus preces ostendunt. Elias quoque tribus annis et sex mensibus clausum impiis cœlum, divino posthæc aperit imperio : quod quilibet semper facit qui per orationem accipit animæ

[1] Job, III, 8. — [2] I Reg. XII, 16. — [3] Joan. IV, 35, 36.

pluviam quæ prius hominibus propter peccata negabatur.

XIV. Quæ cum nobis exposita sint de beneficiis quæ sancti per orationes acceperunt, intelligemus illud : « Petite magna, et parva adjicientur vobis; et petite cœlestia, » et terrena addentur vobis. » Signa omnia et imagines, eorum quæ vera sunt et spiritualia comparatione parva sunt et terrena : unde convenienter Dei Verbum cum nos ad imitandas sanctorum orationes adhortatur, ut petamus in rei veritate quæ illi in figuris tantum consequebantur, cœlestia dicit et magna adumbrata per terrenas res et exiguas, quasi diceret : Vos qui spirituales esse vultis, cœlestia per orationes petite, ut ea consecuti, veluti cœlestes, regni cœlorum hæredes sitis, et ut magni, bonis fruamini maximis ; terrena autem et parva quibus ad necessaria corporis opus habetis, pro indigentiæ modo præbeat vobis Pater. Cum autem apud Apostolum quatuor nomina de quatuor rebus quæ huic de oratione sermoni sunt affines, in prima ad Timotheum Epistola scripta sint : utile erit ipsiùs textu proposito quodlibet ex illis quatuor videre, an recte percipere possimus quomodo proprie intelligatur. Sic autem ait : « Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, » orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus » hominibus [1] ; » et reliqua. Arbitror itaque obsecrationem esse emissas ab aliquo suppliciter preces, ut id quo indiget consequatur; orationem, esse quam quis de majoribus rebus elatiore animo Deum glorificando emittit; postulationem, petitionem esse ad Deum ab eo factam qui majore quadam confidentia utitur; gratiarum actionem, esse de bonis a Deo impetratis conjunctam orationibus confessionem : cum beneficii magnitudo per confessionem agnita, aut ei qui accepit apparens, ipsius accepti beneficii loco sumitur. Exempla sunt, primi quidem, Gabrielis ad Zacha-

[1] 1 Tim. II, 1.

riam qui, ut probabile est, oraverat de Joannis nativitate, sermo : sic autem habet : « Ne timeas, Zacharia, quoniam » exaudita est deprecatio tua, et uxor tua Elizabeth pariet » tibi filium, et vocabis nomen ejus Joannem[1]. » Et quæ in Exodo post vitulum aureum in hunc modum scripta sunt : « Et oravit Moyses coram Domino Deo, et dixit : Utquid, » Domine, indignaris ira in populum tuum, quem eduxisti » de terra Ægypti in fortitudine magna[2] ? » Et in Deuteronomio : « Et oravi ante Dominum secundo, sicut et antea » quadraginta diebus et quadraginta noctibus, panem non » manducavi et aquam non bibi, pro omnibus peccatis ves» tris quæ peccastis[3]. » Et in Esther : « Mardochæus de» precatus est Dominum, memor omnium operum Domini, » et dixit : Domine, Domine rex omnipotens[4]. Ipsa quoque » Esther deprecabatur Dominum Deum Israël dicens : Do» mine rex noster[5]. » Secundi (nominis) exempla in Daniele : « Et stans Azarias oravit sic : et aperiens os suum in » medio ignis, dixit[6]. » Et in Tobia : « Et oravi cum dolore » dicens : Justus es, Domine, et omnis opera tua ; omnes viæ » tuæ misericordia et veritas, et judicium verum et justum » tu judicas in sæculum[7]. » Quoniam vero locus ex Daniele citatus obelo notatus est, quod in Hebræo non exstet, librumque Tobiæ rejiciunt Judæi quasi non canonicum : adducam ex primo Regum illud Annæ : « Oravit ad Dominum » flens largiter, et votum vovit dicens : Domine exercituum, » si respiciens videris afflictionem famulæ tuæ[8] ; » et reliqua. Item in Habacuc : « Oratio Habacuc prophetæ, cum » cantico. Domine, audivi vocem tuam, et timui. Domine, » consideravi opera tua, et obstupui. In medio duorum ani» malium cognosceris : cum appropinquaverint anni, cog-

[1] Luc. I, 13. — [2] Exod. XXXII, 11. — [3] Deut. IX, 18. — [4] Esth. XIII, 8. — [5] Id. XIV, 3. — [6] Dan. III, 25. — [7] Tob. III, 1. — [8] I Reg. I, 10.

» nosceris [1]. » Hæc autem definitionem orationis valide probat, quod cum Dei laudibus conjuncta sit oratio. Sed et in Jona : « Oravit Jonas ad Dominum Deum suum de ventre » ceti, et dixit : Clamavi in tribulatione mea ad Dominum » Deum meum, et exaudivit me ; de ventre inferi clamoris » mei audisti vocem meam ; projecisti me in profunda cor» dis maris, et flumina me circumdederunt [2]. » Tertii nominis exemplum est apud Apostolum qui rectissime nobis orationem tribuit, postulationem Spiritui, ut qui præstantior sit, et fiduciam habeat apud eum a quo postulat : « Nam quid » oremus, *inquit,* sicut oportet nescimus, sed ipse Spiritus » postulat gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur » corda, scit quid desideret Spiritus : quia secundum Deum » postulat pro sanctis [3]. » Nam superpostulat et postulat Spiritus, nos autem oramus. Postulatio etiam fuisse mihi videtur quod dixit Josue ut sol staret contra Gabaoth : « Tunc » locutus est Jesus ad Dominum, qua die tradidit Deus » Amorræum subjugatum Israël ; quando contrivit eos in » Gabaoth, et contriti sunt a facie filiorum Israël. Et dixit » Jesus : Stet sol super Gabaoth, et luna super vallem » Ælom [4]. » Samsonem quoque in libro Judicum arbitror postulantem dixisse : « Moriatur anima mea cum alienigenis, » *quando* concussis fortiter columnis cecidit domus super » principes et omnem multitudinem quæ ibi erat [5]. » Etsi vero scriptum non sit postulasse Josue et Samsonem, sed tantum locutos esse, postulatio tamen fuisse videtur ipsorum sermo, quam ab oratione diversam esse putamus, si quidem proprie accipiantur vocabula. Gratiarum vero actionis exemplum est illa Domini nostri vox : « Confiteor tibi » Pater Domine cœli et terræ, quod abscondisti hæc a sa» pientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis [6]. » Illud

[1] Habac. III, 1. — [2] Jon. II, 2. — [3] Rom. VIII, 26. — [4] Jos. X, 12. — [5] Jud. XVI, 30. — [6] Luc. X, 21.

enim, *confiteor,* idem est ac *gratias ago.* Obsecratio et postulatio et gratiarum actio non absurde potest et sanctis offerri; harumque duæ, postulatio inquam et gratiarum actio, non sanctis modo, sed et hominibus; obsecratio vero sanctis tantum, si quis Paulus aut Petrus inveniatur, ut adjuvent nos, dignosque efficiant qui fruamur concessa ipsis remittendorum peccatorum potestate : nisi forte si cui qui sanctus non sit fecerimus injuriam, concessum etiam nobis est cum nostrum in illum peccatum senserimus, obsecrare etiam illum, ut injuriæ nobis veniam tribuat. Quod si hominibus sanctis illæ preces offerendæ sunt : quanto magis Christo gratiæ sunt agendæ, a quo tot tantaque beneficia voluntate Patris accepimus! Sed et ab ipso postulandum ut Stephanus cum diceret : « Domine, ne statuas illis hoc pec» catum[1]; » patremque lunatici imitati dicemus : « Obsecro, » Domine, miserere *vel* filio[2], » aut mihi ipsi, aut cuilibet.

XV. At si intellexerimus quid sit oratio, forte nullus unquam genitus erit orandus, ac ne Christus quidem ipse, sed solus Deus omnium et pater, quem ipse etiam Salvator noster orabat, ut supra diximus, et quem nos orare docet (18). Cum enim audisset : « Doce nos orare[3], » non seipsum docet orare, sed Patrem, dicentes : « Pater noster, qui es in » cœlis, » et reliqua. Si enim, ut alibi probatur, alius a Patre Filius est secundum substantiam et suppositum (19), aut orandus est Filius, et non Pater, aut uterque, aut Pater solus. Atenim Filium orandum esse sine Patre, nemo non fatebitur absurdissime et præter evidentiam dictum iri. Si uterque orandus est, planum est plurali numero nos precaturos, et *Præbete, benefacite, largimini servate,* vel quid simile orando dicturos. Quod cum per se ipsum non conveniat, nec in Scripturis ostendi potest positum esse ut ab aliquo dictum : restat ergo ut oretur solus Deus universo-

[1] Act. VII, ult. — [2] Matth. XVII, 14. Luc. IX, 38. — [3] Luc. XI, 1.

rum pater, at non sine Pontifice qui ab ipso Patre cum jurejurando constitutus est, juxta illud : « Juravit, et non pœnitebit eum; tu es sacerdos in æternum secundum ordinem » Melchisedech[1]. » Cum igitur sancti in suis orationibus gratias Deo agunt, eas per Christum Jesum ipsi referunt. Sicut autem eum qui proprie orare vult, non decet eum orare qui orat, sed eum quem orationibus invocandum docuit Jesus noster Dominus, nempe Patrem : sic non est ulla oratio Patri sine ipso offerenda. Quod ostendit ipse perspicue cum sic ait : « Amen, amen dico vobis, si quid petieritis » Patrem, dabit vobis in nomine meo. Usque modo non » petistis quidquam in nomine meo; petite et, accipietis, » ut gaudium vestrum sit plenum[2]. » Non enim dixit : Petite me, neque : Petite Patrem simpliciter, sed : « Si quid » petieritris Patrem in nomine meo, dabit vobis. » Nam donec ista Jesus doceret, nemo a Patre petierat in nomine Filii, eratque verum quod Jesus dicebat : « Usque modo » non petistis quidquam in nomine meo; » verum et illud : « Petite et accipietis, ut gaudium vestrum sit plenum. » Si quis autem Christum ipsum orandum putet, verbique *adorare* significatione turbatus adducat illud : « Adorent eum » omnes Angeli Dei[3], » quod in Deuteronomio de Christo dici in confesso est : respondendum ipsi Ecclesiam quoque quæ Jerusalem a Propheta vocatur, a regibus et reginis qui nutritii ejus nutricesque futuri sunt, adorandam dici his verbis : « Ecce elevo ad gentes manum meam, et ad insulas » levabo signum meum : et adducent filios tuos in sinu, et » filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nu- » tritii tui, et principes fœminæ eorum, nutrices tuæ. Super » faciem terræ adorabunt te, et pulverem pedum tuorum » lingent. Et scies quia ego Dominus, et non confunderis[4]. » Ecquid ex ejus mente qui dixit : « Quid me dicis bonum ?

[1] Ps. CIX, 4. — [2] Joan. XVI, 23. — [3] Deut. XXXII, 43. — [4] Isai. XLIX, 22.

» nemo bonus nisi unus Deus, Pater[1], » aliud dici potest nisi hæc : Quid me oras ? Solum Patrem orare oportet quem et ego oro, quod per sacras discitis Scripturas. Nec enim eum orare debetis qui pontifex pro vobis constitutus est a Patre, et advocati a Patre munus accepit, sed per pontificem et advocatum « qui possit compati infirmitatibus » vestris, tentatum per omnia per similitudinem vestri[2], » sed Patris dono tentatum *absque peccato.* Discite ergo quantum a Patre meo donum acceperitis cum per regenerationem in me factam accepistis Spiritum adoptionis ut vocemini filii Dei et fratres mei. Legistis enim quid ego ore Davidis ad Patrem de vobis dixerim : « Narrabo nomen » tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te[3]. » Fratrem autem orari ab eis qui eodem quo ille Patre gloriantur, ratio non patitur. Ad solum Patrem mecum et per me dirigenda a vobis oratio est.

XVI. Hæc dicentem audientes Jesum, Deum per ipsum oremus, idemque dicamus omnes, nec de orationis modo dividamur. An non enim divisi sumus, si alii Patrem, alii oremus Filium ? Incidunt enim per nimiam simplicitatem in stultum peccati genus, qui rebus non expensis et examinatis Filium orant sive cum Patre, sive sine Patre. Oremus igitur ut Deum; postulemus ut a Patre; obsecremus ut Dominum : gratias agamus ut Deo et Patri et Domino, non omnino tamen servorum Domino. Recte enim pater existimari potest filii dominus, dominusque eorum qui per ipsum filii facti sunt. At sicut « non est Deus mortuorum, sed » viventium[4] ; » sic non est Dominus ignobilium servorum, sed eorum qui primum timore propter infantiam mancipati, postea per charitatem, feliciorem servitutem serviunt quam per timorem. Sunt enim in anima servorum Dei filiorumque characteres ei soli manifesti qui corda intuetur. Igitur qui-

[1] Marc. x, 18. — [2] Heb. iv, 15. — [3] Psal. xxi, 23. — [4] Matth. xxii, 32.

cumque terrena et parva a Deo petit, ipsi non obtemperat, qui, cum nihil terrenum et parvum sciat largiri, cœlestia et magna petere jussit. Quod si quis objiciat corporea quæ sanctis propter orationem donata sunt, imo Evangelicam ipsam vocem docentem terrena nobis et parva adjicienda esse : sic ei respondendum. Sicut cum quis nobis quodlibet corpus donat, non erit dicendus ille nobis umbram corporis donasse, cum non ita corpus dederit ut duo quædam largiri propositum haberet, corpus et umbram, sed corpus solum dare sibi proposuerit; corpore autem dato sequitur ut umbram quoque accipiamus; ita si mente paulo generosiore cogitemus quæ præcipue a Deo in nos collata sunt dona, proprie admodum dicemus magnorum et cœlestium spiritualiumque donorum sequelas esse res corporeas sanctorum utilitatibus datas vel pro fidei ratione vel prout vult qui largitur. Vult autem sapienter, etsi non possimus unicuique donorum causam et rationem donante dignam assignare. Fœcundior igitur fuisse putanda est a sterilitate quadam sanata Annæ anima, quam corpus Samuële gravidum. Divinam potius Ezechias mente sobolem, quam corporeo semine prolem genuit. A spiritualibus magis insidiis liberati sunt Esther, Mardochæus, populusque, quam ab Aman iisque qui (in eorum perniciem) conspiraverant. (Judith validius) quærentis animam ipsius corrumpere principis vires excidit, quam illius Holophernis. Quis vero non fateatur spiritualem benedictionem in omnes sanctos ab Isaaco prolatam cum Jacobo ait : « Det tibi Deus de rore » cœli[1], » Ananiæ et sociis ejus amplius affuisse quam corporeum rorem quo victa Nabuchodonosoris flamma est? Invisibilibus magis leonibus Daniel os obturavit ne quid in ejus animam possent efficere, quam sensibilibus de quibus omnes qui legimus Scripturam, accepimus. Quis adeo effu-

[1] Gen. xxvii, 28.

git ventrem ceti illius a Christo Servatore nostro domiti fugitivosque Dei omnes absorbentis, ut Jonas, cum sancti Spiritus capax, quippe sanctus ipse, effectus est ?

XVII. Cæterum mirum non est si omnibus qui corpora, ut ita dicam, umbrarum illarum efficientia accipiunt, similis umbra non detur; quibusdam vero omnino umbra non detur : hoc enim iis qui gnomonicas quæstiones umbrarumque ad corpus illuminans rationem meditantur, manifeste apparet etiam in corporibus accidere. Etenim quibusdam umbra caret stylus certo quodam tempore; aliis umbram habet brevem, et in aliis quam in aliis longiorem. Nec illud igitur magnum erit si ejus consilio qui præcipua nobis largitur rationibus quibusdam occultis atque secretis pro accipientis et temporis modo, fiat ut cum præcipua dantur, nullæ aliquando omnino sequantur umbræ ; aliquando non omnium sint, sed aliquorum; aliquando minores aliarum comparatione majorum quæ alia sequuntur. Ut igitur ei qui solares quærit radios, postquam eos assecutus est, sive adsit umbra corporis, sive absit, neque jucunda illa est neque molesta, cum nempe habeat id quod maxime necessarium est, sive privetur umbra, sive plus ejus habeat, sive minus : ita si res nobis adsint spirituales, et a Deo illuminemur ad omnimodam verorum bonorum comparationem, non, rem tenuem, umbram pusillo animo requiremus. Res enim omnes materiales et corporeæ, quæcumque tandem illæ sint, umbræ levis et fragilis rationem habent, nec sunt ullo modo cum salutaribus sanctisque Dei universorum donis conferendæ. Quæ enim comparatio corporearum esse divitiarum potest cum iis quibus « divites *fimus* in omni verbo et in » omni sapientia[1] ? » Quis, nisi amens, carnium ossiumque sanitatem conferat cum sanitate mentis, animæ firmitate, cogitationumque apta compositione? Hæc enim omnia, si Dei

[1] 1 Cor. 1, 5.

verbo temperata sint, faciunt ut punctio tenuis, et si quid punctione levius putamus, corporeæ omnes ærumnæ existimentur. Qui autem mente conceperit quæ sit illius sponsæ pulchritudo quam sponsus qui est Dei verbum amat, animæ inquam ex pulchritudine florentis quæ et cœlum et mundum ipsum excedit, eum pudebit eodem pulchritudinis nomine corpoream ornare pulchritudinem sive mulieris sive pueri seu viri; cum veræ pulchritudinis caro non sit capax, sed tota sit turpitudo. Omnis enim caro fœni instar est, ejusque gloria quam oculis exhibet illa quæ mulierum aut puerorum dicitur pulchritudo, flori comparatur juxta Prophetæ sermonem dicentis: « Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus, » quasi flos fœni. Aruit fœnum, et flos cecidit: Verbum au» tem Domini manet in sempiternum[1]. » Quis etiam nobilitatem proprie vocabit eam quæ solet apud homines nobilitas dici, si modo filiorum Dei nobilitatem cognoverit? Regnum autem Christi inconcussum cum contemplata mens fuerit, quomodo terrenum omne regnum quasi nullius pretii non contempserit? Item cum Angelorum militiam et in eis duces exercituum Domini Angelos, et Thronos, et Dominationes, et Principatus, ac Potestates supercœlestes, quantum capit adhuc vincta corpore humana mens, quantumque fieri potest, penitus inspexerit, intellexeritque æquo se atque illi honore apud Deum esse posse : quomodo, licet umbra infirmior sit, comparatione cum illis instituta, non etiam hæc quæ apud stultos in admiratione sunt, ceu obscurissima et nullius pretii, ita contemnet ut, etsi dentur illa omnia, negligat, ne veros principatus divinasque potestates non adipiscatur? Orandum igitur, orandum est pro iis quæ præcipua et vere magna sunt et cœlestia; quod autem ad umbras attinet quæ præcipua illa consequentur, Dei arbitrio relinquendum. « Scit enim *ille* quid *propter mor*

[1] Isai. XL, 6.

» *tale corpus* opus sit nobis antequam petamus eum[1]. »

XVIII. Jam vero cum in iis quæ diximus, juxta datam gratiam quantum capere potuimus a Deo per Christum ejus (utinam et in Spiritu sancto : quod an ita se habeat, his perlectis judicabitis), sufficienter orationis argumentum expenderimus, nunc ad sequentem accingemur laborem, descriptamque a Domino orationem quanta virtute plena sit considerabimus. Atque illud ante omnia observandum est, Matthæum et Lucam plerisque visum iri eamdem orationis formam descripsisse a nobis sequendam. Verba autem sunt, Matthæi quidem hujusmodi : « Pater noster, qui es in cœlis, » sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat » voluntas tua, sicut in cœlo et in terra. Panem nostrum » supersubstantialem da nobis hodie. Et dimitte nobis de» bita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris : » et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo[2] ; » Lucæ autem ista : « Pater, sanctificetur nomen tuum : ad» veniat regnum tuum. Panem nostrum supersubstantialem » da nobis hodie, et dimitte nobis peccata nostra, si quidem » et ipsi dimittimus omni debenti nobis : et ne nos inducas » in tentationem[3]. » Id qui suspicantur, iis dicendum, primum verba, licet quædam inter se similia habeant, in multis diversa apparere, ut ea perscrutati ostendemus; deinde fieri non posse ut eadem oratio dicta sit « in monte, *quo* vi» dens turbas ascendit, *quando* cum sedisset accesserunt ad » eum discipuli ejus, et aperiens os suum docebat[4] ; » (In ea enim sermonis serie qua beatitudines annuntiantur et sequentia dantur præcepta, scripta apud Matthæum illa reperitur.) et « cum esset in quodam loco orans, ut cessavit[5], » dicta sit ad unum ex discipulis ejus, qui orare doceri petierat « sicut et Joannes docebat discipulos suos[6]. » Qui enim

[1] Matth. VI, 8. — [2] Ibidem, 9. — [3] Luc. XI, 2. — [4] Matth. V, 1, 2. — [5] Luc. XI, 1.

fieri potest, ut iidem sermones nulla prævia interrogatione continuata serie dicantur, et ad unius petitionem discipuli proferantur? Sed dixerit forte quispiam idem significare preces illas, dictasque esse ut unam tum in prolixiori sermone, tum ad unum e discipulis id requirentem, puta quod non affuisset cum dicta sunt quæ retulit Matthæus, aut quæ dudum dicta essent memoria non teneret. Sed forte melius erit diversas orationes putare, quæ partes habeant quasdam communes. Cum autem quæsierimus apud Marcum esset ne aliqua ejusmodi oratio posita eodem sensu, ne vestigium quidem illius reperimus.

XIX. Et quoniam, ut supra diximus, primum oportet certo quodam modo constitutum ac dispositum esse eum qui orat, et sic demum orare, videamus quid ante orationem apud Matthæum positam Salvator noster de illa dixerit. Id sic habet : « Et cum oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui » amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare, » ut videantur ab hominibus : amen dico vobis, receperunt » mercedem suam. Tu autem cum oraveris, intra in cubi- » culum tuum, et clauso ostio ora Patrem tuum in abscon- » dito; et Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi. » Orantes autem nolite multum loqui, sicut Ethnici : putant » enim quod in multiloquio suo exaudiantur. Nolite ergo » assimilari eis : scit enim Pater vester quid opus sit vobis » antequam petatis eum. Sic ergo vos orabitis[1]. » Videtur itaque Servator noster multis in locis gloriæ cupiditatem ut morbum perniciosum insectatus : quod et hic fecit, prohibens orationis tempore hypocritarum facta sectari. Est enim hypocritarum proprium apud homines pietatis aut liberalitatis velle nomine gloriari. Memores autem hujus sententiæ : « Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab invicem » accipitis, et gloriam quæ a solo Deo est non quæritis[2]? »

[1] Matth. VI, 5. — [2] Joan. V, 44.

debemus gloriam omnem ab hominibus profectam, etsi ob pulchrum aliquid contingere videatur, contemnere, et eam quærere quæ proprie ac vere gloria est, quæ ab eo datur qui solus gloria dignum ornat modo se digno et longe supra meritum illius qui ornatur. Illud igitur ipsum quod pulchrum existimari potuisset et dignum laude, tunc inquinatur, cum ideo fit a nobis ut videamur ab hominibus et gloriam ab hominibus accipiamus. Quamobrem nulla hujus a Deo merces sequitur. Cum enim verax sit omnis Christi sermo, tum ille, si fas est dicere, veracior est quem cum jurejurando sibi consueto protulit. De iis autem qui propter humanam gloriam proximo videnter benefacere, aut qui in synagogis et angulis platearum orant ut videantur ab hominibus, hoc ipsum ait : « Amen dico vobis : receperunt » mercedem suam. » Ut enim dives ille apud Lucam *bona* receperat *in vita*[1] sua mortali, ideoque non poterat amplius ea consequi post præsentem vitam : sic qui mercedem suam recipit seu quid alicui donando, seu orando ; is cum non seminaverit in spiritu, sed in carne, corruptionem metet, non autem vitam æternam[2]. Seminat autem in carne qui in synagogis et vicis, ut gloriam ab hominibus accipiat, eleemosynam facit tuba ante se canente, vel qui amat in synagogis et angulis platearum stans orare, ut videatur ab hominibus, et pius aliquis et sanctus ab iis qui viderint existimetur. Verum enim vero quicumque lata et spatiosa ingreditur via quæ ducit ad perditionem[3], quæ nihil habet recti, sed tota obliqua est et angulis deformata (recta enim linea in ipsa plerumque fracta est) ; is in illa stat non bene, in angulis platearum orans, et voluptatis amore non in una, sed in multis consistens plateis, in quibus ii qui « moriuntur » ut homines[4], » eo quod a divinitate exciderint, celebrant beatosque illos prædicant quos in plateis pie agere existi-

[1] Luc. XVI, 25. — [2] Galat. VI, 8. — [3] Matth. VII, 13. — [4] Psal. LXXXI, 7.

mant. Sunt autem multi qui inter orandum « voluptatum » amatores magis quam Dei[1] » videntur, utpote qui mediis in conviviis et poculis ebrii orant. Hi vere in angulis platearum stant et orant. Quicumque enim voluptati deditus vivit, latamque diligit viam, is excidit ab angusta et arcta Jesu Christi via quæ ne minimam quidem flexuram, nullum omnino angulum habet.

XX. Quod si qua est Ecclesiæ differentia et Synagogæ, cum Ecclesia proprie dicta nec maculam habeat neque rugam aut quid simile, sed sancta sit et inculpabilis, in quam non ingreditur de scorto natus, neque eunuchus attritis vel amputatis testiculis, neque Ægyptius aut Idumæus, ex quibus qui nati fuerint vix tertia generatione poterunt Ecclesiæ coaptari, neque Moabites aut Ammonites nisi decima generatio impleta sit et sæculum exactum[2]; Synagoga vero ædificata sit a centurione qui ante Christi adventum hoc faciebat, cum tamen nondum testimonium accepisset fidei ejusmodi, quantam nec in Israël invenit Filius Dei : qui amat in synagogis orare, non longe abest ab angulis platearum[3]. Sed vir sanctus non est ejusmodi. Non enim amat orare, sed diligit; nec in synagogis, sed in ecclesiis; nec in angulis platearum, sed in rectitudine angustæ et arctæ viæ; neque ut videatur ab hominibus, sed ut appareat in conspectu Domini Dei. Masculus enim est acceptabilem Domini annum cogitans, illudque servans mandatum : « Tribus temporibus anni apparebit omne masculinum ante » Dominum Deum[4]. » Est autem diligenter intelligenda illa vox, *videantur*. Quod enim tantum videtur, pulchrum non est, quippe quod opinione solum sit non vere, animumque falsa et inani imagine decipiat. Quemadmodum autem ii qui fabulas in theatris agunt, non id sunt quod dicunt neque quod propter impositam personam esse viden-

[1] 2 Tim. III, 4. — [2] Deut. XXIII. — [3] Matth. VIII, 10. — [4] Deut. XVI, 16.

tur : sic quicumque honesti specie tantum ornantur, non justi sunt, sed justitiæ histriones qui suo et ipsi theatro agunt, in synagogis scilicet et angulis platearum. Qui vero hypocrita non est, sed alieno omni ornatu deposito sibi ipsi placere studet in illo theatro quod prædictis illis longe præstantius est, is intrat in cubiculum suum, ubi præter congestas divitias cum sapientiæ et scientiæ sibi thesaurum incluserit, nec foras respicit, nec inhiat ad exteriora, occlusisque omnibus sensuum ostiis ne ab illis distrahatur aut eorum imagines in animum intromittantur, orat Patrem, qui absconditum ejusmodi nec fugit nec deserit, sed ipsum inhabitat, Unigenito etiam comitatus. « Ego enim et » Pater, *ait*, ad eum veniemus et mansionem apud eum » faciemus [2]. » Planum est nos, si sic oremus, postulaturos justum non Deum solum, sed et Patrem qui nos utpote filios non derelinquit, sed in abscondito nostro adest illudque inspicit, augetque bona in cubiculo nostro recondita, si modo ejus ostium occluserimus.

XXI. Cæterum orantes non inania, sed digne Deo loquamur. Loquimur autem vana, cum neque nosmetipsos neque emissos a nobis in oratione sermones severe examinamus, sed de rebus corruptis loquimur, aut sermones et cogitationes proferimus abjectas ac reprehensione dignas, alienasque a Domini puritate. Jam qui in oratione vana loquitur, pejori habitu est, quam quos supra diximus addictos esse Synagogæ, viaque incedit difficiliori angulis platearum; cum ne vestigium quidem boni servet vel fingendo. Soli enim Ethnici juxta Evangelicum textum vana loquuntur, cum magnarum ac cœlestium petitionum ne habeant quidem notionem, sed orationem omnem de corporeis externisque rebus faciant : ita ut Ethnico vana loquenti similis sit qui inferiora petit a Domino cœlos et quæ excelsa cœ-

[1] Joan. XIV, 23.

lorum superant inhabitante. Porro idem videtur esse inania loqui ac multa loqui : nihil enim est unum in materia et corporibus, sed quodcumque unum putatur, scissum est et divisum atque discretum in plura quæ unitatem amiserunt. Unum enim est bonum, turpia multa : unum quid veritas, multa falsa : unum quid vera justitia, hanc simulant habitus multi : unum quid Dei sapientia, multæ autem sapientiæ « hujus sæculi et principum hujus sæculi » quæ destruuntur[1] : » et unum Verbum Dei, multa autem a Deo aliena. Quare « in multiloquio *nullus effugiet* pec- » catum[2], *nec exaudiri quisquam potest* qui putat quod in » multiloquio suo exaudiatur[3]. » Caveamus igitur ne precando similes simus Ethnicis qui vana aut multa loquuntur, aut quodlibet faciunt « secundum similitudinem serpen- » tis[4]. » Novit enim universorum Deus et pater quibus indigeant filii sui, quoniam ea digna sunt paterna cognitione. Quod si quis ignorat Deum et ea quæ Dei sunt ignorat, ignorat quoque quibus habeat opus. Vitiosa enim sunt quibus indigere se putat. Qui vero contemplatus fuerit meliora et diviniora quibus indiget, hæc quæ perspexerit, a Deo et patre accipiet, cui cognita sunt etiam antequam petat. Quæ cum dicta sint de his quæ orationem apud Matthæum præcedunt, jam quæ ipsa declarantur oratione consideremus.

XXII. *Pater noster qui es in cœlis.* Observatu dignum est in veteri, ut vocant, Testamento inveniaturne alicujus oratio qui Deum patrem appellet : nam nos quidem nunc cum pro viribus investigaverimus, non invenimus. Atque illud non dicimus Deum patrem non vocari, aut eos qui credidisse Deo putantur filios Dei non esse nominatos ; sed in oratione prædicatam illam a Servatore confidentiam Deum patrem nominandi, nuspiam nos invenisse. Porro Deum patrem vocari, eosque filios qui ad Verbum Dei accesse-

[1] I Cor. II, 6. — [2] Prov. X, 19. — [3] Matth. VI, 7. — [4] Psal. LVII, 5.

runt, multis in locis videre est, ut in Deuteronomio : « Deum » qui te genuit dereliquisti, et oblitus es Dei nutrientis te [1]. » Et iterum : « Nonne hic ipse pater tuus possedit te, et fecit » te, et creavit te [2] ? » Et iterum : « Filii quibus non est fi- » des in eis [3]. » Et in Isaia : « Filios genui et exaltavi : ipsi » autem spreverunt me [4]. » Et in Malachia : « Filius glorifi- » cabit patrem, et servus dominum suum; *et :* Si pater ego » sum, ubi est gloria mea ? *et :* Si Dominus sum ego, ubi » est timor meus [5] ? » Quamvis autem pater dicatur Deus, iique filii qui Verbo fidei qua in ipsum creditur geniti sunt, firma tamen et stabilis apud antiquos filiatio non reperitur. Ipsa igitur loca quæ adducta sunt, subditos ostendunt fuisse qui dicebantur filii : quandoquidem secundum Apostolum « quanto tempore hæres parvulus est, nihil differt » a servo, cum sit dominus omnium; sed sub tutoribus et » actoribus est usque ad præfinitum tempus a patre [6]; » plenitudo autem temporis est in adventu Domini nostri Jesu Christi, cum adoptionem accipiunt qui volunt, ut Paulus docet his verbis : « Non enim accepistis spiritum ser- » vitutis in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filio- » rum in quo clamamus : Abba, Pater [7]. » Et in Evangelio secundum Joannem : « Quotquot autem receperunt eum, » dedit eis potestatem filios Dei fieri his qui credunt in no- » mine ejus [8]. » Et propter spiritum hunc adoptionis filiorum in catholica Joannis Epistola de iis qui de Deo nati sunt, didicimus omnem « qui natus est ex Deo peccatum » non *facere,* quoniam semen ipsius in eo manet; et non » *posse* peccare, quoniam ex Deo natus est [9]. » Igitur si intelligamus quid illud sit quod apud Lucam scriptum est, « Cum oratis, dicite : Pater [10]; » verebimur si filii legitimi

[1] Deut. xxxii, 18. — [2] Ibid. 6. — [3] Ib. 20. — [4] Isai. i, 2. — [5] Malach. i, 6. — [6] Gal. iv, 1. — [7] Rom. viii, 15. — [8] Joan. i, 12. — [9] 1 Joan. iii, 9. — [10] Luc. xi, 2.

non simus hac illum voce compellare, ne ad alia peccata nostra etiam impietatis crimen accedat. Id autem est quod dico. Ait Paulus in prima ad Corinthios Epistola : « Nemo » potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto; et » nemo in Spiritu Dei loquens dicit anathema Jesu [1]. » Idem enim vocat Spiritum sanctum et Spiritum Dei. Quid sit autem dicere in Spiritu sancto Dominum Jesum, non admodum perspicuum est; cum proferatur hæc vox et ab hypocritis innumeris, et ab heterodoxis quamplurimis nonnunquam et a dæmonibus hujus nominis virtute superatis. Horum ergo aliquem in Spiritu sancto dicere Dominum Jesum nemo affirmare audeat. Quare ne vellent quidem dicere Dominum Jesum, cum illi soli dicant Dominum Jesum qui ex animo serviunt Verbo Dei, nullumque alium in qualibet agenda re Dominum prædicant. Quod si tales sunt qui dicunt: *Dominus Jesus,* forsan quicumque peccat, prævaricatione sua anathematizans Verbum divinum, operibus ipsis clamat anathema Jesu. Ut igitur qui talis est dicit Dominum Jesum, et qui contrario se modo habet dicit anathema Jesu : sic « omnis qui natus est ex Deo *et* peccatum » non facit [2], » eo quod seminis divini sit particeps quod ab omni peccato avertit, per ea quæ agit, dicit : « Pater nos» ter qui es in cœlis; ipso Spiritu testimonium reddente » spiritui *eorum* quod *sint* filii Dei, *ipsiusque* hæredes, » cohæredes autem Christi, *quandoquidem* compatiuntur, » *ideoque* conglorificari *recte sperant* [3]. » Ne autem *Pater noster* dimidiate dicant illi, cum operibus etiam *cor* bonorum operum fons et principium *credit ad justitiam;* quibus consentiens « os confitetur ad salutem [4]. » Itaque omne eorum opus et sermo et cogitatio ab unigenito Verbo ipsi conformata imitantur imaginem invisibilis Dei et fiunt ad imaginem Creatoris, « qui solem suum oriri facit super

[1] I Cor. XII, 3. — [2] I Joan. III, 9. — [3] Rom. VIII, 16. — [4] Id. X, 10.

» malos et bonos, et pluit super justos et injustos [1], » ut sit in ipsis « imago *(Verbi)* cœlestis [2], » quod et ipsum est imago Dei. Cum igitur imaginis imago sint sancti, et imago Filius sit, filiationem exprimunt, non corpori tantum gloriæ Christi conformes facti, sed et ei qui est in corpore. Fiunt autem similes ei qui est in corpore gloriæ, transformati renovatione mentis. Si autem qui omnino tales sunt dicunt : « Pater noster qui es in cœlis, » manifestum est eum « qui » facit peccatum, » ut ait in Epistola catholica Joannes, « ex » diabolo esse, quoniam ab initio diabolus peccat [3]. » Et sicut semen Dei in eo qui natus est ex Deo manens, causa est cur peccare non possit qui unigenito Verbo conformatus est : sic omni qui facit peccatum semen diaboli inest, quod, quamdiu in anima est, nihil eam recti sinit agere posse. At quoniam « in hoc apparuit Filius Dei, ut dissolvat opera » diaboli [4], » fieri potest inadveniente in animam nostram Verbo Dei, ut dissolutis diaboli operibus immissum in nos malum semen evanescat, fiamusque filii Dei. Ne voces igitur tantum putemus didicisse nos dicere certo quodam orationis tempore; sed si intelligimus quæ supra diximus in illud : « Sine intermissione orate, » tota vita nostra qui indesinenter oramus, dicat : « Pater noster qui es in cœlis; » sitque « conversatio nostra [5] » nullo modo super terram, sed omnino *in cœlis*, qui throni sunt Dei : cum stabilitum sit regnum Dei in iis omnibus qui portant « imaginem cœ» lestis [6], » adeoque cœlestes effecti sunt.

XXIII. Cum dicitur sanctorum Pater esse in cœlis, non ille figura corporea circumscribi putandus est, et in cœlis habitare; nam comprehensus cœlis Deus continentibus ipsum cœlis inveniretur minor; cum e contrario credere necesse sit ineffabili eum divinaque sua virtute comprehen-

[1] Matth. v, 45. — [2] 1 Corinth. xv, 49. — [3] 1 Joan. iii, 8. — [4] Ibid. — [5] Philip. iii, 20. — [6] 1 Cor. xv, 49.

dere omnia ac continere. Atque in universum quæ verba ad litteram sumpta videntur simplicioribus Deum in loco esse dicere, sic accipienda sunt ut magnis et spiritualibus de Deo notionibus conveniant: cujusmodi sunt in Joannis Evangelio hæc verba : « Ante diem festum Paschæ sciens Jesus quia » venit hora ut transeat ex hoc mundo ad Patrem, cum di» lexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos [1]. » Et paulopost : « Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, » et quia a Deo exivit et ad Deum vadit [2]. » Et post alia : « Audistis quia ego dixi vobis : Vado et venio ad vos. Si di» ligeretis me, gauderetis utique quia vado ad Patrem [3]. » Et iterum post alia : « Et nunc vado ad eum qui misit me, et » nemo ex vobis interrogat me : Quo vadis [4] ? » Si enim hæc de loco accipienda sunt, scilicet eodem sensu accipienda erunt et ista : « Respondit Jesus et dixit eis : Si quis diligit » me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum, » et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus [5]. » At non hæc fiunt de loco ad locum, intellecto transitu Patris et Filii ad eum qui sermonem Jesu diligit : ergo neque illa de loco accipienda sunt; sed nobis se attemperans Verbum Dei, et pro dignitate sua quamdiu apud homines est humiliatum, transire dicitur de hoc mundo ad Patrem, ut et nos illic perfectum ipsum contemplemur, a vacuitate qua se apud nos evacuavit, ad propriam plenitudinem reversum : ubi et ipsi eo duce utentes replebimur et omni vacuitate liberabimur. Abeat igitur relicto mundo Verbum Dei ad eum qui ipsum misit, et ad Patrem vadat. Illud quoque quod in fine Evangelii secundum Joannem scriptum est : « Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem » meum [6], » mystice magis intelligere quæramus, ascensumque Filii ad Patrem diviniori quodam modo cum sancta per-

[1] Joan. XIII, 1. — [2] Ibid. 3. — [3] Idem, XIV, 28. — [4] Id. XVI, 5. — [5] Id. XIV, 23. — [6] Id. XX, 17.

spicuitate ita concipiamus ut eo ascensu mens potius ascendat quam corpus. Hæc de illis verbis : « Pater noster qui » es in cœlis, » accuratius disputanda credidi, ad tollendam humilem de Deo opinionem eorum qui in cœlo ipsum ut in loco esse putant, et ne quis Deum in corporeo esse loco arbitretur. Consequenter enim dicendum esset corpus ipsum esse, unde sequuntur impiissima dogmata, divisibilem ipsum et materialem et corruptibilem esse credere : corpus enim omne divisibile est et materiale et corruptibile. Aut dicant nobis non vanis ducti affectibus, sed clare se comprehendere asserentes, qui fieri possit ut alterius sit naturæ quam materialis. At quoniam multa eorum quæ ante corporeum Christi adventum scripta sunt, corporeo Deum in loco esse videntur dicere, non mihi videtur a proposito alienum ex his quoque pauca proponere, ut omnis iis dubitatio eripiatur qui propter imperitiam quantum in ipsis est exiguo et brevi loco concludunt Deum omnia superantem. Ac primum quidem in Genesi dicitur : « Adam et Eva audierunt vocem » Domini Dei deambulantis in Paradiso ad vesperam : et » absconderunt se Adam et mulier ejus a facie Domini Dei » in medio ligni Paradisi [1]. » Interrogabimus ergo eos qui Scripturæ thesauros ingredi nolunt, et januam ne pulsant quidem, possintne probare Dominum Deum qui cœlum et terram implet, cui, ut ipsi existimant, cœlum corporalis thronus est et terra scabellum pedum ejus, tam brevi, si cum universo cœlo et terra conferatur, loco contineri, ita ut quem sibi fingunt corporeum paradisum Deus non impleat, sed is tantum magnitudine excedat, ut etiam deambulantem contineat, sonusque plantæ pedum ejus audiatur. Illud insuper in eorum sententia absurdius est Adamum et Evam, Deum propter peccatum suum formidantes, abscondere se a facie Dei in medio ligni Paradisi : nom enim

[1] Genes. III, 8.

dicuntur voluisse se sic abscondere, sed revera abscondisse se. Item quomodo juxta illos interrogat Adamum Deus dicens : *Ubi es?* Hæc tractavimus copiosius cum enarraremus Genesim : nunc ne tantam silentio quæstionem omnino prætereamus, sufficiet si meminerimus hujus sententiæ : « Habitabo in ipsis et inambulo in ipsis[1], » quæ a Deo in Deuteronomio profertur. Qualis enim ejus deambulatio in sanctis est, talis et in Paradiso : cum a Deo abscondat se ejusque inspectionem fugiat et ab ejus præsentia recedat quicumque peccat. Sic enim et « Caïn egressus est a facie » Dei, et habitavit in terra Næd contra Edem[2]. » Ut igitur in sanctis habitat, sic et in cœlo, sive illud sit quilibet sanctus et portans *imaginem cœlestis*, sive Christus in quo luminaria et astra cœli sunt omnes qui salvantur : seu quod sancti in cœlo habitent. Quod autem dicitur : « Ad te le- » vavi oculos meos, qui habitas in cœlo[3] ; » et quod in Ecclesiaste habetur : « Noli festinare ad proferendum verbum » in conspectu Dei ; quia Deus in cœlo sursum, et tu super » terram deorsum[4], » indicare vult quanta sit ab iis qui sunt « in corpore humilitatis[5] » distantia ad illum qui est apud Angelos qui et ipsi Verbi auxilio exaltantur, et apud sanctas Potestates, vel apud ipsum Christum. Neque enim absurdum est illum esse proprie thronum Patris, allegoriaque majori cœlum dici ; Ecclesiam vero terram vocari et scabellum esse pedum ipsius. Hæc pauca ex veteri Testamento adjecimus loca, quæ putantur Deum in loco constituere, ut lectori omni modo pro concessa nobis facultate persuadeamus altiori et spirituali magis sensu sacram accipere Scripturam, cum videbitur in loco Deum esse docere. Hæc me decuit disputare ad illa verba : « Pater noster, qui » es in cœlis, » ut Dei essentiam a rebus omnibus genitis

[1] Deut. xxiii, 14. 2 Cor. vi, 16. — [2] Gen. iv, 16. — [3] Psal. cxxii, 1. — [5] Eccl. v, 1. — [6] Philip. iii, 21.

secernerem. Quibus enim non communicat, in eos gloria quædam Dei et virtus ejus, et, ut ita dicam, effluxus divinitatis derivatur.

XXIV. *Sanctificetur nomen tuum.* Sive declaret nondum obtigisse sibi id pro quo orat, sive voti compos, id quod non permanet petat conservari, manifestum est, quantum ad voces attinet, nos quasi nondum sanctificatum sit nomen Patris, juberi secundum Matthæum et Lucam dicere : « Sanctificetur nomen tuum. » At, inquies, quomodo petit homo sanctificari nomen Dei, quasi sanctificatum non sit ? Quid sit nomen patris, et quid sit ipsum sanctificari, perspiciamus. Nomen igitur est compendiosa denominatio, quæ propriam rei nominatæ qualitatem exhibeat. Verbi gratia, est quædam propria qualitas Pauli Apostoli; alia animæ, secundum quam talis est; alia mentis, qua talia valet contemplari; alia corporis ipsius, qua tale est. Quod igitur harum qualitatum proprium est, nec ulli alii convenire potest (alius enim homo non est in rerum natura qui a Paulo nullatenus differat), hoc nomine, Paulus, exprimitur. Cum autem in hominibus qualitates illæ propriæ quodam modo mutentur, recte juxta Scripturam mutantur etiam nomina. Abrami enim immutata qualitate, vocatus est Abraham : et Simonis conversa qualitate, Petrus nominatus est : item persequentis Christum Saulis immutata qualitate, appellatus est Paulus. In Deo vero, qui invariabilis immutabilisque semper est, unum idemque semper est veluti nomen, *Qui est,* quod in Exodo dicitur, aut si quid simile dici possit. Quandoquidem igitur, quoties de Deo aliquid cogitamus, aliquam de eo notionem nobis fingimus, sed non omnes quid ille revera sit scimus (pauci enim, et, ut ita dicam, pauciores paucis sunt qui possint ejus in omnibus proprietatem comprehendere) ; merito docemur Dei notionem in nobis sanam esse si viderimus proprietatem illius creantis, provi-

dentis, judicantis, eligentis, derelinquentis, amplectentis, rejicientis, præmia retribuentis aut pœnas unicuique pro meritis. In his enim et similibus exprimitur, ut ita dicam, propria Dei qualitas quam Dei nomen juxta Scripturas dici puto : in Exodo quidem : « Non assumes nomen Domini » Dei tui in vanum[1] : » in Deuteronomio autem : « Expecte- » tur, ut pluvia, eloquium meum : descendant sicut ros » verba mea : tanquam imber super herbam, et tanquam » stilla super gramen : quoniam nomen Domini vocavi[2] : » in Psalmis vero : « Memores erunt nominis tui in omni ge- » neratione et generatione[3]. » Nam et ille qui Dei conceptum iis aptat quibus non convenit, assumit nomen Domini Dei in vanum. Qui vero ea eloqui potest, quæ ceu pluvia auditoribus ad animarum fertilitatem conducant, et consolatoria verba roris instar admovet, ac soliditati ædificationis sermonum imbrem auditoribus utilissimum stillasque efficacissimas infundit, per illud nomen hæc potest. Hæc ille reputans, Deo se scilicet indigere qui perficiat, illius auxilium invocat a quo prædicta illa omnia tanquam a fonte manant. Porro omnis qui res divinas penitius intelligit, recordatur potius quam discit, licet ab aliquo religionis mysteria doceri videatur, aut ipse invenire se putet. Sicut autem quæ hic dicta sunt oportet orantem considerare, petere se ut sanctificetur nomen Dei; sic illud in Psalmis dicitur : « Exaltemus nomen ejus in idipsum[4] : » jubente Patre ut summa cum concordia, eadem mente, eademque sententia ad veram et sublimem divinæ proprietatis notionem perveniamus. Hoc enim est exaltare nomen Dei in idipsum, quando is qui divinitatis effluxum participavit eo quod susceptus a Deo sit, hostibusque ita prævaluerit ut delectari ipsius casu non potuerint, eam ipsam Dei virtutem exaltat cujus factus est particeps : quod vigesimus nonus psalmus decla-

[1] Exod. xx, 7. — [2] Deut. xxxii, 2. — [3] Psal. xliv, 18. — [4] Ps. xxxiii, 4.

rat his verbis : « Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti » me, nec delectasti inimicos meos super me[1]. » Exaltat autem Deum qui domum ei in seipso dedicat : nam et inscriptio spalmi sic habet : *Psalmus cantici dedicationis domus ipsius David.* Præterea de illo « sanctificetur nomen » tuum, » et de reliquis quæ deinceps imperativo dicuntur modo, dicendum imperativis pro optativis crebro usos esse etiam interpretes, ut in Paslmis : « Muta fiant labia dolosa » quæ loquuntur adversus justum iniquitatem[2] : » ubi *fiant* pro *utinam fiant* ponitur. Et : « Scrutetur fœnerator om- » nem substantiam ejus. Non sit illi adjutor[3], in psalmo centesimo octavo de Juda ; est enim totus ille psalmus oratio de Juda, ut hujusmodi quædam illi contingant. Tatianus autem cum non intellexerit vocem *fiat* non ubique optativam esse, sed interdum imperativam, impiissima de Deo commentus est qui dixit : « Fiat lux[4], » quasi optaverit potius quam imperaverit lumen fieri : propterea quod, inquit ille nefarie sentiens, in tenebris erat Deus. A quo quærendum est quomodo sit accepturus illud : « Germinet terra » herbam pabuli[5]; *et :* Congregetur aqua sub cœlo[6]; *et :* » Producant aquæ reptilia animarum viventium[7]; *et :* Pro- » ducat terra animam viventem[8]. » Itane, ut firmo stare vestigio possit, optat congregari aquas quæ sub cœlo erant in locum unum ? aut ut iis fruatur quæ germinat terra, optat ut terra germinet ? an sicut lumine indigebat, ita indigentia compulsus est ut aquatiles, aut volatiles, aut terrestres animantes optaret ? Quod si, juxta ipsum, absurdum est hæc Deum orasse quæ imperativis vocibus expressa sunt : quidni et de hoc, *fiat lux,* idem dicatur, non optative, sed imperative dictum esse ? Necessarium mihi visum est, cum hic imperativis verbis oratio enuntiata sit, pravarum illius

[1] Psal. XXIX, 1. — [2] Psal. XXX, 19. — [3] Psal. CVIII, 11. — [4] Gen. I, 3. — [5] Ibid. 11. — [6] Ibid. 9. — [7] Ibid. 20. — [8] Ibid. 24.

interpretationum meminisse, eorum gratia quos decepit, quique impiam illius doctrinam admiserunt, in quos et nos aliquando incidimus.

XXV. *Adveniat regnum tuum.* Si « regnum Dei, *juxta » verbum Domini et Servatoris nostri*[1], cum observatione » non venit, neque dicent : Ecce hic, aut ecce illic; sed re» gnum Dei intra *nos* est, nam prope est verbum valde in » ore *nostro* et in corde *nostro*[2] : » procul dubio is qui regnum Dei advenire precatur, de eo quod in se habet regno Dei recte orat, ut oriatur, et fructus ferat, et perficiatur. Nam in quolibet sanctorum Deus regnat, et quilibet sanctus spiritualibus obsequitur legibus Dei qui in ipso habitat, ut in recte administrata civitate. Præsens ei Pater adest, et conregnat Patri Christu sin illa anima perfecta, juxta illud cujus paulo ante mentio facta est : « Ad eum veniemus, et » mansionem apud eum faciemus[3]. » Ac Dei quidem regnum dici puto felicem superioris partis animæ statum, compositasque et sapientes cogitationes; regnum vero Christi tum sermones qui in audientium salutem proferuntur, tum qui perficiuntur actus justitiæ et cæterarum virtutum : Verbum enim et justitia est, Filius Dei. Contra in omnes peccatores tyrannidem exercet princeps sæculi hujus; quivis enim peccator præsenti sæculo nequam mancipatus est, cum se non tradat ei « qui dedit semetipsum pro nobis peccatoribus ut » eriperet nos de præsenti sæculo nequam et eriperet secun» dum voluntatem Dei et Patris nostri[4], » juxta ea quæ dicuntur in Epistola ad Galatas. Qui vero principis hujus sæculi tyrannidem patitur libero peccati arbitrio, in eum et peccatum regnat. Quare jubet Paulus ut non amplius subjiciamur peccato regnare in nobis volenti : præcipit autem his verbis : « Non ergo regnet peccatum in nostro mortali

[1] Luc. XVII, 20. — [2] Deut. XXX, 14. — [3] Joan. XIV, 23. — [4] Gal. I, 4.

» corpore, ut obediatis concupiscentiis ejus[1]. » Verum dicet aliquis ad utrumque illorum : « Sanctificetur nomen tuum, » *et*, adveniat regnum tuum : » si is qui orat ideo orat ut exaudiatur, et exauditur aliquando ; planum est futurum aliquando ut sanctificetur alicui, juxta ea quæ dicta sunt, nomen Dei, regnumque Dei ei adveniat. Quæ si habuerit, quomodo convenienter adhuc orabit pro his quæ adsunt, quasi non adsint, dicens : « Sanctificetur nomen tuum, ad- » veniat regnum tuum? » Si res ita se habet, officii utique aliquando fuerit non dicere : « Sanctificetur nomen tuum, » adveniat regnum tuum. » Ad hæc dicendum : Sicut qui « sermonem scientiæ sermonemve sapientiæ » postulat oratione, recte semper pro his orabit, cum etsi plures semper sapientiæ scientiæque notiones exauditus capiat, *ex parte*[2] tamen cognoscat quæcumque in præsenti capere potuerit : quod enim *perfectum est* et evacuans *quod ex parte est*, tunc revelabitur, cum *facie ad faciem* absque sensibus rebus mens spiritualibus intendet : sic neque sanctificari cuilibet nostrum regnum Dei, neque adesse Dei regnum potest perfecte, nisi « venerit quod perfectum est[3] » etiam in scientia, et sapientia, forsan et in reliquis virtutibus. Iter autem ad perfectionem facimus, si « ad ea quæ sunt priora *attenti*, » eorum quæ sunt retro[4] » obliviscamur : tunc ergo id quod in nobis est regnum Dei perpetuo procedentibus nobis ad summum perveniet, cum illud impletum fuerit quod Apostolus ait, Christum subjectis sibi omnibus inimicis traditurum « regnum Deo et Patri ut sit Deus omnia in omnibus[5]. » Propter hoc indesinenter orantes ea animi affectione quæ Verbo divina fiat, dicamus Patri nostro qui in cœlis est : « Sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum. » Id quoque de regno Dei percipiendum est, sicut non est « par-

[1] Rom. VI, 12. — [2] I Cor. XIII, 9, 10. — [3] Ibid. 10. — [4] Phil. III, 13. — [5] I Cor. XV, 24, 28.

» ticipatio justitiæ cum iniquitate, *neque* societas luci ad » tenebras, *neque* conventio Christi ad Belial[1]; » sic regnum Dei cum regno peccati stare non posse. Ergo si Deum in nobis regnare volumus, nullo modo « regnet peccatum in » nostro mortali corpore[2], » neque obediamus præceptis ejus quod ad opera carnis et a Deo aliena animam nostram provocat; sed mortificemus « membra *nostra* quæ sunt super » terram[3], » et fructificemus spiritu : ut in nobis quasi in in spirituali paradiso Deus obambulet, regnetque solus in nobis cum Christo suo qui sedeat in nobis a dextris virtutis illius spiritualis quam optamus accipere; sedeatque donec inimici ejus omnes qui in nobis sunt, fiant « scabellum pe- » dum[4] » ejus, et evacuetur in nobis omnis principatus et potestas et virtus. Possunt enim hæc in uno quoque nostrum fieri, et « novissima inimica *destrui* mors[5]; » ut et in nobis Christus dicat : « Ubi est, mors, stimulus tuus? Ubi » est, inferne, victoria tua[6]? » Jam nunc igitur *corruptibile* nostrum induatur eam quæ est in castitate et in omni puritate, sanctitatem et *incorruptionem;* et *mortale* evacuata morte paternam induatur *immortalitatem,* ut in nobis regnante Deo in regenerationis jam resurrectionisque bonis versemur.

XXVI. *Fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra.* Lucas, his omissis, post illud : « Adveniat regnum tuum, posuit : « Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie. » Prædicta igitur verba cum apud solum Matthæum habeantur, consequenter ad ea quæ præcedunt expendamus. Cum adhuc versemur in terra nos qui oramus, intelligamusque in cœlo fieri Dei voluntatem ab omnibus cœlorum domesticis; oremus a nobis etiam qui in terra sumus, in omnibus fieri voluntatem Dei : quod accidet, si nihil præter ipsius

[1] 2 Cor. VI, 14. — [2] Rom. VI, 12. — [3] Col. III, 5. — [4] Ps. CIX. — [5] 1 Cor. XV, 26. — [6] Ibid. 55.

agamus voluntatem. Cum autem sicut in cœlo Dei voluntas est, sic etiam a nobis adimpleta fuerit in terra ; tunc similes cœlestibus, nempe portantes æque ac illi imaginem Cœlestis, hæredes erimus regni cœlorum, orabuntque deinde ii qui nobis in terra succedent, cœlo jam receptis nobis assimilari. Potest etiam secundum Matthæum duntaxat illud : « sicut in cœlo et in terra, » ut omnibus commune accipi ; ut ejusmodi sit quod nobis præcipitur in oratione dicendum : « Sanctificetur nomen tuum, sicut in cœlo et in ter- » ra ; Adveniat regnum tuum, sicut in cœlo et in terra. Fiat » voluntas tua, sicut in cœlo et in terra. » Nam et nomen Dei sanctificatum est ab iis qui sunt in cœlo, et advenit eis regnum Dei, et in illis facta est Dei voluntas. Ea desunt omnia nobis qui in terra sumus, adesse tamen possunt, si nos exhibeamus dignos qui de his omnibus a Deo exaudiamur. Quæret aliquis propter illud, « Fiat voluntas tua sicut » in cœlo et in terra, » quomodo voluntas Dei fiat in cœlo, ubi sunt « spiritualia nequitiæ *per quæ* inebriabitur gladius » Dei *etiam* in cœlo[1]. » Si voluntatem Dei sic oramus in terra fieri ut in cœlo fit, nihilne pericli est ne imprudentes oremus in terra manere etiam ea quæ nobis contraria sunt, cum illa quoque e cœlo veniant, plurimis in terra in vitia prolapsis vi spiritualium nequitiæ quæ sunt in cœlestibus ? Sed qui allegorice cœlum accipiens dixerit ipsum esse Christum, terram vero Ecclesiam (quis enim ita dignus Patre thronus ut Christus ? quod scabellum pedum Dei quale Ecclesia ?) is quæstionem facile solvet, dicens orandum esse unicuique eorum qui ex Ecclesia sunt, ut sic paternam capiat voluntatem quemadmodum Christus capiebat qui venit facere voluntatem Patris sui, et omnem perfecit. Possumus enim ei adhærendo unus cum ipso spiritus fieri, et ita ejus capere voluntatem, ut quomodo perfecta est in cœlo, sic

[1] Isai. xxxiv, 5.

perficiatur et in terra : nam « qui adhæret Domino, *secun-* » *dum Paulum*, unus spiritus est[1]. » Nec puto contemnendam hanc interpretationem fore ei qui mente illam studiosius revolverit. Si quis tamen ei contradixerit, afferet quod in fine hujus Evangelii post resurrectionem a Domino dicitur undecim discipulis : « Data est mihi omnis potestas sicut in » cœlo et in terra[2]. » Cum enim haberet potestatem eorum quæ sunt in cœlo, accepisse se præterea ait potestatem eorum quæ sunt in terra : cum ea quæ sunt in cœlis, jam antea sint a Verbo illuminata ; in consummatione autem sæculi etiam quæ in terra sunt per datam Filio potestatem imitentur quæ in cœlo perfecta sunt, et quorum potestatem accepit Salvator. Vult ergo per orationem ceu coadjutores sibi sumere ad Patrem discipulos, ut cum ea quæ in terra sunt ad similitudinem directa fuerint eorum quæ in cœlis subjecta sunt veritati et Verbo, potestate quam accepit sicut in cœlo et in terra, illa ad felicissimum finem perducat eorum qui in ejus potestate sunt. At qui Servatorem ipsum cœlum esse vult, terram autem Ecclesiam, primogenitum omnis creaturæ in quo veluti solio requiescit Pater, dicens esse cœlum, asseret hominem quem induerat ornatum ejus potentia, eo quod humiliarit semetipsum et factus sit obediens usque ad mortem, post resurrectionem dicere : « Data est » mihi omnis potestas sicut in cœlo et in terra[3] : » cum acceperit qui in Salvatore est homo potestatem cœlestium quæ unigenitus habet, ut ei communicet, ejus divinitati admixtus, eique unitus. Porro in secunda opinione cum nondum soluta sit quæstio, quomodo voluntas Dei fit in cœlo, cum spiritualia nequitiæ quæ sunt in cœlestibus, iis qui sunt in terra colluctentur : hinc illa sic poterit resolvi : Sicut non propter locum, sed propter affectum is qui adhuc est in terra, sed conversationem habet in cœlis et thesaurizat in

[1] 1 Cor. VI, 17. — [2] Matth. XXVIII, 18. — [3] Id. XXVIII, 18.

cœlo cor habens in cœlo, imaginemque portat cœlestis, non amplius de terra est neque de mundo inferiori, sed de cœlo et meliore quam iste est, cœlesti mundo : sic illa quæ in cœlis adhuc versantur spiritualia nequitiæ, cum in terra conversationem habeant, colluctando insidientur hominibus, thesaurizent in terra, portentque imaginem terreni qui « est principium formationis Domini, factæ ut illudatur ab » Angelis [1], » non sunt cœlestia, neque propter affectum pravum in cœlis habitant. Cum ergo dicitur : « Fiat voluntas » tua sicut in cœlo et in terra, » ne esse quidem illi in cœlo putandi sunt qui animi propensione cum illo qui cecidit de cœlo sicut fulgur ceciderunt. Forte etiam cum orandum ait Servator noster ut Patris voluntas fiat sicut in cœlo sic et in terra, non omnino de his qui in terreno loco sunt fieri jubet preces, ut eis similes fiant qui in cœlesti sunt loco ; sed ea mente orationem illam præcipit, ut omnia quæ in terra sunt, hoc est quæ deteriora et magis terrenis affinia, melioribus assimilentur quæ habent conversationem in cœlis, et omnia cœlum fiant. Peccator enim ubicumque tandem sit, terra est, in cognatam terram, nisi pœniteat, aliquando dissolvendus : qui vero Dei voluntatem facit, nec salutares ejus spirituales leges negligit, cœlum est. Sive igitur adhuc terra per peccatum sumus, oremus in nos etiam sic ad emendationem nostram extendi voluntatem divinam, sicut ad illos jam pertigit qui ante nos cœlum facti sunt, aut sunt cœlum : sive non terra, sed cœlum jam a Deo reputati sumus, precemur sicut in cœlo sic et in terra, hoc est in deterioribus hominibus impleri voluntatem Dei, ut terra illa cœlum, ut ita dicam, fiat; ita ut non sit amplius usquam terra, sed omnia cœlum fiant. Si enim sicut in cœlo, juxta hanc interpretationem, sic et in terra fiat voluntas Dei, terra non manebit terra : ut si alio usus exemplo apertius

[1] Job, XL, 14.

dicerem : Si ut voluntas Dei facta est in hominibus pudicis, sic fiat et in impudicis, intemperantes pudici erunt; aut si sicut facta est voluntas Dei in justis, sic fiat in injustis, injusti justi erunt. Ideo si, sicut in cœlo facta est voluntas Dei, fiat et in terra, erimus omnes cœlum : « Caro *enim* quæ non » prodest quidquam, *cognatusque ei* sanguis regnum Dei » possidere non possunt[1]; » poterunt tamen possidere, si a carne et terra, pulvere, et sanguine, in cœlestem fuerint mutata substantiam.

XXVII. *Panem nostrum substantialem da nobis hodie*, aut ut Lucas : *Panem nostrum substantialem da nobis in diem.* Quoniam existimant aliqui de corporeo pane juberi nos orare, æquum est, falsa eorum opinione sublata, veram de substantiali pane sententiam proponere. Igitur ab eis quærendum est quomodo qui dicit petenda esse cœlestia et magna, tamen cum neque cœlestis sit is panis qui in carnem nostram absumitur, neque magna petitio sit de illo precari, is quasi eorum quæ docuit secundum ipsos oblitus, de terreno et parvo preces Patri offerri jubeat. Nos vero magistrum ipsum secuti docentem quæ ad panem pertinent, ea pluribus exponemus. Ait in Evangelio secundum Joannem ad eos qui Capharnaüm venerant ut ipsum quærerent : « Amen, amen dico vobis : quæritis me, non quia vidistis » signa, sed quia manducastis ex panibus, et saturati estis[2]. » Qui enim ex his manducavit panibus quibus Jesus benedixit, iisque impletus est, magis quærit Filium Dei perfectius comprehendere, et ad ipsum properat. Quare recte præcipit : « Operamini non cibum qui perit, sed cibum qui permanet » in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis[3]. » Ad hæc cum interrogarent qui audierant, et dicerent : « Quid » faciemus ut operemur opera Dei ? respondit Jesus, et dixit » eis : Hoc est opus Dei ut credatis in eum quem misit ille[4].

[1] 1 Cor. xv, 50. Joan. vi, 64. —[2] Joan. vi, 26. —[3] Ib. 27. —[4] Ib. 28, 29.

» Misit *autem Deus* Verbum suum, et sanavit eos[1], » ut in Psalmis scriptum est, eos scilicet qui infirmi fuerant. Illo Verbo operantur credentes opera Dei quæ sunt cibus qui permanet in vitam æternam. Et : « Pater meus, *inquit,* dat » vobis panem de cœlo verum. Panis enim Dei est qui de » cœlo descendit et dat vitam mundo[2]. » Verus autem panis est qui verum nutrit hominem, eum qui ad imaginem Dei factus est : quo qui alitur, etiam ad similitudinem Creatoris efficitur. Quid autem alendæ animæ aptius est quam verbum? quid sapientia Dei pretiosius menti ejus qui ipsam capiat? quid rationabili naturæ veritate convenientius? Ad hæc si quis objiciat, si hæc ita se haberent, futurum non fuisse ut Christus petendum doceret substantialem panem quasi aliquid a se diversum : audiat ille etiam in Evangelio secundum Joannem aliquando ut de alio a se diverso loqui; aliquando ita, quasi ipse panis sit. Ac ut de alio quidem loquitur ibi : « Moyses dedit vobis panem de cœlo non verum, » sed Pater meus dat vobis panem de cœlo verum[3]; » iis vero qui dixerant ad eum : « Semper da nobis panem hunc[4], » ut de se ipso loquitur : « Ego sum panis vitæ : qui venit ad me » non esuriet, et qui credit in me non sitiet unquam[5]. » Et paulopost : « Ego sum panis qui de cœlo descendi. Si quis » manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum ; et panis » quem ego dabo, caro mea est quam ego dabo pro mundi » vita[6]. » Et quoniam cibus omnis panis dicitur juxta Scripturam, ut patet ex eo quod de Moyse scriptum est : « Panem » non comedit quadraginta diebus et aquam non bibit[7]; » varium est autem et diversum verbum quod alere potest, cum non omnes possint soliditate ac firmitate nutriri divinarum disciplinarum : ideo cum robustiorem vellet perfectioribus cibum proponere, ait : « Et panis quem ego dabo

[1] Psalm. cvi, 20. —[2] Joan. vi, 32. —[3] Ibid. —[4] Ibid. 34. — [5] Ibid. 35. —[6] Ibid. 51. — [7] Deut. ix, 9.

» caro mea est quam ego dabo pro mundi vita[1]. » Et paulo-post : « Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis » ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui man- » ducat meam carnem et bibit meum sanguinem, habet vitam » æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die. Caro » enim mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus : » qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in » me manet et ego in eo. Sicut misit me vivens Pater, et ego » vivo propter Patrem; et qui manducat me, et ipse vivet » propter me[2]. » Hic est verus cibus caro Christi; qui cibus, cum esset Verbum, factus est caro, juxta illud : « Et Verbum » caro factum est[3]. » Quando a nobis manducatur, tunc « habitavit in nobis. » Cum autem distribuitur, impletur illud : « Et vidimus gloriam ejus. Hic est panis qui de cœlo » descendit. Non sicut manducaverunt patres et mortui » sunt : qui manducat hunc panem, vivet in æternum[4]. » At Paulus Corinthiis loquens parvulis et secundum hominem ambulantibus ait : « Lac vobis potum dedi, non escam : » nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis, » adhuc enim carnales estis[5]. » Et in Epistola ad Hebræos : « Et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo : om- » nis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis jus- » titiæ, parvulus enim est. Perfectorum autem est solidus » cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent » sensus ad discretionem boni et mali[6]. » Equidem et illud : « Alius credit se manducare omnia; qui autem infirmus est, » olus manducat[7], » puto ipsum non de corporeis cibis præcipue dixisse, sed de verbis Dei quibus anima nutritur, cum possit fidelissimus quisque et perfectissimus omnia percipere, quem his verbis ostendit : « Alius credit se manducare » omnia; » infirmiori autem et imperfectiori simpliciora suf-

[1] Joan. vi, 52. — [2] Ibid. 54 et seqq. — [3] Id. i, 14. — [4] Id. vi, 59. — [5] 1 Cor. iii, 2. — [6] Heb. v, 12. — [7] Rom. xiv, 2.

ficiant documenta, quæque non omnino firmum efficiant. Eum ut designet, ait : « Qui vero infirmus est, olus manducat. » Illud etiam quod a Salomone in Proverbiis dicitur existimo id docere, eum qui præ simplicitate firmiora non capit et majora dogmata, non errat tamen in iis quæ sentit, meliorem esse solertiore alio et acutiore resque acrius capessente, sed pacis et universorum concordiæ rationem non perspicue intelligente. Sic autem habent ipsa verba : « Melior hospitalitas cum oleribus ad amicitiam et gratiam, quam vitulus saginatus cum inimicitia[1]. » Itaque sæpe vulgare simplexque convivium cum bona conscientia accepimus ab iis qui amplius nobis præbere non poterant, potius quam sermonum in Dei scientiam insurgentium sublimitatem probabilitati magnæ conjunctam et quæ doctrinam a Domini nostri Jesu Patre qui Legem Prophetasque dedit, alienam prædicaret. Igitur ne aut ciborum indigentia ægrotet anima nostra, aut fame verbi Domini Deo moriamur, vivum panem qui idem est ac substantialis, magistro Servatori nostro obsequentes, credentes rectiusque viventes a Patre postulemus. Jam vero intelligendum est quid significet vox ἐπιούσιος, *substantialis.* Ac primum quidem sciendum est vocem illam, ἐπιούσιον, *substantialem*, a nullo Græcorum aut sapientum usurpari, neque vulgi esse consuetudine tritam; sed ab Evangelistis fictam videri. In ea et Matthæus et Lucas conveniunt eamque nullo discrimine efferunt. Simile et in aliis fecerunt qui sunt hebraïca interpretati. Quis enim Græcorum unquam voce ἐνωτίζου usus est aut ἀκουτίσθητι, pro, *auribus percipe* aut *audire fac?* Simile ἐπιουσίῳ vocabulum a Moyse scriptum est a Deo dictum : « Vos eritis mihi populus περιούσιος, peculiaris[2]. » Ac videtur utraque vox ab οὐσία, substantia, efformata esse : illa ut panem ostendat qui in substantiam nostram convertatur; hæc, ut populum sig-

[1] Prov. xv, 17. — [2] Exod. xix, 5.

nificet qui circa substantiam versetur, eique communicet. Ac ea quidem quæ proprie dicitur substantia ab iis qui præcipuam esse dicunt rerum incorporearum subsistentiam, penes incoporea esse putatur quæ suum esse fixum habent, nec adjectionem capiunt, diminutionemve patiuntur : hoc enim corporum proprium est in quibus et incrementum est et corruptio, cum fluxa sint, utpote alterius indigua quod ingrediens suffulciat et alat : quod quidem, si quando amplius eo quod effluxit accedat, incrementum fit; sin minus, diminutio. Forte etiam aliqua immissum nihil accipiunt, et in mero, ut ita dicam, sunt decremento. Alii, cum rerum incorporearum substantiam consequentem tantum esse putent, præcipuam vero rerum corporearum, sic illam definiunt : Substantia est prima rerum materia et ex qua res sunt; corporum materia et ex qua corpora sunt; eorum (materia) quæ nominantur et ex qua sunt quæ nominantur; aut primum subsistens, qualitate carens; aut quod præexistit rebus; vel quod omnes recipit mutationes et alterationes, cum sit ipsum invariabile juxta propriam rationem; aut quod omni alterationi et mutationi subjacet. Secundum hos substantia est sine qualitate, sine figura juxta propriam suam rationem; sed neque determinatam habet magnitudinem : omni autem qualitati veluti locus præparatus subjacet. Vocant autem qualitates extensiori sensu actus et actiones in universum quibus et motus et habitus contineri contigit. Negant enim cujusquam horum juxta propriam suam rationem participem esse substantiam; semper tamen hancce ita affectam esse ut ab horum aliquo separari non possit; ac nihilominus aptam esse quæ omnes efficientis causæ actus recipiat. Adest enim ei vis quædam universa pervadens, quæ et qualitatis omnis et cujuslibet circa eam dispensationis causa sit. Esse autem per omnia mutabilem et per omnia dividuam affirmant, et quamlibet substantiam cum

qualibet esse posse, scilicet unitam. Quoniam autem de substantia inquirentes, propter panem ἐπιούσιον, substantialem, et populum περιούσιον, peculiarem, ad distinguendas substantiæ varias significationes, hæc diximus; panis vero in superioribus intellectualis erat quem nos petere oporteret : necessario substantia pani cognata intelligenda est, ut sicut corporeus panis in ejus qui nutritur corpus immissus cedit in ipsius substantiam, sic panis vivus qui de cœlo descendit in mentem et animam immissus suam ei communicet virtutem qui se nutriendum ipsi præbuerit. Atque ita erit ille quem petimus, panis substantialis. Rursus : quemadmodum juxta alimenti qualitatem, quod aut solidum sit athletisque conveniens, aut lacteum oleribusve simile, diversæ sunt ejus vires qui nutritur; ita etiam consequens est, cum verbum Dei velut lac pueris conveniens præbeatur, vel ut olus infirmis aptum, vel ut caro certantibus utilis, unumquemque eorum qui nutriuntur proportione quadam prout se Verbo exhibuit, hoc vel illud efficere, talemque vel talem fieri. Porro alimenta putantur esse quædam mortifera, quædam morbos generant, quædam ne sumi quidem possunt : quæ omnia per analogiam transferenda sunt ad disciplinarum quæ alere posse putantur, varietatem. Substantialis ergo panis est, qui rationali naturæ convenientissimus, ipsiusque substantiæ affinis, sanitatem simul et bonam habitudinem et vires in anima efficit, immortalitatemque suam (est enim immortale verbum Dei) comedenti se communicat. Hic substantialis panis alio mihi nomine videtur in Scripturis vocatus esse lignum vitæ in quod « qui miserit manum suam » et sumpserit de eo, vivet in æternum[1]. » Tertio etiam nomine lignum hoc sapientia Dei dicitur apud Salomonem his verbis : « Lignum vitæ est omnibus qui complectuntur eam, » et qui incumbunt in eam tanquam in Dominum, secura[2]. »

[1] Gen. III, 22. — [2] Prov. III, 18.

Jam vero cum Angeli quoque divina alantur sapientia, et a contemplatione sapientiæ et veritati conjuncta vires capiant ad opera sua propria perficienda, dicuntur in Psalmis etiam Angeli nutriri, hominesque Dei, qui Hebræi vocantur, communicare Angelis et quasi convictores fieri. Tale illud est : « Panem Angelorum manducavit homo[1]. » Neque enim adeo mentis inopes esse debemus ut arbitremur corporeo quodam pane, qui cœlitus ad eos qui Ægypto egressi erant cecidisse narratur, Angelos uti semperque eo nutriri, ejusdemque simul participes fuisse Hebræos cum Angelis administratoriis Dei spiritibus. Cum autem quæramus quis sit substantialis panis, et lignum vitæ, et sapientia Dei, et commune sanctorum, hominum Angelorumque alimentum, non erit alienum a proposito ad ea attendere quæ sunt in Genesi scripta : tres viros ad Abraham delatos esse et comedisse ex commistis tribus satis similæ factos subcineritios panes[2] ; ne forte hæc non nude sed figurate dicta sint, quod sancti possint spiritualem rationalemque cibum communicare non hominibus solis, sed et divinis virtutibus, aut ad ipsorum utilitatem, aut ut ostendant quæ sibi comparare potuerunt ad nutriendum aptissima. Lætantur scilicet et aluntur Angeli ejusmodi ostensione, paratioresque fiunt ut omnimodo deinceps collaborent et conspirent quo plura et majora comprehendat is qui prioribus sibi comparatis altricibus disciplinis lætificat, et, ut ita dicam, nutrit illos. Neque vero mirum est Angelos ab homine nutriri, cum etiam Christus fateatur[3] se stare ad ostium et pulsare ut intret ad illum qui sibi aperuerit, et cœnet cum illo ex his quæ ille habet, daturus ipse postea de propriis bonis ei qui prior filium Dei pro facultatibus convivio exceperit. Igitur qui substantialis panis participatione confirmat cor suum, filius Dei efficitur : at qui de dracone comedit, non alius est quam spiri-

[1] Psal. LXXVII, 25. — [2] Gen. XVIII. — [3] Apoc. III, 20.

tualis Æthiops, per draconis laqueos mutatus et ipse in serpentem : ut a Verbo sibi exprobrante, etsi baptizari se velle dicat, auditurus sit : « Serpentes, progenies viperarum, quis » demonstravit vobis fugere a ventura ira[1] ? » Porro de draconis corpore ab Æthiopibus manducato hæc ait David : « Contrivisti capita draconum in aqua. Tu contrivisti capita » draconis : dedisti eum escam populis Æthiopibus[2]. » Quod si non repugnat, cum Filius Dei substantialiter subsistat, subsistat et adversarius, illorum utrumque esse alimentum illius aut illius, quid admittere veremur in omnibus potestatibus, sive meliores illæ sint sive deteriores, et in hominibus etiam, posse unumquemque nostrum his omnibus nutriri? Petrus cum centurioni Cornelio iisque qui simul erant Cæsareæ congregati, communicaturus esset, gentesque postea verborum Dei participes facturus, « vas *illud* videt quatuor » initiis submissum de cœlo in quo erant omnia quadrupe- » dia et serpentia et bestiæ terræ[3] ; » quando et jubetur surgere et occidere et manducare; cumque abnuisset et dixisset : « Tu scis quia commune aut immundum nunquam » introivit in os meum[4], » præceptum est ei neminem communem aut immundum dicere hominem[5] : eo quod quæ purificasset Deus, communia dicere Petrus non deberet. Ait enim textus : « Quod Deus purificavit, tu commune ne dixe- » ris[6]. » Cibi igitur mundi et immundi qui juxta Legem Moysis plurimorum nominibus animalium distinguuntur, et ad varios referuntur rationalium animalium mores, docent alios utiles esse nobis cibos, alios contra, donec omnes aut saltem aliquos ex omni genere purificaverit Deus, utilesque fecerit. Quæ cum ita se habeant, tantaque sit ciborum varietas, unus est præter enumeratos omnes substantialis panis, de quo orandum est ut eo digni efficiamur, Verboque

[1] Matth. III, 7. — [2] Psalm. LXXIII, 13. — [3] Act. X, 11. — [4] Id. XI, 8. — [5] Id. X, 28. — [6] Ibid. 15.

illo nutriti quod in principio apud Deum erat Deus, in Deum transformemur. Dicet aliquis ἐπιούσιον ab ἐπιέναι, *accedere*, formatum esse, ita ut petere jubeamur proprium futuri sæculi panem, ut per anticipationem nobis illum Deus jam largiatur; deturque hodie quod veluti cras dandum erat : hodie enim pro sæculo præsenti accipi, cras pro futuro. Sed cum prior acceptio me quidem judice melior sit, expendamus illud *hodie* quod apud Matthæum his adjicitur, aut quod apud Lucam scriptum est, *in diem*. Mos est Scripturæ multis in locis ævum omne *hodie* vocare, ut in illo : « Iste est » pater Moabitarum usque in hodiernum diem. *Et :* Hic est » pater Ammonitarum usque in hodiernum diem[1]. » Item : « Divulgatum est verbum istud apud Judæos, usque in ho» diernum diem[2]. » Item in Psalmis : « Hodie si vocem ejus » audieritis, nolite obdurare corda vestra[3]. » In Josue autem id apertissime dicitur hoc modo : « Ne recedatis a Domino » hodiernis diebus[4]. » Quod si *hodie* totum hoc sæculum est, forsan *heri* sæculum est præteritum : hoc autem et in Psalmis et apud Paulum in Epistola ad Hebræos dici suspicamur : in Psalmis, sic : « Mille anni in oculis tuis, tanquam » dies hesterna, quæ præteriit[5] : » quod est illud celebre annorum milliare, comparaturque diei hesternæ ab hodierna distinctæ. Apud Apostolum autem scriptum est : « Jesus » Christus heri et hodie; ipse et in sæcula[6]. » Nec mirum Deo sæculum integrum unius nostrarum dierum spatio computari, equidem et minori arbitror. Examinandum etiam est an ad sæcula referantur quæ de festis et cœtibus dicuntur per dies et menses et tempora et annos descriptis. Si enim umbram habet Lex futurorum, necesse est multa illa sabbata multorum esse dierum umbram, et novilunia certis temporum intervallis recurrere, lunæ nescio qualis cum

[1] Gen. XIX, 37, 38. — [2] Matth. ult. 15. — [3] Psal. XCXIV, 8. — [4] Jos. XXII. — [5] Psal. LXXXIX, 4. — [6] Heb. XIII, 8.

quodam sole conjunctione. Si vero et primus mensis et decima ejus dies usque ad decimam quartam, et azymorum festum a decima quarta ad vigesimam primam, umbram continet futurorum : quis ita sapiens et Deo amicus est ut plurimorum mensium primum videat, et ejus decimam diem, et quæ sequuntur? Quid vero me dicere necesse est de festo septem hebdomadarum dierum, et de mense septimo, cujus novilunium dies est tubarum; dies autem decima, dies est propitiationis : quæ soli nota sunt illi qui ea sanxit Deo? Quis eo usque Dei mentem cepit, ut septem annos libertatis Hebræorum servorum, remissionis æris alieni, vacationisque a terræ Sanctæ cultura percipiat? Est etiam supra septem annorum festum, is qui dicitur jubilæus : de quo etiam utcumque speciem sibi effingere perspicuam, aut ejus leges quomodo vere implendæ sint intelligere, nullius est præter eum qui Patris voluntatem de omnium dispositione sæculorum juxta inscrutabilia ejus judicia et investigabiles vias contemplatus sit. Sæpe mihi oborta dubitatio est duos Apostoli textus conferenti, quomodo consummatio sæculorum sit in qua semel ad destitutionem peccati Jesus apparuit, si futura sunt sæcula post hoc ventura. Hæc vero sunt ipsius verba, in Epistola quidem ad Hebræos : « Nunc autem semel in consummatione sæculorum ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit [1]; » in Epistola autem ad Ephesios : « Ut ostenderet in sæculis supervenientibus abundantes divitias gratiæ suæ in bonitate super nos [2]. » De tantis itaque rebus sic conjicio : ut anni consummatio mensis ultimus est post quem instat initium alterius mensis; sic fortasse cum plurima sæcula veluti annum sæculorum impleverint, consummatio est præsens sæculum, post quod futura quædam instabunt sæcula, quorum principium sit futurum sæculum; et in futuris illis

[1] Heb. IX, 26. — [2] Eph. II, 7.

ostendet Deus divitias gratiæ suæ in bonitate : ita ut summus ille peccator et in Spiritum sanctum blasphemus per totum hoc præsens sæculum a peccato detineatur, et post hæc in futuro ab initio ad finem sit nescio quomodo tractandus. Hæc qui viderit, et hebdomadam sæculorum mente conceperit, ut sanctum quoddam sabbatum contempletur; et sæculorum mensem, ut sanctum Dei novilunium videat; et sæculorum annum, ut etiam anni festa perspiciat, quibus oportet « omne masculinum *apparere* in conspectu Domini » Dei[1]; » et talibus sæculis proportionales annos, ut septimum sanctum annum percipiat; denique cum septenarios septem annos sæculorum exquisierit quo magis eum collaudet qui tam mirabiles posuit leges : quomodo potest turpiter circa minimam horæ particulam unius diei ejusmodi sæculi occupari, et non quidvis faciet ut, cum hic recte præparatus, et dignus factus erit qui substantialem panem hodierna die consequatur, accipiat et *in diem?* Jam enim ex prædictis apertum est quid sit *in diem.* Qui enim hodierna die Deum, qui ex infinitis in infinitum existit, non tantum precatur ut hodie, sed et « in diem *accipiat, is ab eo* qui » potens est *dare* superabundanter quam petimus aut in- » telligimus[2], » accipere poterit, ut sic hyperbolice dicam, etiam superiora iis quæ « oculus non vidit, *et superiora iis* » *quæ* auris non audivit, *et superiora iis quæ* in cor homi- » nis non ascenderunt[3]. » Hæc mihi necessario excutienda visa sunt, ut intelligeretur quid sit *hodie* et quid sit *in diem,* quando substantialem nobis panem oramus ab ipsius Patre dari. Quanquam autem juxta posterius Evangelium antea expenderimus vocem *nostrum,* ubi dicitur non « Panem » nostrum substantialem da nobis hodie, *sed* Panem nos- » trum substantialem da nobis in diem, » tamen inquirendum etiam est quomodo noster sit hic panis. Docet autem

[1] Deut. xvi, 16. — [2] Eph. iii, 20. — [3] 1 Cor. ii, 9.

Apostolus, « sive vitam sive mortem sive præsentia sive fu-
» tura, omnia[1] » sanctorum esse. De quo non est necesse nunc dicere.

XXVIII. *Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Aut ut Lucas : *Et dimitte nobis peccata nostra, si quidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis.* De debitis Apostolus etiam ait : « Reddite
» omnibus debita : cui tributum, tributum; cui vectigal,
» vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem.
» Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis[2]. »
Debemus igitur, habemusque implenda officia quædam, non dando solum, sed et benigne loquendo, ac certis quibusdam agendis. Quin et certo quodammodo affecti in alios esse debemus : quæ debita aut reddimus, implentes quæ divina Lege præscripta sunt; aut contempta sana ratione non reddimus, manemusque debitores. Simili modo æstimanda sunt quæ fratribus debemus, et iis qui per religionis verba nobiscum sunt in Christo regenerati, ac iis qui eadem ac nos matre vel eodem patre geniti. Est aliquod etiam erga cives debitum, item aliud erga homines omnes commune; proprium item in hospites; proprium in eos qui parentum ætatem habent; aliud in quosdam quos æquum est ut filios aut ut fratres honore prosequi. Igitur qui ea non facit quæ in fratres implenda sunt, debitor manet eorum quæ prætermisit : similiter si desimus hominibus in iis quæ per humanissimum sapientiæ spiritum a nobis obvenire illis decet, majus fit debitum. Quin et in iis quæ ad nos pertinent debemus corpore quidem sic uti, nec carnes ejus voluptatis studio conterere : debemus vero animæ certam curam impendere, et mentis acrimoniæ attendere; nec non sermoni, ut aculeo careat, et utilis sit, et nullatenus otiosus : quæ a nobis ipsis nobis debita si non agimus, gravius fit debitum.

[1] I Cor. III, 22. — [2] Rom. XIII, 7.

Præterea, cum omnium longe maximum Dei opus simus et figmentum, certum in illum affectum servare, charitatemque ex toto corde, et ex totis viribus, et ex tota mente debemus : quæ ni præstiterimus, debitores Dei manemus peccantes in Dominum. Et quis de his orabit pro nobis? « Si » enim peccans peccaverit vir in virum ; et orabit pro eo. Si » in Dominum peccaverit, quis orabit pro eo[1]? » ut in primo Regum ait Heli. Christi etiam qui proprio nos redemit sanguine, debitores sumus, quemadmodum servus quilibet debitor est emptoris, qui tantum pro ipso pecuniæ dedit. Est et in Spiritum sanctum debitum aliquod nostrum quod tunc reddimus, cum eum « non contristamus in quo signati » sumus in diem redemptionis[2], » eumque non contristantes, ferimus requisitos a nobis fructus, ipso adjuvante et animam nostram vivificante. Porro etsi accurate non scimus quis uniuscujusque nostrum Angelus sit semper videns faciem Patris qui in cœlis est, illud tamen consideranti cuique manifestum est, illi quoque debitores nos esse. Item si spectaculum sumus mundo et Angelis et hominibus[3], sciendum est, sicut qui spectandus prodit tenetur hæc et illa dicere aut facere in spectatorum oculis, quæ ni fecerit pœnas dat velut in omne theatrum contumeliosus : sic et nos universo mundo, omnibus Angelis, hominum generi ea debere quæ Sapientia nos, si voluerimus, docebit. Præter hæc omnia quæ magis ad universos pertinent, est aliquod debitum viduæ, cujus Ecclesia curam gerit ; item aliud diaconi, aliud presbyteri : episcopi denique debitum gravissimum est, quod ni reddatur, judicio repetet totius Ecclesiæ Salvator. Jam vero Apostolus commune quoddam viri mulierisque debitum nominavit, cum ait : « Uxori vir debitum reddat : » similiter autem et uxor viro. *Et addit :* Nolite fraudare » invicem[4]. » Quid autem me opus est dicere, quot onere-

[1] 1 Reg. II, 25. — [2] Eph. IV, 30. — [3] 1 Cor. IV, 9. — [4] Id. VII, 3.

mur debitis quibus aut non reddentes tenebimur, aut reddentes liberabimur, cum sua quisque lector debita ex his quæ dicta sunt colligere possit? Fieri certe non potest ut qui in hac vita est, omni diei noctisque hora non debeat. Sed cum quis debet, aut reddit debitum, aut eo fraudat; idque in hac vita accidere potest, ut reddatur aut non reddatur. Ac sunt qui nemini quidquam debeant; sunt qui plurima solvunt, pauca debent; alii qui pauca reddant, plura debeant; est et aliquis fortasse qui reddiderit nihil, omnia debeat. Atque is quidem qui omnia reddidit ita ut nihil debeat, tempore id præstat, indigetque remissione eorum quæ prius debuit : quam remissionem merito potest consequi, qui ab aliquo tempore talis esse studuerit, ut nihil eorum debeat quibus obnoxius erat tanquam non redditis. Porro nefariæ illæ operationes in superiori animæ nostræ parte impressæ, fiunt « quod adversus nos est chirographum[1] » ex quo, velut ex libris ab omnibus nobis propria, ut ita dicam, manuscriptis judicabimur, quodque tunc proferetur, cum « omnes stabimus ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum, sive malum[2]. » De his debitis dicitur, quod est in Proverbiis : « Ne dederis te in fidejussionem, reveritus faciem : si enim non habueris unde solvas, tollent stratum quod sub costis tuis[3]. » Quod si tot sunt quibus debeamus, profecto sunt aliqui quoque qui nobis debeant. Alii enim debent nobis ut hominibus, alii ut civibus, alii ut patribus, quidam ut filiis; deinde ut viris mulieres, ut amicis amici. Si qui ergo ex tot debitoribus nostris in iis quæ nobis debent officiis reddendis remissius se gesserint, humaniter cum illis agemus, nec erimus injuriarum memores, sed debita propria recordabimur, quæ sæpe omisimus solvere non hominibus tantum, sed et ipsi Deo. Memores enim eorum

[1] Coloss. II, 14. — [2] Rom. XIV, 10. 2 Cor. V, 10. — [3] Prov. XXII, 27.

quæ cum deberemus non reddidimus, sed fraudem fecimus præterito tempore, quo hæc vel illa proximo præstare debuimus, mitiores erimus in eos qui debent nobis nec debitum reddunt : maxime si non obliviscamur eorum quæ in Deum peccavimus, et iniquitatis quam in Excelsum locuti sumus, sive ignoratione veritatis, sive impatientia eorum quæ nobis acciderunt adversa. Quod si nolimus in debitores nostros esse benigni, eadem patiemur ac ille qui centum denarios conservo non condonavit. Cum ei remissum fuisset debitum juxta positam in Evangelio parabolam, eum deinde vinciri jubet Dominus, ab eoque exigit quæ antea remiserat, aitque : « Serve nequam et piger, nonne oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego tui misertus sum? Mittite eum in carcerem, donec reddat omne debitum [1]. » His autem subjungit Dominus : « Sic et Pater cœlestis faciet vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris [2]. » Etenim pœnitere se dicentibus iis qui in nos peccaverunt, condonandum, etsi sæpius id faciat debitor : « Si enim, *inquit*, septies in die peccaverit in te *frater tuus*, et septies in die conversus fuerit ad te, dicens : Pœnitet me, dimittes illi [3]. » Quos autem non pœnitet, in eos duri nos non sumus, sed sibi ipsis illi mali sunt; « qui enim expellit disciplinam, odit se ipsum [4]. » Quin et cum id accidit, danda est opera ut omni modo curatio adhibeatur ei qui ita ad omnia perversus est, ut ne sentiat quidem propria mala, ebriusque sit longe perniciosius quam a vino, scilicet malitiæ tenebris obcæcatus. Porro quod Lucas ait : « Dimitte nobis peccata nostra » (cum peccata inde oriantur quod non reddimus quæ debemus), idem ac Matthæus dicit, qui non videtur locum ei dare qui solis pœnitentibus debitoribus remittere velit, cum dicat a Servatore præscriptum esse ut orationi addamus : « si quidem

[1] Matth. XVIII, 32. — [2] Ibid. 35. — [3] Luc. XVII, 4. — [4] Prov. XV, 32.

» et ipsi dimittimus omni debenti nobis. » Habemus igitur omnes potestatem remittendi peccata in nos admissa, ut manifestum est ex his : « sicut et nos dimittimus debitori» bus nostris, » et ex istis : « si quidem et ipsi dimittimus » omni debenti nobis. » Sed is in quem Jesus insufflavit, quemadmodum in Apostolos, quique a fructibus cognosci potest accepisse Spiritum sanctum et factus esse spiritualis, eo quod Spiritu Dei, more Filii Dei, agatur ad ea omnia quæ ratione gerenda sunt : is dimittit quæ dimitteret Deus, et insanabilia peccata retinet, ministrans (ut Prophetæ Deo ministrabant loquentes non sua, sed quæ divinæ erant voluntatis) sic et ipse soli dimittendi potestatem habenti Deo. Sic autem habent in Evangelio secundum Joannem quæ de remissione ab Apostolis concedenda scripta sunt : « Accipite Spiritum sanctum : quorum remiseritis » peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta » sunt[1]. » Quæ si absque examine accipiantur, accusandi videbuntur Apostoli, quod non omnibus remittant, ut omnibus remittatur, sed quorumdam retineant peccata ita ut per eos etiam apud Deum retineantur. Utile autem erit exemplum e Lege desumere, ut intelligatur ea quæ per homines a Deo fit hominibus peccatorum remissio. Prohibentur Legis sacerdotes pro quibusdam delictis offerre sacrificium, ut iis pro quibus sacrificia offeruntur remittantur delicta. Nec unquam sacerdos qui involuntaria quædam remittendi potestatem habet aut pro delictis offerendi, jam etiam pro adulterio aut voluntaria cæde, aut quovis alio graviori scelere holocaustum offeret, aut pro peccato. Sic itaque Apostoli et qui similes Apostolis sunt sacerdotes juxta magnum Pontificem, disciplina divini cultus instructi et a Spiritu edocti, sciunt pro quibus peccatis et quando et quomodo offerre sacrificium oporteat, et pro quibus non opor-

[1] Joan. xx, 23.

teat etiam norunt. Quamobrem sacerdos Heli cum peccantes nosset filios Ophni et Phinees, nec quam posset eis opem in remissionem peccatorum afferre, etiam id posse fieri se desperare fatetur his verbis : « Si peccans peccaverit vir in » virum; et orabunt pro eo. Si autem in Dominum pecca» verit, quis orabit pro eo [1] ? » Sunt nonnulli qui nescio quomodo sibi arrogant ea quæ sacerdotalem superant dignitatem, forte etiam rudes sacerdotalis disciplinæ, gloriantur que quasi possint etiam idololatriam condonare, adulteriaque et fornicationes remittere : quasi, modo pro iis oraverint qui ejusmodi facinora perpetrarunt, solvendum sit etiam, quod ad mortem est, peccatum (20). Non enim illud legunt : « Est » peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis [2]. » Prætereundus non est fortissimus Job, qui pro filiis offerebat sacrificia, dicebatque : « Ne forte filii mei in mente sua » mala cogitaverint adversus Deum [3]. » Nam pro iis peccatis offert sacrificium quæ an admissa sint dubitat, quæque ad labia usque non processerunt.

XXIX. *Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos a malo.* Illud, *sed libera nos a malo,* apud Lucam omissum est. Si non impossibilia nos Servator orare præcipit, quæsitu mihi dignum videtur quomodo jubeamur orare non intrare in tentationem, cum vita omnis hominis super terram tentatio sit. Quamdiu enim super terram sumus carne circumdati quæ militat adversus spiritum, « cujus sapientia » inimica est Deo, quæ legi Dei nullo modo potest esse sub» jecta [4], » in tentatione sumus. Porro tentationem esse humanam omnem in terra vitam docuit nos Job in his verbis : « Numquid non tentatio est vita hominis super terram [5] ? » Idem patet ex psalmo decimo septimo : « In te eripiar a ten» tatione [6]. » Sed et Paulus ad Corinthios scribens non ut non

[1] 1 Reg. II, 25. — [2] 1 Joan. V, 16. — [3] Job, I, 5. — [4] Rom. VIII, 7. — [5] Job, VII, 1. — [6] Psal. XVII, 30.

tentemur, sed ut non supra vires tentemur ait largiri Deum, cum ait : « Tentatio vos non apprehendit nisi humana : fide- » lis autem Deus est qui non patietur vos tentari supra id » quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione proventum » ut possitis sustinere[1]. » Sive enim colluctatio nobis est cum carne, quæ concupiscit et militat adversus spiritum, sive cum anima omnis carnis, quæ nomine corpori quod inhabitat consentaneo vocatur principatus qui et dicitur cor (qualis est eorum lucta qui tentationibus exercentur humanis); sive ut provectioribus et perfectioribus athletis, qui non jam cum carne luctentur et sanguine, sed neque humanis examinentur tentationibus quas conculcarunt, jam « adversus principes et potestates, adversus mundi rectores » tenebrarum harum, et spiritualia nequitiæ[2] » nostra sint certamina, non sumus a tentationibus immunes. Quomodo igitur nos Servator orare jubet ne intremus in tentationem, cum Deus omnes tentet quodam modo? « Recordamini » enim, ait Judith non ad sui tantum temporis presbyteros, sed ad omnes qui librum ejus lecturi essent, « quæcumque » fecit cum Abraham, et quæcumque tentavit Isaac, et quæ- » cumque evenerunt Jacob in Mesopotamia Syriæ pascenti » pecora Laban fratris matris suæ : quoniam non sicut illos » examinavit in certamen cordis eorum, etiam nos ulciscitur » qui ad emendationem flagellat Dominus appropinquantes » sibi[3]. » Id etiam in universum de justis omnibus affirmat David cum ait : « Multæ tribulationes justorum[4]. » Et Apostolus in Actibus : « Quoniam per multas tribulationes opor- » tet nos intrare in regnum Dei[5]. » Quod si nihil supra vulgum intelligamus de oratione, ne intremus in tentationem, dicendi erunt Apostoli, cum orarent, exauditi non esse, qui innumera per omnem vitam mala perpessi sunt « in

[1] 1 Cor. x, 13. — [2] Ephes. vi, 12. — [3] Judith, viii, 22. — [4] Psal. xxxiii, 20. — [5] Act. xiv, 21.

» laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis » supra modum, in mortibus frequenter[1]. » Et Paulus singillatim « a Judæis quinquies quadragenas una minus ac» cepit. Ter virgis cæsus est, semel lapidatus est, ter naufra» gium fecit, nocte et die in profundo maris fuit : » homo « in omnibus tribulationem passus, aporiatus, persecutio» nem passus, dejectus[2]; » qui illud fatetur : « Usque in hanc » horam et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis » cædimur, et instabiles sumus, et laboramus operantes ma» nibus nostris : maledicimur, et benedicimus : persecutio» nem patimur, et sustinemus : blasphemamur, et obsecra» mus[3]. » Cum autem ea consecuti non sint Apostoli pro quibus orabant, quis eorum qui inferiores ipsis sunt sperare potest orationes suas exauditurum Deum ? Illud vero quod in psalmo scriptum est vigesimo quinto : « Proba me, Domine, » et tenta me : ure renes meos et cor meum[4], » iis quæ Dominus noster de oratione docuit contrarium esse facile suspicabitur eorum aliquis qui non expenderit accuratius quid sibi velit Servatoris præceptum. Ecquando aliquis putavit homines extra tentationes esse quas novit inita ratione ? ecquod tempus est in quo securus fuerit quasi pugnandum non esset ne peccaret ? Eget aliquis ? timeat « ne furatus » juret nomen Dei[5]. » Dives est ? ne securus sit, potest enim *abundans mendax* fieri, et elatus dicere : « Quis me videt ? » ac ne Paulus quidem, « dives in omni verbo et omni scien» tia[6], » a periculo immunis est extollendi se de his et peccandi ; sed indiget stimulo Satanæ qui se colaphizet ne extollatur[7]. Et si quis bene sibi conscius sit, effugeritque mala, legat quod in secundo Paralipomenon dicitur de Ezechia, qui elatione cordis cecidisse narratur[8]. Si quis quod multa de paupere non dixerimus, parvipendit, quasi non cadat in

[1] 2 Cor. XI, 23. — [2] Id. IV, 8. — [3] 1 Cor. IV, 11. — [4] Psalm. XXV, 2. — [5] Prov. XXX, 9. — [6] 1 Cor. I, 5. — [7] 2 Cor. XII, 7. — [8] Paralip. XXXII, 25.

paupertatem tentatio, sciat insidiatorem insidiari « ut deji- » ciat pauperem et inopem[1], » maxime cum juxta Salomonem « inops non sustineat comminationem[2]. » Quid vero attinet dicere quot sint quos non recte administratæ corporeæ divitiæ in eumdem tormentorum locum cum Evangelico divite conjecerint? quot sint aliunde qui paupertatem ignaviter ferentes, servilique et humili more viventes, contra quam sanctos deceret, cœlestium spe bonorum exciderint? Neque qui medium inter utrumque, divitias inquam et paupertatem, tenent, immunes sunt a peccato in bonis mediocribus admittendo. At enim sanus et bene corpore valens extra omnem se tentationem propter ipsam sanitatem bonamque valetudinem esse putat? Et quorum est aliorum quam bene valentium sanorumque peccatum quo « vio- » latur templum Dei[3]? » Non audebit quispiam quæ ad hunc locum pertinent aperte dicere, cum omnibus obvia sint. Quis ægrotus omnia ad violandum Dei templum incitamenta effugit, cum otietur id temporis, facileque admittat obortas de rebus impuris cogitationes? Quot vero sint, præter eas, quæ ipsum perturbent, nisi omni studio cor servet, quid dictu opus est? multi enim ærumnis victi et morbos viriliter ferre nescientes, animo magis ægrotare deprehensi sunt quam corpore. Multi etiam ut infamiam vitarent, Christi nomen generose ferre erubuerunt, et in opprobrium sempiternum inciderunt. At credit aliquis futuram sibi a tentationibus requiem, cum in honore fuerit apud homines; et qui non durum illud : « Receperunt mercedem ab ho- » minibus, » iis pronuntiatum qui vulgi existimatione quasi aliquo bono efferuntur? quam illud stupendum : « Quo- » modo vos potestis credere, qui gloriam ab invicem ac- » cipitis, et gloriam quæ a solo Deo est non quæritis[4]? »

[1] Psalm. xxxvi, 14. — [2] Prov. xiii, 8. — [3] 1 Corinth. iii, 17. — [4] Joan. v, 44.

Ecquid me attinet enumerare eorum qui nobiles putantur varios in superbia lapsus; eorum item qui dicuntur ignobiles, submissionem adulatoriam ortam ex imperitia, avertentemque a Deo, qua ante illos procidunt qui superiores esse videntur, qui sinceram quidem amicitiam non habent, et quod in hominibus pulcherrinum est, charitatem simulant ? Ergo, ut supra dictum est, « omnis hominis vita super » terram tentatio est[1] : » quare oremus a tentatione liberari, non ita, ne tentemur (fieri enim id non potest, maxime cum super terram simus), sed ne tentati succumbamus. Qui vero tentationi succumbit, eum ingredi in tentationem arbitror, ejus veluti retibus captum : in quæ retia propter eos qui jam iis irretiti erant, ingressus Servator, perque ea quasi « per cancellos prospiciens[2], » ut dicitur in Cantico Canticorum, respondet eis qui jam irretiti sunt et tentationem ingressi, aitque eis ceu sponsæ suæ : « Surge, veni proxima » mea, formosa mea, columba mea[3]. » Addam et hæc ut ostendam nullum esse hominibus tempus tentatione vacuum. Ne ille quidem qui legem Domini meditatur die ac nocte, et efficere conatur quod dictum est : « Os justi me» ditabitur sapientiam[4], » a tentatione immunis est. Quam multi enim sacrorum librorum studio addicti, quæ in Lege Prophetisque promissa sunt acceperint perperam, seque impiis dogmatibus stultisque et ridiculis implicarint, quid necesse est dicere, cum innumeri quibus negligens lectio non videtur exprobrari posse, in eosdem tamen errores impegerint ? Idem et in Apostolicis Evangelicisque Scripturis multis accidit, qui sua sibi vesania alium finxerunt Filium aut Patrem quam qui a sanctis et prædicatur et juxta veritatem intelligitur. Qui enim de Deo et Christo ejus vera non sentit, is a vero Deo excidit ejusque Unigenito, et quem sua sibi vesania finxit Patrem et Filium, non revera adorat : id

[1] Job, VII, 1. — [2] Cant. II, 9. — [3] Ibid. 10. — [3] Prov. X, 31.

passus, quod tentationem qua sacrorum librorum lectio non vacat non adverterit, nec steterit armatus velut ad imminens certamen. Orandum igitur est, non ne tentemur, fieri enim id non potest, sed ne a tentatione circumveniamur : quod iis accidit qui illa detinentur et vincuntur. Cum igitur extra orationem scriptum sit : « Ut non intretis in tentatio- » nem [1], » quod ex dictis planum esse poterit; in ipsa autem oratione dicere Deo patri debeamus : « Ne nos inducas in » tentationem : » operæ pretium est videre quomodo intelligendus sit Deus illum qui non orat, aut eum qui non exauditur, in tentationem inducere. Repugnat enim, cum is qui vincitur intret in tentationem, Deum putare in tentationem inducere quemquam, quasi ut vincatur illum tradat : eademque repugnantia occurrit ei qui quovis modo exposuerit illud : « Orate, ut non intretis in tentationem. » Si enim in tentationem incidere malum est, quod nobis ne contingat oramus, quomodo non absurdum est putare bonum Deum qui malos ferre fructus non potest, malis aliquem objicere? Ad hæc igitur utile erit apponere quæ in Epistola ad Romanos a Paulo dicta sunt in hunc modum : « Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt » gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis cor- » ruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et ser- » pentium : propter quod tradidit illos Deus in desideria » cordis eorum, in immunditiam; ut contumeliis afficiant » corpora sua in semetipsis [2]. » Et paulopost : « Propterea » tradidit illos Deus in passiones ignominiæ : nam fœminæ » eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum qui » est contra naturam. Similiter autem et masculi, relicto na- » turali usu fœminæ, exarserunt [4], » et reliqua. Et iterum post pauca : « Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, » tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ

[1] Matth. xxvi, 41. — [2] Rom. i, 22. — [3] Ibid. 26.

» non conveniunt[1]. » Hæc iis omnia adducenda sunt qui divinam secant naturam, quærendumque ab eis alium esse putantibus bonum Domini nostri Patrem a Deo Legis, an bonus Deus eum qui oratione petita non consequitur, inducat in tentationem; an Pater Domini tradat eos qui aliquid antea peccaverunt, in desideria cordis eorum in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis; an, ut ipsi dicunt, judicio supplicioque omissis tradat in passiones ignominiæ et in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt : quasi in desideriis cordium suorum non essent nisi ipsis a Deo traditi, neque passionibus ignominiæ succubuissent nisi traditi a Deo, neque in sensum reprobum incidissent nisi Deus illos sic damnatos ei tradidisset. Hic illos probe novi turbatum iri vehementer. Idcirco alium finxerunt Deum præter creatorem cœli et terræ, quia cum ejusmodi multa in Lege ac Prophetis invenirent, in hoc impegerunt ut bonum non putarent qui voces ejusmodi protulisset. Nobis vero propter dubia quæ movimus de his verbis : « Ne nos inducas in tentationem, » ob quæ etiam Apostoli voces in medium adduximus, considerandum est an inveniamus dignas eorum quæ repugnare videntur solutiones. Arbitror (21) Deum singulas rationales animas ita dispensare, ut ad sempiternam earum vitam respiciat : habent enim illæ semper liberum arbitrium, et sponte vel in melioribus sunt et ascendunt usquequo ad bonorum apicem pervenerint, vel ob negligentiam variis descendunt modis in tantum vel tantum malorum cumulum. At quoniam celerior et compendiosior curatio contemptum quibusdam suorum ingenerat morborum, ut curatu facilium, quo fit ut sanati iterum in eosdem incidant : non a ratione alienum erit si malitiam in istis neglexerit et contempserit crescere et ita diffundi ut insanabilis fiat, quo diu-

[1] Rom. 1, 28.

tius immorati malo, et peccato concupito ad nauseam usque satiati, damnum tandem suum sentiant, quodque prius amplexi sunt oderint, ac curati possint redditam animarum sanitatem firmius retinere. Sic « Promiscuus qui erat in filiis » Israël, concupivit concupiscentiam : et sedentes flebant et » filii Israël, et dicebant : Quis nos cibabit carnibus? Recordati sumus piscium quos edebamus in Ægypto gratis, » et cucumerum, et peponum, et porrorum, et ceparum, et » alliorum. Nunc autem anima nostra arida. Nihil præter » manna vident oculi nostri[1]. » Deinde paulopost dicitur : « Et audivit Moyses plorantes illos secundum populos suos : » unusquisque erat ad ostium suum[2]. » Iterumque post pauca dicit Dominus ad Moysen : « Et populo dices : Purificamini » in crastinum, et comedetis carnes : quoniam plorastis ante » Dominum, dicentes : Quis nos cibabit carnibus? quia bonum est nobis in Ægypto. Et dabit vobis carnes ad edendum ; et edetis carnes : non diem unum edetis, neque » duos, neque quinque dies, neque decem dies, neque viginti » dies : usque ad mensem dierum edetis ; donec exeat e » naribus vestris : et erit vobis in choleram ; quoniam increduli fuistis Domino, qui est in vobis, et plorastis ante » eum, dicentes : Quare egressi sumus de Ægypto[3]? » Hanc igitur historiam videamus an utiliter vobis adduxerimus ad eorum solutionem quæ repugnare videntur in hoc : « Ne nos » inducas in tentationem, » et in verbis Apostoli. Concupiscens concupiscentiam promiscuus qui erat in filiis Israël, flebant et filii Israël cum eis. Perspicuum est quamdiu concupitis carebant, non potuisse eorum fastidium capere, nec a morbo liberari : sed bonus ac benignus Deus ipsis desiderata concedens, non ita largiri voluit ut desiderium in ipsis relinqueret. Quare non uno die ait comesturos eos carnes : morbus enim in eorum anima incensa et inflammata

[1] Num. XI, 4. — [2] Ibid. 10. — [3] Ibid. 18.

remansisset, si participes carnium ad modicum tempus fuissent. Neque ad duos dies ipsis optatum largitur; sed quo fastidiosum id eis efficeret, non tam promittere videtur, quam, ei qui intelligere valeat, minari se concessurum, cum ait : Nec quinque tantum dies agetis comedentes carnes, neque etiam duplo tantum, neque duplo adhuc plures; sed tantum comedetis, ut mense integro carnibus vescamini, donec per nares exeat ex cholera morbo, et id quod vobis bonum visum est, et vituperandum ejus ac turpe desiderium. Ita vos a vita removebo nihil amplius cupientes, ut tales egressi, puri scilicet a cupidine et memores per quot labores ab ea liberati sitis, possitis aut in eam posthac non incidere, aut, si aliquando id accidat post longa temporum intervalla, obliti quæ propter cupiditatem estis perpessi, si vobis non satis attendatis nec suscipiatis Verbum quod perfecte ab omni morbo liberat, in mala incidatis; postea vero cum vos nascendi cupido incesserit, oretis desiderata iterum consequi, eaque exosi, sic rursus ad meliora cœlestesque cibos recurrere, quibus contemptis deteriora quærebatis. Eadem ac illi patientur qui « mutaverunt gloriam Dei incor» ruptibilis in similitudinem imaginis corruptibilis hominis » et volucrum et quadrupedum et serpentium[1], » eo quod derelicti traditi sint « in desideria cordium suorum in im» munditiam, ut ignominia afficiant corpora ipsi sua[2], » qui corpori anima sensuque carenti tribuerunt ejus nomen qui sensitivis omnibus et rationalibus, non ipsum modo sentire et cum ratione sentire, sed quibusdam etiam perfecte et cum virtute sentire largitur. Ac jure quidem illi ab eo quem dereliquerunt Deo vicissim derelinquuntur, et traduntur *in passiones ignominiæ* æqua erroris mercede recepta, quo voluptatem immundam dilexerunt. Justior enim eis erroris retributio fit cum traduntur *in passiones ignominiæ*, quam

[1] Rom. 1, 22. — [2] Ibid. 24.

si igne spirituali purgarentur, et in carcere exigerentur ab eis omnia debita ad novissimum usque quadrantem[1]. Cum enim traditi sunt passionibus ignominiæ, non iis modo quæ naturæ consentiunt, sed contrariis etiam naturæ plurimis, inquinantur et carne incrassantur quasi animam amplius aut mentem tunc non habeant, sed toti carnes sint; in igne vero et carcere non retributionem erroris accipiunt, sed beneficium, cum salutaribus ærumnis purgantur et iis liberantur malis quæ voluptatis amatores sequuntur, sordibus scilicet et sanguine, quibus inquinati et infecti ne cogitare quidem poterant quomodo ab interitu suo salvarentur. « Abluet *itaque Deus* sordem filiorum et filiarum Sion : » et sanguinem emundabit de medio eorum in spiritu judicii et spiritu combustionis[2]. Ingreditur enim, quasi ignis » conflatorii, et quasi herba lavantium[3] » lavans et purgans eos qui ejusmodi medicamentis indigent, ideo quod probati « Deum habere in notitia[4] » noluerint : quibus se ultro tradentes, reprobum sensum odio habebunt. (Neque enim cuiquam Deus bonum vult quasi necessitate fieri, sed voluntate,) cum sint fortasse quidam qui pro longa vitiorum consuetudine vix eorum turpitudinem comprehendant avertanturque ab eis ut falsa boni specie decipientibus. Vide autem an hæc causa sit cur Deus Pharaonis cor induret, ut quod dixit non induratus, dicere possit : « Dominus justus : » ego et populus meus impii[5]. » At majori indiget induratione, et amplius aliquid pati, ne cessante citius induratione, eam veluti malam contemnat, atque ita dignus fiat qui amplius induretur. Ergo si « non inique tenduntur retia avibus[6], » ut in Proverbiis dicitur, sed recte nos Deus in laqueum inducit, juxta illum qui dixit : « Induxisti nos in laqueum[7] ; » et sine voluntate Patris ne vilissimus quidem volucrum pas-

[1] Matth. v, 26. — [2] Isai. iv, 4. — [3] Malach. iii, 2. — [4] Rom. i, 28. — [5] Exod. ix, 27. — [6] Prov. i, 17. — [7] Psal. lxv, 11.

ser in laqueum incidit (cum is qui in eum incidit ideo incidat quod non recte usus est concessa sibi ad pergendum sursum volandi facultate) : oremus ne admittamus quidquam quo in tentationem justo Dei judicio induci mereamur. Inducitur autem quicumque traditur a Deo in desideria cordis sui in immunditiam, et quicumque traditur in passiones ignominiæ, et quicumque sicut Deum non probavit habere in se ipso, traditus est in reprobum sensum, ut faciat ea quæ non conveniunt[1]. Porro hæc tentationis est utilitas. Quæ in anima nostra recepta omnes præter Deum latent, nosque etiam ipsos, ea per tentationes manifesta fiunt, ne nos amplius lateat quales simus, sed qui simus cognoscentes, sentiamus si velimus propria mala, et agamus etiam gratias pro bonis quæ nobis per tentationes ostensa sunt. Quod autem ideo tentationes obveniant ut quinam simus appareat, aut cognoscantur quæ in corde nostro recondita sunt, declarat quod a Domino in libro Job dicitur, et quod in Deuteronomio scriptum est, quæ sic habent : « Putas autem me » aliter tibi respondisse, quam ut appareas justus[2] ? » Et in Deutoronomio : « Afflixit te, et esurire te fecit, et cibavit te » manna[3]; et deduxit te in deserto, ubi serpens mordens, » et scorpio, et dipsas[4] : ut cognita fierent quæ in corde tuo » sunt[5]. » Quod si et historiæ velimus recordari, dubitandum non est corruptam Evæ rationem deceptuque facilem non tunc tantum fuisse cum spreto Dei edicto serpentem audivit : sed quæ prius inerant, tunc palam facta sunt cum ad eam ideo accesserit serpens, quod infirmitatem ejus pro sua calliditate deprehendisset. At neque Caïn tunc malus esse cœpit cum occidit fratrem, quippe jam antea « ad Caïn et ad » sacrificia ejus non respexerat[6] » cordium inspector Deus : tantum in lucem processit ejus malitia, cum Abel intere-

[1] Rom. I. — [2] Job, XL, 3. — [3] Deut. VIII, 3. — [4] Ibid. 15. — [5] Ibid. 2. — [6] Gen. IV, 5.

mit. Nisi vinum quod plantaverat bibisset Noë, inebriatusque et nudatus esset [1], non apparuisset neque Chami procacia et in patrem impietas, neque fratrum gravitas et in genitorem reverentia [2]. Esaü in Jacob insidiæ benedictionis surreptæ obtentu fieri poterant videri [3] : at priusquam id accideret, erat in anima ejus radix cujus vitio *fornicator* esset et *profanus* [4]. Josephi continentiam illustrem qua sic erat comparatus ne ulla cupiditate caperetur, non cognossemus, si amatus a domina non esset [5]. Propterea in succedentium sibi tentationum intervallis stemus et ad futura nos comparemus, quæcumque tandem possint accidere, ut quidquid contigerit, non imparatos nos arguat, sed studiosissime compositos ostendat. Quod enim per humanam deerit imbecillitatem, cum perfecerimus quæ in nobis sunt omnia, id adimplebit Deus, qui « diligentibus se omnia » cooperatur in bonum [6], » iis quos secundum veracissimam suam præscientiam quidquid futuri sunt prævidit.

XXX. Videtur mihi Lucas his verbis : « Ne nos inducas » in tentationem, » etiam reipsa docuisse illud : *Libera nos a malo.* Et ad discipulum quidem, quippe qui jam profecerat, verisimile est Dominum per compendium fuisse locutum; ad populum autem, cui perspicua magis doctrina opus esset, apertius. Liberat autem nos a malo Deus, non cum nullo nos certamine inimicus aggreditur quibusvis artibus suis et ministris voluntatis suæ, sed cum vincimus, adversus ea quæ accidunt fortiter stando. Sic accipimus et illud : « Multæ tribulationes justorum; et de omnibus his liberat » eos [7]. » Liberat enim tribulationibus Deus non ita ut tribulationes amplius non ingruant, si quidem et Paulus ait : « In » omnibus tribulationem patimur [8], » quasi nunquam sine tribulatione simus; sed cum tribulationem passi auxiliante

[1] Gen. IX, 21. — [2] Ib. 22. — [3] Id. XXVII, 4. — [4] Heb. XII, 16. — [5] Gen. XXXIX, 7. — [6] Rom. VIII, 28. — [7] Psal. XXXIII, 20. — [8] 2 Cor. IV, 8.

Deo non angustiamur : tribulatio enim Hebræo quodam more id significat quod contra voluntatem adversum obvenit; angustia autem dicitur de eo qui sponte tribulationi cedit et ab ea vincitur. Unde recte Paulus ait : « In omni» bus tribulationem patimur, sed non angustiamur; » cui simile puto esse quod in Psalmis dicitur : « In tribulatione » dilatasti mihi[1]. » Auxilio enim et præsentia consolatoris servatorisque nostri Verbi Dei alacritas animæ nostræ et tranquillitas calamitatum tempore a Deo obveniens, dilatatio vocatur. Similiter igitur aliquis a malo liberari intelligendus est. Job liberavit Deus, non quod Satan licentiam non acceperit in has aut illas eum tentationes injiciendi (accepit enim) ; sed quod in omnibus quæ illi adversa contigerunt nihil peccaverit coram Deo, sed justus apparuerit. Qui enim dixerat : « Num gratis Job colit Dominum? non» ne tu munisti ea quæ extra ipsum, et quæ intra domum » ejus, et quæ extra ex omnibus quæ sunt in circuitu ejus; » opera ejus benedixisti, et pecora ejus multa fecisti super » terram? sed mitte manum tuam, et tange omnia quæ ha» bet : certe in faciem te benedicet[2]! » pudore opertus est, ut qui tunc quoque falsa in Job dixisset : ille enim tot tantaque passus, non, ut aiebat adversarius, in faciem benedixit Deo, sed etiam traditus tentatori Deum benedicere perseveravit, increpavitque uxorem dicentem : « Dicito aliquod » verbum in Dominum et morere[3]; » et reprehendit his verbis : « Tanquam una insipientum mulierum locuta es. Si » bona suscepimus de manu Domini, mala cur non sustine» bimus[4]? » Secundo quoque de Job diabolus ait Domino : « Pellem pro pelle, quæcumque sunt homini, pro anima sua » pendet. Alioquin autem mitte manum tuam, et tange ossa » ejus et carnes ejus : certe in faciem te benedicet[5]! » At victus a virtutis athleta mendax ostensus est. Quanquam

[1] Psal. IV, 1. — [2] Job, I, 9. — [3] Id. II, 9. — [4] Ibid. 10. — [5] Ibid. 4.

enim atrocissima quæque perpessus, perseveravit nihil adversus Deum peccare labiis suis. Porro Job duobus certaminibus functus et utroque victor, tertium ejusmodi certamen non subiit; oportebat enim trinam illam pugnam Christo reservari, quæ in tribus Evangeliis descripta est : tribus enim vicit inimicum Servator quem secundum hominem intelligimus. Postquam igitur ut scientes petamus a Deo ne intremus in tentationem, sed liberemur a malo, diligentius hæc examinavimus et apud nosmetipsos scrutati sumus, digni facti qui Deum audientes ab ipso exaudiamur, obsecremus ut tentati non mortificemur, et « telis nequissimi igneis [1] » appetiti non accendamur. Accenduntur autem iis omnes quorum « corda, *juxta quemdam ex duodecim Prophetis,* » quasi clibanus facta sunt [2]; » non accenduntur vero qui « scuto fidei omnia extinguunt *in se* jacta ignea a nequis» simo tela [3] : » habentes scilicet in se ipsis « flumina aquæ » salientis in vitam æternam [4], » quæ ignem nequissimi invalescere non sinunt, sed facile dissolvunt divinarum salutariumque diluvio cogitationum quæ ejus in animo qui studet spiritualis fieri, per veritatis contemplationem informantur.

XXXI. Post hæc absurdum mihi non videtur, ut hoc de oratione argumentum impleamus, tractare accuratius de affectu et statu quo esse oportet eum qui orat; item de loco ubi orandum sit, et parte mundi ad quam sit respiciendum, nulla obstante circumstantia; item de tempore ad orationem apto et eligendo, et si quid his est simile. Affectus ad animam referendus est, status ad corpus. Ait itaque Paulus, ut in superioribus diximus, affectum describens, orandum esse « sine ira et disceptatione [5]; » statum vero, « levan» tes puras manus, » quod e Psalmis sumpsisse mihi videtur,

[1] Ephes. vi, 16. — [2] Ose. vii, 6. — [3] Ephes. vi, 16. — [4] Joan. iv, 14. — [5] 1 Tim. ii, 8.

ubi sic habet : « Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum[1] : » item de loco : « Volo ergo viros orare in omni loco[2] : » Et de parte mundi in Sapientia Salomonis dicitur : « Ut notum esset quoniam oportet prævenire solem ad benedictionem tuam, et ante ortum lucis te adorare[3]. » Arbitror igitur eum qui ad orationem accessurus est, si paululum substiterit seque ipsum composuerit, promptiorem et attentiorem per totam orationem fieri ; item si omnes animi anxietates cogitationumque perturbationes abjecerit, sibique pro viribus in memoriam reduxerit ejus ad quem accedit majestatem, et quam impium sit illi se laxum et remissum et quasi contemnentem offerre ; si denique aliena deposuerit, sic venire ad orandum : animam ante manus, ut ita loquar, extendere ; ante oculos mentem ad Deum dirigere ; antequam stet, erigere humo superiorem animæ partem et coram universorum Domino statuere ; omnem denique earum quas ab aliquo sibi passus videtur, injuriarum memoriam in tantum deponere, quantum et Deum quispiam vult immemorem esse eorum quæ inique gessit ipse et in multos e proximis peccavit, aut quæ præter rectam rationem quovis egisse modo sibi conscius est. Nam cum innumeri sint corporis habitus, ille procul dubio quo extenduntur manus et sursum oculi tolluntur præponendus omnibus est ab eo qui etiam fert in corpore velut imaginem eorum quæ animam per orationem decent. Hoc tamen dicimus nulla obstante circumstantia præcipue servandum. Ob circumstantiam enim licet aliquando sedentem orare, puta propter ægritudinem pedum non contemnendam ; aut etiam jacentem, propter febres aut ejusmodi morbos. Eademque de causa si verbi gratia navigemus, aut negotia non sinant secedere ad debitam orationem persolvendam, orare licet nihil tale præ se ferentem. Genuum etiam flexionem neces-

[1] Psal. CXL, 2. — [2] 1 Tim. II, 8. — [3] Sap. XVI, 28.

sariam esse sciendum est, cum sua quis apud Deum peccata supplex accusaturus est, ut remittantur et ab eis sanetur : est enim figura Pauli coram Deo procidentis eique sese subjicientis cum ait : « Hujus rei gratia flecto genua mea » ad Patrem, ex quo paternitas omnis in cœlo et in terra » nominatur [1]. » Spiritualem autem genuflexionem, sic dictam eo quod omnia quæ sunt Deum adorent in nomine Jesu, ipsique se humiliter subjiciant, ostendere mihi videtur Apostolus in his : « Ut in nomine Jesu omne genu flectatur » cœlestium, terrestrium et infernorum [2]. » Neque enim ullo modo putandum est ita conformata esse cœlestium corpora ut genua etiam corporea habeant, cum rotunda esse eorum corpora demonstratum sit ab iis qui accurate ista tractarunt (22). Id qui admittere nolit, is nisi rationi impudenter resistat, etiam singulorum usum membrorum ne quid in his a summo artifice Deo frustra factum sit, admittere cogetur; utrinque offendens, sive dicat partes corporis frustra nec ad proprium singularum opus eis a Deo datas esse, sive dicat viscera et rectum intestinum proprios usus in cœlestibus obtinere corporibus : stultissime autem aget qui putabit ea statuarum more humanam speciem in sola superficie, non etiam in penitioribus habere. Hæc dixi dum genuflexionem expendo et illud video : « In nomine Jesu » omne genu flectatur cœlestium, terrestrium et inferno- » rum. » Idem est etiam quod in Propheta scriptum est : « Mihi incurvabitur omne genu [3]. » Porro de loco sciendum est locum omnem aptum ad orationem effici ab eo qui recte orat : nam « In omni loco incensum offerte mihi, dicit Do- » minus [4]; » item : « Volo igitur viros orare in omni loco [5]. » Potest etiam quo suas quisque preces quietior ac minus distractus absolvat, certum ac definitum in privatis ædibus, si

[1] Eph. III. 14. — [2] Philip. II, 10. — [3] Isai. XLV, 24. — [4] Mal. I, 11. — [5] I Tim. II, 8.

spatium sit, eligere locum, ut ita dicam, sanctiorem, ibique orare; cum prius tamen præter generale de illo examen inspexerit nihilne ibi nefarium, nihilne rectæ contrarium rationi admissum unquam sit : qui enim id fecit, non se tantum, sed et ipsum orationis locum talem effecit ut in eum Deus respicere fugiat. Mihi autem plenius inspicienti dicendum de illo loco subit quod odiosum esse videatur, at forte accuratius examinanti non contemnendum. Inquirendum est scilicet an in coïtus loco non illiciti quidem, sed qui Apostolicis verbis secundum indulgentiam, non secundum præceptum conceditur, sanctum sit et purum Deum precari. Si enim orationi ut oportet vacare non potest, nisi qui ex consensu ad tempus[1] ei se dedat, forte de loco an deceat considerandum est. Habet aliquid cum utilitate jucundi locus orationis, ille scilicet quo fideles in unum conveniunt : credibile est enim Angelicas potestates credentium cœtibus adesse, ipsiusque Domini et Servatoris nostri virtutem, imo et sanctorum spiritus, opinor etiam defunctorum; nam de superstitibus manifestum est, licet quomodo adsint facile non sit dicere. Ac de Angelis quidem sic colligi potest : Si « immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos[2]; » et vera loquitur Jacob cum non de se solo, sed et de omnibus qui Deo devoti sunt, intelligenti dicit : « Angelus qui eruit me ex omnibus malis[3] : » probabile est, multis in Christi gloriam legitime congregatis, uniuscujusque Angelum in circuitu singulorum timentium immittere, cum illo scilicet viro cujus ipsi cura et custodia tradita est; ut duplex congregatis sanctis Ecclesia sit, altera hominum, altera Angelorum. Quod si vel Tobiæ solius ait Raphaël « se obtulisse in memoriale orationem[4], » deinde Sarræ quæ nurus ejus facta est Tobiæ filio nupta; quid dicendum multis eadem mente et sententia concur-

[1] I Cor. VII, 5. — [2] Ps. XXXIII, 8. — [3] Gen. XLVIII, 16. — [4] Tob. XII, 12.

rentibus, et unum corpus in Christo constituentibus? Porro de Christi virtute Ecclesiæ assistente Paulus ait : « Congre- » gatis vobis et meo spiritu cum virtute Domini Jesu [1]; » ut virtute Domini Jesu non solis Ephesiis, sed et Corinthiis conjuncta. Quod si corpore adhuc indutus Paulus in commune consulere spiritu suo Corinthi posse putavit, non est desperandum eos etiam qui e vita excesserunt, beatos ad Ecclesias spiritu occurrere, et forte potius quam is qui est in corpore. Quapropter quæ in illis fiunt preces contemnendæ non sunt, quipppe quæ eximium aliquid afferunt legitime convenienti. At quemadmodum virtus Jesu et spiritus Pauli ejusque similium, et in circuitu singulorum sanctorum excubantes Angeli Domini cum illis concurrunt et conveniunt qui legitime congregantur : sic etiam attendendum est ne si quis Angelo sancto indignus sit, is seipsum Angelo diabolo tradat peccando et iniqua agendo. Qui enim talis erit, si quidem paucos habeat sui similes, non diu Angelorum effugiet providentiam qua divinæ voluntati Ecclesiæ invigilanti ministrantes, istius errores in communem efferent notitiam. At si plurimi ejusmodi convenerint more humanarum societatum, corporeisque magis de rebus tractantes coëant, non respicientur a Deo. Quod in Isaia declaratur dicente Domino : « Neque si veniatis ut apparea- » tis mihi; avertam enim, *inquit,* oculos meos a vobis : et » si multiplicetis orationem, non exaudiam vos [2]. » Forsan enim pro illo duplici quod diximus agmine hominum sanctorum et beatorum Angelorum, iterum duplex fit in unum conventus impiorum hominum et malorum angelorum; de quo conventu a sanctis Angelis et piis hominibus dici possit : « Non sedi cum consilio vanitatis, et cum iniqua geren- » tibus non introibo. Odio habui ecclesiam malignantium, » et cum impiis non sedebo [3]. » Hac de causa puto populos

[1] 1 Cor. v, 4. — [2] Isai. 1, 12, 15. — [3] Psal. xxv, 4.

illos qui in Jerusalem et in omni Judæa Legem reliquerant, multis oneratos peccatis sub inimicorum manum missos esse, quod a Deo derelicti essent et a protegentibus Angelis, et destituti sanctorum hominum auxilio. Sic enim integræ nonnunquam congregationes in tentationes incidere permittuntur, ut « etiam quod videntur habere auferatur ab » eis[1], » et ad instar ficus maledictæ et a radicibus evulsæ, quod esurienti Christo fructum non dederit[2], arefiant, et si paululum quid vivificæ per fidem virtutis habuerint, ea priventur. Hæc mihi necessario dixisse videor locum orationis excutiens, præcipuumque statuens esse locum sanctorum conventum pie simul in ecclesiam coëuntium.

XXXII. Jam de parte mundi in quam respiciendo orandum sit, pauca dicenda sunt. Cum autem quatuor sint partes, ad septentrionem, ad meridiem, ad occasum, et ad ortum, quis non statim fateatur ortum perspicue indicare illuc nos symbolice conversos, anima veri luminis ortum veluti respiciente, orare debere. Quod si quis in quamvis partem obversis domus ostiis, illac malit qua ædes patent preces offerre, dicatque cœli prospectum habere nescio quid quod magis ad se provocet quam objectum parietem; respondendum, hominum instituto, in hanc vel in illam mundi partem ædificia patere; natura autem orientem reliquis præstare cœli partibus : quare quod natura est, ei quod est ex instituto præponendum. Alioqui qui in campo vult orare, quid est juxta illam rationem cur ad orientem potius quam ad occidentem oret? Sin ibi orientem præponi ratio postulat, cur non id ubique faciendum? ac de his hactenus.

XXXIII. De partibus orationis cum adhuc tractavero, finem arbitror dicendi faciendum. Videntur autem mihi quatuor describendæ partes quas dispersas in Scripturis

[1] Luc. VIII, 18. — [2] Marc. XI, 20.

reperi, et ad illarum exemplum oratio unicuique in unum corpus redigenda. Sunt autem hæ partes ejusmodi. Pro viribus in principio atque exordio orationis gloria reddenda est Deo per Christum conglorificatum in sancto Spiritu collaudato. Postea collocare quivis debet gratiarum actiones communes pro pertinentibus ad omnes beneficiis, tum pro eis quæ privatim a Deo consecutus est. Post gratiarum actionem debere videtur suorum peccatorum amarus apud Deum accusator fieri, ac petere primum medelam qua habitu ad peccandum impellente liberetur, deinde præteritorum remissionem. Post confessionem quarto mihi loco videtur adjungenda petitio magnarum et cœlestium rerum et pro se et pro omnibus, et pro familiaribus et amicis. Ac super his omnibus oratio debet in glorificationem Dei per Christum in Spiritu sancto desinere. Has quas dixi partes dispersas in Scripturis invenimus : glorificationem his verbis in psalmo centesimo tertio : « Domine Deus meus, magnifi-
» catus es vehementer. Confessionem et decorem induisti,
» amictus lumine sicut vestimento, extendens cœlum sicut
» pellem. Qui tegit in aquis superiora ejus ; qui ponit nubes
» ascensum suum ; qui ambulat super pennas ventorum ;
» qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem fla-
» grantem ; qui fundat terram super stabilitatem ejus : non
» inclinabitur in sæculum sæculi. Abyssus, sicut vestimen-
» tum, amictus ejus : super montes stabunt aquæ. Ab in-
» crepatione tua fugient : a voce tonitrui tui formidabunt[1]. »
Et maxima pars hujus psalmi glorificationem continet Patris. Licet cuivis plura sibi colligere, et videre quam multis in locis pars illa quæ ad glorificationem pertinet diffusa sit. Gratiarum actionis hoc sit exemplum in secundo Regum positum, a Davide post factas ei per Nathan promissiones pronuntiatum, cum ad Dei dona stuperet, gratiasque pro

[1] Psal. CIII, 1.

eis referret his verbis : « Quis sum ego, Domine mi Domine, » et quæ domus mea, quia dilexisti me usque ad hæc? Et » factus sum parvus parum coram te, Domine mi : et locu- » tus es pro domo servi tui in longinquum. Hæc autem lex » hominis, Domine mi Domine. Et quid adjiciet ultra David » loqui ad te? Et nunc nosti servum tuum, Domine : prop- » ter servum tuum fecisti : et secundum cor tuum fecisti om- » nem magnificentiam hanc ad notum faciendum servo tuo; » ideo ut magnificares te, Domine mi Domine[1]. » Confessionis exemplum : « Ab omnibus iniquitatibus meis erue me[2]; » et alibi : « Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a » facie insipientiæ meæ. Miser factus sum et curvatus sum » usque in finem : tota die contristatus ingrediebar[3]. » Petitionum, in vigesimo septimo psalmo : « Ne simul trahas me » cum peccatoribus; et cum operantibus iniquitatem ne per- » das me[4]; » et si quid his est simile. Æquum est autem incœptam a glorificatione orationem in glorificationem desinendo terminare, laudando et glorificando Patrem universorum, per Jesum Christum in sancto Spiritu, cui gloria in sæcula.

Hæc pro viribus meis in orationis argumentum, et in eam quæ Evangeliis continetur orationem, et in ea quæ illam apud Matthæum præcedunt, a me tractata sunt, studiosissimi et vere germani in pietate fratres Ambrosi et Tatiana. Nec despero quin vobis semper ad anteriora contendentibus, et eorum quæ retro sunt obliviscentibus, orantibusque interea pro nobis, plura et diviniora ad hæc omnia pertractanda accipere possim a largitore Deo, et cum accepero, iterum de iisdem disserere magnificentius, et altius, ac dilucidius. In præsentia autem hæc in partem bonam accipietis.

[1] 2 Reg. VII, 18. — [2] Psal. XXXVIII, 9. — [3] Ps. XXXVI, 6. — [4] Ps. XXVII, 3.

ORIGENIS

EXHORTATIO

AD MARTYRIUM.

I. « Ablactati a lacte[1], avulsi ab ubere. Tribulationem » super tribulationem expecta : expecta spem super spem : » adhuc parum : adhuc parum, propter irrisionem labiorum, » propter linguam alteram[2]. » Et vos igitur secundum Isaiam, ut qui non amplius carnales, neque in Christo infantes estis, sed spirituali ætate adeo provecti ut non amplius « lacte » *sed* cibo solido[3] » opus habeatis, Ambrosi Deo dignissime, et Protoctete piissime, audite, ut ablactati a lacte, et avulsi ab ubere, quonam modo iis qui ablactati sunt, veluti athletis non simplex tribulatio, sed quædam super tribulationem tribulatio prædicitur. Qui vero tribulationem super tribulationem non recusaverit, sed eam strenui instar athletæ susceperit, is illico etiam spem super spem accipit, qûa, post exiguam super spe tribulationem, perfruetur. Hoc enim sibi vult illud : « Adhuc parum, adhuc parum. »

II. Sed etsi alieni nos subsannaverint et nihili fecerint, sive impios sive stultos vocantes, divinarum meminerimus Scripturarum qui sit loquendi modus, spem scilicet super spem quæ adhuc parum nobis concessa est, « propter irri» sionem labiorum, propter linguam alteram » esse reddendam. Quis vero non susceperit tribulationem super tribu-

[1] Vide D. Guillon, t. II, p. 279 et seqq.

[2] Isai. XXVIII, 9, 10, 11, ex versione LXX. — [3] Heb. V, 12, 13.

lationem, ut statim et spem super spem accipiat? reputans cum Paulo non esse « condignas passiones hujus temporis[1], » quibus beatitudinem veluti mercamur, « ad futuram gloriam » quæ revelabitur in nobis, » maxime cum « momentaneum » et leve tribulationis nostræ[2] » (quod quidem iis leve et est et dicitur qui a circumstantibus non gravantur) quanto amplius excedit, tanto majus et amplius « æternæ gloriæ pon- » dus operetur in nobis, » si cum instabunt ii qui tribulant et quasi premere animas nostras volunt, a laboribus avertamus animi principatum, et spectemus non quæ adsunt laboriosa, sed quæ propter præstitam in illis patientiam iis qui « legi- » time *in Christo* certaverint[3] » gratia Dei reposita sunt, Dei, inquam, qui beneficia multiplicat, et supra laborum in certamine toleratorum dignitatem tanta largitur, quanta non parcum, sed magnificum illum Deum donare decet qui gratias suas scienter magnificat in eos qui spreto hoc testaceo vase pro viribus ostenderint se tota anima ipsum diligere.

III. Tota vero anima Deum ab iis diligi puto qui eam præ maximo cum Deo communicandi desiderio, non a terreno tantum corpore, sed et ab omni corpore abstrahunt ac divellunt, et quibus nec invitis nec reluctantibus accidit ut « corpus humilitatis » deponant, cum se tempus dederit ut per eam quæ mors esse putatur « corpus mortis[4] » exuant, et exaudiatur is qui ad instar Apostoli precatus fuerit in hæc verba : « Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mor- » tis hujus[5]? » Quis enim eorum qui in hoc tabernaculo ingemiscunt, quod corruptibili corpore graventur, non etiam gratias aget cum prius dixerit : « Quis me liberabit de cor- » pore mortis hujus? » cernens se his prolatis de corpore mortis liberatum, sancte illud exclamaturum : « Gratia Deo per

[1] Rom. VIII, 18. — [2] 2 Cor. IV, 17 et 18. — [3] 2 Tim. II, 5. — [4] Phil. III, 21. — [5] Rom. VII, 24.

» Christum Jesum Dominum nostrum[1]. » Si cui vero arduum id videtur, non « sitivit ad Deum fortem vivum, *neque* desi- » deravit ad Deum, quemadmodum desiderat cervus ad fon- » tes aquarum[2]; » neque dixit : « Quando veniam, et appa- » rebo ante faciem Dei? » Nec secum ea reputavit quæ reputans Propheta, cum diceretur ei : « Ubi est Deus tuus? » effundebat per singulos dies in se animam suam, increpans eam adhuc præ infirmitate tristem et perturbatam, ac dicens : « Quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis » usque ad domum Dei, in voce exultationis et confessionis » soni festum celebrantis[3]. »

IV. Velim igitur vos per omne quod instat certamen memores multæ illius mercedis quæ in cœlis reposita est iis « qui persecutionem *et opprobria* patiuntur propter justi- » tiam, et propter Filium hominis[4], » gaudere, exultare, et tripudiare, sicut Apostoli olim gavisi sunt; « quoniam digni » habiti sunt pro nomine ejus contumeliam pati[5]. » Quod si quam in anima vestra sentiatis aliquando angustiam, dicat ei qui in vobis est spiritus Christi, quem etiam illa quantum in se est vult confundere : « Quare tristis es anima mea » et quare conturbas me? spera in Deo quoniam adhuc con- » fitebor illi[6]. » Et rursus.... Utinam nequaquam turbetur anima, sed ante ipsa tribunalia, ante nudos enses jugulo admotos custodiatur a pace Dei « quæ exuperat omnem » sensum[7]; » et tranquilla sit, reputans eos qui « peregrinan- » tur a corpore, præsentes esse ad universorum Dominum[8]. » Sed si tales non sumus ut possimus semper animæ tranquillitatem servare, saltem non effundatur, nec extraneis appareat ejus commotio, ut defensionis locus nobis apud Deum supersit, dicentibus : « Deus meus, ad meipsum anima mea » turbata est[9]. » Meminisse autem nos ratio admonet et il-

[1] Rom. VII, 25. — [2] Psal. XLI, 1, 2. — [3] Ibid. 4. — [4] Matth. V, 11, 12. — [5] Act. V, 41. — [6] Ps. XLI, 6. — [7] Phil. IV, 7. — [8] 2 Cor. V, 8. — [9] Ps. VI, 2.

lius dicti quod apud Isaiam sic habet : « Nolite timere op- » probrium hominum, et despectu eorum ne frangamini[1]. » Cum enim Deus cœli siderumque motibus acriter sit intentus, iisque omnibus quæ et in terra et in mari divina ejus arte perficiuntur, ut omnis generis animantia plantæque et generentur, et consistant, et alantur, et augeantur; absurdum fuerit nos connivere, nec Deum respicere, sed oculos convertere ad homines brevi morituros et tradendos meritis suppliciis, hosque timere.

V. Abrahamo dixit olim Deus : « Egredere de terra tua[2]; » nobis forte ab eo brevi dicetur : Exite de universa terra : cui obedire bonum est, ut nobis cito cœlos ostendat in quibus est id quod dicitur regnum cœlorum. Multarum virtutum causa vitam certaminibus plenam esse, opus est eos qui certant videre. Enimvero pro temperantia videbuntur multi etiam a Dei partibus alieni decertasse, nonnullique mortem fortiter obire maluisse quam communem dominum deserere; item prudentiæ operam dedisse, qui rebus ratione tractandis examinandisque præstiterunt; ac justitiæ se tradidisse, qui juste vivere sibi proposuerunt : ita adversus singulas virtutes militat aut carnis prudentia, aut pleraque extranea : at pro pietate solum pugnat « genus electum, » regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis[3], » cæteris hominibus ne specie quidem ostendentibus se, etsi sunt quæ piis adversentur, pro pietate mori propositum habere, pietati conjunctam mortem vitæ impietati conjunctæ præponentes. Quare hi sunt quibus Deus « corde creditur ad » justitiam, ore autem confessio fit ad salutem[4], » cum percipiant neque se justificari posse nisi sic Deo credant et ita corde affecti sint, neque salvos futuros, nisi qualis affectus talis et sermo sit. Se enim ipsos decipiunt qui ad consequendum in Christo finem sufficere putant illud : « Corde credi-

[1] Isai. LI, 7. — [2] Gen. XII, 1. — [3] I Pet. II, 9. — [4] Rom. X, 10.

» tur ad justitiam, *non adjecto altero :* ore autem confessio » fit ad salutem. » Ac dici potest magis posse labiis honorari Deum ab illo qui longe cor ab eo habuerit, quam corde honorari, cum ore confessio non fit ad salutem.

VI. Atque dixerim eos qui pro tribunali, aut etiam antequam ducantur ad tribunal, Christianismum ejurant, non colere quidem idola, adorare tamen, assumentes nomen Domini Dei in vanam et inanimatam materiam. Sic adoravit idola, non coluit populus cum filiabus Moab contaminatus, de quo scriptum est his ipsis verbis : « Vocaverunt eos » ad sacrificia idolorum suorum, et comedit populus ex illis » sacrificiis, et adoraverunt Deos earum, initiatusque est » Israël Beelphegor[1]. » Observa non dictum esse : Et coluerunt Deos earum; neque enim fieri poterat ut post tot signa totque prodigia, unico temporis momento eo adducerentur a mulieribus cum quibus scortabantur, ut idola deos esse putarent. Forsitan et vitulum quem in Exodo fecisse narrantur[2], sic adorarunt, non colentes ex animo quem fieri viderant. Probatio igitur et examen nostræ erga Deum charitatis instans esse tentatio putanda est; « tentat *enim vos* » *Deus, ut in Deuteronomio scriptum est,* ut sciat utrum » diligatis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro et » ex tota anima vestra[3]. » Sed vos tentati « Dominum Deum » vestrum sequemini, et ipsum timebitis, et mandata ejus » custodietis (*maxime illud :* Non erunt tibi dii alii præter » me); et audietis vocem ejus, et ipsi adhærebitis[4], » qui vos ex his locis acceptos sibi adjunget « in augmentum » Dei[5], » ut loquitur Apostolus.

VII. Quod si omne verbum malum « abominatio *est* Do- » mino[6] » Deo tuo, quanta abominatio putanda est malum negationis verbum, malus quo Deus alter renuntiatur

[1] Num. xxxv, 2. — [2] Exod. xxxii, 8. — [3] Deut. xiii, 3. — [4] Exod. xx, 3. — [5] Coloss. ii, 19. — [6] Prov. xv, 26.

sermo, et malum jusjurandum per fortunam hominis, rem omnium minime subsistentem? Hoc cum nobis proponetur, illius meminisse oportet qui docuit : « Ego autem dico vo- » bis non jurare omnino[1]. » Si enim qui *per cœlum* jurat, in thronum Dei injuriam facit; et qui *per terram* jurat, impius est Deum faciens id quod dicitur *scabellum pedum* Dei; et qui jurat *per Jerosolymam,* peccat, *quia civitas est magni Regis;* et qui *per suum* ipsius *caput* jurat, delinquit : quantum esse peccatum putandum est per fortunam alicujus jurare? Tunc etiam in memoriam revocandum est illud : « De omni verbo otioso rationem reddetis in die judi- » cii[2]. » Quis enim alius sermo tam otiosus est, quam conjunctum negationi jusjurandum? Neque enim ullo modo sunt adorandæ creaturæ Creatore præsente, et ad omnium preces sufficiente, imo eas præveniente. Ac ne ipse quidem, ipse vellet adorari sol ab his qui ex Dei parte sunt; nec ab ullo alio adorari velle probabile est, sed illum imitatus qui dixit : « Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi » solus Deus Pater[3], » quasi dicet ei qui se voluerit adorare : Quid me dicis Deum? Unus est Deus verus; et quid me adoras? « Dominum *enim* Deum tuum adorabis et ipsi soli » servies[4] : » factus et ipse sum; quid eum vis adorare qui adorat? nam ego quoque adoro et servio Deo et Patri, et ipsius præceptis obediens « vanitati *subjectus sum* propter » eum qui subjecit in spe, *et vinctus ipse corruptibili cor-* » *pore liberabor* a servitute corruptionis in libertatem glo- » riæ filiorum Dei[5]. »

VIII. Expectandus etiam est aliquis impietatis propheta : forte nec unus, sed plures. Loquentur nobis « tanquam ver- » bum Domini quod non præcepit Dominus[6], » aut tanquam sermonem sapientiæ, sermonem a sapientia alienum, ut nos

[1] Matth. v, 34 et seqq. — [2] Idem. xii, 36. — [3] Luc. xviii, 19. — [4] Deut. vi, 13. — [5] Rom. viii, 20, 21. — [6] Deut. xviii, 22.

interficiat sermone oris sui. Sed nos, cum constiterit peccator adversum nos, dicamus : « Ego autem tanquam surdus non audiebam, et sicut mutus non aperiens os suum ; » et factus sum sicut homo non audiens[1]. » Pulchrum est enim ad impios sermones obsurdescere, cum eos qui perverse loquuntur corrigere desperamus.

IX. Proderit etiam nobis tunc temporis, cum ad ea quæ Deo contraria sunt provocabimur, cogitare quid nos docere velit Deus cum ait : « Ego sum Dominus Deus tuus zelotes[2]. » Equidem arbitror, quemadmodum sponsus qui sponsam velit ad caste vivendum adducere ut se totam sponso adjungat omnique studio caveat ad ullum se alienum effundere ; is, licet sapiens sit, zelum tamen præ se feret, ut ea ficta specie veluti medicamento quodam infirmum sponsæ animum confirmet : sic Legislatorem, maxime si « primogenitus *appareat* omnis creaturæ[3], » ad animam sponsam suam Deum se zelotem esse dicere, ut qui id audierint eos ab omni cum dæmoniis cumque iis qui dicuntur esse dii, fornicatione deterreat. Atque ut Deus ita zelotes ait de iis qui quolibet modo post deos alienos abierint : « Ipsi » me ad zelum provocaverunt in eo qui non erat deus ; et » ego provocabo eos in eo qui non est populus : et in gente » stulta irritabo illos, quoniam ignis succensus est ex furore » meo, ardebit usque ad infernum infimum[4]. »

X. Quod si non sua ipsius causa sponsus, utpote sapiens et nulli perturbationi obnoxius, ab omni labe sibi desponsatam averterit : at certe ipsius gratia cujus sordes abominationemque videat, nihil non faciet quod ipsam sanare possit et convertere, adhibebitque ut liberæ ac sui arbitrii naturæ rationes quæ a stupro deterreant. Quam igitur labem putaveris deteriorem inuri posse animæ quæ alium quomodocumque renuntiaverit deum, nec cum confessa

[1] Ps. xxxvii, 14. — [2] Exod. xx, 5. — [3] Col. i, 15. — [4] Deut. xxxii, 21.

fuerit qui vere unus et solus est Dominus? Equidem ut qui « adhæret meretrici, unum corpus[1] » efficitur, sic arbitror eum qui aliquem confitetur, eo maxime tempore quo de fide inquiritur adhibenturque tormenta, commisceri et uniri ei quem confitetur; qui vero negat, ipsa negatione sua quasi acuto quodam gladio, ab illo quem negat dividi ac separari. Quapropter vide num, quod consequenter accidat ac necessario ut eum confiteatur Christus qui se confessus sit, eum vero qui negaverit neget, dictum sit illud : « Qui me » confessus fuerit coram hominibus confitebor et ego eum » coram Patre meo qui in cœlis est[2], » dicere etiam possit ipsum Verbum et ipsa veritas tum confitenti cum neganti : « In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis[3] : » tu igitur qui mensura tuæ de me confessionis mensus es, « men- » suram *accipies meæ de te confessionis* bonam et confer- » tam et coagitatam et supereffluentem in sinum tuum : » tu vero qui negationis mensura mensus es et negasti me, recipies negationis mensuræ respondentem mensuram meæ de te negationis.

XI. Qua autem ratione impleatur confessionis mensura aut non impleatur, sed contra deficiat, sic inspiciemus. Si per totum inquisitionis et tentationis tempus locum diabolo non demus in cordibus nostris qui nos inquinare vult cogitationibus malis aut negationis aut dubitationis, aut cujusvis quod probabile videatur, et ad ea quæ martyrio et perfectioni sunt inimica sollicitet; si nos ipsos præterea nullo verbo maculemus quod a confessione alienum sit; si cuncta feramus et adversariorum contumelias et ludibria et risus et infamiam et misericordiam qua nostri misereri videntur, quos nempe errantes et stultos arbitrantur et deceptos vocant : ad hæc, si neque nos divellat atque distrahat liberorum uxorisve amor, aut alicujus eorum quæ charissima in

[1] 2 Cor. VI, 16. — [2] Matth. X, 32. — [3] Id. VII, 2.

vita putantur esse, ut aut possessionibus aut huic ipsi vitæ hæreamus; sed ab his omnibus aversi, toti Dei simus ejusque vitæ quæ cum ipso et apud ipsum est, ut communionem habituri cum unigenito ejus Filio et his qui ejus participes sunt : tunc nos confessionis mensuram implevisse dicere poterimus. Si vero vel uno istorum aliquo defecerimus, non implevimus, sed inquinavimus confessionis mensuram. Quapropter indigebimus iis quibus indigent qui superædificaverunt « super fundamentum ligna, aut » fœnum, aut stipulam [1]. »

XII. Sciendum et illud est nos id quod dicitur testamentum Dei certis conventionibus suscepisse, quas tum fecimus cum nos juxta Christianam religionem victuros recepimus. His autem nostris cum Deo conventionibus Evangelica omnis disciplina continebatur. Sic porro dicit Evangelium : « Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam. Qui autem perdiderit animam suam propter me, salvam faciet eam. » Quid enim prodest homini si mundum universum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur? aut quam » dabit homo commutationem pro anima sua? Filius enim » hominis venturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis, » et tunc reddet unicuique secundum opera ejus [2]. » Quod autem seipsum abnegare necesse sit, et crucem suam tollere, et Jesum sequi, non solus cujus apposuimus verba Matthæus scripsit, sed et Lucas et Marcus. Audi enim Lucam dicentem : « Si quis vult post me venire, abneget semet- » ipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim » voluerit animam suam salvam facere, perdet illam. Qui » autem perdiderit animam suam propter me, salvam faciet » illam. Quid enim proficit homini si universum mundum

[1] 1 Cor. III, 12. — [2] Matth. XVI, 24.

» lucretur, se autem perdat et detrimentum sui faciat [1] ? » Marcum autem : « Et convocata turba cum discipulis suis, » dixit eis : Si quis vult me sequi, deneget semetipsum, et » tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit » animam suam salvam facere, perdet eam : qui autem per- » diderit propter Evangelium, salvam faciet eam. Quid enim » proderit homini si lucretur mundum totum, et detrimen- » tum animæ suæ faciat? Quid enim dabit homo commuta- » tionis pro anima sua [2] ? » Dudum igitur nosmetipsos ab- negare debuimus et dicere : « Vivo jam non ego [3] : » nunc vero appareat an sustulerimus crucem nostram et Jesum secuti simus : quod factum est, si vivit in nobis Christus. Si nostram volumus animam salvam facere, ut ipsam anima meliorem recipiamus, martyrio perdamus eam. Si enim eam perdiderimus propter Christum, eamque illi profude- rimus propter ipsum moriendo, veram salutem ei compara- bimus. Sin minus, audiemus nihil illi prodesse qui univer sum mundum sensibilem sua ipsius jactura lucratus fuerit ; quique propriam semel animam perdiderit, ejusve detri- mentum fecerit, eum nec mundum universum, si lucratus illum sit, posse pro amissa anima commutationem dare. Est enim illa rebus omnibus pretiosior quæ ad Dei imagi- nem condita est. Unus ille potuit pro amissa prius anima nostra commutationem dare, qui « pretioso *nos* sanguine [4] » suo redemit.

XIII. Itaque si studiosi in Christo, et jam cognitionem illam quæ « per speculum *est et* in ænigmate [5], » excedere cupidi, properetis ad eum qui vocavit vos, cognoscetis quantum non cognostis unquam, « facie *nempe* ad faciem, » ut Patris cœlestis amici. Amici enim vivendo et non per ænigmata discunt aut nuda vocum, vel dictionum, vel sig-

[1] Luc. IX, 25. — [2] Marc. VIII, 34. — [3] Galat. II, 20. — [4] I Pet. I, 9. — [5] I Cor. XIII, 12.

norum, vel figurarum sapientia; sed intelligibilium rerum naturam aut veritatis pulchritudinem attingunt. Si creditur Paulus « ad tertium cœlum *raptus esse, et audisse* arcana » verba quæ non licet homini loqui [1], » consequenter intelligetis iis quæ tunc Paulo revelata sunt, arcanis verbis post quæ e tertio cœlo descendit, plura vos et majora statim esse cognituros, nec descensuros post illam cognitionem, si Jesum sublata cruce sequamini, quem « habemus Pon- » tificem magnum qui penetravit cœlos [2]. » Et vos itaque si ab ejus comitatu non recesseritis, penetrabitis cœlos, non terrestria tantum mysteria, sed cœlos etiam et cœlestia quæque superantes. Sunt enim in Deo velut in thesauro recondita multo his majora spectacula, quæ nulla inhærens corpori natura capere potest, nisi prius a corpore secreta sit. Nec enim dubito his quæ sol videt, quæ luna, quæ siderum chorus, imo quæ chorus sanctorum Angelorum quos fecit Deus « spiritum et flammam ignis [3], » multo majora recondere apud se et reservare Deum, quæ tunc exhibeat cum « omnis creatura liberata fuerit a servitute corruptio- » nis in libertatem gloriæ filiorum Dei [4]. »

XIV. Tu vero, sacer Ambrosi, si Evangelicas voces accuratius inspexeris, facile videbis aut neminem eorum qui fuerunt, aut paucos admodum eximium et magnum aliquem beatitudinis cumulum consecuturos, qualem tu assequeris si certamen indubitanter pertransieris. Verba autem ipsa sic habent. Petrus aliquando dixit Servatori : « Ecce nos re- » liquimus omnia et secuti sumus te : quid ergo erit nobis? » Jesus autem dixit eis, » Apostolis scilicet : « Amen dico » vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione cum » sederit Deus in sede gloriæ suæ, sedebitis et ipsi super » thronos duodecim judicantes duodecim tribus Israël. Et » omnis qui reliquerit fratres aut sorores, aut parentes aut

[1] 2 Cor. xii, 2, 4. — [2] Heb. iv, 14. — [3] Psal. civ, 4. — [4] Rom. viii, 21.

» liberos, aut agros aut domos propter nomen meum, multo » plurima accipiet et vitam æternam possidebit[1]. » Horum ego verborum causa, optarim tot bonis affluere quot tu, aut etiam pluribus, et sic martyr esse Deo in Christo, quo multoties plura accipiam, aut, ut Marcus ait, « centuplicia[2]. » Longe plurima sunt, paucis illis quæ relinquemus si ad martyrium erimus vocati, centies multiplicatis. Quapropter si martyr fuero, velim et liberos relinquere et agros et domos, ut, apud Deum et patrem Domini nostri Jesu Christi « a quo » omnis paternitas in cœlo et in terris nominatur[3], » multo plurimorum et sanctiorum liberorum pater dicar, aut, ut definite dicam, centuplorum.

XV. Si quis autem quasi æmulatus charismata meliora, et beatos putans divites martyres et patres martyres qui centies tot liberos generaturi et centies tot agros ac domos accepturi sunt, quærat æquumne sit illos ampliorem in spiritualibus possessionem habere quam ii martyres qui hac in vita pauperes sunt : sic ei respondendum est : Quemadmodum qui tormenta sunt ærumnasque perpessi, illustriorem exhibuerunt in martyrio virtutem iis qui eo modo probati non sunt : sic qui præter corporis amorem et vitæ, illa etiam tanta vincula inciderunt et diruperunt magna in Deum usi charitate, susceperuntque vere vivum Dei sermonem et efficacem et penetrabiliorem omni gladio ancipiti[4], potuerunt ii, tot ruptis vinculis, paratisque sibi pennis, sicut aquila reverti ad domum principis sui. Ut igitur æquum est eos qui tormentis et laboribus probati non sunt, primas iis cedere qui in equuleis et variis tormentorum generibus et igne patientiam exhibuerunt : sic et nos pauperes, etsi martyres erimus, ratio suadet primas vobis relinquere qui propter Dei in Christo charitatem, fallacem et quæsitam a ple-

[1] Matth. XIX, 27, 28, 29. —[2] Marc. X, 30. —[3] Eph. III, 15.—[4] Heb. IV, 12.

risque gloriam et possessiones tantas et naturalem in liberos amorem conculcatis.

XVI. Simul autem Scripturæ gravitatem observa quæ multo plures ac centuplos promittit fratres, liberos, parentes, agros quoque et domos; in his tamen uxor non numeratur. Nec enim dictum est : Quicumque reliquerit fratres aut sorores, aut parentes aut liberos, aut agros aut domos, aut uxorem propter nomen meum, multoties plura accipiet : « In resurrectione *enim* mortuorum neque nubent neque nubentur, sed erunt sicut Angeli qui in cœlis sunt [1]. »

XVII. Quod igitur Josue populo dixit in terræ Sanctæ possessionem inducto, id et nobis nunc dicere possit Scriptura. Sic autem ait : « Nunc timete Dominum et servite ei » in æquitate et justitia [2] : » cumque ad idolorum cultum impellemur, addet ea quæ sequuntur : « Auferte deos alienos quibus servierunt patres vestri trans fluvium et in » Ægypto, ac servite Domino. » Principio enim cum prima vobis essent fidei rudimenta tradenda, jure dici vobis potuit : « Sin autem vobis non placet servire Domino, » eligite vobis cui servituri sitis, an diis quibus servierunt » patres vestri trans fluvium, an diis Amorrhæorum in quorum terra habitatis [3]; » isque qui vos erudiebat dixisset : « Ego autem et domus mea serviemus Domino quia sanctus » est [4]. » Nunc autem id vobis dicendi locus non est : tunc enim dixistis : « Absit a nobis ut relinquamus Dominum et » serviamus diis alienis! Dominus Deus noster ipse est » Deus [5]. » Sed et in religionis fœdere olim doctoribus vestris spopondistis in hæc verba : « Serviemus igitur Domino, » quia ipse est Deus noster. » Si ergo qui pacta cum hominibus conventa transgreditur, intestabilis quidam et a sa-

[1] Matth. XXII, 30 Marc. XII, 25. — [2] Jos. XXIV, 14. — [3] Ibid. 15. — [4] Ibid. 16. — [5] Ibid. 16, 17.

lute alienus est, quid de iis dicendum qui per abnegationem irrita faciunt pacta cum Deo inita, et ad Satanam recurrunt cui, cum baptizarentur, renuntiarunt? Dicenda enim illis sunt quæ dicebat Heli filiis suis : « Si peccando peccaverit » vir in virum, etiam orabunt pro eo : si autem in Domi- » num peccaverit, quis orabit pro eo[1] ? »

XVIII. Ingens convocatur corona ad spectandum certamen vestrum, cum ad martyrium vocamini, ut si millia hominum multa ad spectandos athletas illustres confluere diceremus. Nec minus quam Paulus dicere poteritis cum certabitis : « Spectaculum facti sumus mundo et Angelis » et hominibus[2]. » Mundus igitur universus et omnes Angeli dextri sinistrique, et omnes homines, et qui a Dei partibus et qui a reliquis stant, vestrum audient pro Christiana religione certamen; et vel in cœlis Angeli super vobis gaudebunt, et « flumina plaudent manu[3] *in idipsum, et* montes » exultabunt, et omnia ligna campi ramis suis applaudent[4]; » vel, quod absit, infernæ, quæ malis delectantur, potestates lætabuntur. Nec abs re erit quo magis negationis impietatem horreamus, ex iis quæ scripsit Isaias videre quænam apud inferos dicenda sint victis et a cœlesti martyrio lapsis. Puto enim hæc ei qui negaverit dictum iri : « Infernus » subter exacerbatus est occurrens tibi : consurrexerunt tibi » omnes gigantes qui principabantur terræ, qui excitabant » de soliis eorum omnes reges gentium. Universi responde- » bunt, et dicent tibi[5]. » Quid autem dicent victis victæ potestates, et a diabolo capti his qui in negatione capti erunt? « Et tu captus es, sicut et nos[6]. » Etsi vero quis magnæ et gloriosæ in Deo spei fuerit, tamen si postea seu timiditate seu objectis laboribus victus erit, hæc a Deo audiet : « Des- » cendit ad inferos gloria tua, subter te sternetur putredo,

[1] I Reg. II, 25. — [2] I Cor. IV, 9. — [3] Psal. XCVII, 9. — [4] Isai. LV, 12. — [5] Idem, XIV, 9. — [6] Ibid. 10.

» et operimentum tuum erit vermis[1]. » Si quis etiam fulgens in Ecclesiis sæpe ut Lucifer apparuit, lucentibus operibus ejus bonis coram hominibus, deinde magno certamini commissus a tanta corona tantoque solio exciderit, audiet : « Quomodo cecidit de cœlo Lucifer qui mane oriebatur? » contritus est in terram[2]. » Hæc etiam ad eum dicentur cum diabolo per negationem similis factus erit : « Projicietur in montibus, sicut mortuus abominatus, cum multis mortuis : quemadmodum vestimentum sanguine conspersum non erit mundum, ita neque tu eris mundus[3]. » Quomodo enim mundus esset, abominando negationis scelere, ceu cæde et sanguine pollutus, et tanto malo inquinatus? Caveamus ne vel dubitatio unquam nobis oboriatur an negandum sit, an confitendum; ne et ad nos dicatur hic Eliæ sermo : « Usquequo claudicatis in duas partes? si » Dominus est Deus, sequimini eum[4]. »

XIX. Verisimile est autem nos et subsannandos a quibusdam et opprobrio habendos a vicinis nostris qui sunt in circuitu nostro, quique super nos ut super dementes caput movebunt : quæ cum acciderint, dicamus Deo : « Posuisti » nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem et deri- » sum his qui sunt in circuitu nostro. Posuisti nos in simi- » litudinem gentibus, commotionem capitis in populis. Tota » die verecundia mea contra me est, et confusio faciei meæ » cooperuit me, a voce exprobrantis et obloquentis, a facie » inimici et persequentis[5]. » Sed ad hæc utendum est liberis illis Prophetæ verbis : « Hæc omnia venerunt super nos » nec obliti sumus te, et inique non egimus in testamento » tuo, et non recessit retro cor nostrum[6]. »

XX. Meminerimus nos in hac vita constitutos et cogitantes vias quæ extra vitam sunt, dicere Deo : « Declinasti

[1] Isai. XIV, 11. — [2] Ibid. 12. — [3] Ibidem. 19. — [4] I Reg. XVIII, 21. — [5] Psal. XLIII, 14, 15, 16. — [6] Ibid. 18.

» semitas nostras a via tua [1]. » Meminisse oportet locum afflictionis animæ esse locum istum in quo humiliati sumus, ut in precibus nostris dicamus : « Humiliasti nos in loco » afflictionis, et cooperuit nos umbra mortis [2]. » Confidenter autem et illud dicamus : « Si obliti sumus nomen Dei nostri, » et si expandimus manus nostras ad Deum alienum, nonne » Deus requiret ista [3] ? »

XXI. Non apertum modo martyrium, sed et occultum perfecte suscipere contendamus, ut et ipsi Apostolico more dicamus : « Nam gloria nostra hæc est testimonium con- » scientiæ, quod in sanctitate et sinceritate Dei conversati » sumus in hoc mundo [4]. » Apostolicis autem verbis Prophetica illa connectamus : « Ipse novit abscondita cordis [5] ; » et maxime cum ad mortem ducemur; quando dicemus quæ a solis martyribus Deo dicuntur : « Quoniam propter te mor- » tificamur tota die, æstimati sumus sicut oves occisionis [6]. » Quod si nobis unquam prudentia carnis injiciat metum minantium mortem judicum, tunc illud e Proverbiis dicamus : « Fili, honora Dominum, et valebis : præter eum vero, ne » timeas alium [7]. »

XXII. Et illud proposito utile est. Ait in Ecclesiaste Salomon : « Laudavi ego magis cunctos mortuos quam viven- » tes quicumque vivunt usque nunc [8]. » Quem autem æquius est mortuum laudari quam qui mortem sponte ac libere pro religione oppetiit? Qualis fuit Eleazarus qui « gloriosissimam » mortem magis quam odibilem vitam complectens volunta- » rie præibat ad supplicium, *quique* strenuam assumens ra- » tiocinationem, dignam ætate sua nonagenaria, et senec- » tutis suæ eminentia, illustrique canitie, atque optima a » pueritia educatione, maxime vero sancta et a Deo condita » Lege, dixit : Non est ætate hac nostra dignum fingere, ut

[1] Psal. XLIII, 18. — [2] Ibid. 19. — [3] Ibid. 20. — [4] 2 Cor. I, 12. — [5] Psal. XLIII, 21. — [6] Ibid. 22. — [7] Prov. VII, 2. — [8] Eccl. IV, 2.

» multi adolescentes arbitrantes Eleazarum nonaginta annorum transisse ad vitam alienigenarum, et ipsi propter meam simulationem et propter modicum corruptibilis vitæ tempus decipiantur propter me, et execrationem atque maculam senectuti acquiram : nam etsi in præsenti tempore suppliciis hominum eripiar, sed manus Omnipotentis nec vivus nec defunctus effugiam. Quamobrem fortiter excedendo senectute quidem dignus apparebo : adolescentibus autem exemplum forte relinquam, ut prompto animo ac fortiter pro gravissimis ac sanctissimis legibus honesta morte perfungantur[1]. » Oro autem vos cum ad portas mortis, imo libertatis constituti eritis, maxime si tormenta objicientur, dicere Domino qui *sanctam* habet *scientiam* : « Manifestum est quia cum a morte possem liberari, duros corporis sustineo dolores; secundum animam vero propter timorem ejus libenter hæc patior[2]. » Talis ergo fuit Eleazari mors, qui « non solum juvenibus, sed et plerisque suæ gentis mortem suam in exemplum fortitudinis et memoriale virtutis reliquit. »

XXIII. Septem etiam illi fratres quos, ut libri Macchabæorum referunt[3], in religione perseverantes flagris et taureis cruciavit Antiochus, pulcherrimum fortissimi martyrii exemplum poterunt cuilibet esse, cum reputaverit an inferior velit esse pueris, qui non singuli sua tantum tormenta sustinuerint, sed fratrum etiam cruciatus spectando, acerrimum et intensissimum in religione animum exhibuerint. Quorum unus, ut quidem Scriptura nominavit, primus, ait ad tyrannum : « Quid vis quærere et discere ? parati enim sumus mori magis quam patrias leges transgredi[4]. » Quid autem opus est dicere qualia sustinuerint, sartaginibus et ollis æneis quibus cruciarentur, succensis, cum varia jam singuli tormenta sustinuissent ? Quem enim primum nomi-

[1] 2 Mach. vi, 19. — [2] Ibid. 30, 31. — [3] Id. vii, 1. — [4] Ibid. 2.

nat, ei principio amputata lingua est, deinde cutis capitis abstracta : quam decalvationem sic ille tulit ut alii divina Lege jussam circumcisionem, in hoc etiam se credens divini fœderis verbum implere. His non contentus Antiochus, summas quoque manus et pedes ei præscindi jussit, cæteris ejus fratribus et matre inspicientibus, hoc aspectu puniens fratres et matrem, ac putans se a proposito per hæc quæ creduntur adeo terribilia, illos amoturum. Sic igitur Antiochus his non contentus, illum jam inutilem quantum ad corporis structuram per ea quæ prius passus erat, factum, jussit igni qui in sartaginibus et ollis erat, spirantem admoveri et torreri. Ut nidor exhalabat, cum ab immani tyranno generosissimi religionis athletæ carnes assarentur, « cæteri » una cum matre invicem se hortabantur mori fortiter[1], » hacque se cogitatione solabantur Deum hæc videre : eis enim ad patientiam satis erat hæc persuasio, divinum patientibus adesse oculum. Et sane consolatur eos præses certantium pro pietate, dum ipse consolationem accipit et, ut ita dicam, gaudet super his qui tantos labores superant. Opportunum autem erit et nos, cum eodem erimus loco, illorum sermones ad nosmetipsos dicere qui sic habent : « Dominus Deus aspicit, et veritatibus suis consolatur in » nobis[2]. »

XXIV. Cum primus hoc modo probatus esset « tanquam » aurum in fornace, *secundus* deducebatur ad illudendum, » et cute ejus cum capillis abstracta » ad pœnitentiam vocabant tyrannicæ crudelitatis ministri, « interrogantes si manducaret idolothyta priusquam toto corpore per membra » singula puniretur[3]. » Ut autem pœnitere se negavit, « ad » sequentia ductus est tormenta, » intensum usque ad extremum spiritum animum servans. Nequaquam enim fractus neque tormentis cedens hæc ad impium illum ait : « Tu qui-

[1] 2 Mach. VII, 6. — [2] Ibid. — [3] Ibid. 7.

» dem, scelestissime, præsentem vitam nobis eripis; Rex » autem mundi defunctos nos pro suis legibus in æternæ » vitæ resurrectione suscitabit[1]. »

XXV. Tertius, dolores nihili faciens et præ magna in Deum charitate proculcans, « linguam postulatus cito pro» tulit et manus constanter extendit et ait : Propter leges » Dei *hæc relinquens,* ab ipso me ea recepturum spero » talia qualia Deus suæ religionis athletis redditurus est. Similiter et quartus torquebatur, cruciatusque ferendo dicebat : « Potius est ab hominibus discedentes spem expectare » a Deo, iterum ab ipso ressuscitandos[2] » resurrectione qua non suscitabitur tyrannus; *non enim ad vitam,* sed ad contumeliam resurget infamiamque sempiternam. Deinde *quintum vexabant.* Is, respiciens Antiochum, exprobrabat quod homo corruptioni obnoxius nihilominus superbiret, et dierum paucorum tyrannidem magnam putaret esse potentiam. Ait etiam cum in his esset angustiis, gentem suam non esse derelictam a Deo, qui insolito more et Antiochum et semen ejus erat cruciaturus. Post hunc sextus mori incipiens sic ait : « Noli errare; nos peccatorum nostrorum pœ» nas damus, utque in suppliciis purgemur, libenter hæc fe» rimus[3] : » aitque ad ipsum, non existimandum ipsi impune futurum quod contra Deum pugnare tentasset; Dei enim impugnator est qui quos verbum deos effecit, impugnat.

XXVI. Denique adolescentiorem Antiochus in manus sumens, eumque cognoscens illorum vere fratrem esse qui dolores ejusmodi nihili facerent, idemque ac illos propositum servare, alia via aggressus est, putans eum et verbis hortando persuadere posse et cum juramento affirmando « se divitem et beatum facturum, et translatum a patris » legibus amicum habiturum, et negotia regia ei creditu» rum[4]. » Cum autem nihil proficeret, ac ne ab initio qui-

[1] 2 Mach. VII, 9. — [2] Ibid. 14. — [3] Ibid. 18. — [4] Ibid. 24.

dem attenderet adolescens, quippe sermonibus a proposito suo plane alienis, vocavit matrem et suadebat ei ut adolescenti consilium daret ad salutem. Quæ cum promisisset suasuram se filio suo quæ vellet, *irridens tyrannum*[1], multa filio de patientia verba fecit, adeo ut juvenis intenta supplicia non expectaret, sed præverteret, et tortores provocaret, dicens : Quid cunctamini, quid cessatis? obedimus Legi a Deo datæ; divinis sermonibus contraria edicta admitti non debent. Quin etiam veluti rex aliquis qui de subditis imperio suo ediceret, judicium in tyrannum illum proposuit judex potius quam reus, et dixit fore ut quoniam cœlestibus pueris manus intulerat, « omnipotentis Dei et omnia inspicientis » judicium non effugeret[2]. »

XXVII. Illorum etiam matrem videre erat filiorum cruciatus et neces bono animo ferentem propter divinas spes : ros enim pietatis et aura sanctitatis non sinebat in visceribus ejus accendi ignem illum materni amoris quo matres multæ velut in gravissimis malis deflagrassent. Arbitror me utilissime ad propositum hæc breviter e Scriptura proposuisse, ut videamus quid adversus cruciatus acerbissimos et gravissima tormenta possit pietas et amor Dei quovis amore longe potentior.

XXVIII. Quale vero sit martyrium et quantam cum Deo agendi libertatem tribuat, et hinc cognosci potest. Cum vinci nolit qui sanctus est, velitque beneficia rependere quibus eum Deus prævenit, quærit quid Domino faciat pro universis quæ ab illo accepit; nec aliud quidquam invenit quod possit homo gratus Deo reddere ceu æquale beneficiis, quam in martyrio mori. Scriptum est enim : « Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? » Et addit : « Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo[3]. » Solet autem martyrium *calix salutaris* vocari, ut

[1] 2 Mach. VII, 25. — [2] Ibid. 35. — [3] Ps. CXV, 12.

in Evangelio reperimus. Cum enim majorem appeterent honorem qui a dextris et a sinistris Jesu in ipsius regno sedere volebant, ait illis Dominus : « Potestis bibere calicem quem » ego bibo [1] ? » calicem vocans martyrium : quod et ex illo manifestum est : « Pater, si possibile est, transfer calicem » istum a me; verumtamen non quod ego volo, sed quod » tu [2]. » Discimus itaque simul cum Rege regum sessurum et regnaturum et judicaturum illum esse qui hunc calicem biberit quem bibit Jesus. Hic igitur est calix salutaris, quem qui acceperit invocabit nomen Domini : « Omnis *autem* quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit [3]. »

XXIX. Sed aliquis forte propter hæc verba : « Pater, si » possibile est, transeat a me calix iste, » non perpenso Scripturæ sensu, Servatorem sub passionis tempus minus fortiter se habuisse putaverit : Illo autem timente, dicet aliquis, quis semper fortis erit? Primum autem interrogabimus eos qui de Salvatore hæc suspicantur, an minor fuerit eo qui dicebat : « Dominus illuminatio mea et salus » mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo » trepidabo? Dum appropiant super me nocentes ut edant » carnes meas, qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati » sunt et ceciderunt : si consistant adversum me castra, » non timebit cor meum [4]; » et reliqua. Forte autem non alterius sunt a Propheta relata verba, quam Servatoris ipsius, qui propter illuminationem et salutem quam a Patre accepit, nihil timet; quique propter protectionem qua protegit eum Deus, a nullo trepidat. Hujus et cor nequaquam timuit, cum adversus eum tota Satanæ castra consisterent : sperabat etiam in Deo cor ejus sacra doctrina plenum, cum bellum adversus eum insurgeret. Ejusdem igitur non est timide dicere : « Pater, si possibile est, transeat a me calix

[1] Matth. xx, 21, 22. — [2] Id. xxvi, 39. — [3] Joël, ii, 32, et Rom. x, 13. — [4] Ps. xxvi, 1.

» iste, » et fortiter pronuntiare : « Si consistant adversum » me castra, non timebit cor meum. » Ne quid igitur nos lateat hoc loco, demonstrativum calicis pronomen quod a tribus Evangelistis expressum est, observabis. Matthæus enim scripsit dicentem Dominum : « Pater mi, si possibile » est, transeat a me calix iste [1] ; » Lucas vero : « Pater, si vis, » transfer calicem istum a me [2]; » Marcus autem : « Abba » Pater, omnia tibi possibilia sunt : transfer calicem hunc » a me [3]. » Vide igitur, an cum omne martyrium vocetur ab illo martyrium, quacumque ex causa hinc discederet, dicere possis, non genus martyrii eum recusasse, cum diceret : « Transeat a me calix iste, » (dixisset enim, Transeat a me calix) ; sed forte speciem illam refugisse. Et attende an dici possit Salvatorem varias, ut ita dicam, calicum inspicientem species, et quæ ex unoquoque sequerentur, eorumque differentias altissima quadam sapientia deprehendentem, hanc per martyrium exitus speciem recusasse, et aliam fortasse graviorem tacite postulasse, ut per alium calicem universalius aliquod et ad plures pertingens beneficium perficeret. Quod ut fieret nondum concedebat sapientior voluntate Filii voluntas Patris, aliter ac videbat Salvator via et ordine res administrantis. Aperte autem in Psalmis Salvatoris calix martyrum mors est. Quare his verbis : « Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini in» vocabo, » subduntur ista : « Pretiosa in conspectu Domini » mors sanctorum ejus [4]. » Pretiosa igitur nobis advenit mors, ut sanctis Dei, nec illo indignis, cum non communi, ut ita dicam, et pietate vacua morte, sed eximia illa defungimur quæ propter Christianam religionem pietatemque infertur.

XXX. Meminerimus etiam nos peccasse, nec posse remissionem peccatorum sine baptismate accipi ; nos autem

[1] Matth. XXVI, 39. — [2] Luc. XXII, 42. — [3] Marc. XIV, 36. — [4] Ps. CXV, 13.

juxta Evangelicas leges iterum non posse baptizari aqua et spiritu in remissionem peccatorum, sed datum nobis esse martyrii baptisma : sic enim vocatur, ut ex eo patet quod his verbis : « Potestis bibere calicem quem ego bibo ? » subjungitur : « aut baptismo quo ego baptizor, baptizari [1] ? » Alibi etiam dictum est : « Baptismo habeo baptizari, et quo» modo coarctor usque dum perficiatur [2] ? » Attende etiam num martyrii nostri baptisma, ut illud Christi mundi purgatio fuit, multorum sit etiam qui per id lustrentur, purgatio. Ut enim qui secundum Mosis Legem assistebant altari per sanguinem taurorum et hircorum remissionem ministrare peccatorum videbantur, sic eorum animæ qui propter testimonium Jesu securi percussi sunt, cœlesti altari non astant frustra, sed precantibus remissionem peccatorum ministrant. Simul etiam novimus, ut summus Pontifex Jesus Christus seipsum hostiam obtulit, sic sacerdotes, inter quos ille summus est, seipsos hostiam offerre, ac propterea juxta altare ut in proprio loco conspici. At e sacerdotibus alii Deo ministrabant qui et immaculati erant et immaculatas hostias offerebant : infesti vero iis maculis quas in Levitico descripsit Moyses, arcebantur ab altari. Quis autem immaculatus ille sacerdos est qui hostiam immaculatam offerat, nisi qui constanter confitetur, et martyrium perficit suis omnibus numeris absolutum, quale supra retulimus ?

XXXI. Ne miremur autem tantam illam beatitudinem martyrum quæ in altissima pace et tranquillitate ac serenitate summa futura est, ab asperiori, ut videtur, et hiberna, ut ita dicam, tempestate incipiendam esse. Prius enim « angusta et arcta via [3] » hieme obeunda est, ut cum hic beatorum quisque ostenderit quo pacto in sua se administratione gerat, illud eveniat deinde quod in Cantico

[1] Marc. x, 38. — [2] Luc. xii, 50. — [3] Matth. vii, 14.

Canticorum ad sponsam quæ hiemem evaserat dicitur : « En dilectus meus loquitur mihi : Surge, veni vicina mea, » formosa mea, columba mea : jam enim hiems transiit, » imber abiit et recessit[1]. » Et vos adhuc meministis non aliter audire vos posse illud : *Hiems transiit,* nisi præsentem hanc tempestatem fortiter constanterque sustinueritis. Cum autem transierit hiems et imber recesserit, flores apparebunt. « Plantati *enim* in domo Domini, in atriis domus » Dei nostri florebunt[2]. »

XXXII. Illud etiam novimus, cum nobis Jesus persuaserit idola et impium multorum deorum cultum relinquere, suadere nobis idololatriam inimicum non posse, sed cogere velle. Ea causa est cur talia in eos exerceat in quos potestas ipsi datur, et vel martyres eos qui tentantur efficiat, vel idololatras. Sæpe etiam nunc dicit : « Hæc omnia tibi dabo, » si cadens adoraveris me[3]. » Caveamus igitur ne idola colamus unquam, et nos dæmoniis subjiciamus : idola enim sunt gentium dæmonia. Quale est autem relinquere suave Christi jugum et leve onus ejus, ut nos iterum dæmonum jugo supponamus et gravissimi peccati portemus onus, idque postquam cognovimus cinerem esse cor idolis servientium vitamque luto turpiorem[4], diximusque patres nostros falsa habuisse sculptilia et « non esse in eis qui pluant[5] ! »

XXXIII. Non olim tantum statuam auream Nabuchodonosor erexit, neque tunc solum Ananiæ, Azariæ et Misaëli minatus est eos, ni adorarent, in caminum ignis injiciendos : sed et nunc alius Nabuchodonosor idem dicit nobis qui transimus et vere Hebræi sumus. Nos autem ut cœlestem rorem experiamur qui omnem a nobis ignem extinguat, et præcipuam animæ nostræ partem recreet, sacros illos imitemur juvenes. Forte et nunc vos alteros Mar-

[1] Cant. II, 10. — [2] Psal. XCI, 1, 4. — [3] Matth. IV, 9. — [4] Sap. XV, 10. — [5] Jerem. XIV, 22.

dochæos Aman adorare se volet; sed dicite : « Non ponam » gloriam hominum supra gloriam Dei Israël. » Evertamus Bel verbo Dei, draconemque cum Daniele occidamus, ut ad ora leonum accedentes nihil ab eis pati possimus, sed ii tantum qui hujus nobis certaminis causæ sunt, ab iisdem deglutiantur leonibus qui devorare nos non possunt.

XXXIV. Observemus hoc etiam, quæ ad martyrium pertinent, ea non iis sermonibus prædixisse Salvatorem quos ad vulgum habebat, sed quos ad Apostolos. Postquam enim dictum est : « Hos duodecim misit Jesus, præcipiens et di- » cens : In viam gentium ne abieritis[1], » et reliqua, hoc additur : « Cavete autem ab hominibus : tradent enim vos » in conciliis, et in synagogis suis flagellabunt vos; et ad » præsides et ad reges ducemini propter me, in testimo- » nium illis, et gentibus. Cum autem tradent vos, nolite » cogitare quomodo aut quid loquamini : dabitur enim vo- » bis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui » loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis. » Tradet autem frater fratrem in mortem, et pater filium; » et insurgent filii in parentes, et morte eos afficient : et » eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem » perseveraverit usque in finem, hic salvus erit. Cum autem » persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam : et si ex » hac vos persecuti fuerint, fugite in alteram. Amen dico » vobis, non consummabitis civitates Israël, donec veniat » Filius hominis[2]. » Lucas etiam similia scribit : « Cum au- » tem inducent vos in synagogas et magistratus et potesta- » tes, nolite solliciti esse quale vel quid respondeatis aut » quid dicatis : Spiritus enim sanctus docebit vos quid opor- » teat vos dicere[3]. » Et post alia : « Ponite ergo in cordibus » vestris non præmeditari quemadmodum respondeatis. Ego » enim dabo vobis os et sapientiam cui non poterunt resis-

[1] Matth. x, 5. — [2] Ibid. 17 ad 24. — [3] Luc. xii, 11.

» tere et contradicere omnes adversarii vestri. Trademini » autem a parentibus, et fratribus, et cognatis, et amicis; » et morte afficient ex vobis : et eritis odio omnibus propter » nomen meum : et capillus de capite vestro non peribit. » In patientia vestra possidebitis animas vestras[1]. » Similia et Marcus habet : « Et cum duxerint vos tradentes, nolite » præcogitare quid loquamini : sed quod datum vobis fue» rit in illa hora, id loquimini; non enim vos estis loquen» tes, sed Spiritus sanctus. Tradet autem frater fratrem » in mortem, et pater filium : et consurgent filii in paren» tes, et morte afficient eos. Et eritis odio omnibus propter » nomen meum. Qui autem sustinuerit in finem, hic salvus » erit. » Hæ quoque ad martyrium adhortationes quæ apud Matthæum habentur, non ad alios quam ad duodecim Apostolos factæ sunt : quas audire nos oportebit; erimus enim, si eas audierimus, Apostolorum qui audierunt fratres, et Apostolis connumerabimur. Ipsa autem verba sic habent : « Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem » non possunt occidere, sed potius timete eum qui potest » et animam et corpus perdere in gehennam[2]. » Post hæc nos docet Dominus neminem absque providentia divina ad martyrii certamen pervenire. Dicitur enim : « Nonne duo » passeres asse væneunt, et unus ex illis non cadet super » terram sine Patre qui in cœlis est? Vestri autem capilli » capitis omnes numerati sunt. Nolite ergo timere : multis » passeribus meliores estis vos. Omnis ergo qui confitebi» tur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram » Patre meo qui in cœlis est : qui autem negaverit me co» ram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui » in cœlis est[3]. » Eumdem habent sensum et quæ apud Lucam sunt : « Dico autem vobis amicis meis : ne terrea» mini ab his qui occidunt corpus, et post hæc non habent

[1] Luc. xxi, 14 ad 20. — [2] Matth. x, 28. — [3] Ibid. 29 ad 34.

» amplius quid faciant. Ostendam autem vobis quem ti-
» meatis : timete eum qui, postquam occiderit, habet po-
» testatem mittendi in gehennam : ita, dico vobis, hunc
» timete. Nonne quinque passeres væneunt dipondio, et
» unus ex illis non est in oblivione coram Deo? sed et ca-
» pilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite ergo ti-
» mere : multis passeribus pluris estis vos. Dico autem
» vobis : omnis quicumque confessus fuerit me coram ho-
» minibus, et Filius hominis confitebitur illum coram An-
» gelis Dei ; qui autem negaverit me coram hominibus, ne-
» gabitur coram Angelis Dei[1]. » Et alio in loco : « Nam qui
» me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis eru-
» bescet cum venerit in majestate sua, et Patris, et sancto-
» rum Angelorum[2]. » Qui nos interficiunt, vitam corporis occidunt (tale est enim illud : « Nolite timere eos qui oc-
» cidunt corpus, » quod iisdem verbis a Matthæo et a Luca dictum est) ; et postquam corpus occiderint, « animam, *etsi*
» *velint*, occidere non possunt ; *sed* nec habent amplius
» quid faciant. » Quomodo enim occidi posset anima quam ipsa confessio vivere facit? cum mutuum ei testimonium det qui nos ad martyrium apud Isaiam hortatur, et ipse et Filius ejus, ubi scriptum est : « Estote mihi testes, et ego
» testis Dominus Deus, et Puer meus quem elegi[3]. » Et hoc observa, non servis Jesu, sed amicis ejus datum esse præceptum : « Nolite timere eos qui occidunt corpus, et post
» hæc non habent amplius quid faciant[4]. » Timendus est igitur « qui potest et animam et corpus perdere in gehen-
» nam. » Hic enim solus, « postquam occiderit, potestatem
» habet mittendi in gehennam. » Et quidem immittet eos qui corporum occisores timuerint, nec timuerint eum « qui
» potest corpus et animam perdere in gehennam, *et* qui,
» postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehen-

[1] Luc. III, 4. — [2] Id. II, 26. — [3] Isai. XLIII, 10. — [4] Matth. X, 28.

» nam. » Quod si cujusvis alterius capitis capilli numerati sunt, et eorum videlicet qui propter Jesum excinduntur, confitebimur Filium Dei coram Deo, et hominibus, et non diis, ut vices nobis retribuat ille quem confessi erimus, cum confitebitur nos coram Deo et patre suo, et confitebitur in cœlis eum qui se in terra confessus fuerit.

XXXV. Quis autem, hæc reputans, illud Apostoli non exclamabit: « Non sunt condignæ passiones hujus temporis » ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis[1]? » Quo pacto enim non longe major sit confessione quæ coram hominibus fit, illa quæ coram Patre fiet? Quomodo confessionem qua martyres in terra Filium Dei confitentur, longo intervallo non separaverit confessio quam is quem confessi sunt in cœlis reddet? Si quis autem negare coram hominibus cogitat, meminerit ejus qui vere dixit: « Negabo et ego coram Patre meo qui in cœlis est. » Illud etiam spectandum est. Qui Filium coram hominibus confitetur, Christianam, quantum in se est, religionem commendat, et ejus religionis parentem quam confitetur. Quem vero confitetur Primogenitus omnis creaturæ et Filius hominis, commendatur per Filium Dei et Filium hominis apud cœlestem Patrem et Angelos Dei. Si autem « non qui » seipsum commendat ille probatus est, sed quem Deus » commendat[2] : » quis illum probatum non censeat qui dignus judicatus est commendari apud cœlestem Patrem, et apud Angelos Dei? Quod si probatus est et ille, et qui similes illi sunt, quos « tanquam aurum in fornace *tormentis* » *et quæstionibus* probavit Dominus, et quasi holocausti » hostiam accepit[3] : » quid de illis dicendum est qui in tentationis fornace examinati negaverunt, quos ut reprobos coram Patre cœlesti et coram Angelis Dei negat ille qui negatione dignum negat?

[1] Rom. VIII, 18. — [2] 2 Cor. X, 18. — [3] Sap. III, 6.

XXXVI. Nec eo tantum certandum est ne negemus, sed ne omnino erubescamus, cum Dei hostes turpia pati nos existimant; et maxime si, cum tu, sacer Ambrosi, plurimis civitatibus honorifice habitus et exceptus sis, nunc in pompa ceu victima ducaris portans crucem Jesu eumque sequens qui te ad præsides et reges præcedat, ut tecum ipse incedens ipse os tibi det et sapientiam : tibi quoque certaminis ejusdem socio Protoctete, et vester in martyrio consors « qui » adimpletis ea quæ desunt passionum Christi[1], » vobiscum sit ad paradisum Dei, ostendens quomodo pertranseatis « Cherubim et flammeum gladium atque versatilem et cus» todientem viam ligni vitæ[2]. » Hæc enim ambo, etsi viam ligni vitæ custodiunt, ideo custodiunt ne quis indignus illam pertranseat et ad lignum vitæ audeat accedere. Flammeus enim gladius eos prohibebit qui « super fundamentum quod » positum est Jesum Christum superædificaverint ligna, fœ» num, aut stipulam[3], » et quod maxime omnium et ad accendendum et ad comburendum idoneum est, lignum, ut ita loquar, negationis; Cherubim vero eos qui ita comparati non sunt ut a flammeo gladio coërceantur, cum nihil ædificaverint quod ipsi affine sit, suscipient et perducent ad lignum vitæ ad ea omnia quæ plantavit Deus in oriente produxitque de humo[4]. Jesu autem iter vobiscum ad Paradisum faciente, contemnetis serpentem qui victus est et contritus sub pedibus Jesu, et per ipsum etiam sub pedibus vestris : « Cum dederit nobis potestatem calcandi super serpentes » et scorpiones et super omnem virtutem inimici, ut nihil » vobis eorum noceat[5]. »

XXXVII. Neque igitur negandus est Filius Dei, nec erubescendus ipse, aut sermones ejus; sed illud audiendum est : « Qui negaverit me coram hominibus, negabo et ego

[1] Coloss. I, 24. — [2] Genes. III, 24. — [3] I Cor. III, 12. — [4] Gen. II, 8, 9. — [5] Luc. X, 19.

» eum coram Patre meo qui in cœlis est[1]; » et illud : « Nam » qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis » erubescet, cum venerit in gloria sua, et Patris et sancto- » rum Angelorum[2]; *et :* Jesus sustinuit crucem confusione » contempta, atque ideo in dextera Dei sedet[3] : » et imitatores ejus confusione contempta assidebunt ei, et cum eo regnabunt in cœlis; cum eo, inquam, qui « venit non pacem mit- » tere in terram, sed gladium[4]. » Cum enim « vivus sit sermo » Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et » pertingens usque ad divisionem animæ et spiritus, com- » pagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum » et intentionum cordis[5] : » hic nunc maxime pacem quæ exuperat omnem sensum quam suis Apostolis reliquit, præmium animabus nostris proponit; gladium autem misit inter imaginem terreni et imaginem cœlestis, ut cum hoc tempore cœlestem nostrum hominem susceperit, nos deinde dignos jam non dividi, faciat omnino cœlestes. Nec gladium tantum venit mittere in terram, sed et ignem de quo dixit : « Quid volo, nisi ut accendatur[6]? » Accendatur igitur hic ignis et in vobis, deleatque terrenas omnes et corporis amicas cogitationes; et baptismo quo, usque dum perficeretur, coarctabatur Jesus, libentissime baptizemini. Ac tu quidem qui et uxorem habes et liberos, et fratres et sorores, memento hujus sermonis : « Si quis venit ad me, et » non odit patrem et matrem, et uxorem et liberos, et fra- » tres et sorores, non potest meus esse discipulus[7]; » ambo autem illius mementote : « Si quis venit ad me, et non odit, » *præter supra relatos,* adhuc autem et animam suam, non » potest meus esse discipulus. » Sed animam vestram sic odio habete, ut eam per odium in vitam æternam custodiatis : « Qui *enim* odit animam suam, *inquit,* in vitam æter-

[1] Matth. x, 33. — [2] Luc. ix, 26. — [3] Heb. xii, 2. — [4] Matth. x, 34. — [5] Heb. iv, 12. — [6] Luc. xii, 49. — [7] Id. xiv, 26.

» nam custodit eam[1]. » Animam ergo propter vitam æternam odio habete, bonum et utile odium esse persuasi quod Jesus docet. Sicut autem, ut in vitam æternam custodiatur anima, odio nobis habenda est, sic uxorem et liberos, et fratres et sorores odio habeto tu qui hæc habes, ut iis quos oderis utilis sis, eo ipso quod odio eos habueris, accepta bene eis faciendi potestate, Dei scilicet amicus factus.

XXXVIII. Simul ejus memento qui orabat in spiritu pro martyrum filiis quos illi pro suo in Deum amore reliquissent, et dicebat : « Posside filios mortificatorum[2]. » Unum autem hoc scito, « non qui filii sunt carnis, hos esse » filios Dei[3] ; » et sicut tunc dicitur ad eos qui de semine Abraham sunt : « Scio quia semen Abrahæ estis ; *et :* Si fi- » lii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis[4] : » sic et filiis tuis dictum iri : Scio quia semen Ambrosii estis ; et si filii Ambrosii estis, opera Ambrosii facite : et fortasse facient, plus a te ejusmodi discessum adjuvati quam si cum illis remansisses. Scies enim tunc melius quomodo diligendi sint, et prudentius pro illis orabis, si cognoveris filios tuos esse, non semen tantum. Illud nunc in ore habeto : « Qui » amat filium aut filiam plus quam me, non est me dignus ; » *et :* Qui invenit animam suam, perdet eam ; et qui perdi- » derit animam suam, inveniet eam[5]. »

XXXIX. Vestra ad martyrium alacritate locum date spiritui Patris vestri qui loquitur iis qui propter religionem traduntur. Si videritis vos odio et abominationi esse, et impios reputari, tunc illud suscipite : « Propterea odit vos » mundus quia de mundo non estis : si enim de mundo » essetis, mundus quod suum est diligeret[6]. » Multis jam contumeliis propter Christum, multis periculis toleratis, ex quo credidistis, usque ad finem perseverantes in patien-

[1] Joan. XII, 25. — [2] Psalm LXXVIII, 11. — [3] Rom. IX, 8. — [4] Joan. VIII, 37, 39. — [5] Matth. X, 37 et 39. — [6] Joan. XV, 19.

tia proficite : « Qui enim perseveraverit in finem, hic salvus erit[1]. » Scitis quod Petrus ait : « Exultabitis modicum nunc, si oportet, contristari in variis tentationibus, ut probatio vestræ fidei multo pretiosior auro quod perit, et per ignem probatur, inveniatur in laudem et gloriam et honorem in revelatione Jesu Christi[6]. » Sed *contristari* pro *laborare* accipite, ut etiam ex illo manifestum est : « In dolore paries filios[3]. » Non enim omnino in tristi doloris affectu parit mulier, sed in labore. « Nolite, *inquit*, diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo : quoniam omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est et concupiscentia oculorum et superbia vitæ, quæ non est ex Patre, sed ex mundo est. Et mundus transit, et concupiscentia ejus[4]. » Nolite igitur ea diligere quæ transeunt, sed facite voluntatem Dei, ut digni sitis unum fieri cum Filio et Patre et Spiritu sancto juxta Salvatoris precem dicentis : « Sicut ego et tu unum sumus, ut et ipsi in nobis unum sint[5]. » Quot vero dies lucrabitur is qui dilexerit mundum et ea quæ in mundo sunt, animamque propriam damno affecerit et perdiderit, conscientiamque circumtulerit negationis scelere, quod quovis onere gravius est, oppressam? Meminerimus singuli quoties morte vulgari interire periclitati simus ; cogitemusque num forte simus ideo servati ut proprio sanguine abluti et omni peccato mundati apud cœleste altare cum iis qui similiter certaverint, conversemur.

XL. Quod si quis magno vitæ amore victus aut laborum impatientia aut sermonibus qui apte ad persuadendum videantur ab iis dici qui nos ad deteriora conantur inducere, unum Deum ejusque Christum negaverit, confessus autem fuerit dæmonia aut fortunas, scito illum, qui parat dæmoni

[1] Matth. x, 22. — [2] 1 Pet. i, 6. — [3] Gen. iii, 16. — [4] 1 Joan. ii, 15. — [5] Joan. xvii, 21, 22.

mensam et fortunæ vinum miscet, reliquisse Dominum, et cum montis sancti ejus oblitus sit, reprehensioni illi subjectum iri quam Isaias scripsit in mundum : « Vos autem » qui dereliquistis me et obliti estis montis sancti mei, et » paratis dæmoni mensam, et impletis fortunæ potionem ; » ego tradam vos in gladium : omnes in mactatione cade- » tis ; quia vocavi vos, et non obedistis ; locutus sum, et » contempsistis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ » nolebam elegistis. Propterea hæc dicit Dominus : Ecce » qui serviunt mihi manducabunt ; vos autem esurietis : » ecce qui serviunt mihi lætabuntur ; vos autem confunde- » mini : ecce qui serviunt mihi exultabunt in lætitia ; vos » autem clamabitis propter dolorem cordis, et propter con- » tritionem spiritus ululabitis. Relinquetis enim nomen » meum in saturitatem electis meis ; vos autem interficiet » Dominus [1]. » Sed si, intelligentes quæ sit mensa Domini, participes ejus esse velimus, illud quoque noverimus : « Non » potestis mensæ Domini participes esse et mensæ dæmo- » niorum [2]. » Quis autem filium tonitrui Joannem audiens dicentem : « Omnis qui negat Filium, nec Patrem habet ; » qui confitetur Filium, et Patrem habet [3], » non formidet se Christianum non esse dicere et negare Filium, ut illum negando nec Patrem habeat ? Quis potius non quærat et operibus et verbis se Christianum esse confiteri, ut et Patrem habeat ? qui enim confitentur, Patrem habent.

XLI. Si *a morte* transivimus *ad vitam* [4] eo quod ab infidelitate ad fidem transierimus, ne miremur si nos odit mundus. Nemo enim qui a morte ad vitam non transierit, sed remanserit in morte, eos amare potest qui transierunt a tenebrosa mortis, ut ita dicam, domo ad ædificia lucis vitæ vivis ex lapidibus completa. « Pro nobis posuit animam

[1] Isai. LXV, 11 ad 15. — [2] 1 Cor. X, 21. — [3] 1 Joan. II, 23. — [4] Joan. V, 24.

» suam[1] » Jesus, et nos igitur ponamus eam, non dicam pro ipso, sed pro nobis; opinor autem pro iis qui martyrio nostro ædificandi sunt. Adest nobis tempus Christiane gloriandi. Ait enim : « Non solum autem, sed et gloriamur in tribula- » tionibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur; pa- » tientia autem probationem; probatio autem spem : spes » vero non confundit. *Tantum* charitas Dei diffusa *sit* in » cordibus nostris per Spiritum sanctum[2]. » Paulus quidem dicat : « Si secundum hominem ab bestias pugnavi » Ephesi[3]; » nos autem : Si secundum hominem occisus sum in Germania.

XLII. Si « sicut abundant passiones Christi, ita per Chri- » stum abundat consolatio[4], » summa alacritate passiones Christi suscipiamus, et abundent illæ in nobis, si abundantem consolationem appetimus quam consequentur omnes qui lugent : forte non ex æquo; si enim æqualis consolatio esset, non esset scriptum : « Sicut abundant passiones Christi » in nobis, sic abundat et consolatio nostra. » Qui socii passionum sunt, proportione passionum quas cum Christo partiuntur, socii erunt et consolationis. Hæc ab illo discitis qui confidenter dixit : « Scimus quod sicut socii passionum » estis, sic eritis et consolationis[5]. » Ait autem per Prophetam Deus : « Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis » adjuvi te[6]. » Quodnam igitur aliud tempus acceptius quam cum propter nostram erga Deum in Christo pietatem sub custodiam in pompa incedentes in mundo, sed triumphantes potius quam triumphati, abducimur? Martyres enim Christi cum ipso expoliant principatus et potestates, cum ipso triumphant illos, ut cum socii fuerint passionum ejus, sic et in iis quæ patiendo fortiter gessit partem habeant : inter quæ facinora et illud est triumphasse principatus et

[1] 1 Joan. III, 16. — [2] Rom. v, 3, 4, 5. — [3] 1 Cor. xv, 32. — [4] 2 Cor. I, 5. — [5] Ibid. 7. — [6] Id. VI, 2. Isai. XLIX, 8.

potestates, quos brevi victos et debellatos videbitis. Quæ autem alia perinde dies salutis est ac illa qua hinc tali modo exceditis? Sed obsecro, « nemini date ullam offensionem, ut » non vituperetur ministerium; sed in omnibus exhibeatis » vosmetipsos sicut Dei ministros in multa patientia[1], » dicentes : « Et nunc quæ est expectatio mea? nonne Domi» nus[2]? » scientes « multas esse tribulationes justorum[3] : in » necessitatibus, » ut quasi necessariam nobis beatitudinem repetamus; « in angustiis[4], » ut angusta arctaque via indesinenter incedentes, ad vitam perveniamus. Si opus sit, exhibeamus nos « in laboribus, in vigiliis et in jejuniis[5] : ecce » *enim* Dominus, et merces in manu ejus, ut reddat uni» cuique secundum opera sua[6]. »

XLIII. Nunc ostendamus nos scientiam per opera scientiæ convenientia concupivisse. Omnis castitas manifestetur in nobis : ut longanimis Dei filii, et longanimis Christi fratres, longanimitatem in omnibus quæ nobis accidunt exhibeamus : « Longanimis enim vir multus in prudentia, » pusillanimis autem valde imprudens[7]. » Si oportet se commendare « per arma justitiæ a dextris et a sinistris[8] : » qui commendavimus nosmetipsos *per gloriam* qua nunquam elati sumus, nunc *infamiam* patienter feramus, ac licet *bonam famam* moribus nostris meriti simus et consecuti, irrogatam ab impiis *infamiam*[9] sustineamus. Præterea si ut *veraces* nos mirati sunt ii qui veritatem amant : nunc cum dicimur *seducti*, rideamus. Ob multa quibus liberati sumus pericula multi nos Deo *cognitos* esse dixerunt : nunc qui volet dicat nos *ignotos*, cum forte magis cognoscimur. Ferentes igitur quæ contingunt, « castigamur, sed non morti» ficamur, *et* tristibus *assimilamur qui* gaudemus. »

[1] 2 Cor. vi, 3. — [2] Psal. xxxviii, 8. — [3] Psal. xxxii, 20. — [4] 2 Cor. vi, 4. — [5] Ibid. 5. — [6] Isai. xl, 10. Apoc. xxii, 12. — [7] Prov. xiv, 29. — [8] 2 Cor. vi, 7. — [9] Ibid. 8, 9, 10.

XLIV. Ait alicubi Paulus ad eos qui ab initio passi erant, cohortans eos ut in prima illa patientia perseverarent, et secunda pericula propter verbum Dei illata ferrent : « Rememoramini pristinos dies in quibus illuminati magnum certamen sustinuistis passionum; et in altero quidem opprobriis et tribulationibus spectaculum facti, in altero autem socii taliter conversantium effecti. Nam et vinculis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam in cœlis. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est[1]. » Magnum igitur et nos certamen nunc sustineamus passionum, opprobriis et tribulationibus spectaculum facti, et cum gaudio suscipientes rapinam bonorum nostrorum. Credimus enim meliorem nos habere substantiam non terrenam, ac ne corpoream quidem, sed invisibilem et incorpoream : « Contemplamur enim non quæ videntur; hæc enim temporalia sunt, illa vero æterna[2]. »

XLV. Sed quoniam nonnulli, non perspecta dæmonum natura, ignorantesque eos ut in denso hoc aëre qui terram ambit commorentur, suffituum indigere alimento, et observare ubi nidor aut vapor sanguinis aut thuris sit, iis sacrificare quasi rem indifferentem putant et parvi pendunt; his responderi sic potest : Si ii qui alimenta latronibus, sicariis, et barbaris magni Regis hostibus præbent, ut rempublicam violantes puniuntur; quanto magis qui nequitiæ ministris sacrificando dant alimenta quibus in loco terræ vicino detineantur, illi, ac maxime qui sciunt : « Qui sacrificat diis alienis exterminabitur[3], » merito accusabuntur quod non soli Domino, sed omnium quæ in terris accidunt malorum auctoribus sacrificent. Puto etiam de iis quæ a dæmonibus

[1] Heb. x, 32 ad 36. — [2] 2 Cor. iv, 18. — [3] Exod. xxii, 20.

peccantur cum homines vexant, non minus ipsis mala perpetrantibus dæmonibus accusatum iri eos qui sacrificiis ipsos alunt : communi enim ope mala videntur hominibus inferre et dæmones, et qui eos in terra detinent, cum absque suffitibus et nutrimentis quæ eorum corporibus congrua putantur, subsistere non possent.

XLVI. Rursum aliqui existimantes nomina ex hominum instituto esse, nec ullam natura connexionem habere cum iis quorum nomina sunt, nihil putant interesse an dicat aliquis : Colo primum Deum, aut Dia, aut Jovem ; an etiam dicat : Suscipio et veneror solem aut Apollinem, et lunam aut Dianam, et spiritum qui terra continetur aut Cererem, et quæcumque alia dicunt Græcorum sapientes. Quibus dicendum est, abstrusam esse ac reconditam de nominibus disputationem, quam qui intellexerit, videbit, si ex instituto essent nomina, nunquam futurum fuisse ut qui vocantur dæmones aliæque nobis invisibiles virtutes obedirent, cum invocantur ab iis qui, licet illos non cognoscant, nominant tamen, ut ex instituto positis nominibus. Nunc autem soni quidam et syllabæ, et cum aspiratione, vel tenuiter, vel cum extensione vel contractione prolata nomina, eos qui vocantur, aliquo fortasse nobis ignoto naturæ vinculo ducunt. Quod si ita se habet, et non sunt ex instituto nomina, nullo alio nomine summus Deus vocandus est, quam quibus Famulus, et Prophetæ, et ipse Servator ac Dominus noster ipsum nominant, veluti Sabaoth, Adonaï, Saddaï; et rursus : Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob. Ait enim : « Hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum in omnes generationes[1]. » Mirandum vero non est dæmonia proprias denominationes ad summum Deum referre, ut pro summo Deo adorentur : quod longe alienum est a moribus Famuli quem nos agnoscimus, et

[1] Exod. III, 15.

Prophetarum, et Christi, qui « Legis complementum[1] » est, et Apostolorum ejus. Hæc necessario adduximus ne quis nos decipiat, falsisve rationibus intellectum nostrum vel minimum inquinet. His diligenter attendendum est, nec ullus adversariorum conatibus dandus est locus.

XLVII. Et adhuc homo vitam amat, cui persuasum est animæ rationalis substantiam aliquam habere cum Deo cognationem : intelligibilia enim utraque sunt et invisibilia, et, ut invicta ratione demonstratur, incorporea. Cur etiam qui nos condidit desiderium illud indidisset pie ipsum colendi, et cum eo communicandi, quod vel in iis qui errant nonnulla servat divinæ voluntatis vestigia, si fieri non posset ut quæ ratione prædita sunt id assequerentur quod natura appetunt? Est etiam manifestum sicut unaquæque corporis pars natura habet cum aliqua re cognationem, oculi cum visibilibus, aures cum iis quæ audiri possunt : sic mentem cognationem habere cum intelligibilibus et cum eo qui intelligibilia superat, Deo. Quid ergo refugimus et dubitamus, abjecto quod nos impedit corruptibili corpore et terreno tabernaculo quod animam gravat et onerat mentem sollicitam, vinculis absolvi et carnis ac sanguinis fluctus evadere, ut cum Christo Jesu propria beatitudinis requie perfruamur, ipsum omnino per omnia Verbum vivum spectantes, ab ipso enutriti, mire variam in ipso sapientiam comprehendentes, ab ipsa veritate informati, et a vero et indeficienti scientiæ lumine mente illustrati ad illa spectanda quæ per illud lumen conspicabilia sunt, iis oculis quos Domini præceptum illuminaverit?

XLVIII. Dudum Jesu sermones audivimus et multo jam tempore ex Evangelii præscripto viximus, ædificavimusque nobis omnes domum. Ubi vero ædificaverimus, an *supra petram*, et foderimus in altum ; an super arenam *sine fun-*

[1] Rom. x, 4.

damento[1], præsens ostendet certamen. Instat enim tempestas « ferens pluviam et flumina et ventos[2], » vel, ut Lucas vocat, *inundationem*[3]*;* et hæc illisa domui, vel non poterunt eam movere, et propterea non cadet domus, quippe « supra petram Christum fundata; » vel ædificii debilitatem arguent quod instante occasione corruet : quod a nostris absit ædificiis. Est enim admodum *magna* in negatione *ruina;* vel, ut Lucas ait, *fractio magna* ædificii quod fundamento caret. Quamobrem nos precemur ut assimilemur « viro sapienti qui ædificavit domum suam supra petram[4]. » Veniat enim ad tale ædificium immissa « a spiritualibus ne- » quitiæ in cœlestibus[5] » pluvia, aut flumina inimicorum nostrorum « principatuum et potestatum, *aut* a mundi recto- » ribus tenebrarum harum » venti asperi, aut inundatio subterraneorum spirituum, seque illidant ædificio nostro supra petram fundato : ut non modo non lapsa domo nostra, sed ne ab initio quidem concussa, vim potius nostram experiantur quam suam inferant. Dicat etiam unusquisque nostrum adversarios percutiens : « Sic pugno, non quasi aërem » verberans[6]. »

XLIX. Præterea quandoquidem « exiit qui seminat semi- » nare[7], » demonstremus animam nostram semen ejus suscepisse, non ut qui secus viam sunt, neque ut petrosa, neque ut spinæ, sed ut terra bona. Si igitur neque secus viam neque super spinas venit sermo Jesu, quantum in nobis est in Domino gloriabimur. Intelleximus enim verbum[8]. Quare malus non rapuit quod seminatum est in cordibus nostris. Quod autem super spinas seminatum non sit, multi nobis testes erunt quotquot vident neque sæculi istius sollicitudinem, neque fallaciam divitiarum, neque voluptates vitæ potuisse obsistere verbo Dei nostris in animabus suscepto.

[1] Luc. vi, 48, 49. — [2] Matth. vii, 25. — [3] Luc. vi, 48. — [4] Matth. vii, 24. — [5] Eph. vi, 12. — [6] I Cor. ix, 26. — [7] Matth. xiii, 3. — [8] Ibid. 19.

Reliquum est ut dubitent homines an super petrosa, an in terram bonam pervenerit, quantum in nobis fuit, verbum Dei. Orta est enim tribulatio et persecutio propter verbum, et tempus magnæ tentationis instat, quo arguitur qui super petrosa seminatus est, et qui profundas non egerunt radices, nec usque ad mentis intima Jesum susceperunt. Qui autem intelligit verbum, fructum affert, et retinet verbum usque ad finem in patientia, faciens centesimum. Audimus enim quomodo Scriptura nobis exhibeat illos qui in tempore tribulationis et persecutionis scandalizantur, postquam cum gaudio sanctam disciplinam suscepisse visi sunt; et ideo scandalizantur quod radicem non habeant, sed ad tempus credant. Ait enim secundum Matthæum : « Qui autem super » petrosa seminatus est, hic est qui verbum audit, et conti- » nuo cum gaudio accipit illud : non habet autem in se ra- » dicem, sed est temporalis : facta autem tribulatione et » persecutione propter verbum, continuo scandalizatur[1] » Secundum Marcum : « Hi sunt qui super petrosa seminan- » tur, qui, cum audierint verbum, statim cum gaudio acci- » piunt illud, et non habent radicem in se, sed temporales » sunt : deinde orta tribulatione et persecutione propter » verbum, confestim scandalizantur[2]. » Secundum Lucam : « Nam qui supra petram, qui cum audierint cum gaudio sus- » cipiunt verbum : et hi radices non habent : qui ad tempus » credunt, et in tempore tentationis recedunt[3]. » De iis qui bene fructum afferunt docens ait Scriptura : « Qui vero in » terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, » et intelligit, et fructum affert, et facit alius quidem cente- » simum, alius autem sexagesimum, alius vero trigesimum[4]. » Vel : « Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, » qui audiunt verbum, et suscipiunt, et fructificant, unum

[1] Matth. XIII, 20, 21. — [2] Marc. IV, 16, 17. — [3] Luc. VIII, 13. — [4] Matth. XIII, 23.

» triginta, unum sexaginta, et unum centum[1].» Vel : « Quod » autem in terram bonam, hi sunt qui in corde bono et » optimo audientes verbum retinent, et fructum afferunt in » patientia[2]. » Quando igitur, juxta Apostolum, « Dei agri» cultura, Dei ædificatio estis, » agricultura in terra bona, ædificatio super petram : ut ædificatio Dei, stemus inconcussi ad tempestatem ; ut Dei agricultura, neque de maligno curemus, neque de tribulatione aut persecutione quæ propter verbum oriatur, neque de sollicitudine hujus sæculi, neque de fallacia divitiarum, aut de vitæ voluptatibus : sed his omnibus contemptis, spiritum sapientiæ sollicitudine carentem suscipiamus; festinemus ad eas divitias quæ fallaciam non habent, et ad voluptates, ut ita dicam, paradisi deliciarum properemus. Reputemus in singulis ærumnis istud : « Quod in præsenti est momentaneum et leve tribu» lationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum glo» riæ pondus operatur in nobis : non contemplantibus nobis » quæ videntur, sed quæ non videntur[3]. »

L. Istud etiam noverimus quod dictum est de Abel ab homicida et injusto Caïn occiso, iis omnibus convenire quorum injuste sanguis effusus est. Illud enim : « Vox sanguinis » fratris tui clamat ad me de terra[4], » de singulis quoque dici martyribus arbitremur, quorum sanguinis vox ad Deum e terra clamat. Forte etiam ut pretioso Jesu sanguine empti sumus, postquam Jesus accepit « nomen quod est super » omne nomen[5], » sic et pretioso martyrum sanguine quidam ementur : cum martyres magis exaltandi sint quam exaltati fuissent, si justi tantum, non etiam martyres fuissent. Æquum est enim exaltationem proprie dici mortem quæ in martyrio obitur; ut ex illo apparet : « Si exaltatus fuero » a terra, omnes traham ad me ipsum[6]. » Clarificemus igi-

[1] Marc. IV, 20. — [2] Luc. VIII, 15. — [3] 2 Cor. IV, 17. — [4] Gen. IV, 10. — [5] Phil. II, 9. — [6] Joan. XII, 32.

tur et nos Deum, morte nostra illum exaltantes : quandoquidem qui martyr est, Deum sua morte clarificat. Quod et ipsum a Joanne discimus cum ait : « Hoc autem dixit sig» nificans qua morte esset clarificaturus Deum [1]. » Hæc pro facultate mea ut licuit ad vos scripsi : quæ vobis precor ad præsens certamen utilia sint. Quod si vos maxime nunc, utpote digni qui plura e divinis mysteriis perspiciatis, majora et pretiosiora atque ad propositum efficaciora assecuti, hæc ut puerilia et tenuia spreveritis : id accidet quod ego quoque vobis optarim. Propositum enim nobis est non ut per nos quod in vobis est perficiatur, sed ut quomodocumque perficiatur. Atque utinam per illa perficiatur quæ diviniora et prudentiora sunt, et omnem hominum superantia naturam, verba et sapientiam Dei.

[1] Joan. XXI, 19.

CONCORDANTIA

COLLECTIONIS LATINÆ ET BIBLIOTHECÆ SELECTÆ.

ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ, *seu* DE PRINCIPIIS.

Apud Collectionem integrum opus reperitur; in Bibliotheca autem quædam solummodo fragmenta legere est tom. II, pag. 287 et seqq.

EXHORTATIO AD MARTYRIUM.

Collectio, pag. 408. Bibliotheca, pag. 279.

ANNOTATIONES.

ANNOT. (1), pag. 65.

S. Hieronymus, Ep. XXXVIII, allatum locum ita profert: « Sicut » enim incongruum est dicere quod possit Filius videre Patrem, » ita inconveniens est opinari quod Spiritus sanctus possit vi- » dere Filium. » Et ipse Rufinus, Invectiva I adv. Hier. fatetur aliqua verba in Græco incautius fortasse posita fuisse, quæ interpretando ad Catholicum sensum reduxerit.

ANNOT. (2), pag. 81.

Rufinus hic aliqua substituit : nam teste S. Hieronymo, Ep. ad Avitum, Origenes hic docuit Filium non esse bonum, sed auram et imaginem bonitatis. Vide Huetium in Origenianis lib. II, quæst. 2.

Annot. (3), pag. 85.

Dicta illa interpretatio Isaiæ et Habacuc S. Hieronymo stomachum ita movit, ut illam impiam et detestandam appellet lib. III in Isa. et Ep. XLI. Eam tamen excusat Huetius, lib. II Origenian. quæst. 2.

Annot. (4), pag. 86.

Rufinus illa verba : *Arbitror ego,* etc. quibusdam additis et detractis correxit; nam in Græco et ex Epist. S. Hieronymi ad Avitum XCIV patet Origenem hic docuisse « Filium quoque minorem » Patre eo quod secundus ab illo sit, et Spiritum sanctum infe» riorem in sanctis quibusque versari; atque hoc ordine majorem » Patris fortitudinem esse quam Filii et Spiritus sancti, et rur» sum majorem Filii fortitudinem esse quam Spiritus sancti et » consequenter ipsius S. Spiritus majorem esse virtutem cæteris, » quæ sancta dicuntur. » Hæc quidem impugnare videntur fidem consubstantialitatis trium Divinarum Personarum. Verum Origenes orthodoxiam suam quoad hunc articulum in consequentibus satis manifestat; nam solum loquitur de subordinatione quæ habetur inter tres Divinas Personas : docet quippe supra n. 4, unitatem haberi in Trinitate; et num. 7, aperte asserit, nihil esse in Trinitate majus et minus, nullam esse in ea discretionem, etc. adeoque in citatis a S. Hieronymo verbis solum in sensu personalis subordinationis loquitur.

Annot. (5), pag. 125.

Ex his et similibus locis non sequitur Origenem naturam animæ et aliorum spirituum in corpore posuisse : sed id solum eruitur, eum juxta Platonicos putasse, animas nunquam omni corpore saltem subtili et aëreo nudari, quod eam, uti erronee censet, ubique sequitur.

Annot. (6), pag. 185.

De inferno Origenis opinionem summatim ita refert S. Hieronymus (Ep. XCIV ad Avit.): « Ignes quoque gehennæ et Scriptura

» sancta peccatoribus comminatur : non ponit in suppliciis, sed in » conscientia peccatorum, quando Dei virtute et potentia omnis » memoria delictorum ante oculos nostros ponitur, et veluti ex » quibusdam seminibus in anima derelictis universa vitiorum se» ges exoritur, et quidquid feceramus in vita vel turpe vel im» pium, omnis eorum in conspectu nostro pictura describitur, ac » præteritas voluptates mens intuens conscientiæ punitur ardore, » et pœnitudinis stimulis confoditur. » Hic error catholicæ fidei repugnans jamdudum explosus est.

Annot. (7), pag. 195.

Hanc dilationem beatitudinis male propugnat Origenes, ut videre est apud Huetium Origen. lib. II, quæst. 11.

Annot. (8), pag. 212.

Hæc explicatio Origenis favet Semipelagianis, qui contendebant initium fidei et bonæ voluntatis esse a nobis. Videatur Huetius lib. II, q. 7.

Annot. (9), pag. 221.

Ab his vocibus : *Unde et arbitrandum est*, usque ad istas : *Verum quoniam Apostoli sermo*, etc. desideratur in Philocalia græcus contextus cujus jactura versione S. Hieronymi e regione apposita quodammodo reparatur. Ideo autem hujus loci textus græcus ab auctoribus Philocaliæ omissus videtur, quod manifesto et damnato ab Ecclesia errore scateret, quanquam alia plurima quæ sane non multo saniora sunt, ab iisdem retenta sunt, animarum puta προύπαρξις, et ea quæ secundum Origenis opinationem amitti nequit, bene vel male agendi quovis tempore et quocumque statu potestas; et alia hujusmodi bene multa.

Annot. (10), pag. 241.

Juxta S. Hieronymum, Ep. ad Avit. putat Origenes præcipue quoad eas animas quæ vel a prima nativitate statim, vel antequam in lucem prorumpant, « quarumdam, antequam venerint

» in corpora, merita vel demerita præcessisse, ut est illud Joan-» nis exultantis in utero matris suæ, quando ad vocem salutatio-» nis indignam se confabulatione ejus Elisabeth confitetur. »

Annot. (11), pag. 247.

Locus iste, caute legendus, utpote errori vicinus, conferri potest cum n° xxix lib. de Orat.

Annot. (12), pag. 253.

Hic et alibi manifeste docet Origenes Deum nunquam fuisse otiosum, et ita creationi intentum ut mundi unius finis semper alterius fuerit initium. Verumtamen quantumvis hæc diserte videatur affirmasse Origenes, id tamen præmisit in procemio librorum περὶ Ἀρχῶν, num. 7 : « Est præterea et illud in Ecclesiastica » prædicatione, quod mundus iste factus sit, et a certo tempore » cœperit, et pro ipsa sui corruptione solvendus. Quid tamen » ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, jam non » pro manifesto multis innotuit : non enim evidens de his in Ec-» clesiastica prædicatione sermo profertur. » Quarum rerum obscuritatem significari ait Hom. iv in Isaiam num. 1, per alas illas quatuor Seraphimorum duorum, quæ Dei faciem ac pedes velabant. Unde existimari potest, quæcumque super argumento conscripsit, velut meras conjecturas proposuisse, non tanquam dogmata asseverasse.

Prætermittere vero minime decet illud Hieronymi e lib. i in Epist. ad Tit. non longe ab initio : « Sex millia necdum nostri or-» bis implentur anni, et quantas prius æternitates, quanta tem-» pora, quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est, in » quibus Angeli, Throni, Dominationes, cæteræque Virtutes ser-» vierint Deo, et absque temporum vicibus, absque mensuris, » Deo jubente, substiterint. » Materiam autem a Deo ante mundum creatam posuerunt Philo, Tatianus, Lactantius, et alii, ex qua mundum postea fabricaverit.

Annot. (13), pag. 267.

Ex toto hoc capite summatim colligit S. Hieronymus, Ep. xciv ad Avitum, Origenem « post disputationem longissimam, qua om-

» nem creaturam corpoream in spiritualia corpora et tenuia dicit » esse mutandam, cunctamque substantiam in unum corpus mun- » dissimum, et omni splendore purius convertendam, et tamen, » qualem nunc humana mens non potest cogitare, » ad extremum intulisse, « et erit Deus omnia in omnibus, ut universa natura » corporea redigatur in eam substantiam quæ omnibus melior » est, in divinam scilicet, qua nulla est melior. » Ex his cum videatur sequi, Deo corpus, licet tenuissimum, inesse, Rufinus in sua versione hoc dissimulavit, vel saltem in alium sensum detorsit. Vid. Huetium, lib. II, q. I.

Annot. (14), pag. 282.

Valde erronee docet Origenes sacram tum veteris tum novi Testamenti scripturam plura complecti in sensu naturali falsa, absurda et impossibilia; quod reverentiæ sacris Scripturis debitæ plurimum adversatur.

Annot. (15), pag. 285.

Hanc Origenis opinionem pluribus refellit D. Carolus de la Rue in præf. tom. II Operum Orig. quia ad eversionem religionis nostræ infidelibus et hæreticis arma suggerit.

Annot. (16), pag. 298.

Marcello Ancyrano (ut videre est apud Eusebium lib. I adversus eumdem Marcellum) hæc admodum displicebant, quod inde sequi putaret Origenem secundam quamdam substantiam in Filio agnoscere. Verum si per se spectetur hic locus, catholicus est, nec aliud docet Origenes, ut optime annotavit Eusebius, quam non licere corporalem quamdam et passivam generationem divinitatis Filii Dei comminisci. Certe nullus calumniæ locus relinquetur, si quæ statim hunc locum excipiunt in versione Rufini, genuina prorsus sunt et sincera. Huetius autem putat hæc verba : « Aut ex nullis substantibus Filium procreatum a Patre, » id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non » fuerit, » vel a Rufino fuisse interpretationi intexta, vel ab aliis Rufino antiquioribus græco ipsi contextui inserta contra Arium, quem Sozomenus ait, « primum in Ecclesia ausum esse dicere

» quod nemo ante illum dixerat, Filium scilicet Dei ex non extan- » tibus extitisse, et fuisse aliquando cum non esset. » Sed falsus est Sozomenus. Athanasius enim libro de Decretis Nicænæ synodi p. 233, Origenis verba refert quæ huic Rufinianæ versionis loco valde affinia sunt, et ex quibus liquet ante Arium fuisse hæreticos qui dicerent *fuisse aliquando quando non erat Filius,* quosque sic refellit Origenes : « Si est imago Dei invisibilis, invisibilis » quoque est ipsa imago. Quin etiam addere ausim, cum sit simi- » litudo Patris, non posse fieri ut aliquando non fuerit. Quando » enim Deus, quem Joannes lucem appellat (nam Deus lux est), » propriæ gloriæ splendore caruit, ut quis audeat principium » existendi Filio tribuere, quasi scilicet antea non fuisset? Quan- » donam vero non erat Verbum, Verbum, inquam, quod et Pa- » trem cognoscit, et est character ac imago ejusdem substantiæ, » quæ digne nec exprimi, nec nominari, nec proferri possit? In- » telligat enim qui dicere audet, Fuit aliquando cum non esset » Filius, idem esse ac si diceret : Sapientia aliquando non erat, » Verbum non erat, Vita non erat. » Idem Origenes rursus ita alibi loquitur teste Athanasio ibidem : « Verum nefas est nec pe- » riculo vacat propter nostram infirmitatem, Deum, quantum in » nobis est, unigenito privare Verbo quod semper cum illo fuit, » et illa erat Sapientia qua delectabatur. Alioquin eum non sem- » per fuisse delectatum intelligendum erit. » Vide lib. II Orige- nian. q. 2.

Annot. (17), pag. 308.

Hæc ita interpretatur S. Hieronymus : « Si enim Patrem cog- » noscit Filius, videtur in eo quod novit Patrem, posse eum com- » prehendere : ut si dicimus artificis animum artis scire mensu- » ram. Nec dubium quin, si Pater sit in Filio, et comprehendatur » ab eo in quo est. Sin autem comprehensionem eam dicimus, » ut non solum sensu quis et sapientia comprehendat, sed et vir- » tute et potentia cuncta teneat qui cognovit; non possumus di- » cere quod comprehendat Filius Patrem. Pater vero omnia » comprehendit. Inter omnia autem et Filius est, ergo et Filium » comprehendit. Curiosus lector inquirat, utrum ita a semetipso » cognoscatur Pater, quomodo cognoscitur a Filio; sciensque il- » lud quod scriptum est : *Pater qui me misit major est omnibus,* » verum esse contendet, ut dicat, et in cognitione Filio Patrem esse

» majorem, dum perfectius et purius a semetipso cognoscitur, » quam a Filio. »

Sanctus Hieronymus Epist. XCIV ad Avitum hæc quæ ad hunc locum pertinere videntur, affert e lib. IV περὶ Ἀρχῶν; sed Rufinus, quoniam catholicæ fidei ea repugnare putabat, in versione sua omisit. Verba græca quæ postremæ hujus fragmenti parti respondent, exhibet Justinianus ad calcem Epistolæ ad Menam. Vide lib. II Origenian. q. 2.

Annot. (18), pag. 344.

Licet Origenes solum Patrem orandum esse docens ab errore purgari queat juxta D. Huetium Orig. lib. II, q. 2, dicendo, orandum esse Patrem per Filium mediatorem nostrum, preces nostras Patri offerentem; nihilominus D. Petit-Didier ab omni errore non audet Origenem excusare, quia videtur credidisse non posse nos orare Christum sumpta voce precationis, προσταχῆς, in suo proprio ac naturali sensu.

Annot. (19), ibid.

Quando Origenes dicit Christum alium esse a Patre quoad substantiam, vocem substantiæ pro voce personæ usurpat.

Annot. (20), pag. 387.

Scientia solvendi et retinendi peccata confessionem omnino supponit. Deinde Origenes docet hic solum, ne sacerdotes temere sibi arrogent potestatem omnia peccata indiscriminatim pro libitu remittendi, cum nonnulla, uti idololatria, adulterium et fornicatio, nonnisi post diuturnam et dignam pœnitentiam remittenda sint.

Annot. (21), pag. 393.

Aperte hic somnia sua occinit Origenes, animas nempe quemlibet statum adeptas arbitrii sui libertate ad bene vel male agendum frui, ac perpetuos esse proinde a supernis ad inferiora lapsus et reditus; pœnas item omnes esse purgatorias, imo ipsamet

peccata purgatorias pœnas esse. De his somniis fuse disseritur Origenianorum lib. II, q. 7. num. 2, et q. 11, num. 1 et 17.

Annot. (22), pag. 402.

In libello quem Theodorus, episcopus Scythopolitanus, Justiniano imperatori et quatuor patriarchis Constantinopolitano, Alexandrino, Antiocheno, et Jerosolymitano obtulit, inter anathemata quibus Origenis dogmata ferit, illud capite v, sic legitur Biblioth. Coislin p. 95 : « Si quis dicat, aut teneat, aut censeat, » aut doceat in resurrectione hominum corpora sphærica resur- » gere, et non confiteatur nos rectos resurrecturos esse, anathe- » ma sit. » Vide insuper Huetium, in Origenian. lib. II, quæst. 9, num. 9.

EXPLICIT TOMUS SEPTIMUS.

INDEX TOMI SEPTIMI.

J. AFRICANUS.

ORIGENES.

DE PRINCIPIIS LIBRI QUATUOR.

EXPLICIT INDEX.